1929. ANUL XXI — NOEMBRE DECEMBRE NO. 11 ŞI 12.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARA ŞI ŞTIINŢIFICA

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 10—12

1929

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini. — Abonamentul în ţară un an 400 lei.—Jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ
Iaşi, Strada Alecsandri No. 10—12
ANUL XXI

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.
Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 până la 12 inclusiv.
Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.
Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poştal*.
Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1929 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 le

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 şi 1924, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1925, 1926, 1927 şi 1928 cu lei 300 colecţia.

Administraţia.

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXX

ANUL XXI

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ

1929

Fragment[1]

Domnul Nedau îşi luase paltonul şi aştepta pe Lazăr să iscălească în condica de prezenţă. Nae Inelescu, care mai avea şi ora următoare, se legăna pe picioarele dindărăt ale scaunului; în cancelaria lungă şi îngustă, în jurul mesei asemenea lungi, ca de mare consiliu, nu mai era nimeni altcineva.

Iar Nedau încheia conversaţia, care se legase în recreaţia dinainte:

— Ce mai, domnule, în istorie toate femeile mari, au fost mari şi ca fizic; în orice caz înalte... Mă rog ţi le poţi închipui altfel, ţi le poţi închipui mici şi cu picioarele scurte? făcu el cu dispreţ profund, amintindu-şi picioarele foastei sale soţii.

Dar Inelescu, care în recreaţia anterioară îl combătuse, pe motiv că nu era firesc ca printre atîtea femei de care pomeneşte istoria să nu se fi întîmplat şi de cele mici, crezu că-i poate servi şi un exemplu, găsit în timpul orei intermediare.

— Dar Jeana D'Arc? întrebă el pe neaşteptate făcînd cu ochiul la Lazăr...

— Jeana D'Arc? Dar o călăreaţă grozavă ca aia fatal trebuia să fi avut picioarele lungi... Cum ar fi putut ea stăpîni caii uriaşi, ai evului mediu, cînd se repezea în galop la duşmani? Pentru că erau lupte alea domnule!... Şi dumneata, ştii ce va să zică un cal medieval, ce va să zică un cal de Normandia? Uită-te la caii primăriei; numai astfel de animale pot duce pompele de fier, după

1 Din romanul „Braţul Andromedei" care va apare în editura Ciornei

cum în evul mediu duceau grelele armure de metal. Apoi pentru aşa cai trebuia să ai picioare, nu glumă!

— Ah, care va să zică, nu era chiar de neapărată nevoe să fie mare, din toate punctele de vedere... Va să zică pentru a fi istorică o femee era suficient să aibe doar picioarele lungi?... Interesantă teorie şi îndrăsneaţă n'am ce zice... zi o fată slăbănoagă, sfioasă şi religioasă ca Jeana D'Arc, dacă n'avea picioarele lungi...

— Astea sînt ironii eftine domnul meu; şi pe urmă te înşeli amarnic dacă-ţi închipui că Jeana D'Arc a fost slăbănoagă şi sfioasă şi... După tradiţie a fost o fată voinică şi vitează... Poftim, Jeana D'Arc sfioasă... mai auzii şi p'asta... Englezii au făcut-o uscată şi nevoiaşe, tocmai să reese că ea învingea prin vrăji... Toate femeile istorice au fost, domnule, înalte şi voinice... au fost ceiace se chiamă „belles" adică frumoase şi impunătoare, nu simple „jolies" adică frumuşele, lipsite de o voinţă superioară, de ambiţii dominatoare, de puterea de a subjuga şi conduce...

Nae Inelescu făcu haz mare de această deosebire de înţelesuri.

— Bravo dragă ai putea să brevetezi acest *trouvaille*. Deşi eu te-aşi sfătui să rămîi la filologia ta clasică şi să te laşi de cea modernă... şi de reconstituiri istorice... Păi bine tinere, izbucni el şi mai forte după o pauză, gîndind la picioarele-i scurte; ce are aface structura sufletească a individului, inteligenţa, curajul lui, cu structura corporală? Antropologia e martoră că nici nu poate fi vorba de ceiace spui... Mai mult chiar, indivizii mici au jucat rolurile cele mai mari: Napoleon, Ştefan cel Mare, Carol cel Mare...

— Eu vorbesc de femei, domnule... Şi'n orice caz chiar de-mi vei găsi dumneata vre-o excepţie în istoria modernă, în antichitate vei căuta în zadar... Toate femeile antichităţii au fost înalte şi vînjoase... toate eroinele şi toate împărătesele... Romanii nici nu s'ar fi uitat la o fostă madam Nedau, te asigur—aminti el cu răutăcioasă plăcere de soţia sa—pe cînd arheologia ne dovedeşte că numai o madam Cornoiu, a putut în cursul veacurilor să provoace inspiraţia sculpturii greceşti şi a tuturor artiştilor antici...

Eşiră, lăsînd pe Nae Inelescu furios pe sine însuşi că nu mai găsea încă un exemplu de femee mică în decursul evurilor, care să fi jucat un mare rol şi de care să nu mai încapă îndoială că a fost mică. Dar cunoştinţele lui istorice se cam şterseseră din memorie, iar profesorii care veneau acum din clase se întîmplau

să fie în ordinea intrării: de matematici, de ştiinţe, de gimnastică, „de tot ce vrei domnule, numai de istorie nici unul!".

— Da şi crezi că va şti unul ceva? se mîngîe el la urmă, hotărît să caute singur acest lucru, neînţelegînd cum un om scund ca Nedau poate susţine o astfel de erezie, cînd el îşi da sama de minune, că adevăratul farmec, chiar pentru un om mare e tot femeia mică (Inelescu între timp se dusese de mai multe ori la doamna Nedau, în zilele ştiute. Dar ziua nu mai venise)—în iubirea adevărată şi firească intrînd şi un contingent respectabil de instinct, de protecţie, de ocrotire; apoi decînd lumea preferinţa individului a fost pentru tot ce e mignon şi miniatură, rarele excepţii nefiind decît porniri nefireşti şi pervertite.

Nedau, ieşind însă, continuă să convingă pe micul şi firavul Lazăr, care ascultîndu-l făcea urechi tot mai mari trăgîndu-se fericit şi nervos de mustăcioara neagră.

...Antichitatea nu poate concepe pe femeia mică! Zeiţele toate sînt creaţii gigantice, care pentru a gusta plăceri muritoare cu oamenii, se string, devenind ca aceştia, însă păstrînd o statură apreciabilă, în aşa fel ca să-şi păstreze prestigiul lor zeesc şi să păstreze asemeni, amorului lor, caracterul de preferinţă şi de protectorat. Apoi se retrag în infinitul lor, destinzîndu-se subit la proporţiile lor universale, muritorul rămînînd cu farmecul gustării infinitului, dar cu conştiinţa micimii lui terestre:

— Acesta e sensul adevărat al marei, al adevăratei iubiri, dragul meu. Să te simţi purtat ca un copil pe braţele ei imense, să te simţi tu obiect mărunt, bibelou, jucărie, în mînile acestea care te mîngîe şi care ţi-au dat rara mulţumire, că te-au socotit vrednic de a te considera jucăria lor...

Lazăr deşi gusta cu savoare raţionamentul lui Nedau, totuşi îi acorda oarecare aproximaţie; tocmai pentru că-l interesa, figura lui se schimonosi în ticuri nervoase ca de obiceiu cînd nu putea să-şi răspundă complect la îndoelile lui sufleteşti şi intelectuale; căci deşi ar fi vrut să fie astfel cum pleda Nedau, simţea că argumentaţiei acesteia îi mai lipsea ceva ca s'o facă perfect convingătoare. Ori cît de limpede părea ea privită dintr'o parte, ca profesor de matematici, nu-i găsea totuşi reciproca...

— Şi închipueşte-ţi pe domnul Nae Inelescu vroind să fie dominatorul... vroind el să imprime voinţa lui fluidului zeesc, care subt înfăţişarea divină a doamnei Cornoiu, bunăoară, s'ar cobori asupră-i... e pur şi simplu caraghios!

Lazăr ridică din umeri. Amicul său se îndepărta, pierzîndu-se în subtilităţi fără temeiu. De obiceiu în faţa observaţiilor el nu prea reacţiona. Ar fi fost un efort prea mare pentru dînsul să-şi ia partenerul din vîrful ameţitor al apogeului concluziilor şi să-l ducă treaptă cu treaptă înapoi, în subsol, spre a-i dovedi că ipoteza pe care a luat-o de fundament e inexistentă. Totuşi de data asta, tocmai pentru că simţea nevoea ca susţinerea asta neaşteptată să fie cît mai plausabilă, îndrăsni:

— Bine, bine dar reciproca ??

— Cum reciproca ?...

— Femeia... ce faci cu femeia? Dacă şi ea are preferinţe identice pentru bărbat... Adică, dacă se întîmplă şi ce să se întîmple, căci asta e de obiceiu; dacă-l vrea şi ea mai înalt, mai mîndru, mai bărbat ?...

— Femeia ?... Mai înalt... Ha, ha, ha... inexact... femeia nu-l vrea astfel! Bărbatul doar, în imbecilitatea lui, a înţeles aşa şi s'a întronat domnitor; şi dacă a izbutit în celelalte direcţii, monopolizînd totul pentru sine; în amor, femeia s'a răzbunat; femeia îl vrea jucărie în mînile ei, auzi? Aasta e... ascultă-mă pe mine... Excepţiile sînt exemplare slabe, supuse pieirii...

— Dar sînt mai numeroase excepţiile decît...

— Inexact...

— Decînd mergem pe stradă n'am întîlnit decît femei mici...

— Sînt toate pierdute... afară numai dacă or fi avînd corespunzătorul pentru care să fie mai mari... căci în definitiv ea poate avea şi alte însuşiri de superioritate decît cea fizică... dar în cazul acesta sînt incomplecte... pe cînd tipul ideal e femeia înaltă, femeia... ca să zic astfel: femeia regină...

Apoi scoborînd vocea, reîncepu cu persiflajul său preferit:

— Uită-te la nevastă-mea, la fosta mea nevastă... o femee bine, ce să spun... aud că-i fac mulţi curte... Nu mă impresionează deloc aceste svonuri şi nici măcar vre-o amintire... Nimic, absolut nimic... Parcă am fi fost complect străini... Ea crede, pentru că am prins-o înşelîndu-mă cu un elev... care tocmai îşi trecea examenul de capacitate.

Se porni pe-un rîs sgomotos:

— Pentrucă dragul meu, nu mi se potrivea... era incomplectă pentru mine... era prea mică. Ori de cîte ori mi-aduc aminte de piciorușele ei scurte destul de subţiri jos, dar îngroşindu-se, prea repede până sus, mă pufneşte rîsul... Pe cînd închipueşte-ţi să fi

fost mare, să fi fost stăpînă cu adevărat a fiinţei mele! Aşi fi fost intransigent; aşi fi ucis poate — sau aşi fi iertat... aşi fi fost ridicol... eu ştiu... în orice caz n'aşi fi lăsat cu una cu două să-mi scape un lucru preţios... Pe cînd aşa... o bagatelă... o pierzi oricînd, fără interes...

Urmă o tăcere în care timp Lazăr, care ştiind cît e de subţire piciorul fostei doamne Nedau numai în intervalul dela gleznă până la partea cea mai umflată a pulpei, calculă mintal cam cît trebue să se îngroaşe până la şold, avînd în vedere şi proporţia în care bustul îi era dezvoltat faţă de înălţimea totală. Socoteala asta turbură mult pe matematician. Dar îl turbură şi mai mult, cînd în mod firesc mută calculul la doamna Cornoiu, constatînd progresia într'adevăr minunată a dimensiunilor necunoscute, ţinînd în samă pe cele cunoscute. Lazăr simţi chiar puternice zguduiri în spate şi figura lui se crispă iar, în toate direcţiile, îmbrîncită de curioasele lui ticuri.

— Experienţa vine trăind, dragul meu, continuă Nedau. Soarta doamnei Nedau se hotărîse de cînd am început să prind tainicul mecanism al mitologiei, care oricît ţi-ar părea o culegere de basme, e totuşi o ştiinţă în toată regula; e înregistrarea metodică a tuturor fluxurilor pe care intuiţia omenească le-a absorbit dealungul timpurilor din misterul cel mare de dincolo de vederile noastre, acolo unde sălăşlueşte perfecţiunea şi modelul. Iar, oricînd mintea omenească a socotit perfecţiune şi model tipul înalt şi nu prea subţire, cum se crede, ci bine împlinit. Spune-mi tu, o zeiţă cît de mică, vre-o nimfă, vre-o hamadriadă, vre-o nereidă a fost cîndva figurată în vre-o artă, avînd dimensiunile doamnei, din nefericire încă Nedau ?... Mi-aduc aminte că privind prin cărţile mele de arheologie, toate acele figuri desăvîrşite, această doamnă s'a apropiat de mine mică şi insignifiantă, le-a privit cu răceală şi a strîmbat din nas. Pot să-ţi spun şi gravura: era o splendidă amazoană, reprodusă după un basorelief necunoscut; reproducerea era pe-o planşă. Ştii ce-a exclamat doamna Nedau văzînd-o:

— „Ce e cu pompierul ăsta dragă, de te uiţi la el aşa ?".

— ...„E o amazoană doamnă, i-am răspuns îndată pentru a o corija... nu vezi ce supleţe şi ce graţie !...".

— „Oh, graţie la aşa girafă!" mi-a răspuns, crezînd că eu glumesc. A fost inutil să mai continui... Însă soarta ei se pecetluise. A mai avut şi proasta inspiraţie să se mai desbrace; ei bine, cînd am văzut-o rotundă ca o bilă de popicărie, am terminat

definitiv cu dînsa. Iar peste cîteva zile am surprins pe acela... Şi pentru că am ajuns aici să elucidăm şi acest punct: niciodată nu voiu da, în afară de merit, o notă unui elev fie în minus fie şi'n plus; ăsta e un lucru sfînt la mine! Totuşi, dacă n'aş fi în stare să fac acest lucru pentru nimic în lume, nici din răzbunare nici din răsplată, de data asta am făcut-o... Ei da, am făcut-o... o mărturisesc... i-am dat măgarului mai mult cu două puncte decît merita... i-am dat zece şi i-aşi fi dat şi mai mult dacă s'ar fi putut...

Gib I. Mihăescu

Atitudini şi motive romantice în poeziile de tinereţă ale lui Eminescu

Cînd I. Gherea înfăţişa pe Eminescu ca pe un poet a cărui fire în acelaşi timp idealistă şi naturalistă în sens păgîn a fost orientată de împrejurările mediului social către pesimism şi reacţiune, piesele de căpetenie ale argumentării sale şi în tot cazul acelea dela care el pornea, erau unele din poeziile de tinereţă, precum „Înger şi Demon", „Împărat şi Proletar", „Mortua est" şi „Epigonii". D. G. Ibrăileanu a arătat odată că şirul poeziilor apărute după 1883 şi care în reprezentarea noastră determină imagina unui „mare poet al amorului", fiind necunoscute persoanelor contimporane cu activitatea sa poetică, fizionomia lui Eminescu în ochii acestora, trebue să fi fost destul de deosebită de aceia cu care ea figurează pentru noi [1]. Care va fi fost imagina eminesciană pentru primii cetitori înflăcăraţi ai poetului, ne-o arată destul de bine felul în care I. Gherea alege din materialul poetic al ediţiei lui Maiorescu, acele aspecte care pentru sentimentul nostru sînt depăşite de către producţia ulterioară, nu numai pe linia timpului, dar şi în scara valorilor.

Contrastul intim al naturii poetice a lui Eminescu, împărţiiă între idealism progresist şi pesimism reacţionar, era o generalizare pe care Gherea o putea face, menţinînd în planul întâiu al cercetării, poeziile apărute între 1869 şi 1874. O cunoştinţă mai întinsă a operei eminesciene scade astăzi valoarea generalizării lui Gherea. Dar preţul acestei generalizări va coborî cu atît mai mult dacă vom isbuti să arătăm, după cum ne propunem în încercarea de faţă, că atitudinele fixate în poeziile de tinereţă ale lui Eminescu sînt, cel puţin în parte, dependente de modelele literare aparţinînd unei sfere în care el şi-a aflat elementele culturii şi at-

1 G. Ibrăileanu, Ediţiile poeziilor lui Eminescu, în Viaţa Romînească Ianuar 1927, pg. 102.

mosfera în care geniul său putea respira mai bine. Dacă dovada va putea fi considerată ca făcută, se înțelege atunci că ceiace Gherea prezenta ca un contrast, nu era o atitudine rezultată din lupta poetului cu mediul său, ci una subordonată unui anumit curent literar și anume romantismului, față de care creația sa următoare trebue înțeleasă ca un progres necontenit către cucerirea originalității. Dar afară de acestea, să adăugăm că ceiace Gherea socotea drept un contrast, ascunde de fapt o armonie lăuntrică, de a cărei posibilitate modelele literare pe care urmează să le reamintim, alcătuesc o limpede mărturie. Idealismul și pesimismul sau mai bine zis revoluționarismul împerechiat cu scepticismul, nu este un contrast iresolvabil și care ar fi sfîșiat natura intimă a lui Eminescu, dar mai de grabă termenii unei sinteze, realizată în multe împrejurări romantice. Pentru a evita orice neînțelegere, trebue să precizăm că operele străine de care va fi vorba, n'au constituit poate niște izvoare literare ale lui Eminescu. Ele vor fi întrebuințate numai întru cît manifestă un spirit general care a pătruns și producția poetului nostru, în epoca tinereții.

* * *

Opera poetică a lui Eminescu, chiar dacă nu ținem samă decît de data publicării ei succesive, se lasă cu destulă ușurință sistematizată în cicluri. Într'un număr de ani relativ restrîns, Eminescu este totdeauna preocupat de anumite motive tipice. Pentru epoca tinereții, motivele preponderante sînt, pe de o parte îmbinarea dintre revoluționarismul libertar și reflecția sceptică asupra lumii și vieții, iar pe de altă parte, suferința iubirii desamăgite unită cu liniștea cucerită prin iubire. Lirica socială, filosofică și erotică sînt așa dar din primul moment categoriile de căpetenie ale poeziei lui Eminescu.

Începînd chiar din epoca poeziilor din „Familia", îndrumarea către astfel de motive devine evidentă. Iată de pildă bucata „Junii corupți", prima satiră eminesciană. Pe acești „juni corupți" secătuiți de orice simțire, poetul vrea să-i înflăcăreze pentru idealurile libertății revoluționare, în care scop el invocă măreția trecută a Romei și statura „poporului împărat". „Poporul împărat", despre care e vorba aci, este fără îndoială *le peuple souverain* al revoluției franceze și amintirile romane, la care poezia va mai face apel în două rînduri, sînt împrumutate aceluiași cerc de sentimente și de idei. Mult mai tîrziu, cînd Eminescu se va ridica cu glasul maturității pentru a veșteji în „Scrisoarea III", societatea contimporană, păcatul acestei societăți va fi tot scepticismul pe care-l acuză acum și care va rămîne totdeauna obiectul satirei sale sociale, iar amintirile romane, vor fi și atunci mijlocul prin care el încearcă să rușineze prezentul.

La data „Scrisorei III", poetul abjurase însă crezul revoluționar, care dealtfel este viu numai acum și doar pentru un singur

moment. Căci scepticismul pe care îl înfierează în „Junii corupți", este chiar fundalul de reflecție și melancolie din care se va desprinde viziunea sa despre lume. O bucată ca „Amicului F. I." acceptă acest scepticism, degustîndu-l ca pe un farmec subtil și învăluitor și o strofă ca:

Voiu, cînd mi-or duce îngerii sei
Palida-mi umbră în albul munte,
Să-mi pui cununa pe a mea frunte
Și să-mi pui lira la căpătăiu!

amintește accente din unele poezii ale maturității, precum variantele bucății „De-oiu adormi" și acea aspirație către moarte, pe care în acestea și în altele o putem întîlni de atîtea ori. Dar satira scepticismului și acceptarea lui se întrunesc, în modul cel mai caracteristic, chiar în cuprinsul unora din cele mai însemnate poezii ale tinereții.

Foarte semnificativă este din acest punct de vedere o bucată ca „Epigonii", unde scepticismul contimporan, relevat prin comparația trecutului, nu mai inspiră poetului în cele din urmă niciun protest, nicio aderare cu atît mai înflăcărată la idealurile optimismului revoluționar, așa cum se întîmplase în „Junii corupți", ci se închee cu meditația asupra nimicniciei vieții omenești și prin urmare cu o generalizare făcută asupra stării de spirit pe care mai înainte o înfierase.

Aceiași situație se repetă în „Împărat și Proletar". Primul moment al poemei este ocupat de cuvîntul de revoltă al proletarului, un discurs în toată regula, cuprinzînd critica dreptății și a legilor, a virtuții, a religiei și a frumuseții, înfățișate ca niște unelte de apărare, de impilare sau de desfătare ale claselor stăpînitoare. Este aici un mod de a raționa caracteristic pentru toată ideologia revoluționară, care se complace în a demasca în categoriile culturii, tendințele și interesele clasei stăpînitoare. Manifestul comunist al lui Marx și Engels, afirmă și el o astfel de propoziție, cînd notează: „Legile, morala, religia sînt pentru proletar tot atîtea prejudecăți burgheze". Dar în discursul proletarului eminescian au mai putut răsuna și alte amintiri. Astfel, critica frumuseții:

Sfărmați statuea goală a Venerei antice,
Ardeți acele pînze cu corpuri de ninsori;
Ele stîrnesc în suflet ideea neferice
A perfecției umane, și ele fac să pice
În ghiarele uzurei copile din popor!

nu amintește oare părerea unui Proudhon că în afară de evulmediu, în care a fost interpreta spiritualității creștine, arta a lucrat totdeauna ca un agent de imoralitate? [1] În sfîrșit, contrastul din-

---

1 Proudhon, Du principe de l'art et de sa destination sociale, 1865.

tre viaţa încovoiată de muncă şi suferinţă a poporului şi viaţa desfăşurată în voluptate a clasei stăpînitoare, despre care vorbeşte strofa:

De ce să fiţi voi sclavii milioanelor netaste,
Voi, ce din munca voastră abia puteţi trăi?
De ce boala şi moartea să fie partea voastră,
Cînd ei în bogăţia cea splendidă şi vastă
Petrec ca şi în ceruri, n'au timp nici de-a muri?

un astfel de contrast nu s'a impus odată şi sensibilităţii revoluţionare a lui Hugo, în versurile din „Melancholia" (Les Contemplations, 1856):

Et le fond est horreur, et la surface est joie.
Au-dessus de la faim, le festin qui flamboie,
Et, sur le pâle amas des cris et des douleurs,
Les chansons et le rire et les chapeaux de fleurs!
Ceux-la sont les heureux. Ils n'ont qu'une pensée:
A quel néant jeter la journée insensée?

Dar dreptatea cauzei revoluţionare, sprijinită prin atîtea argumente, provoacă în momentul următor al poemei reflecţia Cezarului, împărat filosof care înţelege raportul de forţe pe care se întemeiază stăpînirea sa şi care ştie să le venereze. In sfîrşit, poema nu se termină cu un accent revoluţionar, ci cu meditaţia sceptică şi quietistă menită să arate neantul turburării pe care o evocase mai înainte.

Scepticismul pe care Eminescu îl vestejeşte în societatea contimporană, răceala şi sterilitatea inimii care prilejuesc primele sale accente satirice, îi smulg şi primele acorduri ale suferinţii şi dragostei. Şi dupăcum scepticismul rămîne totdeauna obiectul satirei sale sociale, deşi el alcătueşte în acelaşi timp propriul său sentiment modern de viaţă, tot astfel împietrita inimă a femeii, rămîne tema acelei părţi a liricei sale erotice, în care procedează cu arma satiricului, ca în „Scrisoarea IV" sau în „Dalila". In această privinţă, atitudinea corespunzătoare începe să se organizeze chiar din primele sale poezii. Astfel, o bucată ca „Amorul unei marmure", poate fi înţeleasă ca relatarea lirică a unui caz *aparte*, a unei împrejurări sentimentale monstruoase, dar şi ca alegoria dragostei foarte omeneşti pentru un suflet rece şi steril de femee. In cazul acesta, „Amorul unei marmure" foloseşte o comparaţie, pe care o va relua „Venere şi Madonă" şi „Apari să dai lumină", una din postumele lui Eminescu ajunsă mai tîrziu la cunoştinţa publică, unde versul: „O, marmură aibi milă de-a mele rugăminţi" apare, ca un refren modificat, de mai multe ori. Dar motivul dragostei pentru o piatră şi comparaţia pe care el îl prilejueşte şi mai tîrziu poate să-i fi venit lui Eminescu tot pe calea unei

amintiri. Mitul sculptorului Pygmalion îndrăgostit de statuea Galatheei se va fi trezit în imaginaţia poetului nostru, chemat poate de unele împrejurări personale, mai cu seamă că amintirile sale mitologice sînt destul de dese în această epocă.

„Marmura" poeziei din „Familia", către care se îndrepta iubirea imposibilă şi desnădăjduită a poetului, devine aşa dar în cîţiva ani, un *simbol mai precis*. Pentru sentimentul pios al omului medieval, *statua* de marmură a Venerei antice, desgropată din cînd în *cînd dintre* rămăşiţele culturii apuse, era o adevărată apariţie *demonică*. Romanticii au reînviat acest vechiu sentiment medieval şi au folosit uneori simbolul Venerii demonice, către care s'a îndreptat nu numai turburea pasiune a lui Tannhäuser, personagiu al unei vechi legende germanice îndrăgită de romantici şi făcută celebră de Wagner, dar şi aspiraţia altor poeţi ai epocii. [1]

„Venere şi Madonă" construeşte pe tema contrastului dintre zeitatea antică a amorului şi sfînta persoană care întrupează virtuţile pline de curăţenie ale maternităţii. Puntea de trecere o formează comparaţia cu arta unui Rafael, despre care istoricii artei au observat de atîtea ori, că în chipul frumuseţii antice, stilizează trăsăturile *purităţii creştine*. Tot astfel şi poetul şi comparaţia îi slujeşte *acum* pentru a smulge masca iubitei şi pentru a divulga diabolica corupţie a sufletului ei, cu gestul unui mare desabuzat al dragostei, plin de resentimentul iubirii înşelate şi de o pasiune nesăţioasă, aşa cum începînd cu Lovelace, eroul romanului „Clarissé Harlow" al lui Richardson şi până la portretul pe care Musset îl schiţează despre sine în „Confession d'un enfant du siècle", a fost de atîtea ori cazul poeţilor romantici. Furtuna se potoleşte însă şi poetul revine în cele din urmă, printr'un accent pe care Maiorescu îl socotea „căutat", în timp ce Gherea îl credea cu totul *natural*, dacă luăm sama la felul sentimentelor furtunoase care se desfăşoară aici, dar care în realitate este construit după cea mai autentică *normă* romantică. Sînt în scrierea citată a lui Musset mai multe scene de acelaşi fel. „La sfîrşitul acestor scene îngrozitoare, în care spiritul meu se epuiza în torturi şi îmi sfîşia inima, învinuind şi batjocorind, dar cu o veşnică lăcomie de a suferi şi de a mă înapoia către trecut; la sfîrşitul acestora o iubire stranie, o exaltaţie împinsă la exces, mă făcea să-mi tratez iubita ca pe un idol, ca pe o divinitate. Un sfert de ceas după ce o insultasem mă găseam la genunchii ei; îndată ce n'o mai acuzam, îi ceream iertare; cînd batjocura încetase, plîngeam" [2]. Marea mobilitate a stărilor de suflet care se înlocuesc în furtuna şi instabilitatea pasiunii a revenit de atîtea ori subt penelul romanticilor, încît analogiile pe care scena eminesciană le poate sugera, nu sînt decît prea numeroase.

1 Vd. în această privinţă o interesantă pagină în R. Huc, Die Romantik, vol. I, ed. 1920, pg. 264.

2 Ed. Larousse pg. 144.

Situaţia sentimentală din „Venere şi Madonă" este inversată în „Inger şi Demon", căci de data aceasta demonia este a bărbatului. Iată pe tînărul prezentat aici într'un cadru mistic, care aminteşte cadrul „Strigoilor", dar şi pe acela al bisericii pe subt bolţile căreia îşi plimbă neliniştea şi melancolia un personagiu ca „Ghiaurul" lui Byron. Acest tînăr este un adevărat titan revoluţionar, unul dintre aceia în numele căruia poetul articulase chemarea de desrobire din „Junii corupţi" sau din „Impărat şi Proletar". În cadrul mistic în care apare, felul meditativ şi încordat către viitor al acestui revoluţionar, sculptează în chipul lui trăsături demonice:

Într'o umbră neagră, deasă, ca un demon El veghează

Revoluţionarismul tînărului se îmbină în caracterul său cu un fel al scepticismului, cu răceala concepţiei:

Ea-l vedea mişcînd poporul cu idei reci, îndrăzneţe

Iată însă alături de el, apariţia diafană a iubitei. Două puteri morale contradictorii se înfruntă acum: visul îndrăsneţ şi utopic cu reculegerea în rugăciune, apostazia cu candoarea, îndărătnicia cu sfinţenia. Această contradicţie este şi aceia a două lumi: a trecutului nobil cu prezentul revoluţionar. Un astfel de contrast va mai opri pe Eminescu şi altădată, cînd în „Strigoii", întîlnirea lui Arald cu iubita lui, va pune faţă în faţă lumea barbară cu civilizaţia. Să spunem că o astfel de atracţie peste clase sociale şi civilizaţii îl va preocupa pe Eminescu, nu numai pentru: că imaginaţia romantică se complace în prezentarea unor opoziţii violente, dar şi pentrucă, arătînd cum limitele şi obstacolele unor lumi deosebite sînt înfrînte, poetul poate să înfăţişeze mai bine intensitatea romantică a pasiunii.

Dar dorinţa care se deşteaptă în tînărul demonic, se prăbuşeşte şi se preface în fervoare şi rugăciune, cînd pe zidurile revelatoare ale bisericii se proectează umbra aripelor îngerului de pază al iubitei sau poate ale însăşi fiinţei ei angelice. „Îngerul de pază" întrevăzut în fiinţa iubitei alcătueşte un motiv final şi culminant şi în scurta poezie din această fază care poartă acest titlu şi care poate fi astfel considerată ca un mic studiu preparator al poemei mai întinse despre care e vorba acum. Interesant este de notat că întrezărirea îngerului în iubită este şi el un motiv romantic. Îl putem regăsi de pildă printre versurile lui Musset şi anume acolo unde decăzutului Rolla, în ultima noapte de voluptate pe care şi-o dărueşte, i se năluceşte o apariţie îngerească împerechiată cu aceia a amantei şi victimei sale:

O mon Dieu! n'est-ce pas une forme angélique
Qui flotte mollement sous ce rideau léger?

„Inger şi Demon" este poema răscumpărării prin femee. Blînda influenţă a iubirii, pentru care îl vom vedea şi pe Arald sensibil, îndulceşte acum caracterul tînărului răsvrătit. Quietudinea la care în „Împărat şi Proletar", poetul ajunge prin cugetare, este atinsă aici prin iubire. Iubirea învinge demonia în sufletul tînărului, şi sărutul care vine în cele din urmă să se aşeze pe chipul său de muribund, îi aduce iertarea cerului împreună cu o adîncă simţire de pace. Eroii şi eroinele clasice, un Titus în „Berenice" a lui Racine, Fedra din tragedia aceluiaşi sau Prinţesa de Clèves din romanul d-nei de Lafayette, luptau împotriva pasiunii, conştienţi de grozăvia răului care îi devasta interior, plini de grija imperativului sever al raţiunii sau al credinţei. Romanticii cedează însă pasiunii, o acceptă cu conştiinţa că în elanul nestînjenit al inimii nu se găseşte niciun grăunte de perversitate, ba chiar că în tumultul şi spontaneitatea lui se poate recunoaşte un „dar al lui Dumnezeu". Expresia este a lui Rousseau, care în „Julie ou la nouvelle Heloïse" ne-a dat exemplul pasivităţii romantice în faţa pasiunii [1]. Exemplul a fost de-atunci adeseori imitat. Recitiţi aşa dar moartea „demonului" din poema lui Eminescu:

Dar prin negurile negre, care ochii îi acopăr,
Se apropie-argintoasă umbra nalt'a unui înger,
Se aşează lin pe patu-i; ochii lui orbiţi de plîngeri
Ea-i sărută—De pe dînşii negurile se descopăr...

Este Ea—C'o mulţămire adîncă, ne mai simţită,
El în ochii ei se uită—Mîndră-i de înduioşere,
Ceasul ultim îi împacă toată viaţa-i de durere;
Ah! şopteşte el pe moarte—cine eşti gicesc, iubită.

Am urmat pămîntul ista, vremea mea, viaţa, poporul
Cu gîndirile-mi rebele contra cerului deschis—
El n'a vrut ca să condamne pe demon—ci a trimis
Pre un înger, să mă 'npace, şi 'mpăcarea-i—e amorul.

Tot astfel Rolla, în poema lui Musset, trăeşte un moment de răscumpărare, cînd din sufletul nenorocitei cu care ultima sa noapte îl însoţise, îl întîmpină o rază de umanitate şi iubire. Clipa morţii vine pentru Rolla odată cu un sărut de pace şi de eliberare. Recele şi neînduratul revoluţionar al lui Eminescu, întocmai ca blazatul erou al lui Musset îşi desăvîrşesc astfel destinul în clipa de quietudine supremă a iubirii şi morţii:

1 Asupra pasivităţii mistice în pasiune la Rousseau, vd. lucrările lui E. Seillère, în special: Mme. Guyon et Fénelon, précurseurs de Rousseau, 1918; J. J. Rousseau, 1921; Les étapes du mysticisme passionel, 1919.

Elle se retourna sur le bord de sa couche.
Jamais son doux regard n'avait été si doux.
Deux ou trois questions flottèrent sur sa bouche;
Mais, n'osant pas les faire, elle s'en vint poser
Sa tête sur la sienne et lui prit un baiser.
. . . .
Il prit un flacon noir qu'il vida sans rien dire;
Puis, se penchant sur elle, il baisa son collier.
Quand elle souleva sa tête appesantie,
Ce n'était déjà plus qu'un être inanimé.
Dans ce chaste baiser son âme était partie,
Et, pendant un moment, tous deux avaient aimé.

Quietudinea prin iubire a rămas din aceste sau alte amintiri romantice, un motiv constant al liricei erotice a lui Eminescu, atît în unele din poeziile acestei epoce, cum este „Noaptea,..", dar şi în unele din poeziile de mai tîrziu, printre care „Sonetul" din seria publicată în 1879, cuprinde nişte accente care nu mai reţin din sentimentul care în tinereţe putea fi doar o atitudine literară tipică, decît substanţa lui clarificată şi pură:

Tu nici nu ştii a ta apropiere
Cum inima-mi de-adînc o linişteşte,
Ca resărirea stelei în tăcere;

Iar cînd te văd zîmbind copilăreşte,
Se stinge-atunci o viaţă de durere,
Privirea-mi arde, sufletul îmi creşte.

Acestea şi poate şi alte atitudini romantice s'au întreţăsut adînc în creaţia de tinereţe a lui Eminescu. Toate aceste motive şi atitudini parţiale se încadrează însă în ceiace am desemnat drept amestecul demoniei revoluţionare cu acceptarea filosofică a scepticismului. Îmbinarea acestor trăsături, alcătueşte oare şi ea o atitudine romantică sau este ea într'adevăr, produsul luptei poetului cu mediul său, aşa cum credea I. Gherea?

* * *

Scrierea lui Alfred de Musset, „Confession d'un enfant du siècle" a fost adeseori preţuită ca un document de primul ordin pentru cunoaşterea motivelor din care s'a dezvoltat romantismul. Aceiaşi scriere ne poate servi acum şi nouă, pentru a arăta că unele din tendinţele pe care poeziile lui Eminescu le întruneşte în această epocă, reproduc situaţii sentimentale mai vechi şi tipice. Nu întrebuinţăm deci scrierea lui Musset ca pe un izvor literar, dar ca pe un text în care putem afla analogia structurii sufleteşti pe care o regăsim şi în prima producţie poetică a lui Eminescu.

Chiar în primele pagini ale cărţii sale, Musset ne prezintă romantismul ca pe efectul unei epoce de transiţie, aşezată între dispariţia formelor de viaţă în care vechiul regim îşi găsise liniştea şi noile aşezări, încă nedesăvîrşite. „Toată boala secolului prezent, scrie Musset, provine din două pricini: poporul care a trecut prin 1793 şi 1814, poartă în inimi două răni. Tot ce a fost nu mai e; tot ce va fi nu este încă. Nu cercetaţi în altă parte taina relelor de care suferim". Vechile forme de viaţă au fost sguduite de slăbirea religiozităţii generale: idee foarte răspîndită şi aceasta, printre filosofii catolici ai epocii, a unui Lamennais de pildă, care vorbeşte printre cei dintâiu de acea „boală a secolului" (le mal du siècle), despre care ne întreţin şi paginele lui Musset. Aceste pagini reţin explicaţia generală în aceiaşi epocă, relativă la cauzele revoluţiei, cînd scrie: „Dar, dacă săracul, înţelegînd bine într'un moment dat, că preoţii îl înşală, că bogaţii îl fură, că toţi oamenii au aceleaşi drepturi, că toate bunurile aparţin numai acestei lumi şi că mizeria sa este lipsită de evlavie; dacă săracul, crezînd numai în el şi în cele două braţe ale sale, şi-a spus într'o zi: „Războiu bogatului; ale mele să fie plăcerile de pe pămînt, pentrucă altele nu există! al meu să fie pămîntul, pentrucă cerul este gol! al meu şi al tuturor, pentrucă sîntem egali cu toţii!" o, filosofilor sublimi care l-aţi dus până aici, ce-i veţi răspunde, dacă va fi învins?".

Iată aşa dar că unirea scepticismului, deocamdată în materie religioasă, cu revoluţionarismul, a fost recunoscută ca o situaţie de bază a romantismului. Cînd prinurmare Eminescu va pune în gura „proletarului" critica religiei şi cînd va înfăţişa dispariţia gîndului despre răsplătirile de după moarte, ca una din cauzele avîntului său revoluţionar, el va relua o idee a romantismului şi una din acele prin care acesta a încercat să se înţeleagă pe sine. Raţionamentul lui Musset în „Confesiunile" sale revine deci întocmai în strofa „Împăratului şi Proletar":

Religia—o frază de dînşii inventată
Ca cu a ei putere să vă aplece'n jug,
Căci de-ar lipsi din inimi speranţa de răsplată,
După ce-amar muncirăţi, miseri viaţa toată
Aţi mai purta osînda, ca vita dela plug?

S'ar părea că în sufletul unui revoluţionar nu poate să intre decît credinţă, optimism şi afirmaţie. Aceasta era şi părerea lui Gherea cînd opunea idealismului revoluţionar, negaţia pesimistă a scepticului. În structura sufletească a revoluţionarului romantic, scepticismul se încadrează însă armonic şi acest fel al lucrurilor apare nu numai în versurile lui Eminescu, dar şi în paginile lui Musset; iar în acestea din urmă scepticismul este afirmat nu numai în legătură cu credinţa, dar ca sentiment general de viaţă. Acest

sentiment de viaţă este celace Musset numeşte în „Confession", *la désespérance*, pentru a o defini: „Urmă atunci o negaţie a tuturor lucrurilor din cer şi de pe pămînt, care s'ar putea numi descîntare (désanchantement) sau, dacă vreţi, *desesperare*; ca şi cum umanitatea în letargie ar fi fost crezută moartă de către acei care îi pipăiau pulsul. Intocmai ca soldatul care fiind întrebat odată „În ce crezi tu?" răspunse: „În mine;" tot astfel tineretul Franţei, auzind această întrebare, răspunse cel dintâiu: „În nimic". Pentru a traduce un astfel de sentiment, Musset găseşte formula: „Numai uitarea este adevărată, toate celelalte sînt un vis". Comparaţia vieţii cu visul se întîlneşte şi altădată la romantici. O regăsim de pildă în exclamaţia eroului lui Chateaubriand, René, prosternat în faţa cenuşei lui Chactas şi Atala: „Omule, nu eşti decît un repede vis, o umbră dureroasă"! O astfel de comparaţie o vom afla şi la Eminescu, în versul final din „Împărat şi proletar".

Că vis al morţi'-eterne e viaţa lumi 'ntregi

dar şi în versurile:

O, moartea e-un haos, o mare de stele,
Cînd viaţa-i o baltă de vise rebele

care aparţin poemei „Mortua est", în care greşit s'a încercat a se identifica influenţe schopenhaueriene, nu numai pentrucă prima ei redacţie este dela 1866 şi prinurmare dintr'o vreme cînd Eminescu nu cunoştea încă pe Schopenhauer, dar şi pentrucă meditaţia sceptică şi desamăgită care o alcătueşte, a putut să fie inspirată de alte modele literare, cum romantismul punea în mare număr la dispoziţie [1]. Influenţele schopenhaueriene trebuesc căutate aiurea [2].

Revoluţionarul romantic se poate resfrînge în mentalitatea omului trăind încă în formele de viaţă ale vechiului regim ca un adevărat demon. Acesta este cazul tînărului din poema lui Eminescu, care nu este un „demon", decît poate pentrucă e privit din perspectiva „fiicei de rege", care îl iubeşte. Dar mai sînt în natura lui şi alte însuşiri: o aspiraţie puternică, răceala şi amărăciunea concepţiei, o dorinţă care escaladează treptele şi ierarhiile, cum putem regăsi printre „ambiţioşii" lui Balzac. Este în toţi aceştia firea omului nou, înzestrat cu nişte pasiuni, care dacă sînt puternice şi uneori generoase, nu exclud, ba chiar atrag şi grupează în jurul lor, neîndurarea inimii şi desamăgirea spiritului. Entuziasmul şi scepticismul pot sta foarte bine alături în caracterul omului nou şi posibilitatea acestei fuziuni de însuşiri opuse o înţelegem cu uşurinţă, dacă pentru a-l cuprinde în întregime, îl privim mai întâiu din perspectiva lumii vechi pe care cu un suflet încărcat de resentimente şi negaţie doreşte s'o înlocuiască, apoi din perspectiva lumii nouă, către care idealismul şi avîntul său încearcă să străbată. Portretul „demonului" lui Eminescu ţine sama de toate aceste trăsături, care nu numai că nu se exclud, dar se implică şi ele revin în propriul portret al poetului, aşa cum el se desluşeşte din toate aceste poeme ale tinereţii.

1 Titlurile poeziilor scrise de Eminescu între 1866 şi 1870, între care figurează şi „Mortua est", le-a publicat d. G. Bogdan-Duică (ap. Mss. Acad. Rom. 2259), în revista „Datina", VII, 7-9.

2 Asupra acestora vd. articolul meu: Eminescu şi Etica lui Schopenhauer, în Revista de filosofie, 1929.

Tudor Vianu

STIHURI DE TOAMNĂ.

PLOAIE

Ploaia ploii plouă...

Peste moartea veche, peste viața nouă,
Intre-un cîntec straniu și un bocet vag,
Dincolo de țărmul gîndului pribeag,
Cade peste lumea zărilor sihastre,
Cade peste groapa suferinții noastre,
Sufletele mute presimțesc strigoi,
De-i atîta spaimă și tăcere 'n noi.

Plouă ploaia ploii...

Nu vedeți cum umblă printre noi strigoii?
Cum în vînt, cu corbii forfotind se 'ndeamnă,
Cum stîrnesc să urle hohotul de toamnă

Și cum până 'n albul ochilor ne cată,
Cum ne-arată calea către niciodată,
Printre norii gîrbovi, printre pomii goi,
Zădărind strigoiul cuibărit în noi?

Ploaia ploii plouă...

Peste viața veche, peste moartea nouă.
Apa veșniciei ropotul și-l poartă,
Cu lumina 'n țăndări, de 'ntuneric spartă.
Undeva, scriindu-și monoton isvodul,
Un duhovnic spune pentru noi prohodul
Și stafii zbucnite din afund de gîrle,
Bulgări de durere peste noi asvîrle.

Plouă ploaia ploii...

Zvîrle cu tristeță peste noi strigoii
Și cădem intr'una fără să știm cum —
Și cădem în beznă și pornim pe drum:
Dar ne mînă drumul ud, pe la răscruci,
Către țintirimul împînzit cu cruci,
Pe subt cerul putred, subt a ploii pripă
Și în noi strigoiul desnădejdii țipă.

BALADĂ

Groparii veseli de ciștig,
S'au îmbătat din zori și cîntă.
Și-i toamnă, și-i pustiu, și-i frig;
Groparii veseli de ciștig,
Pămîntul jilav îl frămîntă.

Din groapă, unul pe hîrleț,
Aruncă-o hîrcă spălăcită,
Cu părul risipit răsleț.
Din groapă unul pe hîrleț,
Aruncă-o față putrezită.

Și rîde cioclul: ha, he, hi...
Te-ai năruit așa degrabă,
Dar sufletul pe unde ți-i?
Și rîde cioclul: ha, he, hi...
De suflet numai proștii 'ntreabă.

Ești oase goale, dar ai fost
Atît de mîndră și frumoasă,
Că-mi simt cuvîntul sec și prost.
Ești oase goale, dar ai fost...
Acum țărîna ta-i cleioasă.

Acesta-i osul de subt sîni,
Acestea sînt dela picioare
Și dela șold și dela mîni.
Acesta-i osul de subt sîni,
Dar sînii tăi pe unde-s oare?

Și gura ta ce s'a făcut?
Pe unde ți-s obrajii, hîrcă?
Și ochii cum ți i-ai pierdut?
Și gura ta ce s'a făcut,
De cînd te-a prins vecia 'n circă?

Dar gîndurile unde ți-s?
De-i țidva seacă și murdară.
Ai fost nădejde, ai fost vis,
Dar gîndurile unde ți-s?
Sau chiar și ele pot să piară?

Eh-hei! fii bună să te-adun!
Os lingă os, aici grămadă.
Cu toamna 'n somn să te cunun.
Eh-hei! fii bună să te-adun
Și să te drămuesc în ladă.

Groparul a tăcut săpînd,
Morocănos ca niciodată.
Fulgi galbeni tresăreau căzind.
Groparul a tăcut săpînd,
Răzbit de taină și de zloată.

Și-un clopot se porni, stingher...
Scheletul ce-și sfirșise jocul,
L'au pitulat într'un ungher.
Și-un clopot se porni, stingher...
Venea alt mort să-i prindă locul.

PRIVEGHIU

Pe dealurile arse și deșarte,
A nins rugina dangătelor moarte,
Din clopotele vechi, ce au sunat
Prea mult in toamna asta peste sat.

Un țintirim se razămă trudit,
De satul unde prea mulți au murit.

Gropari bătrini, din zori și până 'n sară,
Tot sapă după nu știu ce comoară.
Și îndîrjiți că nu mai au noroc,
De ani, de cind necontenit tot sapă,
Aruncă cite-un om in orice groapă
Și mi-o astupă repede la loc.

Iar ca un semn, să-l știe cit de cit,
O cruce-i pun să-i țină de urit.

O, țintirimuri unde vin țărani,
Să desmorminte morți de șapte ani.
S'adune mucezitele ciolane,
Cruciș să toarne peste ele vin,
Un preot scund, cu pletele bălane,
Cadelnițind deasupra lor senin,
Cu vechi cuvinte, ce în cuget scurmă,
Citania prohodului din urmă.

O, țintirimuri pline de strigoi,
Cînd oare spre comorile de veci,
Ne vor svîrli groparii și pe noi,
Să tacă-odată clopotele seci?
Ca sufletul în beznă și în glod,
Să cînte singur propriul lui prohod.
S'audă corbii sus și viermii 'n glie,
Priveghiul toamnei peste țintirim...

Dar despre noi nimic să nu mai știe
Și noi, prin gropi, nimic să nu mai știm.

George Lesnea

Quia pulvis es...

Cum mă îndreptam la lecția de piano, ca totdeauna cu sufletul cît un pui de pit-palac, cu mintea uruindu-mi de game, note falșe și amenințări, cu pași de condamnat cu anticipație, o tresărire mă pironea locului.

In poarta casei în pereții căreia mă aștepta conspirația pianului și a profesoarei, două fîlfîiri de doliu oftau cu vîntul.

— Drace, e casa ei!—Ba nu, e alături!—Ba da!

Grăbesc pașii.

Era casa profesoarei!

— A murit! țip în mine ușurat.

— Ce Dumnezeu! revin cu remușcare. —Să fi murit profesoara? —De ce nu? protesta școlarul din mine.

In concepția elevului un profesor e susceptibil să moară oricînd. Chiar fără boală. Pur și simplu, fiindcă e profesor.

Aveam pe ziua aceia un Czerny îngrozitor și cîteva game afurisite care-mi făcuse ceasuri întregi mînile rășchitoare și mi le crucificase la infinit pe calvarul clapelor.

Putea fi ceva mai natural ca să răposeze Fräulein Aspasia?

La urma urmei avea să chinuiască copiii până la anul 2000?

— Bine, dar am văzut-o eri, sănătoasă, voinică, rea!..

— Tocmai asta! De aici, ce mai e până la o apoplexie? O moarte subită, na! E lucru mare? Mai mare e că a existat! ...Oare a existat întradevăr? N'a fost o greșală, a oamenilor, a lui Dumnezeu? Bine că greșala s'a îndreptat, în sfîrșit!

Se înlătură o confuzie; se curmă o dilemă!..

In curînd toată lumea va ști că ceiace se numea Fräulein Aspasia era o iluzie, o iluzie cubică de un metru și cincizeci, care își alesese ca domeniu pămîntul, să-l bîntue cu o umbrelă un piept colosal și o pălărie, deopotrivă întinsă înainte și duse astfel parecă dinapoi, mecanic".

Nu. Fräulein Aspasia nu existase. Ea fusese cel mult o idee, ideia unui cuer sau portativ ciudat, menit să ducă pe străzile o-

raşului, dela 9 dimineaţa, la 6 seara, înfăşurat într'un sweater care să facă talie, numitul piept ţinut înainte ca o cutie de pălării, umbrela veşnic ridicată cu dreapta la nivelul sînilor şi tartina uriaşe de prune care aluneca de pe cap într'o veşnică aspiraţie spre cutie, fără să reuşească însă să cadă, tot ce putea să facă fiind să rămîe la nivel apropiat cu cutia şi umbrela, ca astfel, cele trei poveri, ca duse de o baletistă fără sîrmă, să se potrivească şi contrapună reciproc, şi să se menţină într'un echilibru cu veleităţi cosmice.

A, Fräulein Aspasia fusese profesoară de pian. Muzica fiind singura ei lubricitate. Dar era tocmai ceiace vroia să uite elevul din mine.

De fapt mai avea şi alte lubricităţi, — îi făceam eu pomelnicul în gînd: amorul ei platonic, peignoirele ei, halate de generalism în miniatură, puse cînd era îndrăgostită de vre-un nou elev, panglicele, bandeau-urile ei pe fruntea de ifighenie îngrăşată bine înainte de a fi jertfită pe altarul muzicei, decolteurile ei pipăite cu o mînă sugrumată de inele şi şovăind să atragă atenţia, la ele ori la sîni; atîtea, în sfîrşit, transpiraţii estivale, cum şi frauduloase transparenţe...

Ha, nostima întîmplare pe care o povestea singură şi pe care a dus-o fără să-i priceapă încă ironia în mormînt! La un concert al lui Sauer, fostul ei profesor la Viena, invitat de dînsa în mica localitate unde marele pianist condescendea în cele din urmă să se oprească în drum spre Capitală. Fräulein Aspasia în rangul I, apelpisită, agitată, polarizînd priviri, plămădindu-şi aluaturile trupului pe scaunul neîncăpător, pus cu faţa mai mult la sală. La doi paşi mai la dreapta, în acelaşi rang, un Domn între două vîrste, cu monoclu şi manichiură.

— Doamnă, vă rog.

— Domnişoară, domnule.

— Pardon domnişoară. Vă rog, fiţi bună şi trageţi-vă scaunul în linie.

— Dar cum asta, şi pentru ce mă rog?

— Vă rog, nu vreau să vă spun. Sînt timid. Trageţi-vă scaunul vă rog.

— Dar spuneţi, vă rog — insistă Fräulein, aprinsă de cuvîntul „timid".

— Sînt timid... şi bine crescut...

— Ve rog, spuneţi, nu me super... La mine obişnuite, prea obişnuite cu omeni timide...

— Uf! făcu desigur în sine, domnul. — Ca să vă pot vedea din profil, domnişoară...

Biata Fräulein. Altfel atît de naivă şi sentimentală, Dumnezeu s'o ierte: în căutarea veşnică după o aventură de dragoste, uitîndu-se la bărbat cu un veşnic ochiu extaziat şi cocul emoţionat în creştet, ca un şoarece care-a 'nghiţit un bou, ducîndu-şi, fără să

ştie, în mormînt, un profil de împărat roman pe un trup de spălătoreasă... — Dumnezeu să o ierte!

Şi cu aceste cuvinte treceam subt praporele negre.

În fundul curţii un tăetor de lemne vorbind cu toamna. Mai încolo un cazan cu bulion îşi oprise fumegarea. Un foraş îmbrăţişa în voe o mătură. Ceva de păragină pare că-şi cuprinsese toată casa.

— *Bulionul*, mirosul ei favorit!, îmi spun. — Unde e să-l mai *tragă* pe nări cu voluptate de baiaderă?

Răspunsul mi-l dau doi bicepşi încrucişaţi, izbucnind din prag.

— A, Fräulein Aspasia, tocmai mă gîndeam la dumneata! Va să zică, n'ai... vreau să spun, n'ai ieşit în oraş!..

— E nebun la tine? Se ies chind are lecţie? Ce vorbă? Nu ştii deviza-al meu: datorie, datorie, datorie... Da nu ştii nenorocire mare. Murit maseza, propritaresa. Aşa o maseză!...

— Imposibil, te lauzi!, îmi scapă din gură într'un acces de revoltă.

Dar Fräulein nu aude, cum păşeşte în casă, cu o mînă jucîndu-şi brelocul dela piept, cu cealaltă tamponîndu-şi din colţul batistei, ochii.

— Aşa o maseză!...

Profit de zmiorcăială şi furişez subt scrumiera de pe măsuţă, o hîrtie de o mie — chenzina.

În perfectă continuitate de idei mîna stîngă sustrage volubil hîrtia şi o închide în caseta din şifonier, printre lacrămi.

— Aşa o maseză... Uite vezi tote astea eu datorez la ea...

Şi cum ne aşezam la pian, gata să pun pe note plînsul ei în batistă, profesoara îmi luă de pe clape mîna dreaptă, ca atunci cînd greşam vre-un acord, şi mi-o punea să-i simt braţul atletic, sînii, pulpa apocaliptică.

— Tote astea eu datorez la ea! Aşa le lua cu două degete şi le subţie, parche tragea o mănuşe...

— Chiar parcă e o piele de mănuşe!

— Şi cum spune la voi fleissig?

— Silitor.

— Şi aşa silitore. Totă ziua alerga. Şi aşa sanatose!

— Păi dacă era şi bună şi harnică şi sănătoasă de ce-a murit — întrerup enervat că-mi ia timpul.

— Bolnavă sarache!

— Păi spuseşi că era sănătoasă.

— Ei nu ştie la tine ce e sănătate? Asta, cum spune, conglomerate de bole...

— A suferea de conglomerat?!

— Asta!! Copile crude! La tine jucărie! Da nu e jucărie. Morte e tragödie! Saperlipopet!

Nerăbdătoare, între timp, degetele încep să gonească game.

— Faux, faux la basse! Faux la basse!

Fräulein Aspasia, deşi austriacă, vorbea în familie, ca o con-

cesie făcută modei dela noi, o franţuzească cubistă şi ţinea să comande la pian în acelaşi graiu, de dragul — adăoga dînsa — lui Cesar Frank, singurul post-wagnerian latin în care credea cu aceiaşi fervoare cu care iubea catedrala franceză, a cărei măestrită îmbinare de amănunt şi masivitate dînsa o apropia cu inteligenţă de construcţia şi dantelura impunătoare a Simfoniei în *re* major.

— Şi din nimiche tote ...Faux, faux, faux la basse!

— Cum din nimica toată? — mă răzbunam eu? Parcă vorbeai de un conglomerate!

— Ei, conglomerate, conglomerate. Faux! Do diez! Do diez!

— ? !

Profit de nişte acorduri afurisite şi mă opresc.

— Aste era la ea anii de zile!

— Atunci de ce a murit tocmai acum?

— S'a 'mpedecate! S'a 'mpedecate!

— Şi din asta crezi dumneata că poate muri cineva?

— Da, da avea o inime!

— Bună, nu spuneai adineauri?

— Care bună? Bună, da suferea de inime!

— Atunci nu mai avea inimă bună!

— Ei la tine jucărie. Asta nu jucărie. Asta tragödie saperlipopet!

— Atunci să lăsăm lecţia pe mîne!

— Das ist zum schiessen! Ce are la tine lecţia cu maseza? Hai, Czerny! Incepe Czerny!

Incep un studiu greu ca escaladarea Hymalaei.

— Si bemol! Si bemol! Faux, faux la basse, faux la basse.

— In odaia de alături lumea-i mai fericită!... — fac eu, ca să-mi uşurez dezastrul.

Intoarcem capul. Odaia, cu uşa lăsată întredeschisă da într'un vestibul; acesta, printr'o uşe corespunzătoare, în odaia mortuară. Miros de tămie, voci şi paşi înăbuşiţi veneau pănă la noi.

Fräulein se repede să închidă bine uşa. Zgomotul însă tot mai sosea, ca de pe altă lume.

— D'acapo! Hai! Azi mizerie mare. D'acapo, gamele.

Si nicio vorbe, saperlipopet!

Prin uruiala gamelor pătrundeau încă paşi greoi. O voce stentonană tuşeşte din adîncul bojocilor, urmată de un joc metalic de cadelniţă.

— E popa cu paracliserul, îmi spun în gînd.

— Faux la basse! Pfui Teufel! Ce este azi la tine?

Mă corijez repede. Şi pornesc într'o ascensiune de note impecabile. Fräulein îşi suspendase răsuflarea, profesoara din ea îşi regăsea în sfîrşit elevul şi cu elev cu tot, sustrasă morţii şi lumii din afară, urca, pedala pe un Pegaz imaginar, subţiindu-se, diafanizîndu-se de vîntul inspiraţiei; căci o inspiraţie era pentru dînsa o notă bună, o terţă izbutită. In astfel de clipe alături de mine nu mai era o mică geamandură aruncată de viaţă pe un mal dunărean ca să gifie pentru tot restul anilor profesional; era blonda de şaptesprezece ani dela Conservatorul din Viena, cu chipul firav şi ochi de candoare ridicaţi la cer de tîmple rafaelice prin care se plimbase parecă toate degetele văzduhului, blonda care într'o fotografie înramată în melci trona de pe pian ca un heruvim al gamelor.

Copila se da jos din ramă şi ca sub ochii unui Sauer încingea clapele ca un dor din Schumann sau capriciu din Debussy.

— Faux, faux, faux! Faux la basse, faux la basse!

Troisième doigt, troisième! Faux! Do diez!

Faux, faux la basse! Das est zum schiessen! Saperlipopet!

— Da să tacă daravera aia! Ei istorie! Tocmai acum v'aţi găsit? Ce, aci e biserică catolică?

Fräulein Aspasia se repede la uşe. Apasă pe clanţa stricată.

— Das ist zum schiessen! Unde se ştie acolo pope?

Şi lecţia reincepe în surdină, într'o complicitate de mîni şi capete care se ajută reciproc.

Fräulein îmi ia un deget şi şopteşte:

— Do la basse! Io, io, io!

Imi îndreaptă arătătorul, sau, încet, urcă ea însăşi cîteva note, ca eu să-i urmez fidel, în linişte.

Un pasaj mi-e bine cunoscut. Il trec cu uşurinţă şi mă angajez într'o *bravură* scînteetoare ca o cascadă în soare. Arpegiile bat luminos ca o ie în soare.

— Bon, bon, bon! Do la basse! Bon! Bon! Bon! Faux la basse, faux, faux, faux. Re bemol. Faux, faux la basse, faux la basse. Troisième! Faux la basse! Saperlipopet. Das ist zum schiessen!

— Da nu 'ncetează zdrăngănaja aia odată? N'am nevoe de muzica dumitale instrumentală cucoană! N'auzi?

...*In numele tatălui, şi-al fiului, şi-al sfîntului duh*... D'ar fi barem orgă! Da sfrijitura aia dă pian!...

—....*Duh, amin!*.. sfîrşeşte paracliserul, cădelniţînd din pragul odăii mortuare. In timp ce monumental, popa tună din barbă, în mijlocul vestibulului încarcat acum cu toată lumea de alături.

— Taci, soro, suspina o mătuşică îmbrobodită. Taci că nu să mai desluşeşte nimic!

— Păi zău, ori mort, ori pian! Să ne 'nţelegem! Şi ce mai alabala, că-i mort ortodox! A, dac'ar fi catolic, treacă meargă!

— Ori protestant, îngîna, la curent, mătuşica?

— Ori protestant, conceda popa. *Cu sfinţii fă odihna, Doamne, sufletului răposatului robului tău*... Asta nu s'a mai pomenit! Nelegiuire curată!.. *unde nu este durere, nici întristare, nici suspin, ci viaţă fără de sfîrşit*...

Popa se pomenea slujind acum în odaia cu pian. Peste negrul cadavru al pianului, cadelniţa moţăia tămie ca şi cînd n'ar fi vrut să-şi întrerupă harul.

Speriată, Fräulein lăsă peste clape capacul şi-l apăra cu coatele de o aşa de funestă blagoslovire.

Apoi cu o *mea culpa* în ochii lăcrămaţi, urma în odaia de alături, împreună cu mine, pe popa care îşi continua gîngăvelile ca şi cînd în toată casa ar fi fost numai morţi.

La căpătăiul răposatei, un jandarm, cumnatul, rămăsese singur, cu capul plecat.

...— Nici întristare, nici suspin...—fără de sfirşit.

Şi acum şi pururea... sufletului răposatei roabei tale...—Cum ai spus c'o cheamă, că mereu îi uit numele bat-o s'o bată! se apleacă popa enervat spre mătuşică.

— Păi pă ea o cheamă Aspasia!

— Răposata?

A, răposata? Nu! Răposatei îi zicea Nastasia.

—... Raposatei, roabei tale As...

— Nas... face ochi speriaţi mătuşica.

— Nastasia, apasă popa uşurat...

Şi bocetele reîncep dintr'o parte şi alta. Popa îşi strînge patrahirul. Slujba s'a terminat.

Fräulein îşi urmăreşte cu ochi mari tiranul. Dar vocea lui nu mai tună: O bunătate lumească se reaşează pe trăsături străine şi distrate adineauri în debitarea de fapt divers a slujbei de înmormîntare.

Lumea începe să se împrăştie. O mînă deschide, ca să aerisească, uşa de dincolo, dela bucătăria încremenită în ordine şi curăţenie exemplară. Prin fumul de tămîe şi mirosul de răşină se strecoară dulcoarea de lăuze transpirate a vaselor pîntecoase din cui. Şi nu ştii în ce odae miroase mai mult a descompunere.

— Zi aşa, îmi făcuşi fasonu! Îmi profanaşi bunăta'dă slujbă! Păi să face?

Încurajată de jovialitatea bătrînului, profesoara face nemţeşte din genunchi, ca o premiantă, şi sărută mîna popei.

— Fräulein Aspasia!..

— Inţeleg, vorb'aia, să fi fost orgă, Fräulein Nastasia...

— Aspasia, Aspasia!

— Cum Aspasia?! Asta-mi place! Bine mătuşică, dumneata pe semne, zău aşa! Ce 'ncurcaţi lucrurile, frate? Bine, nici numele, pentru numele lui Dumnezeu! Acum o să iau bunăta'dă slujbă dăla 'nceput!?

— Care nume, sfinţia ta?

Care nume! Păi cum îmi spuseşi, frate, c'o cheamă pă răposata?

— Nastasia, părinte, Nastasia!

— Păi atunci ce tot îndrugă dumneaei de colo? Adică le chema p'amîndouă la fel?

— Nu, nu! Sare profesoara speriată. — Aspasia spus eu. Sfinţia ta gate era se spune: Aspasia. Da eu tras de cote matuşiche şi ea îndreptat la Sfinţia ta. Acum tote este în regule.—Aşa o maseză...

— Care maseză? Ce tot dă zor asta, mătuşică?

— Nastasia, Nastasia!..

— Nas..? Cum? Profesoară de pian şi maseză?

— Nu, nu! La mine Aspasia, As-pa-si-a!

— As... Care va să zică Aspasia! Şi As... Nastasia e răposata! Păi ce nu spui aşa mătuşică!

Femeile rîdeau. Popa da din barbă, triumfal.

— Sfinţia ta gata să me îngrope şi pe mine!!

— Ei, Nastasia, Aspasia! În definitiv, pulvis es, taică, pulvis es...

Dragoş Protopopescu

TRECUT

Eu singur nu știu cind am fost
Că azi în mine totul e trecut
Din care știu crimpeie pe de rost
Cum de-un cuvint și-ar aminti un mut.

Din anii care-au fost mai înainte
Cu viața mea, cu tot ce azi mai sint
E-un cintec straniu care-mi vine'n minte
Și'l știu dar nu mai pot să-l cint.

Eu singur azi mă simt întreg compus
Din ce eu însumi mi-am mai amintit,
Așa precum trăește și Isus
Dintr'o legendă veche, dintr'un mit.

Din viața mea, a mea, îmi amintesc
Ca de-un roman cindva foiletat
Pe care nu'l mai am ca să-l citesc,
Pe care l'am uitat.

Din tot ce-a fost atita a rămas!
Pe unde-i viața mea și anii mei,
Cu ce-am trăit în fiecare ceas,
Toți anii mei...

Acei ce-odată mi-au fost dragi,
Pe care nu știu cine i-a ucis
Mi-apar abia prin amintire, vagi,
Ca oamenii ce i-am văzut în vis.

Și însumi eu cu tot ce-am fost pe lume
Cu tot ce nu-i din ce-a fost înainte,
Sint numai ca un nume
Pe care-l știu
dar nu-mi mai vine'n minte...

Demostene Botez

Lichidarea unui Imperiu

Indiile fi-vor autonome?

Trei secole le-a trebuit Englezilor pentru a-şi constitui Imperiul Indiilor. Cabinetul d-lui Macdonald vrea să-l lichideze în trei luni. De ce ne-am mira? Dupăce a părăsit Egipetul, şi-apoi Mesopotamia, care trebuiau să formeze etape pe drumul Indiilor, el nu putea, logic, decît să le abandoneze şi pe acestea. Şi guvernul trade-unionist vrea să fie logic cu sine însuşi. Aşa se explică declaraţia senzaţională a lordului Irwin, vice-regele Indiilor, la New-Delhi, în 31 Octombre trecut.

In sensul acestei declaraţii, guvernul englez ar fi de părere că proclamaţia din 1917, prin care politica engleză în Indii se pronunţa pentru „realizarea progresivă a unui guvern responsabil în Indii ca parte integrantă a Imperiului Britanic", comportă implicit acordarea eventuală a statutului de Dominion. In consecinţă, lordul Irwin afirmă că, după examinarea rapoartelor comisiilor regale care şi-au terminat ancheta în Indii, va fi convocată o conferinţă, în care vor fi reprezentate partidele indiene şi interesele engleze în Indii, pentru a discuta problemele comune şi a supune Parlamentului englez propuneri susceptibile de-a fi agreate.

Iată deci veşti bune pentru naţionaliştii inzi. Şi totuşi aceştia n'au primit cu entuziasm declaraţia lordului Irwin. Ei înregistrează gestul şi reclamă, cu o insistenţă îndoită, acordarea imediată a statutului de Dominion. Cercurile moderate, din contra, văd în această declaraţie, începutul unei ere nouă şi prospere pentru relaţiile anglo-indiene. Intrucît priveşte opinia engleză, graba manifestată de trade-unionişti în favoarea revendicaţiilor indiene şi mai ales manevra neaşteptată a cabinetului Macdonald, au provocat discuţii pasionate în presă şi la tribuna Parlamentului. Să desprindem mai întâiu elementele procesului care se desbate acum între Anglia şi Indii, pentru a-i preciza consecinţele.

Constituţia actuală a Indiilor

Să sistematizăm mai intâiu. Se ştie că Indiile, din punct de vedere politic şi administrativ, se compun din două părţi distincte: Indiile engleze, dependente direct de Coroană şi cuprinzînd două treimi din teritorul şi trei sferturi din populaţia ţării, şi statele principilor inzi care sînt independente pentru chestiunile interne. Constituţia actuală a Indiilor e definită de „Legea de Administrare a Indiei" din 1919 (*Government of India Act*), al cărei principiu dominant e de-a spori progresiv cooperaţia Inzilor în administrarea ţării lor, cu scopul de a-i face din ce în ce mai apţi pentru un guvern responsabil.

Astfel serviciile civile ale Indiei (Indian civil service) şi-au deschis larg porţile tinerilor inzi care pot concura în această ramură a administraţiei imperiale pe un picior de perfectă egalitate cu colegii lor englezi. Tot astfel sistemul învăţămîntului secundar şi universitar, şi organizarea armatei indiene au fost transformate pentru a permite o participare mai largă a Inzilor în învăţămîntul superior şi în cariera universitară. Astfel, în sfîrşit, au fost create consilii provinciale cu drepturi administrative extinse şi consilii municipale autonome pentru educaţie, igienă şi spitaluri, asistenţă socială, luminat, drumuri şi lucrări publice. Reamintiţi-vă însfîrşit, inaugurarea solemnă a noii Camere legislative în 1921, de către d. Connaught, fratele regelui Angliei.

Dar dacă guvernul britanic a favorizat o politică de autonomie progresivă şi generoasă în Indii, ultimul izvor de suveranitate rezidă totuşi în Parlamentul englez. In adevăr, Indiile sînt guvernate de un vice-rege asistat de un consiliu de stat de 60 membri, din care 36 sînt aleşi, iar 24 numiţi, şi de o Cameră legislativă care rezidă la Delhi şi care se compune din 145 membri, dintre care 105 sînt aleşi. Mai mult, vice-regele poate proceda împotriva hotărîrilor Adunării cînd interese vitale o cer, şi el e supus directivelor generale ale Secretarului de Stat pentru Indii, unul din membrii cei mai importanţi ai guvernului central din Londra. In ce-i priveşte pe cei 700 principi domnitori, 110 au dreptul de a rezida în Camera Principilor în care se discută mai ales chestiuni de ordin economic.

Comisiunea Simon

Constituţia din 1919 stipulează însă că, zece ani după punerea sa în vigoare, o Comisie Regală, va fi numită, cu consimţămîntul Parlamentului, pentru „a studia dacă e desirabil ca gradul de guvernămînt responsabil existent în Indii să fie stabilit, extins, modificat sau restrîns". In loc s'aştepte până'n Decembre 1929 pentru a executa această clauză, guvernul d-lui Baldwin, care era atunci la putere, în Noembre 1927 hotărî printr'un vot al Parlamentului, instituirea unei Comisii Regale pentru Indii, prezi-

dată de Sir John Simon şi compusă din şapte membri aparţinînd celor trei partide politice, ceiace dădea misiunii lor un caracter naţional depăşind interesele de partid. Cam în acelaşi timp, un comitet a fost constituit subt prezidenţia lui Sir Harcourt Butler pentru a studia relaţiile dintre Statele Principilor inzi şi coroana engleză.

Comisiunea Simon a fost de două ori în Indii, a parcurs ţara în toate direcţiile timp de nouă luni, a cules informaţii, a ascultat plîngeri şi a înregistrat dorinţe—minuţioasă muncă preliminară în vederea unei vaste reforme politice şi administrative a continentului ind. Sarcina acestei Comisii Regale nu era de a dicta o constituţie pentru Indii, ci de-a studia modul de-a ameliora constituţia deja existentă. De aceia, ea a căutat dela'nceput să-şi asigure concursul legislaturilor indiene invitîndu-le să aleagă un comitet comun care să ajute Comisiunea în lucrările sale. Sir John Simon a propus chiar numirea unui comitet indian de şapte membri pentru a forma cu anchetorii englezi „o conferenţă comună liberă" spre a discuta diferitele aspecte ale problemei, pe picior de perfectă egalitate. Această propunere, după cum se ştie, a fost respinsă de adunarea legislativă din Delhi. De aceia lucrările Comisiunii Simon s'au izbit adesea de enorme dificultăţi. Comisiunea a fost uneori primită cu pietre de fanatici ignoranţi în oraşele pe care le vizita; în alte oraşe agitatorii naţionalişti au izbutit să proclame *hartal*-ul sfînt, zi de doliu public autorizînd toate excesele.

Reîntorşi la Londra, de cîtva timp, membrii Comisiunii Simon îşi prepară concluziile care nu vor fi gata decît la sfîrşitul iernii. Pentru a-şi complecta opera, ei au cerut şi au obţinut dela guvern autorizaţia de a-şi extinde competinţa la relaţiile dintre Indiile engleze şi statele indiene, conform concluziilor prezentate de Comitetul Butler. Nu există îndoială că recomandaţiile Comisiunii Simon ne vor rezerva surprize. Lordul Irwin anticipatu-le-a cînd şi-a făcut declaraţia? Lucrul e îndoelnic, căci se pare că membrii Comisiunii Simon n'au fost consultaţi de guvern în această privinţă. In faţa acestei lipse de tact politic, care putea compromite unitatea de front pe care au manifestat-o până aici, unii dintre ei ar fi avut chiar intenţia să-şi dea demisia.

Ameninţări de „Revoluţie pacifică"

Căror motive li se poate atribui acţiunea politică a cabinetului Macdonald faţă de Indii? E adevărat că laburiştii au arătat totdeauna naţionaliştilor inzi o bunăvoinţă uneori exagerată. Dar la constituirea Comisiunii Simon, socialiştii, ca şi liberalii, i-au promis întregul lor sprijin. Extremiştilor din partidul său, care voiau să denunţe imperialismul cabinetului Baldwin, D. Macdonald le-a răspuns în mai multe rînduri că aprobă în întregime iniţiativa guvernului conservator şi a dat chiar instrucţii membrilor laburişti ai Comisiunii să facă front cu colegii lor contra revendicaţiilor nejustificate ale partidelor indiene. De aceia e greu să căutăm de partea aceasta explicaţia declaraţiilor lordului Irwin.

Cauza condescendenţei cabinetului laburist faţă de naţionaliştii inzi trebue căutată mai curînd în teama de dezordinile anunţate pentru sfîrşitul acestui an. In adevăr, Congresul Naţional ind, care reprezintă secţiunea avansată a mişcării autonomiste indiene, a publicat în Decembre 1928 un ultimat ameninţînd Indiile cu o „revoltă pacifică" începînd cu 1 Ianuar 1930 dacă guvernul englez nu acordă ţării lor până la această dată statutul de *Dominion*. Ar fi curios de ştiut dacă această ameninţare va fi pusă în execuţie după declaraţiile lordului Irwin, şi mai ales forma pe care ar putea-o lua. Totul depinde de lupta care s'a încins pe chestiunea indiană între cabinetul laburist şi partidele de opoziţie.

Contrastul între două civilizaţii

Unii s'ar putea întreba de ce Englezii nu acordă Inzilor libertatea de-a se guverna cum vor. Intrebarea implică o greşală de proporţie şi de apreciere istorică. In adevăr, se vorbeşte adesea de Indii, ca şi cum ar fi vorba de o ţară europeană. Insă cu cele 350 milioane de locuitori şi cei 4.800.000 km² de suprafaţă, Indiile sînt tot aşa de mari şi de populate ca Europa, fără Rusia. Dacă Europa, cu tradiţiile sale de civilizaţie comună n'a ajuns încă la unitate, cum se poate pretinde ca Indiile să organizeze un guvern stabil de azi pe mîne? Trebue să se ţină samă de pildă de un mare număr de rase vorbind mai mult de două sute de limbi deosebite şi aparţinînd mai multor religii. Rivalităţile religioase, în deosebi, se manifestă fără discontinuitate; şi ele sînt atît de intense încît alegătorii nu pot vota din convingere politică, atît de invincibilă-i aversiunea lor pentru un candidat de-o altă religie.

Şi fiindcă am vorbit de alegători, să spunem că în Indii există abia opt milioane de alegători, în 10 provincii numai cifra analfabeţilor atingînd 95% din numărul populaţiei. Apoi una din cele mai mari dificultăţi ar fi structura intimă a regimului civil însuşi: în Indii există sute de caste ierarhisate, iar membrii castelor superioare se consideră ca fiind de-o natură omenească deosebită de aceia a membrilor castelor inferioare. Clasele inferioare au acceptat de secole, cu un fatalism oriental, consecinţele acestei degradări. Iar paria, care nu aparţin nici unei caste, nu pot lua parte la viaţa comună din Indii. Insfîrşit, trebue să adăugăm că supuşii principilor domnitori sînt puţin dornici să ceară o completă emancipare politică. In aceste condiţii, ar fi greu să socotim Indiile mature pentru o constituţie modernă garantînd drepturile şi privilegiile indivizilor.

Cîţiva şefi şi cîţiva agitatori instruiţi europeneşte agită masa

şi se străduesc s'o opue administrației țării prin Englezi. Şi masa-i ascultă, fiindcă tradițiile şi misticismul ei contrastează cu ale Englezilor. Popor practic şi intuitiv de dominatori şi de organizatori al căror misticism e foarte atenuat de grija de a reuşi şi de convingerea misiunii lor civilizatoare, Englezii consideră Indiile ca un fapt, ca o realitate pe care trebue s'o introducă în cadrele, lărgite pentru această împrejurare, ale vieții lor. Ei nu fac teoria castelor, comparații metafizice între brahmanism şi mohametanism; ei nu caută să ştie de ce jainismul interzice agricultura şi nici derivația non-cooperației gandhiste din *Samlaya* Upanishadelor. Dar ei profită de aceste fapte pentru a sistematiza exploatarea lor în Indii şi pentru a împărtăşi în schimb aceste țări de progresele civilizației occidentale.

In adevăr Englezii n'au venit în Indii pentru a studia țara şi a renunța la propriile lor tradiții. Misionarii şi savanții au venit pe urma militarilor şi negustorilor. Ajungînd la Calcuta, Vasco de Gama a arătat calea Indiilor, şi pe urma lui aventurieri portughezi, olandezi şi francezi au avut curajul să înconjure capul Bunei Speranțe. Indrăsneala marinarilor englezi le-a permis să cucerească pentru patria lor, moştenirea predecesorilor lor pe coastele Malabarului şi Coromandelului. Dar ar fi injust să se pretindă că Englezii n'au înțeles Indiile. Cîtă vreme Brahmanul îşi caută idealul în suprimarea acțiunii pentru a atinge *nirvana*, Englezul, moştenitor al Romei antice, condamnă inacțiunea pentru a exalta succesul. Două lumi, două concepții deosebite despre viață: debarcînd în Indii, Englezii au pus subt o formă realistă elementele acestei lupte fără eşire între ființă şi devenire.

Thomas Greenwood

ACORDUL

Afară a 'noptat pe nesimțite.
Noi nici n'am prins de veste. Prin perdele
Trimite luna raze liniştite
Şi pune-argint şi aur pe podele.

Tu ai cîntat. Octava o cuprinde
C'un ultim gest, abilă, mîna mică
Acordul terminal încet şi 'ntinde
Aripile şi 'n aer se ridică.

Ne umple casa. Ne pătrunde 'n suflet.
Noi stăm tăcuți cuprinşi de clipa sfîntă.
De vraja ei abia avem răsuflet...
Acordul stins afară 'n suflet cîntă.

Alexandru Poenaru

De unde începe romanul

I.

Intr'un număr trecut al „Vieţii Romîneşti", [1] încercasem o definire a epicului în genere, deosebită de cele curente azi pe piaţa criticei şi istoriei literare. Ne străduisem să vedem dacă în determinarea conceptului epic, nu există cumva şi alte criterii de cercetare decît acelea—folosite până acum—de expunere comparativă a conţinuturilor genului şi de speculaţiune asupra valorii acestor conţinuturi. Pe scurt, am căutat să vedem dacă în opera de delimitare a conceptului epic, se poate adopta un criteriu *formal* şi universal-valabil pentru toate manifestările literare ale genului.

Trebuiau înlăturate, întrucît se aplicau numai la cazuri izolate, toate cercetările referitoare la provenienţa şi calitatea personagiilor operei literare, cum şi investigaţiile privitoare la atitudinea creatorilor faţă de această operă.

Imbrăţişind un punct de vedere eminamente sociologic, am definit epicul ca un reflex în literatură al fenomenelor sociale de relaţie şi-l opuneam, astfel, conceptului liric, ecou al unui fenomen individualist de izolare. Cetitorul care a avut răbdarea să ne urmărească argumentarea expusă în articolul sus amintit, a izbutit, credem, să desluşască, alături de autor, jocul infinit al fenomenelor de relaţie, în toate creaţiile epice analizate acolo, dela baladă la epopee şi dela simpla povestire la romanul de mare anvergură. Şi a putut să remarce odată cu noi că datele istoriei literare şi ale investigaţiei psihologice sînt numai unelte auxiliare ale muncii de delimitare a genurilor literare, pentru fixarea cărora trebueşte utilizată, cu necesitate, o riguroasă metodă pur critică.

1 Nr. 5—6, 1929.

Ambele concepte, epic şi liric, au un *conţinut* comun: omul, —de orice calitate şi origină ar fi el—dar îmbracă *forme* distincte: relaţia socială sau izolarea individualistă, adică însăşi modurile de existenţă ale individului. Teoria genurilor literare a abordat mai întâiu studiul speculativ al conţinuturilor stabilind raporturi de valoare între ele, tendinţă ce ajungea la un stadiu maxim şi era prezentată cu un impresionant aparat ştiinţific în încercarea lui Brunetière asupra „Evoluţiei genurilor literare". Pe de altă parte, o *direcţie* mai nouă, ignorînd şi ea elementele formale ale genurilor literare, direcţiune pe care o vom numi psihologică, leagă procesul de naştere şi diferenţiere a genurilor de înclinările sufleteşti ale scriitorilor, deplasînd astfel întreaga problemă din domeniul literaturii în domeniul biografiei.

Nici criteriul speculativ şi nici acela psihologic nu au dat rezultatele dorite. Am arătat cu destule exemple, tot în paginile acestei reviste, cum cel dintâiu a devenit desuet şi cum definiţia epicului creată pe tipicul lui, nu mai are niciun punct de coincidenţă cu literatura modernă, începînd cel puţin cu opera epică a lui Lesage, în care întîlnim moduri nouă de viaţă şi acţiune. Deasemenea, criteriul psihologic suferе şi el de multe neajunsuri şi nu sînt rare cazurile cînd el primeşte desminţiri flagrante.

In orice efort de cunoaştere, trebue să judecăm după rezultate dacă am urmat sau nu calea sigură a adevărului. „Dacă —se exprima Kant în prefaţa celei de a doua ediţie a „Criticii raţiunii pure"—după tot felul de pregătiri, întîlnim obstacole nouă tocmai în momentul cînd credeam că ne vom atinge scopul; sau dacă, pentru a-l atinge, sîntem siliţi adesea să ne întoarcem de unde am plecat şi să pornim pe un alt drum; sau, încă, dacă este imposibil ca diverşii cercetători să convină asupra modului în care scopul comun trebue urmat, să fim siguri că opera pentru care ne trudim nu a intrat nici pe departe pe calea dreaptă a ştiinţei, rămînînd, încă, o simplă încercare". Ori, vechile criterii de fixare a genurilor literare au făcut pe critici să dispereze în chiar momentul cînd îşi închipuiau că triumfă iar părerile lor şi ale cetitorilor sînt aşa de împărţite cînd e vorba de a se şti dacă o scriere ţine de un gen sau altul, încît au căzut cu toţii într'o serie de poziţii antinomice, în care chemaţii şi nechemaţii susţin cu aceleaşi argumente tezele cele mai contradictorii. In acest sens, e cu deosebire amuzant spectacolul pe care-l oferă critica universală în caracterizarea operei lui Cervantes, care devine epică sau lirică, la discreţia primului venit. La fel procedează critica romînească cu scrisul marelui nostru prozator Sadoveanu şi cunoaştem critici, care într'o zi au afirmat cu toată seriozitatea maniera exclusiv epică a povestitorului şi a doua zi au demonstrat, cu aceiaşi seriozitate, cetitorilor uluiţi, lirismul caracteristic d-lui Sadoveanu, pentru ca a treia zi să revină cu facilitate şi fără remuşcări, la întâia părere, şi aşa mai departe.

De aici nevoia de a îmbrățișa un criteriu eliberat de contingențe, variabile și efemere prin însăși existența lor. Asistăm, de pildă, la o necontenită transformare în conținuturile genurilor literare. Indivizi din cele mai diferite categorii, mentalități multiple și contradictorii, credințe și eresuri, nădejdi și decepții, atitudini originale sau banale, apar și dispar pentru totdeauna sau se repetă, înfrățindu-se peste veacuri. O sută de mii de personagii se ridică și, cercetate aparte, nici zece nu se aseamănă. Cum poate sta Ulisse lîngă Sancho Pansa și Siegfried lîngă Pantagruel? Ce știm despre creatorul Nibelungilor și, în definitiv, care este adevărata părere a lui Cervantes despre eroii săi?

De aici netăgăduita superioritate a punctului de vedere formal. In opera de fixare a genurilor, nu trebue să ne intereseze decît modurile de existență, formele de viață ale indivizilor prezentați într'o scriere: dacă un personagiu se afirmă ca un element al unei colectivități sociale sau dacă, desfăcut de această colectivitate, își trăește un destin aparte. In primul caz, personagiul studiat va prezenta caractere epice; în cel de al doilea, el va avea trăsături lirice. Că un personagiu e nobil sau mojic, milionar sau calic, că un autor e activ sau visător, auster sau libertin, procopsit sau boem, acestea sînt mizere amănunte, bune pentru amatorii de curiozități sau rentabile pentru meșterii isteți ai vieților romanțate. Dar nu au nimic comun cu teoria genurilor literare. Ele pot, cel mult, aduce o lumină de ordin secundar într'o chestiune controversată. Cu cît, oare, ne-am schimba ideile asupra „Iliadei", dacă într'o bună zi un savant ar așeza, în pragul istoriei, figura, până acum necunoscută, a legendarului Omer?

II.

O definiție, odată bine articulată, devine un comod instrument de cunoaștere și raportarea ei la un număr mare de spețe îi verifică necontenit valabilitatea, deschizînd, în același timp, drumuri sigure și nouă pentru cercetător. După ce în articolul nostru amintit mai sus, am formulat o definițiune a epicului în genere, să pășim acum la o formă aparte a literaturii epice, romanul.

Este incontestabil că romanul este o *istorie a individului* și marii teoreticieni ai lui sînt unanimi în a susține aceasta, oricît de diverși în aprecieri ar fi ei în ce privește celelalte fațete ale problemei romanului, referitoare la origina, formula și tehnica lui. Și e interesant de remarcat că romanul întîrzie să apară acolo unde scriitorii nu găsesc în jurul lor un număr suficient de individualități, care să le servească drept material de observație și creație. Deaceia erau foarte juste concluziile la care ajungea d. Ralea, cînd explica, într'un esseu, lipsa „devenită națională" a romanului romînesc, prin raritatea extrem de simțită a unor individualități bine conturate, în societatea noastră.

Dar noțiunea de individualitate e prea generică. In conținutul ei încap toate nuanțele, care merg dela timida afirmare a unei personalități până la acele splendide manifestări a unor existențe capabile de a acapara atenția unei societăți sau unui veac întreg. Ori, întreaga producție în domeniul romanului, demonstrează până la evidență că dacă începuturile rudimentare ale personalității nu pot furniza material de inspirație pentru roman, cu atît mai greu pot face aceasta etapele maxime ale individualității. Balzac, ca și tovarășul său întru genialitate, Dickens, și-a cîștigat celebritatea nedesmințită niciodată, prin înfățișarea unor figuri de umanitate medie, dar a eșuat oridecîteori a încercat să depășească normalul. Romanul său ratat, intitulat „A la recherche de l'Absolu" constitue cea mai elocventă dovadă. Romancierul creiază tipuri rezumative ale umanității. Geniul, însă, nu este un tip ci o excepție, un eveniment extraordinar, o formă de gîndire sau una de emoție religioasă sau estetică. Geniul și intelectul nu sînt puncte de contact cu restul oamenilor. Ci, dimpotrivă, motive de izolare. Anatole France a fost foarte abil cînd a plasat pe domnul Bergeret într'o lume de cancanuri, intrigi și mizerii. Ca orice scriitor de roman, France nu putea să ignoreze exemplul ilustrului său înaintaș, Cervantes, care alăturase fantasticului Don Quichotte figura bonomă și normală a lui Sancho Pansa.

Un scriitor nu poate sesiza și explica o existență care-l depășește. „Un artiste – spune Thibaudet— fait concurrence à l'état-civil qui enregistra des hommes; il ne fait pas concurrence au registre divin où lui-même est inscrit et où s'immatriculent les génies". Materialul oricărei creații trebue să fie supus voinței și posibilității de înfăptuire a creatorului, care trebue să rămînă până la sfîrșit un dominator. El nu poate îngenunchia în fața propriului său erou, fiindcă extasul paralizează. Culmile imateriale ale individualității nu pot fi strunite pentru filele unui roman. Așa se explică, de pildă, cum antichitatea, care pe lîngă masele anonime a cunoscut o serie de uriașe personalități, nu a avut roman [1].

E numai decît nevoe, prin urmare, să procedăm dela început, prin eliminare și să înlăturăm din materialul de inspirație și creare a romanului o parte din conținutul conceptului de individualitate, și anume întreaga categorie a sufletelor de excepție.

---

1 Nu e mai puțin adevărat că antichitatea își satisfăcea nevoia de povestire a dramelor colective, cu ajutorul Istoriei. Tit Liviu, Tacit și ceilalți analiști ai Romei aveau o manieră patetică de a prezenta personagiile și evenimentele. Dar nu trebue să explicăm lipsa romanului la cei vechi numai prin aceste îndeletniciri de mîna stîngă ale Istoriei, fiindcă deși acesta din urmă a continuat să-și îmbine preocupări de artă cu cele de documentare până la Michelet, Thiers și mai încoace, romanul apare în literatură cu canoanele lui proprii. Iar nașterea lui nu are nici o legătură cu vre-o schimbare de manieră în scrierea Istoriei.

III

In cartea plină de interesante sugestii, „Le liseur de romans", Thibaudet situiază începuturile romanului, în evul-mediu, considerîndu-l născut din colaborarea intimă a trei factori: unul de sensibilitate creştină, altul de sensiblerie feminină, ultimul fiind apariţia „saloanelor" literare feudale, unde se intîlnea boema trubadurilor cu langoarea claustrată a femeilor nobile. Mai mult, unii istorici literari, merg până la a stabili o serie de corespondenţe între romanele medievale şi cele moderne. Astfel, Lanson găseşte că „Lancelot" al lui Chrétien de Troyes ar fi un adevărat roman „à thèse" ca oricare dintre ale lui Bourget. Dar se exagerează. Şi vom arăta de ce.

Literatura menestrelilor şi a femeilor a sfărîmat pentru totdeauna marele cadru epic al epopeelor, alcătuind din ţăndările lui celebra serie medievală a romanelor bretone. Două date nouă prezidau la această transformare: curentul de idealizare romantică a femeii şi generozitatea creştină. Pluteau obsedante în atmosfera timpului şi călătoreau pe drumuri de pulbere şi apă cu trubadurii, pelerinii şi hoţii: invadau Italia şi Provenţa, urcînd grăbite spre nord, să se aşeze statornice la Arras, Cambrai şi Rheims. Epopeele nu le cunoscuse. In desfăşurarea lor vastă, momentele de înduioşare în faţa unei femei sau a unui duşman erau aproape inexistente. Astfel, Elena e un mobil de prea mică importanţă ca să se explice prin ea singură uriaşul conflict de subt zidurile Ilionului. Nu lacrimile bătrînului Priam, ci sfatul prudent al zeilor îndeamnă pe neînduplecatul Achile să înapoeze trupul batjocorit şi tîrît în ţărînă al lui Hector. Elementele creştine sînt extrem de rare în cîntecul Nibelungilor şi prea scurte clipele de iubire ale Kriemhildei. In schimb, nemaipomenita răzbunare a acesteia acaparează şi scaldă în sînge mai mult de jumătate din acţiune.

Ar fi cu totul interesantă şi încărcată de nebănuite surprize, o examinare comparativă a protagoniştilor epici antici şi medievali. Un cercetător cu vederi de ansamblu ar remarca nu numai enorma distanţă care-i separă, dar raportînd întregul proces de evoluţie literară la evoluţia socială, ar observa odată cu Brunetière cum „o diferenţiere a genurilor pare aproape contimporană cu o diferenţiere a claselor sociale" şi cum unei stări deosebite de progres al civilizaţiei generale îi corespund manifestări nouă de literatură.

Intre figurile epice antice şi cele medievale se schiţează o deosebire fundamentală. Cele dintâiu erau concepute şi înfăţişate mitologic, ele avîndu-şi filiaţia şi explicaţia psihologică direct în divinitate. Configuraţia sufletească a eroilor medievali este mult mai omenească. In destinul efemer al romanelor bretone, putem sesiza un travaliu de umanizare a personagiilor epice. Interesul acesta pentru elementul uman, abia conturat în timpurile de mijloc, promovează o timidă diferenţiere a indivizilor de massele rămase încă omogene. In sufletul omului, alături de credinţă şi eres, pîlpîe, delicată, lumina cunoaşterii de sine. Pe măsura acestui om, trubadurii şi feudalii mînuitori de sabie şi condei crează un şir de eroi deformaţi de căutarea supranaturalului şi, totuşi, umanizaţi de neînfrînata lor înclinare spre iubire şi generozitate, porniţi irezistibil să realizeze imposibilul şi cerînd, în schimb, un zîmbet naiv de castelană.

Dar aprofundarea medievală a eului era de ordin pur religios. Nu era permis individului să năzuiască spre o cunoaştere integrală şi liberă a lumii spirituale, fiindcă s'ar fi întîmplat ca, acolo, el să descopere posibilităţi de eliberare intelectuală şi de ascensiune morală, lucruri mult mai preţioase decît cele recomandate de biserică. Societatea ar fi cîştigat un mare număr de individualităţi. Dar biserica ar fi perdut un acelaşi număr de credincioşi. Deaceia, veghea cu ruguri şi temniţa ca insul să nu se abată dela preocupările poruncite de ea. Subt greutatea pumnului teologal, lumea evului de mijloc s'a plecat, a tăcut şi a ştiut să se ascundă. Afirmările insului medieval au fost timide şi pline de spaima şi întunericul atîtor refulări. Personalitatea se manifesta prin latura lirică a şovăelii şi izolării, etapă primară în procesul de formare a individualităţii.

Strînse în încheeturile rigide ale castelor şi breslelor, ce impuneau omului un mod uniform de gîndire şi acţiune, fenomenele sociale de relaţie rămîneau încremenite şi confuze. Nici o idee îndrăzneaţă şi nouă nu le anima spre o ţintă. In tîrgul umanităţii medievale nu circulau decît ideile marcate cu întreita pecetie a bisericii, feudalităţii şi scolasticei. Deaceia, literatura evului mediu—cu excepţia lui Dante—era impersonală, universală şi anonimă.

Romanul nu a putut să apară în evul mediu, căci el e, doar, cum toată lumea o afirmă, o istorie a individului. Şi cele cîteva lumini, ce tremurau sfioase în spiritul omului medieval, nu însemnau, încă, o eliberare şi o înălţare a acestuia. Se ivea, noduros, un pumn sau se înălţa, sveltă, o spînzurătoare—şi luminile se stingeau.

Cu acestea, am invederat adevăratul sens al ipotezei lui Thibaudet asupra originii medievale a romanului. Deşi cu mult mai plauzibilă decît altele, ea se vădeşte infirmată în principalele ei afirmaţii. Ca orice ipoteză, spre a nu fi, altfel, considerată ca o opinie de pură imaginaţie, ea trebue să plece dela o dată certă, necontestată. Trebue să aibă o plecare din realitate. In teoria romanului, această dată precisă este materialul de creaţie, adică personalitatea omenească, diferenţiată de ambianţa masselor. Iar această personalitate era, aşa cum am văzut, aproape absentă în cursul evului de mijloc. Neputînd fi raportată, ca principiu de explicaţie, la această dată indispensabilă a romanului, ipoteza lui Thibaudet asupra începuturilor acestuia, rămîne un

act de frumoasă, poate cea mai frumoasă imaginație, dar nu un desăvîrșit instrument de cercetare literară. Ea, totuși, se dovedește valabilă în ce privește afirmațiile de a doua mînă: apariția unei sensibilități feminine și creștine în literatura medievală, invazia elementelor lirice în cadrul epic și formarea unui nou public de cetitori, lucruri ce pregăteau atmosfera, în care mai tîrziu avea să apară romanul.

IV

Lipsită de mobiluri precise, acțiunea epopeelor se grupa în jurul unor mari fapte de arme. Peripețiile se desfășurau fără nici o țintă de interes practic sau personal. Aventura era îndrăgită pentru ea însăși și niciodată pentru urmările ce le-ar fi avut. Era, cu alte cuvinte, gratuită.

Literatura medievală, mai ales cea de tip „breton", substitue acestei lipse, un ideal: femeia. Deacum, pasiuni fantastice se desfășoară în preajma ei, iar aventura se închiagă, uriașă, interminabilă și neverosimilă, numai pentru ea. Eroii o iubesc sau o detestă într'o măsură extraordinară. Halucinantă obsesie, ea tronează în mijlocul evenimentelor, concentrînd la picioarele sale întreaga acțiune. Un chip îndepărtat și zîmbitor de castelană plutește ca un duh sfînt deasupra bătăliilor și însoțește, nedespărțit, vagabondajul menestrelilor dela Apus la Răsărit și, deacolo, înapoi. Literatura medievală este, aproape în întregime, o literatură cu femei, inspirată de femei și scrisă pentru femei.

Deaceia, era firesc să se producă o reacție. Intr'adevăr, alături de literatura oficială feministă, se forma un curent popular antiromanesc. Multă vreme anonim, acesta avea să poarte în fruntea sa, spre sfîrșitul Renașterii, două nume ilustre: pe Cervantes și Rabelais.

Cervantes, ca și contimporanul său francez, a știut să deslușască ideile false ale veacului. Iși dădea sama foarte bine că viața aristocrației era o simplă parodie a celei medievale și că imitarea trecutului defunct devenise o sinistră caricatură. Cruciadele încetase de mult și totuși preocupările nobilimii și cărțile din biblioteci te întorceau, nefiresc, cu patru sute de ani în urmă. Resuscitarea umbrelor ținea secolul în loc. Peste toate domnea o confuzie manifestă a legendei și a adevărului, a credinței și a misticismului, pe care Cervantes și Rabelais au denunțat-o cu indignare și, cu genialitate, au înlăturat-o.

Eroul lui Cervantes, don Quichotte, își făcuse o educație și o mentalitate medievală. Preotul și bărbierul satului descoperă în biblioteca lui celebrele cărți cu care să narcotizeze o bună parte a Apusului: „Amadis din Galia", „Esplandian, fiul lui Amadis", „Amadis din Grecia", „Regina Pintiquiniastra", „Păstorul Darinel", „Cavalerul Platir" și multe altele, cu nume răsunătoare și bizare, cu aventuri chilometrice și ireale. Indopat cu asemenea

enormități, printr'o explicabilă dedublare a personalității, don Quichotte se confundă într'o bună zi cu vreunul din eroii lecturilor sale favorite și cu ochii ațintiți spre un ideal nevăzut, pornește să străbată Spania, să împlinească și el minunile, pe care, cu atîta ușurință, le săvîrșeau atîția alții în două-trei pagini de roman.

Dar între el și predecesorii săi există, despărțitoare, o simplă nuanță, care pune, totuși, o prăpastie între literatura cavalerească medievală și opera lui Cervantes: don Quichotte nu-și atinge niciodată idealul. Toate isprăvile lui entusiaste se transformă într'o nesfîrșită serie de eșecuri. Existența lui Don Quichotte, în tot ce are mai intim și mai caracteristic, e concentrată într'o atitudine unică de negare a realității și aceasta, la fiecare cot al vieții și al gîndului, îi apare dureroasă, implacabilă.

Cervantes a ținut să arate imposibilitatea și ridiculul acțiunilor din literatura epică medievală. Inainte de toate, opera sa are o mare valoare critică. Thibaudet o numește, pe bună dreptate, un „anti-roman". Adică o carte de spulberare a neveridicului.

Dacă Cervantes ar fi fost apologetul eroului său, dacă l-ar fi făcut să izbutească în extraordinara lui întreprindere, cartea sa ar fi fost o copie sarbădă a celor mai dinainte. Tocmai modul deosebit în care și-a conceput pe don Quichotte, face noutatea și farmecul neîntrecut al scrierii lui Cervantes. Extazul pe care-l afectează, față de don Quichotte, compatriotul său de astăzi, essai-istul Unamuno, nu se potrivea romancierului Cervantes: Pe Unamuno îl atrage elanul superb al eroului spre un ideal irealizabil și tragedia, care se răsfrînge, de aici, în inima cavalerului cu chipul întristat. Cervantes observă, însă, cu predilecție înfățișarea morală a unui biet om zdrobit de greutatea unor scopuri ce-i depășesc cu mult puterile nevolnice și îndrăsneala de împrumut. Don Quichotte e un om neserios[1]. E numele ce se dă aceluia care, datorită unui defect de conformație sufletească, nu poate sesiza disproporția dintre scopurile ce-și propune și mijloacele de realizare a lor.

Dar noutatea cea mare, în cartea lui Cervantes, era Sancho Pansa, omuleț bondoc și simplu, cu inimă bună, duhliu și naiv, deosebit de bonomii literaturii curente în sensul că nu era suportul unei glume sau al unei răutăți, ci o ființă autentică din cele ce forfoteau, nenumărate și anonime, în burgurile Spaniei de atunci. Să vedem în Pansa pe întâiul individ comun pornit pe aripile Aventurii, monopolizată până la el, cu exclusivitate, de nobili și pelerini. Prin el, starea a treia își scutură amorțeala de secole și intră timidă dar originală în literatura marilor scriitori.

1 Departe de autor gîndul de a fi un detractor al eroului. Nu facem altceva, aici, decît să dăm un nume unei situații psichologice. Dealtfel, oridecîteori nu acționează, Don Quichotte e un om serios, sau, cum așa de bine spune Florian în prefața traducerii franțuzești din sec. XVIII-lea a operei lui Cervantes, „don Quichotte est fou dès qu'il agit, il est sage dès qu'il raisonne".

Cu minte cumpănită şi cu infinit de mult bun simţ, Sancho se alătură stăpînului său într'o fantastică împerechere, năzuind cam fără încredere, e drept, spre un ideal mai puţin nobil dar mai accesibil. Don Quichotte rîvneşte o glorie supraterestră, eternă şi dezinteresată. Sancho Pansa, mai practic, tinde către un omenesc ideal de bună stare.

Totuşi, Pansa cel ponderat şi abil, cu vorba-i luminată şi înflorită de înţelepciunea proverbelor, nu era încă o individualitate. Fiinţei lui morale îi lipsea o finalitate proprie. Idealul lui era unul de împrumut. „Seniore—spune el către stăpînul său—să nu te superi şi să nu uiţi că tu mi-ai vîrît în cap insula asta, la care eu nici nu visam" [1]. Sărmana lui insulă era doar o fărămitură de aur din ospăţul divin pentru care se pregătea cavalerul Tristei Figuri. In strania şi magnifica întreprindere, numai don Quichotte avusese iniţiativa. Scutierul se mulţumise să se entusiasmeze sau să protesteze fără convingere şi să-l urmeze.

Concepuţi şi prezentaţi subt aspecte atît de diferite, aproape ireconciliabile, Don Quichotte şi Sancho Pansa se întîlnesc, cu toate astea, într'un plan psihologic comun: amîndoi sînt neserioşi. Unul prin tendinţa către absurd, altul prin absenţa unei iniţiative proprii.

Un ins din massa anonimă a privit întâia oară peste marginile burgului său şi a dorit să plece în lume să o cunoască şi să o domine. Fricos, s'a alăturat unuia, care din nefericire nu ştia ce e teama. Dorinţa modestă a scutierului s'a întîlnit cu aceia, suprafirească, a cavalerului iar voioşia slugii s'a lovit necontenit de neînduplecata întristare a stăpînului. Cervantes a înfrăţit la o răscruce a istoriei pe fanaticul unor vremi ce nu voiau să moară, cu un credul, care abia îndrăsnea să se afirme.

Dar cel ce agoniza a putut să dea noului născut o lecţie de curaj şi să aşeze în inima lui sămînţa minunată a ascensiunii.

„Stăpîne—strigă Sancho—dacă eu voiu ajunge rege, Ioana, nevastă-mea, va fi şi ea regină şi copiii mei infanţi?"

„Să nu te îndoeşti niciodată!", [2] răspunde cavalerul, scrutînd viitorul în care copiii sărmanului Pansa aveau să fie regi.

V.

Deşi Cervantes inaugurase o manieră inedită în literatură prin introducerea în primul plan al domeniului epic a unor elemente de umanitate fără glorie, ascendenţă şi blazon, cu toate astea opera sa nu constitue încă un adevărat roman. Don Quichotte era numai o umbră şi Pansa numai un început de individualitate. Însemnătatea operei lui Cervantes este mai mult de ordin critic şi meritul nemuritorului spaniol, dealtminteri ca şi

[1] *Don Quichotte*, 2, cap. XXXVI.
[2] Idem, 1, VII.

al lui Rabelais, stă, mai ales, în anularea literaturii fantastice şi tandre a evului de mijloc.

Urmaşii naivi ai lui Pansa şi cei, obraznici, ai lui Pantagruel, aveau să atragă deacum înainte atenţiunea şi talentul scriitorilor, oferindu-le un material de inspiraţie neexplorat încă: realitatea.

Noua literatură, care tindea înainte de toate să fie veridică, a numărat în fruntea ei, dealungul veacului al XVII-lea, nume ilustre ca ale lui Sorel, Furetière şi Scarron, astăzi uitaţi, ca toţi aceia ce şi-au luat sarcina ingrată de a purta mai departe un crez formulat de alţii. În proză, curentul realist era general şi se trăda chiar în literatura extravagantă—merovingiană, egipteană, romană şi mexicană—a d-rei de Scudery sau a lui La Calprenède. În cărţile acestea, de efemeră vogă, contemporanii desluşau, subt cele mai ingenioase travestiri, figurile, situaţiile şi cancanurile zilei. „Il n'y a pas dans son livre—spunea Boileau despre unul din romanele d-rei de Scudery—un seul Romain ou une seule Romaine qui ne soit copié sur le modèle de quelque bourgeois ou de quelque bourgeoise de son quartier", procedeu poetic pe care dealtfel, autorul „Artei Poetice" nu-l recomanda:

> Gardez donc de donner, ainsi que dans *Clélie*,
> L'air ni l'esprit français à l'antique Italie;
> Et sous des noms romains faisant notre portrait
> Peindre Caton galant et Brutus dameret.

Spiritul clasic, înclinat spre o ţinută abstractă, urmărea crearea unor tipuri universale, rezumînd în două-trei trăsături comune aspecte din cele mai disparate. Procedeul rezumativ al clasicilor exprima, cu deosebire, anumite forme de gîndire. Corneille diviniza o calitate şi Molière ridiculiza un defect, dar amîndoi se mişcau într'un plan spiritual comun: creau tipuri, tipare. Înainte de a înfăţişa pe individ, clasicismul ţinea să arăte *cum trebue să fie* acesta şi *cum nu trebue să fie*.

Dispreţuind procedeurile didactic-moraliste ale clasicilor, prozatorii epocii îşi atribuiră o misiune mai uşoară în aparenţă, aceia de a prezenta pe individ *aşa cum era*. Avantagiile manierei realiste se vădiră imediat. Scriitorii, în căutarea unui material nou de inspiraţie, abordară mulţimea, şi talentul lor scrută cu pasiune strada, piaţa publică şi larma variată a foburgurilor, descoperind acolo o infinitate de nuanţă şi atitudini originale, situate între extremele măreţe şi imobile ale casicismului.—De aici se desfăcu un curent ponderat, de echilibru între asemănări şi nuanţe, curent ce trebuia să-şi găsească o frumoasă expresie în opera lui Lesage.

Cu Lesage intrăm într'o lume extraordinar de variată. Pe cîtă vreme prozatorii de până atunci prezentase numai cîte o categorie socială sau numai cîte un aspect al acesteia, cum făcuse, de

pildă, Scarron în „Le roman comique" sau Furetière în „Le roman bourgeois", Lesage, lucrînd într'un plan mai vast, îmbrățișază societatea contimporană în ansamblul ei. Ceiace interesează în scrierile acestuia este circulația neîntreruptă a personagiilor dealungul tuturor mediilor sociale. „Gil-Blas" este o adevărată școală a vieții. Cu eroul, trecem cu ușurință din grotele tâlharilor în anticamera nobilimei, din tavernele tovărășiilor suspecte în atmosfera austeră a mănăstirilor, din destrăbălarea naivă a plebei în lumea viciului aristocrat, pătrundem în orice locuință prin față, pe scara de serviciu sau pe fereastră. Gil-Blas surîde, se întristează și se încruntă, se înalță și se umilește și, elastic, își strecoară norocul printre șarlatani, actori, rentieri și aristrocați. Gil-Blas este o creație a evenimentelor și deaceia nu le disprețuește și nici nu li se opune. Vagabondajul lui neobosit i-a creat o experiență. El știe că evenimentele sînt, înainte de toate, ocaziuni de progres și că sînt atît de numeroase, încît nu este om căruia să nu-i fie hărăzită, în viață, una. Gil-Blas străbate atîtea obstacole, întîmpină atîtea dureri, se ridică din atîtea eșecuri și, în cele din urmă, izbutește. Cetitorul rămîne cu impresiunea binefăcătoare că dacă fericirea nu-i durabilă, în schimb nici nefericirile nu sînt definitive. „Gil-Blas" e o carte reconfortantă. Saint-Beuve recomandă lectura ei în vremurile turburi de răsturnare a ordinei morale, sociale și estetice.

In cărțile lui Lesage, elementele romanului, care nu peste prea mult timp avea să atingă forme definitive, se separă de elementele teatrului. Un erou de roman nu e stăpînit și împins la acțiune de nemăsurata ambiție a dominării absolute a evenimentelor. Ceiace-l animă este dorința mult mai omenească de a merge în pas cu ele. Deaceia, în timp ce eroul de teatru învinge sau se prăbușește, eroul de roman, în cel mai rău caz, se resemnează. Al lui Lesage este meritul de a fi stabilit, pentru uzul urmașilor, configurația psihologică și socială a eroului de roman și liniile mari ale cadrului, în care peste o sută de ani Balzac și Dickens vor așeza figurile nemuritoare ale lui Rastignac și Oliwer Twist.

Intre scrierile lui Lesage și cele anterioare de manieră medievală, există o distanță enormă. In cărțile lui, aventura extraordinară se transformă în vagabondaj și fantasticul în neprevăzut. Idealul antic: gloria și cel medieval: femeia, sînt scoborîte depe vîrfurile înalte și inaccesibile și subordonate tendinței de parvenire socială a indivizilor. Idealul acestora devine, acum, unul de bună stare. Peste o sută de ani, Stendhal punea în fruntea unui capitol din „Le rouge et la noir" cuvinte cinice și amare: „La Paris ești respectat fiindcă posezi o trăsură, nu fiindcă ești virtuos". Balzac, el însuși obsedat de cele mai fanteziste planuri de îmbogățire, realiza trei celebre figuri din lumea banului: Grandet, avar abject și fără strălucire, Gobsek, cămătar avid și calculat, Nucingen, maestru al combinațiilor financiare în stil grandios și prim bancher al Franței.

Cîtă deosebire între aventura zădarnică a sărmanului Pansa și vagabondajul remuneratoriu al descendentului său epic, Gil-Blas! Sancho Pansa, antrenat în întreprinderea altuia, se vede silit să îndure toate capriciile și eșecurile acestuia. Un plan străin și absurd apasă pe umerii lui slabi și deaceia Pansa îl abandonează cu satisfacție, întorcîndu-se, după eșuarea aventurii, acolo de unde a plecat. Gil-Blas lucrează pe cont propriu, perseverează și face un mare pas înainte, căci el tinde spre un ideal mai ușor de împlinit.

Romanul lui Lesage prezintă o etapă avansată de umanizare a aspirațiunilor individuale, de normalizare a finalității sociale, arme cu care starea a treia se pregătea pentru supremație.

* * *

Revoluția, însîngerată și grandilocventă în Franța, tăcută și albă în Englitera, așeza definitiv schema juridică prin intermediul căreia ideile de emancipare morală și economică, neorganizate până atunci, aveau să se raporteze la milioane de cazuri individuale.

Revoluția crea o mentalitate, o legislație și o personalitate extraordinară: Bonaparte. Cea mai caracteristică întrupare a ei nu era tribunul limbut și neînfricat, Danton, și nici Robespierre, justițiar fanatic și tăcut, ci elanul splendid cu care un om trecea din anonimat în istorie și în eternitate.

Personalitatea uriașă a lui Napoleon și cariera lui fantastică nu pot alcătui material pentru un roman, ele depășind cu mult limitele inspirației și posibilitățile de creație ale unui autor. In vreme ce oricare prozator jonglează cu figura spelbă și nehotărîtă a nefericitului Nicolae Romanov, Bonaparte nu constitue încă, de mai bine de un secol, figura centrală a unui roman. Ci numai în cîteva cărți, apare, o clipă, ca o lucire suprafirească, în contrast cu ritmul de totdeauna al umanității.

Bonaparte nu poate fi niciodată un personagiu de roman, dar poate fi oricînd un model și o obsesie. Chiar așa a fost pentru contimporani și posteritate, pentru Stendhal și Balzac, pentru cei mai mulți din eroii acestora. Cariera îndrăsneață și rapidă a lui Julien Sorel e croită pe aceia a Impăratului și lipsa de scrupule a amîndurora samănă de minune. Bonaparte aducea în patul său de plebeu, subt nasul Europei supuse, o fată de Habsburg. La fel, seminaristul Sorel intră fără remușcări în așternutul nobilei domnișoare de la Mâle.

Revoluția oferea, la îndămîna tuturor, posibilități de progres. Fiecare soldat purta în raniță un baston de mareșal și fiecare burghez ducea în inimă un titlu de nobleță și, mai ales, multe titluri de rentă. Ideologia liberală a revoluției definea individualitatea în tot ce avea mai caracteristic: *forța de ascensiune socială a unui ins.*

Scriitorii nu aveau, acum, decît să privească în jurul lor

spre a găsi în abundenţă, personagii, situaţii şi moduri de viaţă nouă. Romanul, în forma lui definitivă, coincidea cu apariţia individualităţii în milioane de exemplare.

Deaceia el e o formă de literatură specific europeană. Am zice chiar specific apuseană. Dealtfel, chiar la îndepărtaţii ruşi, începuturile romanului corespund cu infiltrarea ideilor libertare ale Revoluţiei în realitatea specifică a mediului. De pildă, Levin, unul din eroii lui Tolstoi, este cea mai caracteristică încarnare a acestor poziţiuni contradictorii. Epopeia, mitul şi balada, reflexe a unor moduri de viaţă colectivă şi nediferenţiată, se pot întîlni pretutindeni şi cu multe dificultăţi am putea să le determinăm limitele etnice. Romanul, însă, apare ca o formă aparte a literaturii epice. In el întîlnim, suprapusă categoriei relaţiei sociale, comună tuturor creaţiilor epice, o categorie nouă, aceia a finalităţii individuale. In roman, fenomenele de relaţie nu se mai prezintă omogene şi amorfe, ci organizate de voinţele individuale. Ca nişte linii mari de forţă, aspiraţiunile indivizilor străbat fenomenele de viaţă colectivă, coordonîndu-le în vederea unor scopuri de finalitate socială. *Romanul e o formă a literaturii epice, în care individul e înfăţişat nu numai ca un produs al colectivităţii, ci şi ca un agent activ al ei.* Romanul e documentul literar al acestei colaborări şi nicidecum reflexul tragic a unui antagonism. Pentru această din urmă situaţie, rămîne indicată literatura dramatică.

Romanul desăvîrşit, aşa cum l-au închipuit şi realizat ctitorii lui iluştri, Balzac şi Dickens, e produsul fazei democratice a procesului de evoluţie socială, fază datorită pe trei sferturi Revoluţiei. Să nu uităm că Balzac vedea lumina zilei în clipa cînd Revoluţia, în plină desfăşurare, arunca la picioarele lui Bonaparte demnitatea de prim consul, şi că Dickens venea pe lume în momentul cînd marea epopee se pregătea să intre în veşnicie. Cînd cei doi romancieri începură să creieze, oamenii Revoluţiei muriseră de mult, dar amintirile şi elanurile stăruiau în aer şi în suflete.

Aşa cum toată critica şi istoria literară o afirmă, romanul e o formă evoluată a epopeei, dar evoluţia a fost mult mai îndelungată de cît au crezut Thibaudet şi alţii. Literatura bretonă —curtoază, neveridică şi tandră—reacţiunea lui Rabelais şi a lui Cervantes şi opera lui Lesage sînt numai trei etape pregătitoare ale romanului.

* * *

Romanul înfăţişază istoria unor indivizi, sau, mai exact zis, a unor individualităţi, dar nu în ceiace ele au ca extraordinar şi unic, ci în ceiace ele prezintă ca obişnuit, normal şi etern. Fireşte că umanitatea se manifestă în exemplare variate şi în situaţiuni mereu înoite, fiindcă D-zeu sau natura — cum vreţi să spuneţi—nu fabrică indivizi în serie. Totuşi, genialitatea romancierului stă în a sesiza, pe deasupra efemerului, trăsăturile comune ale acestora, în a lăsa cetitorului impresia că figurile lor le-a mai întîlnit undeva sau că e foarte posibil să le întîlnească, în a-l face să simtă că printre rîndurile cărţii se desfăşoară o viaţa unanimă, de totdeauna şi de pretutindeni, că tot ce are înaintea ochilor e numai o particică dintr'un mare tot armonios. Romanul autentic procedează prin reducere la universal.

Rostul romanului e de a înregistra tendinţele de degajare a individului din mediul uniform al masselor. Dar această eliberare nu merge până la separarea definitivă a insului de restul întregului social, fiindcă ar însemna să cădem în cealaltă extremitate, în care o fiinţă romantic-abstractă, pusă într'un conflict tragic cu societatea întreagă, se prăbuşeşte ţipînd frenetic şi luînd pe D-zeu de gît şi universul ca martor. Finalitatea individuală, ca şi miticul Anteu, îşi trage forţele mereu împrospătate şi-şi împrumută metodele din rezervele inepuisabile ale mediului. Deaceia romanul este o operă literară de echilibru între anarhismul romantic şi conformismul epopeilor.

Uneori, ascensiunea indivizilor, eroi de roman, este mai precipitată, cum se arată, de pildă, aceia a lui Julien Sorel, Rastignac sau a evreului Süss, eroul lui Feuchtwanger. Alteori, ea este mai lentă şi mai sigură, ca aceia a lui Tom Tulliwer, eroul din „Moara depe Floss". Adesaori, se întîmplă ca la jumătatea eforturilor, un personagiu să observe că idealul către care se îndreaptă e imposibil de atins şi să-l abandoneze, abordînd un altul mai accesibil. E cazul de rară frumuseţă omenească al eroinei *Uni* din „Vîrsta fericită", care ştie să renunţe, dureros dar fără lamentări, la cariera artistică, spre a să împăca cu un ideal burghez de căsnicie şi maternitate. Toate acestea se ridică şi se desfac, se reliefează şi dispar în lumina puternică şi binefăcătoare a cotidianului.

Şi e interesant de subliniat că umanitatea nu îndrăgeşte şi nu păstrează decît cărţile care se ocupă de ea. Iubirea pe care a arătat-o Anglia din epoca victoriană faţă de Dickens este unică în istoria literaturii. Prima fascicula din „Aventurile domnului Pickwick" apărea în patru sute de numere şi a cincisprezecea în patruzeci de mii. Toată Englitera să pasiona să afle dacă David Capperfield se va căsători cu Agnes sau cu Dora sau dacă Micawber va isbuti să iasă cu faţa curată din ultima încurcătură. Explicaţia? E simplă. In romanele lui Dickens, poporul britanic îşi văzuse, ca într'o oglindă fidelă, destinul.

VI

D. Ralea conchidea cu multă justeţă atunci cînd explica întîrzierea romanului romînesc prin lipsa, atît de accentuată la noi, a indivizilor, „cu viaţă sufletească autonomă, cu caracteris-

ticul visurilor si aspirațiilor bine delimitat"[1]. Apariția romanului într'o literatură nu este o chestiune de talent sau de tehnică, ci, cu necesitate, una de *material* de inspirație. Nu ne plîngem de lipsa talentelor. Cît despre tehnica romanului—dacă o fi e-xistînd vreuna proprie—ea nu poate fi atît de alambicată ca să nu şi-o fi putut însuşi niciunul din scriitorii noştri. Şi in literatura noastră circulă numeroase şi definitive figuri epice. D-nii Sadoveanu, Cezar Petrescu, Rebreanu, Ionel Teodoreanu şi alții le-au desprins din realitatea romînească şi le-au descris în opere fără cusur. Totuşi adevăratul erou de roman întîrzie. Personagiile epice ale literaturii noastre sînt concepute static, cu o psihologie dată, fixă. In spiritul lor, neanimat de dinamismul unor aspirațiuni permanente şi bine configurate nu intervin modificări. Ori nouă ne trebueşte un ins care se înalță din rețeaua anonimă a mulțimii şi care, în vederea acestei eliberări, își cercetează, plecat asupra sufletului, posibilitățile şi metodele de parvenire şi a-daptare la situațiuni mai bune. Romancierul este obligat să evidențieze în opera sa, tocmai acest proces, mai lent sau mai rapid, de *formare* a unei personalități. Nu interesează parvenitul, ci *parvenirea*.

Cu toate acestea, păstrăm pentru romanul romînesc cele mai frumoase nădejdi. O mentalitate modernă, un ritm mai repede al evenimentelor şi o legislațiune revoluționară de curînd începută şi neterminată încă, vehicule generoase ale elementelor de democrație apuseană, vor crea la noi, într'un foarte apropiat viitor, posibilitățile de apariție, în sute de mii de exemplare, a individualităților. Materialul de roman va fi din abundență, gata. Romancierii vor smulge din realitate destinele noastre. Şi noi, ca odinioară cetitorii lui Dickens, vom comenta cu pasiune cărțile lor.

Octombre, 1929

Vasile V. Georgescu

---

1 De ce nu avem roman, V. R. 1927, 4

MAREA

M'am intîlnit cu marea subt balcon...

Tirziu, în calmul nopții instelate,
Ea mi-a rostit in spumegate
Şoapte
Cu glas teribil şi afon
Din înălțimea unui misterios amvon
Chemarea ei.

Invăluită 'n noapte,
Cu corpul gol şi umezit în ceață
— Haotică cascadă de guri nenumărate—
Părea un mitologic monstru din antichitate

Simțeam, subt respirația-i de ghiață
Cu care desmierda bătrînul lut
Ce limita eternul ei sărut,
Tentaculara morții 'mbrățișare.

Și-așa, cu ochi adinci de calm și nepăsare
Priveam perduta zare 'ntunecată.
Deodată, marea înfuriată
Isbind cu uriaș vacarm faleza,
Și 'ndoliind un colț senin de cer
Mi-a povestit întregul ei mister:

— Geneza
Ce a creiat in lume fatala izolare
I-a aruncat uscatul neputincios în cale;
De-atunci, răsbunătoare,
Ea 'și strigă 'n larg blestemul,
Iși cîntă 'n plin poemul
Pe care il întrece cu fiecare an;
Și jertfa urii sale
Cuprinsă de vraja depărtării
Și purtată de farmecul uitării
De limitat și cert,
Sporește — corp inert —
Nisipul din ocean.

. . . .
Tăcut, priveam în zare, departe...
Jos pe plajă
Nemingiiata mare
Iși intindea misterioasa-i vrajă,
Și 'n sbuciumări deșarte
Isbia
Și pălmuia
— Cu suveran dispreț —
Pleșuvul mal ce încă se opunea semeț.

Și am plecat cu pașii stinși.
Fermecătorii nopții ochi aprinși
Imi luminau cărarea,
Pe care-am rătăcit până tîrziu.

Era pustiu.

Atunci abia am înțeles chemarea,
Prin care marea
— Cu o nostalgică privire —
A încercat eterna-i cucerire.

Emanuel Străinu

Psihologia nemuririi

Toată explicaţia omului stă în două cuvinte: nu poate admite că va sfîrşi. Faptul că viaţa îl învaţă de foarte timpuriu că-i muritor,—nu este o dovadă că s'a şi deprins cu aceasta. „A se şti muritor" nu-i, la dreptul vorbind, pentru omul normal, decît o simplă noţiune, care se impune inteligenţei, dar nu modifică instinctul. Poate că nici n'ar fi exagerat să spunem că un om nu poate trăi decît în măsura în care se simte nemuritor. Şi cu acest prilej se poate vedea toată inconsequenţa acelor moralişti care strivesc pe om subt greutatea firii sale uşuratece, făcîndu-i o vină din aceia că se poartă ca şi cînd ar fi etern. Şi cîte, la dreptul vorbind, nu datorează omul—dela acţiunile lui cele mai simple până la întreprinderile cele mai vaste—acestei pretinse firi uşuratece, adică facultăţii de a se iluziona asupra propriei sale durate!

Ştiu bine că anumite înnalte morale isbutesc, fără să abată pe om dela viaţă, să-l pătrundă totuşi cu marea ameninţare; ba chiar să-l facă a privi moartea ca termenul dorit al sforţărilor sale. Decît, toate acestea se plătesc cu preţul unei nădejdi, care este nemurirea. Singure cîteva spirite răsleţe, gîndind pe căi de înconjur necunoscute celor mulţi, pretind a admite fără revoltă ca moartea să fie termenul absolut al oricărei existenţe individuale. Şi încă,—ei nu isbutesc, după noi, să scape de credinţi pe care le numesc iluzii ale altora decît îmbibîndu-se cu iluzii care sînt ale lor.

* * *

Dacă această „nevoe de a dăinui" rezistă la tot ceiace inteligenţa poate cuprinde, la tot ce raţiunea ne sileşte să primim,—pricina este că această nevoe nu izvorăşte din inteligenţa omului, că nu s'a născut dintr'un concept, şi că deci un alt concept n'o poate distruge. Ea vine dintr'un instinct, asupra căruia inteligenţa n'are nici-o putere; vine—dece să n'o spunem?—dela natura noastră animală. Ceva mai mult: nevoia de a dura îmi apare ca

forma conştientă a acelei apărări a individului, pe care Natura a lăsat-o oricărei fiinţe vii. Funcţiune la vegetale, instinct la animal, voinţa de a trăi este legea însăşi a vieţii. Cum oare omul ar putea-o ocoli? Şi cum, de vreme ce instinctul lui e de a dura, să nu găsească potrivnic firii lui de a sfîrşi?

Imortalitatea,—instinct omenesc. Mă tem că simpla împărechere a acestor cuvinte să nu scandalizeze pe foarte mulţi. Omul de atîta vreme îşi exercitează facultăţile intelectuale asupra temei imortalităţii, încît conceptele la care a ajuns în acest domeniu îi par creaţii spontane ale spiritului său. Deaceia nu-i vine uşor să admită că în fond a ajuns la ele datorită unei nevoi ale naturii sale animale. Ba chiar o asemenea credinţă trece drept un fel de sacrilegiu, ca şi cînd dintr'însa ar decurge oarecum o decădere a omului, sau mai precis ca şi cînd aceasta ar însemna o negare a persoanei omeneşti. In fond, a raporta o putere a omului la instinct nu însamnă a-i nega personalitatea, după cum a raporta instinctul unui animal la legile generale ale vieţii nu însamnă a nega acel instinct.

E foarte departe de noi gîndul de a nesocoti legile proprii ale persoanei umane. Dimpotrivă, vrem tocmai să vedem cum, asupra unui punct esenţial, persoana omenească răspunde exigenţelor instinctului. Şi mai întâiu de toate, cum le pricepe. Este vorba aici, mai presus de orice, de o chestiune de înţelegere. Căci Natura a binevoit să neglijeze de a se adresa inteligenţii pentru a robi pe om la legile ei.

* * *

De altfel, Natura, edictînd legile vieţii, pare a fi neglijat nu numai inteligenţa omului, dar şi persoana însăşi, mai exact individualitatea omenească. Omul, neputînd accepta o asemenea indiferenţă din partea Naturii faţă de persoana sa, silit totuşi să o suporte, n'a găsit altă eşire decît de a refuza să o recunoască. Sau, mai bine zis, omul, încolţit între personalitate şi instinct, s'a aliat cu unul contra celuilalt, devenind oarecum complicele persoanei sale, şi pretinzînd a o pune în locul adevăratelor ţeluri ale Naturii pe care instinctul său i le impusese.

Ne amintim cu toţii accentele poetului, conjurînd lucrurile să păstreze ceva din tiparul fiinţei lor fugitive. Se poate mai mişcătoare mărturie de revoltă a omului contra indiferenţei Naturii, şi de eroarea la care îl duc exigenţele persoanei sale! A opune antitetic, pe deoparte ceiace timpul cruţă şi rapida vremelnicie a omului pe de alta,—nu-i oare ca şi cînd am refuza să recunoaştem că sînt frunze nouă acele care cresc în fiecare primăvară? Nu însamnă oare a confunda legile vieţii cu nevoile individului? Omul e etern ca şi Natura, sau, mai simplu, nu-i nici-un motiv ca specia umană să fie, mai mult ca alta, ameninţată de a se sfîrşi. Aşa încît numai confundînd persoana cu specia, omul poate invidia Naturii necontenitele ei reîntineriri.

* * *

Că dăinuirea e legea însăşi a vieţii, — cine se mai îndoeşte? Cum să tăgăduim că instinctul animal tinde la perpetuarea speciei. Desigur, Natura îşi ajunge ţelurile prin satisfacerea individului. Dar satisfacerea individului nu este scopul ei. Este doar teoria omului. Dealtminteri, procedînd astfel, omul nu face decît să asculte de legile persoanei sale, adică, la urma urmelor, tot de Natură, care le-a edictat. Şi aşa, s'ar părea că Natura însăşi l-a constrîns pe om să se abată dela propriile sale scopuri.

Cum a fost adusă persoana omenească la toate aceste abateri, — iată tocmai ce voim să cercetăm aici. Şi avem altă ambiţie decît de a arăta, în afară de orice metafizică, ce lumini aruncă asupra psihologiei omului, asupra greşelilor şi necazurilor sale, aceastä curioasă rezistenţă a persoanei sale faţă de adevăratele legi şi ţeluri ale Naturii.

* * *

Incă de mult, bătrînul Lucreţiu văzuse în satisfacerea individului mijlocul de care uzează Natura pentru a-şi împlini scopurile ei de perpetuitate. Poetul latin îşi inaugurează explicaţia printr'un imn închinat Plăcerii, principiu, al oricării vieţi: „Veneră! Toate fiinţele ard de dorinţa de a te urma pretutindeni unde te vei duce...". In această invocare către o zeiţă protectoare, Lucreţiu statorniceşte cea mai înaltă dintre legile vieţii. Intr'adevăr, satisfacerea e singurul mijloc, cerut de instinct, prin care vieţuitoarele ascultă de poruncile Naturii, sau, mai bine zis, este legea însăşi a individului care îl sileşte să-şi perpetueze specia.

Ar părea firesc ca omul să simtă ca o înşelătorie această întrebuinţare a persoanei sale pentru un scop ce o depăşeşte. Decît ţelurile Naturii nu obişnuesc să i se înfăţişeze cu o astfel de claritate. Sau mai bine zis, aceste ţeluri, dacă îi siluesc instinctul, nu se impun însă inteligenţei. Dimpotrivă, omul e ispitit să se creadă pe el însuşi scop al Naturii, pentru simplul fapt că el are nevoe de ea. Şi trebuesc deziluzii solide—pe care i le dăruieşte viaţa — pentru a-l face să renunţe la eroarea lui. Şi astfel, înainte ca observarea altor speţe să-l fi luminat asupra alei sale, el este tentat să învinuiască Natura mai de grabă de nedreptate decît de înşelătorie.

* * *

E deajuns să ne plecăm asupra copilăriei pentru o măsura exigenţele omului instinctiv, sau, mai exact, pentru a vedea apărînd acel drept, pe care şi-l atribue, de a fi satisfăcut. Căci, într'adevăr, ca un drept îşi urmăreşte copilul satisfacerea nevoilor sale. Şi astfel ajunge el să atribue unei nedreptăţi toate necazurile lui, de îndată ce poate lua cunoştinţă de ele.

Fără a zăbovi cu cercetarea, în instinctul copilului, a tot ceiace, încă la această vîrstă, nu se poate explica decît prin preocuparea Naturii de a se perpetua, — să ne mulţămim că, numai din observarea copilăriei, aşa cum ea se înfăţişază celor mai puţin pătrunzători, să desprindem acea nevoe de a dăinui, care comandă instinctul omenesc, — înainte ca noţiunea „raţionalului" să o fi întunecat. Ceiace omul numeşte raţional nu este, într'adevăr, decît ansamblul de renunţări la care îl constrînge viaţa; sau mai bine zis, vălul pe care ar voi să-l svîrle peste nevoile pe care nu *le poate împlini*, pentru a-şi pune persoana la adăpostul realităţilor prea crude.

A fi la adăpost, şi anume de singura primejdie a cărei ameninţare omul nu o poate suporta: moartea: cît apare de limpede că aici stă toată rugămintea copilăriei, şi că aceasta vrea să însemne apelul său pasionat pentru protecţiune. Realitatea morţii e inacceptabilă pentru copil: nici un raţionament n'ar putea să vie de hac revoltei sale împotriva acestei idei. Şi ceiace copilul cere acelora cărora instinctul său li atribue puterea s'o facă, este, la propriu nu la figurat, să pună pe fugă o asemenea primejdie.

Să nu se spună că astfel de temeri şi pretenţiuni sînt la copil lucruri excepţionale; ele sînt fireşti şi inevitabile. Dacă unii cred că au scăpat de ele, e numai pentru că au fost scutiţi de a simţi acea ameninţare ce apasă orice viaţă, într'o vreme cînd instinctul lor n'ar fi fost in stare să-i suporte lovitura.

* * *

Dealtminteri, copilul nu se lasă păcălit complect de vorbele prin care îl asigurăm că persoana lui nu este ameninţată. Trebue, nedesluşit, să simtă el că nu-i este dat să primească aici altceva decît cuvinte. Poate chiar nu simte decît nevoia de a face să treacă răspunderea nenorocirii ce i s'ar putea întîmpla asupra acelor care, crede el, au datoria să o îndepărteze. Parcă n'ar putea găsi liniştire decît lăsîndu-se în voia celor de care atîrnă, după ce le-a încredinţat sarcina temerilor sale. Aşa par a se petrece lucrurile, dacă observăm un alt moment, foarte asemănător acestuia: momentul cînd se lasă în propria lui voe, cînd parvine să se liniştească el însuşi, cînd a aflat că nu poate aştepta dela nici o altă fiinţă securitatea reclamată de persoana sa.

La această liniştire, sau mai exact, la această acceptare, la care crede că a ajuns omul adult, copilul ajunge nu prin singura înţelegere a legilor vieţii, ci printr'o lăsare în voia acestor legi neînlăturabile care samănă cu aceia din primii ani, o lăsare în voia legii tatălui. Şi fără a pretinde aici că religiunea omului n'are altă obîrşie decît o astfel de constrîngere,—cum să nu observăm în treacăt că, încredinţînd Providenţii sarcina de a îngriji de nevoile lui, omul, prin aceasta, îşi predă însăşi persoana sa aceluia care deţine puterea de a dispune de ea.

* * *

Nu vrem să ne întindem prea mult asupra acestui mijloc—singurul—oferit omului pentru a accepta inevitabilul şi care consistă în lăsarea întregei sale fiinţe în voia unei autorităţi pe care nu o poate reduce. Dar, observînd cum funcţionează acest procedeu în vremea copilăriei, subt forma legii tatălui, nu putem să nu remarcăm că este aici vorba de o adeziune unde se amestecă oarecum chestiuni de inimă. Acest abandon în mînile tatălui—de care, dealtfel, nu toţi sînt în stare—ar fi astfel cea dintăiu dintre acele renunţări, sau mai bine zis dintre darurile pe care Natura le sugerează persoanei omeneşti, în munca sa de acomodare la legile acesteia. Căci, după cum vom vedea, Natura ţine subt silnicie nu numai instinctul nostru; ţelurile ei, ea şi le impune însăşi persoanei omeneşti, prin aceia că nu-i dă voe să găsească satisfacţiuni adevărate decît în supunerea la îndeplinirea lor.

* * *

Desigur nu în anii copilăriei Natura cere persoanei noastre cele mai grele renunţări. Ţelurile ei asupra speciei se reduc atunci la o apărare şi la o dezvoltare a individului. Natura chiar apare astfel ca o complice a copilului pentru toate exigenţele persoanei lui. Sau mai precis: Din cele două instincte ce servesc ţelurilor sale de perpetuare: instinctul de apărare individuală şi instinctul de procreaţie,—numai cel dintăiu se manifestă în timpul copilăriei. Şi atunci, ţelurile Naturii par a se confunda cu nevoile individului. Dar acest instinct de apărare sau, mai bine zis, forma omenească a acestui instinct, apare în anii copilăriei, atît de limpede, în cît în aceşti ani trebue să-l măsurăm, dacă voim să cîntărim exigenţele pe care omul este nevoit să le sacrifice în folosul ţelurilor Naturii. S'ar putea aproape spune că întreg copilul nu-i decît o apărare. Şi prin asta nu trebue să înţelegem numai că el urmăreşte, cu fatalitate, satisfacerile răspunzînd la conservarea şi dezvoltarea fiinţei sale fizice, ci, în sensul cel mai propriu, că, din clipa în care distinge persoana lui de ceiace o înconjoară, nevoia de a o face să triumfe vorbeşte mai tare decît toate nevoile particulare, care adesea nu-s decît pretexte. Cuvîntul „capriciu" nici n'a fost inventat decît pentru a numi cazurile sau pretextele care au rămas nedescoperite.

Nu putea să reiasă mai limpede că legile însăşi ale persoanei sale, şi nu vre-un sentiment dobîndit sau vre-o pretenţie ce ar fi isvorît dintrînsul, sînt care fac ca omul să fie atît de ataşat de persoana sa încît instinctiv să pretindă, ca la un drept, la asigurarea că ea nu va fi niciodată ameninţată. Dacă această „nevoe de imortalitate" nu se manifestă în toată amploarea decît la copilărie, este numai pentrucă atunci omul n'a pierdut încă orice nădejde de a o satisface, şi-şi îngădue să o dea în vileag.

* * *

Aşa dar, încă pe vremea copilăriei, cînd lui Natura nu pare a-i impune altă ţintă decît el însuşi şi altă grijă decît durata individului,—omul se vede silit să îndure ameninţarea ce apasă asupra persoanei sale.

Dar cînd vine momentul să ne îndrumăm instinctul pe căile procreaţiunii, de atunci încolo „Dame Nature" începe a părea mai exigentă. Ea pare a ne fi aşteptat să fim gata de a servi, prin procreaţie, ţelurilor ei de perpetuitate, parcă anume pentru a ne arăta că persoana noastră e străină de ele şi că nu-i rămîne decît să le împărtăşască. Se poate chiar spune că atunci este momentul cînd aptitudinea noastră de a împărtăşi cu Natura grijile sale începe să condiţioneze cealaltă aptitudine a noastră, pe care o numim fericire. Astfel, fericirea s'ar confunda, după noi, cu gustul de a servi, prin creaţiile tale, planurile de perpetuitate ale Naturii. Şi aparenta vocaţie a unora pentru nenorocire n'ar avea poate altă obîrşie decît revolta lor neputincioasă împotriva acelor planuri.

* * *

N'am trebui atunci noi oare să renunţăm de a mai fi auziţi de acei pe care Natura i-a îngenunchiat cu blîndeţe subt legile ei? Cum putea-vor ei să recunoască o ordine care s'ar putea călca, în nevoia lor de a transmite viaţa ce le-a fost doar împrumutată, şi în ataşarea lor la creaţiile pe care li le-a inspirat amorul? Simţindu-se perpetuaţi prin existenţele născute din persoana lor, ei reportează asupra acestor fiinţe nouă toate preocupările care odinioară îi ataşau numai de ei înşişi.

Privilegiaţii, care au ajuns să le pară firesc a se uita pe sine în mijlocul creaţiilor lor, sînt ce-i drept, rău pregătiţi pentru a pricepe tragicele rezistenţe ale unora la anumite neînlăturabile renunţări. Cu atît mai puţin lesne ne va fi să-i convingem că asemenea rezistenţe ale persoanei se referă la pretenţia ei de a opri durata în loc.

Oricît de nebună ne-ar părea o asemenea pretenţiune, ea nu-i mai puţin în acord cu cel mai profund instinct al naturii noastre. Dar viaţa şi educaţia au isbutit iute să îngroape acest instinct subt ale lor constrîngeri, şi cu multă greutate mai putem pe urmă să-l desgropăm. Căci costă scump, pentru mîndria noastră. Să-l recunoaştem după ce, atît de timpuriu şi pentru totdeauna, am trebuit să renunţăm la el!

* * *

Încă din primii noştrii ani, înainte de vîrsta procreaţiei, Natura, după ce ne-a cerut o listă întreagă de renunţări, ne pregăteşte la renunţările omului creator. Deabia începe copilul să aibă

sentimentul persoanei sale, și deja exigențele sale imperioase se izbesc de refuzurile Naturii; deja fericirea lui începe să atîrne de sentimentul că în zadar s'ar uza împotrivindu-se, și că trebue să renunțe la anumite satisfaceri. Pe dealtă parte, în jurul lui lucruri și ființe îi apar ca obiecte de folosire a cărei posesiune nu i-ar putea fi decît pe nedrept interzise (de altminteri aceste obiecte nici nu le prea distinge bine de el însuși). Atunci el va resimți orice privațiune ca un atentat la integritatea persoanei lui. Deaceia am fi ispitiți a spune că, supunîndu-se celor dintâiu constringeri ale vieții, deja se îndrumează înspre o admitere a propriului lui sfîrșit. Căci, la această epocă, persoană și domnie suverană se confundă; a renunța la una înseamnă a renunța la cealaltă.

Aptitudinea omului pentru renunțări cerute de viață dela cele mai mici până la aceia supremă a întregei lui ființe, își are rădăcinile în cele mai vechi purtări ale sale. Straniu prilegiu, acest sentiment al persoanei, pe care Natura nu ni-l dă decît pentru a ne obliga să-l abandonăm, suspendîndu-ne fericirea de acest abandon care începe din primele zile ale vieții, și care cuprinde toate drepturile care crezusem că-s legate de ea!

* * *

Este locul să arătăm rolul precumpănitor al inimii în renunțările omului. „Renunță la exigențele tale“,—este o poruncă ce n'ar putea îndupleca persoana noastră, „Abandonează-mi mie toate exigențele“.—este o propunere care poate mișca inima noastră.

„Abandonează-mi mie toate exigențele“—ce-i asta, la urma urmelor, decît chemarea dragostei? Și cum să nu recunoaștem, în abandonul securității sale pe care copilul o face acelora ce i se par că trebue să-l apere, întâiul răspuns al inimii.

Nu credem că înjosim amorul statornicindu-i astfel îndepărtata lui obîrșie în nevoia copilului de a fi protejat. De altfel nu atît în însăși această protecție găsește el liniștirea, cît în increderea pe care o pune în protectori, sau mai bine în faptul de a le abandona persoana lui însărcinîndu-i cu toate temerile și aspirațiile lui. S'ar părea chiar că, încă dela acest prim abandon, copilul simte că nu s'ar putea ușura de nevoile lui decît depunîndu-și toată greutatea persoanei sale.

Și atunci, cine nu vede că această greutate prea grea, care este persoana sa, rămîne, dealungul întregei vieți, marele mobil al inimii, și că astfel omul este împins la abandonul persoanei sale tocmai din pricina excesului de nevoi care îl leagă de ea!

* * *

Tocmai astfel, însuflețindu-ne cu această nevoe de a ne abandona persoana, pretinde Natura că răspunde exigențelor subt care persoana noastră este îngenunchiată. Mai exact: Dragostea

e care a fost însărcinată de Natură a răspunde exigențelor noastre și a ne face să suportăm propria ei indiferență. Dar, cum acest răspuns al dragostei nu se adresează inteligenței, trebue ca Natura să ne facă grația de a-l auzi și de a ne face să fim mulțumiți cu el.

Prin ce împrejurări potrivnice o asemenea grație le-a fost interzisă unora, rămași astfel osîndiți a ridica împotriva Naturii persoana lor neputincioasă, fără a o putea dărui? Nu ne trece prin gînd să căutăm aici de ce. Ne-a fost deajuns să punem în lumină că Natura nu i-a dat omului nici-un alt mijloc să scape de tirania nevoilor subt care i-a strivit persoana, decît dăruind-o pe *aceasta dragostei*,—și că facultatea de a se dărui începe dela *primii ani ai vieții*.

Oricît de legate ar fi între ele satisfacerea persoanei noastre și abandonul acestei persoane, dăruite prin dragoste, nu e însă mai puțin adevărat că acest dar, sau mai precis nevoia aceasta de a ne dărui este origina și condiția acelui transferat sufletesc curios, prin care facem să treacă asupra creațiilor noastre toate preocupările care până atunci ne legau numai de noi înșine. După părerea noastră nici-un sacrificiu, până la cel suprem, nu-și trage obîrșia de altundeva decît din chiar excesul exigențelor persoanei noastre și din nevoia de a depune povara lor.

Și așa, pe căile propriei noastre satisfaceri, Natura ne mînă până la uitarea de noi-înșine, isbutind—dacă se poate spune—a ne face să împărtășim cu ea totodată indiferența ei față de persoana noastră precum și complezența ei față de creațiile noastre.

Ar fi poate timpul să ne explicăm asupra acestor creații ale omului, singurele capabile să trezească, față de el, interesul Naturii: Ne grăbim a spune că trebue să confundăm laolaltă subt același cuvînt „creațiune“ atît cele izvorîte din ființa noastră fizică, mărturie a acelei puteri care se chiamă sexualitate, cît și feluritele mărturii prin care se afirmă personalitatea, și care de altfel nu se mărginesc doar la creațiile cărora li se zice „ale spiritului“.

A creia, este actul însuși al vieții, e afirmarea ei, porunca ei. Sau, dacă vreți, este puterea pe care Natura a încredințat-o oricărei vieți, spre împlinirea planurilor sale eterne. Nu putem deci despărți aici instinctul care duce ființa noastră fizică să transmită viața, și nevoia personalității noastre de a se afirma prin creațiuni proprii. De altfel, observarea tulburărilor patologice provocate de întîlnirea, în sufletul omului, a instinctului său de procreație și nevoii personalității sale de a se impune în afară, ne va confirma că aceste două constringeri pornesc din același izvor, sau, mai exact, că ele nu-s decît două aspecte ale acelui triumf al individului prin care Natura își urmărește propriul ei triumf.

* * *

Spunînd astfel că atît triumful cerut de personalitate cît și acel chemat de instinct se trag din grija de perpetuitate a Na-

turii, nu ne prevalăm de cine ştie ce revelaţie intuitivă metafizică. Nu pretindem aci decît a apropia între ele două constrîngeri care apar observatorului ca prea asemănătoare pentru a nu avea aceiaşi origină. Alţii să vină să discute asupra acestei origine, şi să ne facă să ne depărtăm dela înţelegerea imediată a simţului comun. Cît despre noi, e de prisos să spunem că doar pentru comoditatea expunerii am numit Natură principiul, oricare ar fi el, care cîrmueşte viaţa. Căci omul nu poate descrie şi chiar concepe legile fiinţei sale decît atribuindu-le planurilor unei Puteri, căreia deci trebue să-i dea un nume.

Şi dacă voim a vedea în triumful pe care îl caută individul numai îndeplinirea ţelurilor de perpetuitate ale Naturii, — este pentrucă, după părerea noastră, la lumina acestei idei, se desluşeşte tot ce ţine de fiinţa om.

* * *

Triumful individului; triumful Naturii. Mijlocul şi scopul. Iluzia şi realitatea. Fericirea persoanei noastre atîrnînd de abandonul acesteia, dăruită creaţiunilor noastre, după cum satisfacerea instinctului atîrnă de opera generală a vieţii! Spiritul, ca şi corpul, servitori ai duratei. Ce limpezire a înţelegerii omului moral, a năzuinţelor, greşelilor, supărărilor sale!

Şi nici n'am putea pricepe legile care cîrmuesc manifestările persoanei, în deosebi acele ale geniului creator, altfel decît prin comparaţiile ce am putea face cu principiile de care ascultă transmisiunea vieţii. Sau, dacă vreţi: o aceiaşi facultate de a ne dărui este care îngădue creaţiilor noastre atît spirituale cît şi trupeşti să existe şi în acelaşi timp să fie satisfăcute. Aceleaşi ţeluri slujesc amîndorura—; şi aceste ţeluri nu sînt ale noastre.

* * *

Este nevoe aici, pentru a ne face mai bine înţeleşi, să revenim puţin asupra celor două forţe contrarii în prada cărora ne-a lăsat Natura: exigenţele persoanei şi înclinările inimii, nevoia de a reţine şi aceia de a dărui.

Ori cît de spontane, într'adevăr, ar deveni celor mai mulţi oameni îndeletnicirile creatoare, plăcerile şi bună voinţa pe care le pun în creaţiile lor nu pot totuşi să-i detaşeze cu totul de ei înşişi. De îndată ce persoana lor e pe neaşteptate primejduită, îi vom vedea copleşiţi de exigenţele cele mai tiranice. Este nevoe să mai aducem încă o probă? Şi anume aceia că omul, atunci cînd se apropie pentru el ceasul ultimelor sale renunţări, oricît de preţioase i-ar fi existenţele prin care el se simte perpetuat, trebue să puizeze din exaltarea vre-unui triumf interior, pe care i-l inspiră atunci Natura — dacă n'ar fi decît din orgoliul de a se preda fără revoltă — puterea de a îndura suprema înfrîngere a persoanei sale (afară numai dacă micşorarea treptată a fiinţei sale nu este suficientă pentru a ascunde conştiinţei această înfrîngere).

Dar nici nu avem nevoe să ne închipuim asemenea împrejurări extreme, căci ne este lesne să observăm rezistenţele persoanei faţă de abandonul creator chiar în momentele cînd acest abandon pare cel mai spontan, şi cel mai puţin contrariat de exigenţele persoanei. Actul creator fiind, într'adevăr, esenţialmente o transmitere către existenţe nouă a acelei puteri care este viaţa, oricît de natural i-ar părea autorului său, nu poate să nu fie resimţit de acesta ca o abdicare a unei părţi din propria lui putere. Sau, mai bine zis: orice viaţă înseamnă exigenţă; şi exigenţele propriilor noastre creaţiuni sînt adevărate ofense aduse persoanei noastre. Nu există paternitate, oricît de triumfătoare, care să nu cunoască acea amărăciune a abandonului pe care l-a avut să-l facă creaturilor sale, şi a deposedării totale care trebue să vină într'o zi. Deposedare. Este cuvîntul cel mai dureros din cîte poate omul auzi. Şi cuprinde într'însul întreg adevărul despre om. Ba chiar, credem noi, tocmai în momentele cînd în chip particular operele amorului nostru ne dăm sama mai limpede că sînt sortite să triumfe asupra noastră. Şi poate că în asemenea împrejurări cei mai puţin pătrunzători vor recunoaşte că melancolia lor n'are alte pricini decît pretenţia neputincioasă a persoanei lor de a ţine durata pe loc.

Prin „opere ale amorului" înţelegem — este nevoe să o mai spunem? atît creaţiunile spiritului cît şi ale cărnii. Sîntem, într'adevăr, osîndiţi la aceiaşi deposedare prin lucrări cît şi prin copii. Şi aceiaşi este amărăciunea care se amestecă triumfurilor paternităţii şi triumfurilor geniului.

* * *

Astfel, prin însăşi legea fiinţei sale, omul se găseşte a fi meşteşugarul propriei sale deposedări. Fericiţi cei ce primesc fără revoltă această lege aspră, şi care nu refuză Naturii să-i aducă în tribut creaţiile sale plătite cu bucăţi din propria lui existenţă. De altfel, în paguba noastră vom încerca să lipsim Natura de operele noastre. Căci Natura, ca să triumfe, n'are nevoe de consimţimîntul persoanei noastre, şi pedealtă parte, dimpotrivă, nu putem, nepedepsiţi, să facem să sece izvoarele de viaţă pe care Natura ni le-a încredinţat.

Şi totuşi, acestei nebune pretenţiuni, cîţiva îşi sacrifică fericirea. Pretenţie? Acest cuvînt nu se potriveşte doar în aparenţă cu tragicele lor sforţări. Mai degrabă dintr'o neputinţă le vine lor himerica nădejde de a rămîne, refuzîndu-şi darurile, la adăpostul deposedării neînlăturabile. Sau, mai bine zis, pentru a nu fi plecat urechea la chemările dragostei şi a nu le fi răspuns, rămîn aceşti nenorociţi subt osînda de a se îndoi subt greutatea prea grea a persoanei, de a nu mai putea să depună povara.

Nu trebue să căutăm o altă origine acelor drame ale personalităţii, care aruncă o deosebită lumină asupra fiinţei noastre morale: nebuneşti încercări ale unora de a se angaja în triumfuri pe care Natura nu le îngădue, vis extravagant, care îi striveşte, visul de a ţine pe loc acea durată care nu ne poate aparţine!

La sterilitate pură se osindesc ei înşişi acei cărora Natura le-a refuzat graţia abandonului în favoarea propriilor lor creaţiuni. Şi, încă odată, nu vreau să facem aci nici o distincţie între abdicările inimii şi acele ale spiritului. Căci de aceiaşi neputinţă de a da sînt legate şi una şi alta, şi la aceleaşi dezastre duc amîndouă. Las altora grija de a aprecia în ce măsură aceste revolte ale persoanei pot fi agravate prin faptul unei excepţionale puteri a spiritului, sau, dacă vreţi, de a se întreba dacă unii oameni n'au primit dela Natură aşa de grele daruri, încît n'au putut decît să sucombe subt greutatea lor.

* * *

Subt această lumină, darurile care ne-au fost făcute de natură apar ca nişte poveri dacă n'am putea la rîndul nostru să le dăruim, sau, mai bine zis, aceste puteri ale vieţii dacă nu le punem din nou în slujba Naturii, s'ar întoarce împotriva noastră. Aşa că nu prin aceste daruri Natura ne fericeşte, ci prin aceia că ne lasă la rîndu-ne să le dăruim.

Prin dăruire nu trebue să înţelegem aici numai acea cheltuire a fiinţei noastre care e deajuns pentru a transmite viaţa, ci mai de grabă acceptarea independenţei creaţiunilor noastre. Cu acest preţ Natura ne îngădue să ne bucurăm de ele. Tot ce e viaţă este şi independenţă. Şi încă odată, fie că-i vorba de creaţiile minţii, fie de ale cărnii. Dacă amîndouă sînt mărturii de triumf, fiecare îl reclamă pe al ei. A ne întîrzia în propriul nostru triumf, însamnă a sacrifica totodată existenţa acestor creaţii, şi fericirea noastră.

* * *

Trebue să observăm aci că, în materii de creaţiuni ale minţii, numai datorită abandonului pe care omul îl poate face şi deci independenţei pe care şi-o asigură astfel, operele de geniu pot exista şi supravieţui. „A sfîrşi cere un suflet de oţel", scria un mare pictor, mărturisind prin aceasta cît de mult costă această dăruire a noastră altora, care e condiţia oricărei acţiuni isprăvite. Dar oricît de crudă ar fi pentru noi o asemenea despărţire, ar însemna pur şi simplu să refuzăm viaţă creaţiilor gîndului nostru dacă am vroi să le reţinem pentru noi ca nişte mărturii de putere. Sau, mai exact, operele noastre trebue să fie mărturii de puterea acestor creaţiuni, iar nu de a noastră; şi nu triumful nostru, ci al lor trebue noi să urmărim, întocmai cum facem cu creaţiile trupului. Deaceia nici nu ne poate ferici altceva decît triumful lor. Dacă

l-ar urmări numai pe al lui, omul ar vedea crescîndu-i fără limită exigenţele orgoliului său, fără în schimb a le putea satisface. Nu-i este dat să se bucure de puterea operelor sale decît cu condiţia să se preocupe de ceiace alţii vor culege dintr'însele, şi nu se va bucura decît în măsura în care este în stare să se complacă în satisfacţia pe care ele i-o pot da.

Până şi acele gajuri de supravieţuire pe care Posteritatea le asigură celor mari (şi pe care le cuprindem de obiceiu subt cuvîntul imortalitate), până şi acest privilegiu, oricît ar părea el de personal ar fi perdute — credem noi — pentru om, dacă el n'ar putea mai întâiu să le dăruiască. Vrînd să reţinem aceste gajuri pentru propria noastră persoană, pentru a nutri propriul nostru triumf, nu ajungem la nimic alt decît să simţim încă mai aspră ameninţarea nefericirii noastre. Numai cu preţul unei binefaceri pentru alţii, poate omul să găsească plăcere în nădejdea propriei sale nemuriri.

* * *

Şi astfel, acea putere a spiritului, din care omul e dispus să tragă mai mare glorie decît din aceia pe care o împărtăşeşte deavalma cu tot ce e în viaţă; acea putere care se găseşte atît de legată de persoana lui încît numele singur al persoanei sale e deajuns pentru a o designa; această putere nu-i poate fi rezervată mai mult decît aceia mai modestă pe care Natura a clădit perpetuitatea vieţii. Sau mai bine zis, numai cu preţul aceluiaşi abandon Natura ne-a îngăduit să ne bucurăm de toate puterile pe care ni le-a încredinţat.

Imprumutînd omului aceste puteri, putea oare Natura evita ca omul să revendice pentru propria lui persoană nemurirea pe care aceste puteri tocmai o servesc?

(Tradus de D. I. Suchianu)

Bernard Grasset

Intre paseri [1]

Giştele.

Un om a trecut grăbit pe lingă cirdul de gişte, care dormitează pe pajişte. Cu elasticitate de şarpe cele dela margine intind gitul spre duşman şi-l petrec gigîind aprig. Tulburarea cîştigă îndată cirdul întreg, ca o învăluire pe faţa unei ape. Treptat apoi strigătele învălmăşite şi imperioase slăbesc. Mai potolite, mai fără incredere, întreţinute la răstimpuri tot mai lungi de cite o reflecţie singuratică, se pierd în vibrări scăzute, la marginea tăcerii.

Intr'un tirziu, un freamăt uşor se inalţă. Giştele se trezesc dintr'o aţipire uşoară. Cite un ochiu albastru de faianţă luminează rece de subt pleoapa opacă, abia ridicată. Capetele se întorc domol unele către altele, se stabilesc grupuri discrete, povestiri felurite se înfiripă în sunete monotone şi dulci. Din cînd în cînd tăceri liniştitoare se lasă şi atunci giturile se arcuesc uşor în jos, într'o parte, şi pliscurile portocalii rup manierat citeva fire de iarbă. Replici frivole se întretae în aerul liniştit:

— Ga-ga?

— Ga-ga-ga!

Tot vocabularul se reduce — pentru om — la această silabă. Dar, prin modulări subtil nuanţate, giştele işi împărtăşesc impresiile momentului, dau ştire de vre-o primejdie, fac proecte pe a doua zi şi-şi duc în rînduială desăvirşită viaţa lor socială.

1 Din volumul *Umbre chinezeşti*, care va apărea în curînd.

Printr'o măestrită scădere a tonului sfatul cade iar:

— Ga-ga...

— ...ga... se mai aude rar, ca prin vis.

Camee pure şi albe în smaraldul erbii, giştele încremenesc la un ordin auzit numai de ele, — tainică amintire din traiul sălbatec de demult, cu primejdii şi călătorii lungi, cînd paza unei discipline aspre era chezăşie de viaţă ori de moarte.

Fulguiri de lumină —, corpurile lor par că se dematerializează în aerul puţin voalat al inserării şi mişcările uşoare ale respiraţiei le saltă pe toate deodată, în ritm sincronic, gata să le desprindă de pe pămînt.

Impînziri străvezii, ca de fum, se lasă din cer pe livada tăcută.

Curcile.

Prin faţa casei, pe o cărăruşă îngustă, şerpuită prin troscotul creţ, trec curcile spre poiată. Curcanul face scurte popasuri, se umflă cu o periculoasă exaltare şi zgirie pămîntul cu aripile desfăcute şi rigide. Una după alta, curcile, pline de o mîndrie ce pare cugetată, se perindă în văpaia asfinţitului şi-şi incordează în echilibru silit capul mic şi uşor. Pungile de subt gît, socotite de om ca adaosuri fără rost ale înfăţişării lor ciudate, işi dezvălue în această clipă taina. Străpunse de raze roşii, se aprind ca în luminişurile depărtatelor păduri ancestrale şi — cit ar ţine un fulger — fiecare pasere poartă la gît, ca'ntr'o nălucire, o salbă de trandafiri tăiaţi în mărgean cristalin.

Ciorile.

In stol hrăpareţ şi gălăgios se năpustesc asupra prunilor încărcaţi de roade. Alungate, se îndepărtează în filfiiri grele, fără frică adevărată, croncănind afurisenii şi ocări. Şi cum se proectează masive pe seninul diafan, soarele le tiveşte cu aur marginea aripilor şi le îmbracă pieptarul în albăstrimi întunecate de păuni rataţi.

Vrăbiile.

Fulgi de omăt au căzut în tăcere adîncă, toată noaptea, din singurătăţile norilor. In zori un ger cumplit i-a cimentat într'o

splendidă rocă cristalină, peste care o palpitare viorie fuge ca năluca unei neguri. Copacii culcă pe fondul alb umbre compacte, de un albastru înghețat și straniu.

Un salcîm familiar își clatină crengile lingă fereastră, în bătaia vîntului subțire și crud. Sfere cenușii de puf, cu cioc geometric și codiță neliniștită, vrăbiile au înțepenit puzderie pe crengi și ciripesc cu disperare, așa de clar și de precis, de parcă sună în fereastră nenumărați zurgalăi minusculi de cristal. Din gîtlejul fragil și negîndit de mic sonorități fantastice se închiagă, ca niște mărgele de ghiață, repezite cu desnădejde împotriva gerului.

Monstrul transparent, imaterial și neîndurat încleștează într'un imens bloc de azur imobil văzduhul întreg, prin care un limpede răsărit de Februar se înalță în revărsări de lumină.

Botgrosul.

A pornit din vre-un cireș de pe dealul plin de livezi și de liniște al Tătărașilor și, ispitit ici de o frunză înroșită, colo de o giză măruntă, a aterisat tocmai în grădina asta, din mijlocul orașului. Bine înțepenit pe piciorușele de chibrituri, cu degetele resfirate ca o stea știrbă, botgrosul întoarce capul în toate părțile și ia cunoștință de împrejurimi.

Grădina s'a nimerit mare, tăcută și sălbatecă. Tufișuri de cătină își mlădie până'n pămînt ramurile lungi, cu ghimpi moi, crescuți în glumă, cu frunzele ca o bură verde-cenușie. Iarba s'a ridicat înaltă, năpădind aleele și leagănă în adierea dulce a după amiezii inflorescențe de ovăz sălbatec și de *tremurătoare*, resfirate larg pe cozi invizibile, ori spice de orz pădureț, pline și palide ca ale grîului, ori păroase, rigide și verzi de mohor.

In liniștea grădinii, inundată de viața ei vegetală, la ceasul cînd ciorile sînt în excursie spre dealuri, iar vrăbiile s'au mistuit fără urmă, botgrosul zburdalnic și iscoditor aduce o neașteptată însuflețire.

Salcîmii lehemetiți de căldură, socii strînși grămadă în boschete învălmășite, mișcă ușor cîte o frunză mirată către arătarea aceasta necunoscută.

Țupăind mereu, căutînd cu seriozitate el știe ce, botgrosul s'a oprit deodată, cu capul lăsat pe o parte, cu un ochiu în sus, pareă în admirare: O punte de lumină, între două tufe de hurmuz, însemnă, cu teci lunecoase de aur, urma soarelui pe un fir părăsit de painjen.

Cu săriturile lui mărunte botgrosul a tăiat în diagonală grădina și într'o clipă dispare prin crăpătura zidului în ograda bisericii, — un alt labirint al tăcerii, plin de cucute și de brusturi.

Subt ploaia de lumină a soarelui e bine acuma în tot locul. Dar, oricît de timpuriu e ceasul zilei, noaptea s'a pornit din depărtări și se apropie pe nesimțite să prindă în cercuri tot mai strîmte de întuneric măRunta vietate rătăcită.

Alarmat de un avertisment misterios, botgrosul se oprește din jocurile lui; simțindu-se fără veste înstrăinat... Și, din vîrful unui oțetar singuratic, își ia deodată zborul peste valea abia înfiorată de umbre, spre dealurile din fund, care pîlpîie încă în flacările asfințitului.

Lucia Mantu

Note pe marginea cărților

Emil Ludwig:

„Dacă actuala generație moare pentru a face loc alteia care nu cunoaște grozăviile războiului și-l dorește — și aceasta se întîmplă aproximativ la fiecare 40 ani, atunci omenirea va fi bîntuită de războiu. Acesta e cursul lumii" (Iuli 14, p. 226).

Cu aceste cuvinte se desparte Cambon, trimisul Franței la Berlin de Jagow — secretarul de stat german dela Externe in ajunul războiului.

In firea omului stă însă să uite chiar propria experiență oricît de penibilă ar fi ea; așa se explică de ce se consideră de multe ori enormă cantitatea de gîndire acaparată de fenomenul extraordinar dezlănțuit între anii 1914—1918. Decît că prospețimea sau readucerea în minte a consecințelor războaielor nu este singura armă împotriva lor. Garanția primă stă în faptul că războiul nu este un fenomen natural inerent firii lucrurilor.

Deplasarea centrului de greutate în cercetările istorice dela punctul de vedere cronologic-personalist la punctul de vedere sociologic este aducătoare de noi orizonturi și constitue în știință un progres. Trebue recunoscut totuși că de puțină vreme se poate vorbi în evoluția popoarelor mai mult de influențele sociale generale, de socialitate, decît de voința individuală a conducătorilor lor... Și războiul e un fenomen mai explicabil în epocele în care popoarele sînt conduse, decît în acelea în care ele au ajuns să se conducă singure.

Privite subt aspectul biologic al necesității contradicției, a luptei elementelor componente ale unui organism, războiul și revoluția se exclud, se contrazic, își servesc reciproc de cauză și de remediu. Marele epoci din istoria popoarelor încep cu războae și se termină cu revoluții, care dacă înseamnă mai totdeauna momentul decadenței din punctul de vedere al puterii aparente, fixează nu mai puțin și momentul progresului civilizației și culturii. Faptul are o explicație. Pe măsură ce se definesc interesele diferitelor clase sociale, lupta este localizată subt diferite forme

înăuntrul aceluiași organism social în care elementele componente *tintesc să-și asigure supremația în raport cu contribuția*, rudimentul natural al ideii de dreptate.

Normală și în firea lucrurilor, lupta ca mijloc de realizare a ideii de dreptate, apare astfel în cadrul unui organism în care elementele în luptă sînt chemate să și conlucreze pentru un scop care le depășește și care le asigură unitatea. Condițiile acestea nu se verifică în relațiile dintre popoare care nu sînt elemente ale unui tot sezisabil de către ele; umanitatea este mai mult un concept, un postulat. In relațiile internaționale individul nu e numai obiect (oppenheim) ci și subiect de drepturi. Statele sînt intermediare necesare. (Politis: Les nouvelles tendances du droit international). La acest principiu s'a ajuns greu deși punctul de plecare e fixat încă de Grotius. In relațiile interne clasele sociale nu sînt intermedii numai, între indivizi, ele nu au nimic formal, sînt realități.

Societatea (deci clase sociale...) e un fenomen natural, statul însă nu, spune Schäffle. Acesta este o coordonare supraorganică: *eine geistige Gemenischaft* (Ratzel) ceiace presupune ca reacțiune naturală, unitate spontană, mai puțină forță de manifestare. In cunoscuta sa lucrare *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Tönnies arată că diferențierea de clase sociale a venit cu trecerea dela gospodăria casnică comună și agricultură la gospodăria comercială comună și industrie. Societatea în evoluția ei dela comunitate devine o activitate de relații. In comunitate indivizii sînt *„wesentlich verbunden"*, în societate *„wesentlich getrennt"... „und während dort verbunden bleiben trotz aller Trennungen, hier getrennt bleiben trotz aller Verbundenheiten"*. Exact suficient ca interesele economice să determine antagonismul dintre clase. Statul însă e o unitate politică și în disputa concepțiilor mecaniciste și organiciste, savantul german Jelinek conchide la un *nominalism al statului* care se definește ca o unitate teleologică de raporturi (Ludwig Stein). Așa dar nu în calitate de cetățeni ai statelor respective pot veni în conflict indivizii în raporturile internaționale.

Dacă prin ipoteză am avea pe toți indivizii componenți ai unor state ajunși la un suficient grad de înțelegere a intereselor lor și dacă aceștia ar fi puși în situația de a-și determina singuri, fără influențe constringătoare, voința lor, ar trebui să conchidem în ce privește trecutul că multe războaie trebuiau să nu se fi petrecut, și revoluții care au apărut tîrziu în istorie să-și fi produs de mult consecințele.

Bătaia în relațiile individuale este inerentă și... fiind ea însăși o relație, un... argument, o manifestare psihologică, nu poate dispare decît împreună cu celelalte, adică niciodată.

Revoluția la fel va dispare odată cu diferența de clase sociale, în orice caz manifestările de revoltă nu pot dispare înaintea mizeriei neproporționate. Războiul însă nu se prezintă ca o even-

tualitate la capătul unor relațiuni inerente în care motivul personal-psihologic sau social economic al indivizilor să contribue la *voirea* lui mai mult sau mai puțin conștientă de către popoare. Acest element al irascibilității psihologice sau economice în nici un caz nu poate fi presupus de jos în sus ci invers. Războiul a apărut totdeauna ca un fapt voit de conducătorii puțini ai popoarelor. Cînd acestea vor reuși să-și manifeste într'adevăr voința lor, războiul va fi un fapt al trecutului din ce în ce mai îndepărtat.

Deaceia preocuparea încă actuală de ultimul războiu e utilă, cu atît mai mult cu cît se va lămuri mai bine că el a fost, deslănțuit nu de popoare ci de conducătorii lor; (presumția mandatului nu e valabilă pentru războiul ofensiv).

Ultima operă a lui Emil Ludwig încearcă a dovedi—și izbutește în cea mai mare parte—că războiul mondial nu a fost voit de nici un popor și că lipsa de informație precisă, suspiciunea și sugestia au fost cauzele care au împiedicat înțelegerea conducătorilor.

Este un om a cărui vină rămîne necontestabilă: Berchtold—ministrul de externe al Austro-Ungariei, omul care a frînt opoziția pacifistă a Contelui Tisza și a terorizat toate capitalele Europei prin ascunderea intențiunilor sale războinice fixate iremediabil într'un ultimatum inacceptabil prin voința sa.

Wilhelm al II-lea și marele duce Nicolai au răspunderea primelor grele sugestii războinice în țările lor, primul prin girul alb dat Austro-Ungariei căreia i-a asigurat concursul pentru orice împrejurare, lăsîndu-i acesteia putința unei inițiative culpabile, al II-lea prin influența sa asupra țarului, presat a ordona mobilizarea generală și pus în fața unor fapte împlinite care zădărniceau înțelegerea dintre Germania și Rusia. Autorul manifestă frequent încercarea de a lumina atmosfera vinovată ce s'a creiat în jurul ex-Kaiserului care a încercat în mod continuu mediațiuni cu șefii celorlalte state. Rămîne totuși în greaua sa sarcină faptul de a nu fi retras aliatei sale concursul necondiționat până cînd încercările de înțelegere s'ar fi epuizat.

Autorul urmărește pas cu pas evenimentele premergătoare războiului începînd cu atentatul dela Sarajewo.

Sînt schițate cu rară măestrie și pătrundere aproape toate personalitățile conducătoare ale Europei.

Nu este uitată atmosfera generală și concepția diriguitorilor din fiecare țară beligerantă.

Dorința de războiu a militarilor (Moltke, James Kiewici)—argumentația „momentului celui mai prielnic", față de adversar, diplomația secretă cu tot cortegiul de intrigă și minciună, de surprindere și lașitate, de voință originală: încetineala mediațiunilor, așteptarea momentelor în care se putea comunica doar „imposibilitatea în fața faptelor împlinite"; ritmul tragic și fantastic al evenimentelor, irascibilitatea generală—au covîrșit intențiile de înțelegere oricît de sincere ar fi fost și ori de unde ar fi venit.

În capitole speciale, autorul analizează chestiunea țărilor neutre, problema Belgiei a cărei atacare era indiscret cunoscută și Franței din 1907 (!...), situațiunea Angliei care prin Sir Grey a făcut repetate încercări de înțelegere între Germania și Rusia problema Italiei și Rominiei etc.

Paralel cu manifestarea războinicilor mai mult în cabinete și în corespondență, autorul relevă mișcările populare prin presă sau întruniri începînd cu congresul internațional socialist de la Bruxelles unde a răsunat ultima dată cuvîntul de pace al lui Jaurès (der ungekrönnte Könnig), mișcările de stradă înăbușite în Rusia, acțiunea socialiștilor germani care în cele din urmă au făcut defecțiune prin votarea creditelor de războiu (chiar și de către Liebknecht, singurul care încercase la început opoziția) solidarizarea cu patria atacată a socialiștilor francezi după asasinarea din ajun a lui Jaurès, și opoziția definitivă pe care a făcut-o în Anglia partidul laburist politicei lui Sir Grey.

La pp. 110, 111, 112 Ludwig înserează un articol dat spre publicare la Berliner Morgen Post în ziua de 30 Iulie 1914, dar care nu a putut apărea a doua zi căci începuse războiul. Autorul articolului—medicul Artur Bernstein prevedea atunci toate evenimentele și consecințele războiului: Italia va rămîne neutră sau va lupta alături de Antantă, Anglia la fel antrenînd cu ea America și toată lumea. Germania va pierde războiul. Cere o ultimă chibzuire pentru a se evita catastrofa de pe urma căreia nu va avea vre-un cîștig nici învingătorul. Bilanțul va fi un milion de cadavre, două milioane de infirmi și 50 miliarde datorii". Istoria i-a dat dreptate—socotise doar prea mici nenorocirile aduse de războiu.

Chiar dacă apărea atunci, articolul acesta nu putea trezi pe nimeni dintre autorii războiului. Astăzi dintre aceștia, au dispărut mulți—moarte silită și-a găsit numai Contele Tisza—cel mai nevinovat din toți. Dar viața nimănui nu poate însemna o răscumpărare. Rămîn doar învățămintele ce se pot trage pe urma acestui cataclism.

Instituția dela Geneva este desigur cea mai mică chezășie a păcii față de tendința ce pare a se manifesta în relațiile dintre popoare și indivizi. Ea răspunde totuși unei mari nevoi de coordonare a intențiunilor pacifice, care până în ultimul moment ce a precedat războiul mondial a lipsit. Astfel sînt pline de adevăr cuvintele lui Ballin așezate pe frontispiciul cărții: „Man branchte Kein Bismark zu sein, um diesen dümmsten aller Kriege zu verhindern.

Cartea nu e susceptibilă de a fi rezumată, nici strălucirea ei nu se poate învedera prin citații: ea trebue cetită.

Laurențiu Preutescu

P L U M B

I

(Valentin şi Mia trec scena alergînd. Mia caută să nu fie prinsă, apoi se lasă deodată în braţele lui Valentin. El o cuprinde, ea se zbate rizind, cochetind. Valentin caută să o sărute).

Mia.—(forţat, obraznic, căutind să nu pară sentimentală) Uite... nu mai pot... nici respira! (o sărută) Am putea fi (o sărută) serioşi!
Valentin.—Altădată, aminăm pe altădată!
Mia.—(cochetind) Vai, ce măgar eşti... ce măgar!
Valentin.—...şi tu dulce... dar ştii... (o sărută) grozav de dulce.
Mia.—Inutil... tot măgar rămii.
Valentin.—Şi tu tot dulce (o sărută) rămii. Imi placi extraordinar de mult. Da, extraordinar (o sărută după fiecare silabă). Trebue să recunoşti că dacă sînt (o sărută) măgar, e din vina ta (ascultă atent dacă nu vine nimeni din culise)... nu... îţi pot rezista (o priveşte mulţumit)... nu mai ştiu de nimeni, de nimic (priveşte spre culise)... în afara ta!
Mia.—(pe acelaşi ton sacadat, neatent) Până o să te prinză nevastă-ta!
Valentin.—(patetic) O! Azi, Livia e preocupată cu o durere de cap, cu o migrenă „extraordinară" (o sărută după fiecare silabă) ex... tra... or... di... na... ră... Mai bine, uite (o sărută lung) taci din gură.
Mia.—In condiţiile astea într'adevăr (Valentin începe să o sărute mărunt şi repede) ar fi şi greu să vorbesc! (izbucnesc amîndoi în ris).
Valentin.—Da, dulce, prea dulce (iar se uită să nu fie surprins) periculos de dulce. Să ştii că am să fac o nebunie, o prostie de ale mari, şi asta... pentru tine (o sărută)... viaţa mea... sufletul meu (o cuprinde strîns).
Mia.—(căutînd să-i vază faţa) Care prostie? Tu nu eşti în stare de cît să vorbeşti prostii nu să şi faci!
Valentin.—(ameţit) Ba da, ba da; ai să vezi!

Mia.—Da!
Valentin.—Da, da, ai să vezi (o sărută lung) Straşnică femee! (rîd uşor) Ascultă, ştii? eu nu mai pot fără tine! (o priveşte serios) Mio, ştii, nu mai pot fără tine! Zău!
Mia.—(foarte atentă, deloc ameţită) Da, şi de cînd ai descoperit asta?
Valentin.—Poate că mai de mult! (exagerînd deodată patetic)... poate că de cînd te-am văzut întâiaşi dată trecînd prin faţa ochilor mei. N'are importanţă. E vorba că e serios lucru că nu mai pot fără tine. Mă gîndesc mereu la tine, mereu, prea mult. A devenit obsesie. (viu) Mio te iubesc, dar ştii cum te iubesc! Zău dacă nu te iubesc!
Mia.—Mă iubeşti!
Valentin.—Da, te iubesc!
Mia.—(liniştită) Vrei poate să spui că mă doreşti!
Valentin.—Tot una e!
Mia.—Da, şi nu. Eu cred, că a dori...
Valentin.—Te rog Mia, te rog isprăveşte. Imi ajung predicile conjugale. O să ne doară pe urmă şi pe noi capul ca pe Livia! Cel puţin nu acuma filosofie. Nu sîntem aşa de des singuri ca să stăm de vorbă în momente (o sărută) ca astea. Vorba e bună ştii, la început, până face omul cunoştinţă! Dar pe urmă! „fi donc" Timpul e tare scurt (rizînd) nemărginit, ca să vorbesc ca Livia şi...trebue profitat—ca să vorbesc ca mine. Nemărginit (declamă şi o sărută după fiecare silabă, se opreşte brusc şi îi spune apoi obraznic şi răsfăţat) Iţi făgăduesc că vei fi a mea! Asta e lucru sigur! Da ştii! (semn că lucrul e cert).
Mia.—(rizînd) Bine, dar asta o spui numai tu, nu şi eu, şi... după cîte mi se pare, după cîte mă pricep... n'ar ajunge!
Valentin.—(cald) Mio, eu nu cunosc altă lege decît dorinţa, şi acum doresc Mio, te doresc, te vreau, te vreau, Mio.
Mia.—Să aşteptăm atunci să-ţi treacă dorinţa.
Valentin.—(enervat o întoarce cătră el) Eu sînt absolut sigur că şi tu mă doreşti! Nici o îndoială! Că doară nu sîntem copii să ne jucăm de-a „vaţea-scunselea": ascundem dorinţa în dosul cuvintelor, a sărutărilor, a mîngîerilor: bine dar crezi că asta ajunge ca să nu mai ştim ce dorim, ce vreau, ce vrem, ce o să fie, auzi, ce o să fie!
Mia.—Cu toate astea îţi făgăduesc că nu voiu fi a ta.
Valentin.—Ce ai înebunit? Dar Mio, eu nu mai pot fără tine! Ţi-am spus că nu mai pot fără tine!
Mia.—Bine, nu mai poţi! Şi apoi!?
Valentin.—Cum apoi!?
Mia.—Ei da, găseşti vre-o soluţie la asta?
Valentin.—(obrasnic) Eu aşi găsi (caută să o cuprindă)
Mia.—(desfăcîndu-se de el rece) Eu n'aşi primi-o!
Valentin.—(trist) De cînd mă tot chinueşti am început să te cred. Şi e absurd ce faci. N'are sens.

Mia.—Bine dragul meu, dar uiţi că eşti însurat!

Valentin.—...şi tu nemăritată! Ascultă Mio, cel puţin nu-ţi bate joc de mine. Cred că dacă a uitat cineva că sînt însurat, ai fost tu cea dintăiu. Nu? Tu ai făcut cea dintăiu curte. Nu? (Mia face semn că da, Valentin o cuprinde) aşa bine! Dar acum! Dece vii lîngă mine dacă sînt însurat, dacă nu vrei nimic! Şi cum lîngă mine! Cum poţi vorbi aşa cînd uite (îi arată că e la el în braţe) vezi?

Mia.—(emoţionată, enervată) Nu-mi bat joc, dar... nu vreau... nu pot... nu se poate... aşa nu se poate (îl mîngîe) Valentin, aşa nu se poate (rîde silită) să spunem că a fost un simplu joc... şi acuma îl continuu aşa... din încăpăţînare... obişnuinţă, prostie, slăbiciune... tot ce vrei. (îl mîngîe) Imi placi foarte mult ca îndrăgostit. Imi face plăcere că mă doreşti şi pe dealtă parte nu m'aş complace deloc în postura de femee părăsită! (exagerează cuvintele ca să ascundă enervarea) şi altă eşire nu aş vedea!

Valentin.—(gînditor) Da, n'ar mai lipsi decît vitriolul! Tabloul ar fi complect! Dar dece să te gîndeşti să te părăsesc! Aşa cum te iubesc acuma...

Mia.—Bine, atunci să mă gîndesc să-mi fac cărţi de vizită noi: domnişoara Mia metresa „pour la vie" a lui Valentin, şi apoi să-mi caut un bărbat legitim care să ne „chaproneze" amorul! Nu, situaţia ar fi desluşită! N'aş putea dori într'adevăr nimic mai mult.

Valentin.—(căutînd să o cuprindă) Mio? Mio dragă, dacă ai şti cît ţin la tine, şi uite cum eşti tu de rece, cum cauţi să fugi de mine... nu ştiu ce să mă fac, nu mai pot aşa!

Mia.—(cuprinzîndu-l brusc) Şi eu te iubesc, şi eu te doresc!

Valentin.—(căutîndu-i faţa) Ce?

Mia. — (exagerat, nervos, rîzînd surd) Da, da, crezi că nu se poate. Te doresc... şi nu vreau nimic... Cel puţin aşa cum vrei tu, nimic. Ţinem fiecare în felul nostru (căutînd gluma) tu mă doreşti într'un fel, eu, te doresc... platonic... sentimental... dezinteresat...

Valentin.—(o cuprinde violent) Eşti o nebună! Dar eu nu mai pot fără tine, nu mai pot... (se sărută lung... pătimaş. Intră Dan. Vede scena. Rămîne locului. Mia îl zăreşte, se desface de Valentin, înalţă din umeri şi părăseşte scena fără nici o jenă, parcă mulţumită de întîmplare. Valentin singur cu Dan)

Valentin.—Ce te uiţi aşa la mine?

Dan.—Nu poate avea oricine prezenţa de spirit a Domnişoarei Mia, ca să fi putut dispare şi eu tot atît de simplu!

Valentin.—(furios) Te rog să isprăveşti! Nu e nevoe...

Dan.—(foarte sever) Atunci e chiar mai grav decît îmi închipuiam. Iţi dai sama ce faci?

Valentin.—(aproape fluerînd) După cîte îmi pare, cred că da!

Dan.—Cum, tu vrei să spui că în momentul ăsta îţi dai sama ce faci şi ce însamnă purtarea ta?

Valentin.—Da, da, da, sigur că da; că doară nu sînt nebun!

Dan.—Poate mai rău decît nebun: inconştient.

Valentin.—Iţi foarte mulţumesc.

Dan.—Poţi să-mi explici, la ce vrei să ajungi cu purtarea ta?

Valentin.—Ia ascultă, dragul meu, crezi că nu ar fi timpul să isprăvim, sau crezi că, dacă sîntem prietini, trebue să-mi devii şi tutore? Desluşit: mă priveşte ce fac!

Dan.—Uiţi însă că o priveşte şi pe Livia.

Valentin.—Da, dar nu pe tine. Şi... apoi Livia nu ştie!

Dan.—Ai mai uitat însă, mi se pare, că eu sînt prietin şi cu Livia şi o să ştie căci îi spun eu!

Valentin.—Cum?

Dan.—Da.

Valentin.—Ai face aşa ceva... eşti în stare de aşa ceva! Dan... ascultă Dan... dar nu se poate... n'ai să faci aşa ceva... ştiam că eşti înţelegător... asta cu adevărat s'ar numi o nebunie... n'ar avea sens.

Dan.—Totuşi, îi voiu spune şi cred că are sens.

Valentin. — Apoi să ştii că are să fie un gest stu... inutil, ei da, stupid, inutil, fără nici un rost. N'ai să reuşeşti decît să o faci pe Livia să sufere. Atît. Şi cred că aşa ceva nu doreşti.... tocmai tu.

Dan.—Poate că în afara suferinţii, va fi şi altceva mai folositor pentru ea.

Valentin.—Nimic. Nimic. Uiţi că Livia mă iubeşte. Nu o să fie altceva decît suferinţă.

Dan.—Cum, tu îţi închipui că Livia o să tolereze ca tu... să...

Valentin.—Livia o să tolereze orice, îţi spun; Livia o să tolereze orice, ca să nu mă piarză. Mă iubeşte, îţi spun... şi deci... (Dan se uită la el cu uimire) Bine, bine, sînt tot ce vrei tu: inconştient, nebun, stricat, laş, cinic: n'ai să găseşti calificative noi care să mă mişte, le cunosc pe toate, dar totul e inutil căci eu am dreptate. Realitatea e asta: mă iubeşte şi deaceia o să găsească motive ca să erte, ca să nu mă piardă, o să erte sigur, deci e inutil ca tu să-i spui. Ea nu mă cunoaşte, nu mă înţelege, crede că sînt numai un... copil răsfăţat, o jucărie a vieţii, deaceia mă răsfaţă şi ea şi... crede că cu atîta trebue să fiu mulţumit, nu mă cunoaşte, dar nici nu e nevoe să mă mai cunoască deacum înainte. Dacă ai să-i spui tu... o să sufere... o să erte... şi o să continue să sufere. Acum însă e fericită.

Dan.—(atent) Şi dacă va fi altfel? Dacă nu va erta!

Valentin.—(rîzînd) Cine, Livia să nu erte? Dar Livia are un suflet uite aşa, de cîrpă! Da, e foarte bună Livia.

Dan.—(susţinut) Şi dacă, totuşi, nu te va erta?

Valentin.—(batjocorind) In tot cazul, cred că tu ai fi tare... satisfăcut! Să nu erte... să aibă Livia „atîta putere" (exagerează) încît să nu erte!

Dan.—Bineînțeles! Ai merita...
Valentin.—(izbucnind în batjocură) In fine recunoști... era și timpul! Ești delicios!
Dan.—Nu înțeleg ce...
Valentin.—Hai, hai, ce atîtea mofturi! Sau crezi că sînt orb?
Dan.—(violent) Ce vrei să spui? Nu poți vorbi desluşit?
Valentin.—Ba da: că ești îndrăgostit de nevastă-mea.
Dan.—(gest crispat, surd de enervare).
Valentin.—Ei da, ce, că doară nu este de azi de eri! Dacă iți place ce vrei să-ți fac! Nu mă supăr de loc, dimpotrivă, poate chiar mă măgulește. Ești un om de gust... Aşi înțelege să fiu supărat dacă aşi bănui că Livia ar putea fi necinstită, știu eu... că și ea, față de tine... atunci bineînțeles că dacă...
Dan.—Isprăvește! Nimănui nu i-aşi fi permis atîta. (stăpînindu-se) Nu crede, că dacă vorbești aşa cum faci, eu am să tac, că nu îi voiu mai spune Liviei ce am văzut. E meschin mijlocul pe care îl întrebuințezi ca să mă faci să tac. Ii voiu spune Liviei ce am văzut și cum înțelegi să trăești alături de ea. Livia ți-a ertat tot ce ți-a ertat până acum, pentrucă ea credea că tu o iubești, că trăești cu adevărat alături de ei. Dacă te va putea erta și primi aşa cum o să te vadă deacum înainte, adică aşa cum ești, atunci... bine, dar nu înțeleg să o las să trăească, să erte ce nu cunoaște.
Valentin.—(fraza să fie marcată) Ce nu cunoști nu există!
Dan. — (o mişcare de milă și dispreț)... să o las să trăească în minciună!
Valentin.—E fericită așa.
Dan.—(ridicînd glasul)... în meschinării; da, în meschinării. Poate o cunosc și eu întrucîtva pe Livia și mă tem că de data asta ai să ai surprize, să nu fie chiar aşa cum spui tu, să aibă într'adevăr „atîta putere".
Valentin.—Profită dragul meu, profită, e momentul. Destăinuește-i crima mea și tot focul tău. Recunoștința ei pentru tine va fi mare! Ce nu face omul în momente de turburare. Profită, profită... și în definitiv fă ce vrei... faceți ce vreți dar lăsați-mă pe mine în pace că m'am săturat! Morală, morală și iar morală! E ridicol! Nu s'ar pare că mă tem! Fă ce vrei, faceți ce vreți, descurcați-vă cum voiți, dar pe mine scutiți-mă (mereu crescînd) și în definitiv o să fie chiar mai bine așa. Poate că am să-ți mulțumesc pentru serviciu; eu m'am săturat, într'adevăr m'am săturat. Uite îmi dau seama că nu mai pot. Incep să-ți mulțumesc de pe acuma pentru serviciu și te asigur că sînt sincer, o să-mi fie mult mai ușor așa... (intră Mia. Se oprește în prag, foarte degajată. Valentin se îndreaptă către ea).
Mia.—Mă conduci până acasă?

Valentin.—(o cuprinde strîns de braț) Desigur, desigur. (intră Livia. Un moment de jenă pentru toți).
Livia.—(mergînd către Mia, cu un surîs crispat) Dacă se poate, să nu fii supărată că până acum n'am coborît. Mă durea capul. Cred că ți-a spus Valentin. O migrenă extraordinară (cuvîntul spus desluşit. Trecînd la Dan îi dă mîna. El o sărută. Valentin și Mia jenați) cred că nici tu nu te-ai supărat pe mine! (se întoarse iar către Mia. Ei au rămas de braț unul lîngă altul. li privește lung. O pauză. Mia e cu pălărie și mănuși). Pleci?
Valentin.—(sacadat) Plecăm. O conduc eu.
Livia.—(aceiași privire) Bine... (căutînd ceva de spus)... S'a răcorit... ar trebui poate să-ți iei pardesiul.
Valentin.—(între dinți). Se pare că iar ai uitat că sînt major!
Livia.—Se vede!
Dan.—(deslușit) Dacă nu te supără, eu aş vrea să rămîn.
Valentin.—(sacadat, deslușit) Bineînțeles!
Livia.—(se întoarce brusc, dar îi spune forțat de blînd)... cred... că te întorci pentru masă.
Valentin.—(izbucnind) Nu știu, așteaptă și tu cît vrei.
Livia.—(tresărind) Bine!
Mia.—(căutînd să se degajeze de Valentin. El nu o lasă. Se apropie așa cu el de braț de Livia. Işi dau mîna) Bună seara! (se întoarce către Dan. Ca să evite să dea mîna se apleacă. Valentin vede mișcarea, atunci iese repede ducînd pe Mia. Pauză).
Livia.—(încet) Ce s'a întîmplat?
Dan.—(enervat, încurcat) E stupid... adică situația... e... stupidă...
Livia.—S'a supărat că nu am coborît? Pentru... Mia... desigur!
Dan.—(jenat) Nu... Nu tocmai.
Livia.—Bine, dar de ce era așa de enervat. Nu l-am văzut niciodată așa. In tot cazul nu era motiv pentrucă n'am coborît... N'am vrut să jignesc pe nimeni...
Dan.—Nu pentrucă n'ai coborît se poartă așa cu tine! Asta o știi prea bine!
Livia.—(brusc) Dar de ce atunci? (privire intensă).
Dan.—E greu... așa... eu...
Livia.—Nu... îl găsești și tu schimbat... de cîtăva vreme (fără să-l privească, așezînd scaunele).
Dan.—Da, e schimbat.
Livia.—(Tresărind) A... da... e schimbat, nu-i așa?
Dan.—Da.
Livia.—(se așează) Şi, nu bănuești pentru ce?
Dan.—(așezîndu-se) Dar tu?
Livia.—Eu... eu... (repede) Aşa a fost el întotdeauna: răsfățat, capricios. (surîde jenată) Nu?
Dan.—(pauză) Da, răsfățat a fost întotdeauna.
Livia.—(frămîntîndu-se) Ii stă bine dealtminterea!
Dan.—(cu o vădită mișcare de desgust) Depinde!

Livia.—(căutind să ascundă enervarea) Depinde, de ce?
Dan.—De... măsura capriciilor.
Livia.—(izbita) O! dar ce aspru ești pentru el!
Dan.—Poate nu destul și mai ales tu, nu destul.
Livia.—O dar azi e grav, grav de tot, din toate părțile grav! Ce ai cu „săracul de el"?... (suride alb) Nu face rău nimănui, (căutind să pareze) rău, cu... adevărat rău, rău în înțelesul adevărat al cuvîntului.
Dan.—Crezi?
Livia.—(jenată, căutind încă să glumească) Cum, ai să te plîngi de ceva? (mai încet) Sau eu? (viu) Să nu mi-l vorbești de rău că-i iau apărarea, te anunț.
Dan.—(enervat) Văd, și mai văd că pui întrebări la care ar trebui să-ți răspund așa cum ai dori să fie lucrurile nu așa cum sînt.
Livia.—(în șoaptă) Da.
Dan.—(crud) Atunci, consolare, nu?
Livia.—(emoție puternică, lacrămi stăpînite) Poate că da, Dan, poate că da...
Dan.—(emoționat, se scoală) Livio dragă... iartă-mă... n'am vrut...
Livia.—(lacrămi) Da, da, așa... pănă într'atît... pănă aici am ajuns!
Dan.—(cu căldură) Și crezi că nu ar fi mai bine Livio, mai bine și pentru tine și pentru el...
Livia.—(gest larg de descurajare) Mai bine... mai bine... (plinge) ce e mai bine!... și în definitiv nici nu văd ce ar putea fi mai bine, ce ar putea însemna mai bine! Cum să fiu? Mai aspră, mai indiferentă? Viața mea alături de un om pe care să nu-l bag în samă? (exaltată) Ei bine, nu pot, nu pot, mi-e imposibil. Am nevoe de mai mult decît atîta și nu pot forța pe nimeni să-mi dea ceiace doresc, chiar dacă de această dorință depinde viața mea... Dacă se poate da de bună voe, da, dar de frică! Și apoi singura mea bucurie față de el, e tocmai să-l răsfăț. E tot ce pot face pentru el. Știu, exagerez, duc lucrurile prea departe, până dincolo de marginile obișnuite, nu mai știe nici el ce e permis și ce nu, dar iarăși, nu pot, nu pot altfel (mai rar) față de el nu pot fi altfel.
Dan.—I-ai ierta orice „răsfățare"?
Livia.—(se gîndește pe cuvinte) Cred... că da. (încet) Nu pot altfel. Are nevoe de mine... el nu știe cîtă nevoe are de mine, nici nu bănuește cîtă nevoe are de mine. (cu mîndrie)
Dan.—Și nu te revoltă să întrebuințezi tot ce e putere în tine ca să stai aplecată asupra unui om slab care nici nu bănuește măcar ce faci pentru el?
Livia.—Cînd te simți puternic devii foarte blînd față de cei slabi. Nu?
Dan.—Dar atunci cui rămîne viața, dacă cei care au puterea să trăiască stau aplecați asupra celor slabi?

Livia.—(simplu, surizind) Celor ce au avut norocul să nu fie prinși de cei slabi probabil! Simplu hazard?
Dan.—Livio, nevoia de a iubi, nevoia dragostei, e o nevoe atîta de tiranică încît nimeni nu are răbdarea să aștepte, să controleze calitățile și defectele acelui pe care începe să iubească. Te prinzi și te dai repede...
Livia.—...și odată ce ai început să iubești, atunci s'a sfîrșit; e prea tîrziu. Te-ai legat prea adînc, iubești cu adevărat, și iubești, iubești... și nu mai poți deosebi care ți-au fost la început iluziile și ce ai căpătat într'adevăr dela dragoste. De cele mai multe ori iubim într'un om iluzii neîmplinite.
Dan.—(pare că se luptă pentru a vorbi deslușit) Livio... Livio și tu nu crezi... tu nu crezi că există datoria atunci cînd știi toate acestea să vrei, să trebuiască să găsești adevărata înțelegere, viața?
Livia.—Și dacă mie mi se pare că tocmai în sacrificiul mărunt, în datoria asta a căsniciei, datoria de fiecare clipă, zi de zi, cu ce te leagă viața mai puternic, pun eu tot ce pot mai mult, că asta e datoria mea deacum?
Dan.—Dacă ai crede așa ceva, cu adevărat dacă nu ai dori altceva, dacă nu ar fi o simplă amețire, atunci e bine, e frumos, e foarte bine. Totul depinde dacă rabzi pentru că ești nevoită să rabzi, sau rabzi pentrucă vrei, pentrucă așa crezi că e bine. E slăbiciune sau voință...
Livia.—(timid) Eu am impresia că vreau să mă port așa cu Valentin... așa trebue... așa e bine. Nu mă silește nimic. Ce m'ar putea sili?
Dan.—Atunci de ce nu ești liniștită? Dece te zbați? Și cîteodată într'atît încît îmi dai impresia că ai să înăbuși, că nu mai e aer, și că deodată ai să izbucnești și ai să strigi, ai să strigi... că nu se mai poate așa, că vrei viață, aer viață... înțelegere... Livio, înțelegere.
Livia.—(pare dusă de cuvintele lui Dan. Pauză. Se reculege și apoi cu glasul tremurat). Pentruce îmi vorbești așa? azi... nu pot... mă doare... (deodată violent, înăbușind) Dan... mă doare... mă doare... (parcă înăbușe).
Dan.—Trebue, trebue să pleci, trebue!
Livia.—(deodată se stăpînește. Spune deslușit și tare). *Nu trebue!*
Dan.—Ești sigură că nu trebue?
Livia.—Da. Eu înțeleg tot ce spui tu, dar în același timp recunosc că nu se mai poate altfel: după ani, nu se poate rupe o căsătorie pentrucă ai găsit defecte în cel care îți stă alături. Pentru asta nu izgonești. Deacum nu se mai poate, deacum asta e. (repede)... și apoi la noi, ca în orice viață; o zi mai bună, alta mai rea... și bucurii cîteodată... și durere multă deobiceiu... Azi e greu... nu știu dece, mai greu ca deobiceiu... dar tu nu știi, cîteodată mi se pare că e bine (se monteazǎ) bine, că nu se poate mai bine decît atît.

Atunci am putere, atunci ştiu pentru ce trăesc. Astea sînt zile bune, zile cînd pot crede că viaţa are sens... şi tu... tu nu trebue să vii să strici ce clădesc eu... cu atîta cazna.

Dan.—(abătut). Viaţa nu are sens, vieţii trebueşte să-i găseşti sens.

Livia.—Pentru mine, viaţa este asta care o ştii. E sensul pe care l-am găsit. Deacum sînt asta care mă vezi!

Dan.—(violent). Şi dacă eşti alta şi nu te cunoşti?

Livia.—(cu un ton care să-l reamintească pe Valentin) Ce nu cunoşti, nu există!

Dan.—(Pauză) Cum... şi tu... vorbeşti aşa!

Livia.—(Se sperie, se scoală). Dan. Dan dragă ce e, ce ai, de ce te uiţi aşa la mine? Ce e?

Dan.—(rar de tot, cu un gest larg şi greu de descătuşare). Dar... dacă Valentin nu ar mai avea nevoe de tine?

Livia.—O! atunci! (cu putere, apoi deodată cu îndoială, suferinţă şi din ce în ce mai slab) atunci... cred... eu cred... dacă el nu ar mai avea nevoe de mine... (căutînd să se reculeagă)... nu ştiu, nu pot judeca aşa... nu am simţit niciodată asta... eu (încet), Dacă Valentin nu ar mai avea nevoe de mine... atunci ce rost aşi mai avea eu lîngă el... eu ce rost aşi mai avea (fierbinte) dar pentruce îmi vorbeşti aşa?... pentruce, pentruce... azi (se apropie de Dan). Ai văzut tu... ţi-a spus el... tu crezi că deaceia el... spune tu crezi că Valentin... te rog, dar te rog vorbeşte pentru numele lui Dumnezeu, vorbeşte... nu mă lăsa aşa... tu nu vezi că doare, cum doare... dece te uiţi aşa la mine... vorbeşte... tu crezi că Valentin... Dan... Dan ce s'a întîmplat?!

Dan.—(după luptă îi spune foarte emoţionat). Nu... nu ştiu nimic; linişteşte-te, eu nu am văzut nimic... pentruce atîta spaimă... nu ştiu... simplă... discuţie!

Livia.—(rîs nervos cu plîns de copil speriat). Am crezut, am crezut... că vreai să-mi spui ceva... precis... aşa am crezut (i se strînge gîtul de lacrimi). De cîteva zile, de mai multe zile, de... foarte mult timp chiar... e greu. Sînt slabă, înfricoşată, mereu aceiaşi teamă... neîntemeiată... am impresia că sînt bolnavă, nebună... şi nu ştiu nimic... precis.

(Intră Valentin cu o degajare obrasnică. Se opreşte, îi priveşte, îi vede turburaţi, înalţă din umeri, surîde batjocoritor şi trece în grădină. Deacum pe nesimţite se întunecă).

Valentin.—(trecînd). Cînd veţi isprăvi, mă puteţi găsi în grădină. Voiu asculta concluziile.

(în urma lui, Livia face cîţiva paşi, uimită).

Livia.—Ce-i asta? Ce a vrut să fie asta?

Dan.—E ridicol.

Livia.—Dar ce a vrut să spue?

Dan.—(încurcat) Nu... am înţeles nici eu.

Livia.—(merge spre grădină în urma lui Valentin).

Dan.—(enervat, cu bruscheţă). Lasă-l te rog, nu te duce.

Livia.—Dar nu înţeleg ce aveţi astăzi... Intr'adevăr că nu mai înţeleg... că nu se mai poate aşa. E imposibil de răbdat (strigă spre grădină) Valentin, Valentin!

Valentin.—(din uşă, foarte obrasnic). Ce vreţi?

Livia.—Cum ce vrem? Dar tu ce ai vrut adineauri să spui? Ce au fost gesturile şi tonul tău?

Valentin.—Pentru asta nu era nevoe să mă chemi, te poate desluşi şi Dan şi încă bine de tot. Iţi dau voe să crezi tot ce ţi-o spune (vrea să plece).

Livia.—(către Dan). Ce vrea să spue?

Dan.—(tare, desluşit). Nimic.

Valentin.—(se întoarce). Cum nimic? Ce-ţi veni?

Dan.—(privindu-l cu înţeles). Nimic, absolut nimic. Pur şi simplu că nu am nimic de spus. Cred că înţelegeţi. N'am spus nimic (repede).

Valentin.—(izbucneşte) Bravo, bine, foarte bine... de minune. Nu mă aşteptam la atîta abnegaţie... de minune... eşti delicios. dar regret... nici nu-ţi închipui ce serviciu mi-ai fi făcut...

Livia.—(scoasă din fire) Dar pentru Dumnnezeu ce sînt toate cuvintele astea?

Dan.—(violent) Inconştient!

Valentin.—(enervat) S'a rîs deatîtea ori asupra cuvîntului încît încep să cred că e un titlu de glorie!

(Dan îi întoarce spatele scîrbit).

Livia.—(mergînd către Dan, repede, speriată) Nu înţeleg ce aveţi astă seară... (căutînd să surîdă). Deobiceiu eşti mai blînd cu el!

Valentin.—Al doilea tutore! Ştiu că sînt bine păzit! Să mă scoateţi dumineca la plimbare, să mă mai distrez şi eu!

(între timp Dan sărută mîna Liviei, care pare fără margini de uimită).

Dan.—Cred că nu te supără că plec. Acum nu pot sta aici!

(Iese, fără să-l privească măcar pe Valentin).

Livia.—(către Valentin, tulburată de plecarea lui Dan). S'a supărat, şi nici nu ştiu... cîteodată, zău, eşti de nesuferit (pare că vrea să-l urmeze pe Dan)

Valentin.—Lasă-l că va găsi şi singur motive ca să se reîntoarcă (Livia se întoarce). Ştii prea bine că nu poate fără tine!

Livia.—(întreabă, fără să se poată stăpîni). Cine, Dan?

Valentin.—Sau vrei să spui că nu ştii că este îndrăgostit de tine?

Livia.—(surîs clar, mîinile întinse) Eşti gelos?

Valentin.—(rîde batjocoritor) De Dan? Dar crezi că altceva n'am de făcut!?

Livia.—Cum vorbeşti Valentin!

Valentin.—Cum vorbesc, cum mă mişc!... dar lăsaţi-mă odată în pace pentru numele lui Dumnezeu, că doară nu oiu fi jucăria voastră.

Livia.—Dar, acum nu ai putea să te stăpîneşti puţin? Nu îmi amintesc să-ţi fi spus nimic rău!

Valentin.—Nu știu zău, care din noi ar trebui să se stăpînească mai curînd!
Livia.—Tu.
Valentin.—Bineînțeles, ca deobiceiu!
Livia.—Lucru devine intolerabil! (tare, brusc, foarte tare chiar).
Valentin.—(degajat, mulțumit parcă de conversație). Într'adevăr! Eu cel puțin m'am săturat!
Livia. — (atentă) Săturat! Alegi cuvintele în astă sară! Ce vrei să spui?
Valentin.—Nimic altceva decît ce am spus: că într'adevăr, viața asta devine intolerabilă!
Livia.—(privindu-l). Și atunci?
Valentin.—Ei da, și atunci? Și atunci, cînd lucrurile se complică prea mult, se simplifică dela sine!
Livia.—Ce ?!
Valentin.—Ei da, da! Nu se mai poate, nu se mai poate și atunci... se isprăvește (un surîs satisfăcut, un gest gol, răsfățat). Eu am răbdat cît am putut...
Livia.—(exagerat de blînd). De ce vorbești așa!? Nu s'a întîmplat nimic! Dan s'a supărat... dar singur ai spus (surîde blînd) că o să se reîntoarcă... atunci o să ne purtăm mai bine cu el, să uite... și o să ștergem supărarea. Te liniștește te rog și să nu ne mai gîndim la ce a fost.
Valentin.—(enervat) Ușor de zis. Eu nu pot!
Livia.—Lucru s'a putut de atîtea ori.
Valentin.—De prea multe ori! Resursa s'a epuizat!... complect!
Livia.—Și de ce strigi așa la mine?
Valentin.—Nu știu... mă enervezi în definitiv cu tonul ăsta!
Livia.—(tresare) Valentin!
Valentin.—(obraznic) Iartă-mi cuvîntul, dar e așa!
Livia—E cam mult... (îi tremură glasul). E prea mult... și nu știu... eu ași fi fost ca deobiceiu... gata să nu mă mai gîndesc la nimic... și... tu... nu știu dece... (Slab începe să plîngă).
Valentin.—Vai, vai, vai... dacă ai putea să mă scutești, să nu mai plîngi, mi-ai face un mare serviciu!
Livia.—(căutînd să surîdă). Bine, dar atunci nu mai ești nici tu supărat!
Valentin.—Bineînțeles! Da sigur, foarte ușor! Și ne jucăm apoi de-a „menajul fericit", nu? (strigă) ei bine nu se mai poate nu se mai poate (silabisește). Nu se mai poate!
(între timp Livia deodată se stăpînește și-l privește foarte atent, aplecată, dar urmărind parcă altceva decît cuvintele lui Valentin!)
Valentin.—(încurcat subt privirile Liviei). Hai în casă, trebue să fie ora mesei!
Livia.—(calmă). Nu ai putea să mă deslușești dece ești azi... așa de nervos?
Valentin.—Dar nu am nimic dragă! Dece nu mă lași liniștit? Dece te uiți la mine iar? (exasperat). Prevăd că asta e începutul unei alte comedii, cu alte plînsete, cu alte renunțări, împăcări... hai mai bine în casă!

Livia.—Spune-mi dece adineauri, cînd eram cu Dan, cînd ai trecut spre grădină, ai avut gesturile, cuvintele... ce ai vrut să arăți cu asta?
Valentin.—Dan... nu ți-a spus nimic?
Livia.—Nimic... care să fi putut... dar nu pricep... dece tu ai...
Valentin.—(tăios) Indiferent. N'are importanță! Cel puțin acum. Sînt obosit. Să lăsăm pe altădată. Te asigur că avem tot timpul.
Livia.—(insistent) V'ați certat?
Valentin.—Nu... Altceva. Dar te rog... sînt obosit... enervat... am spus să lăsăm pe altădată.
Livia.—(fără să se miște) Totuși eu ași vrea să știu ce e? Ce ai? Te rog chiar (apăsat, hotărît).
Valentin.—(căutînd să domine). Știi prea bine că dacă îmi era poftă... (se încurcă) adică dacă era... dacă este necesar, ți-ași fi spus și singur, fără atîtea rugăminți.
Livia. (rar) Crede, că nu pentrucă îmi este poftă te rog să-mi vorbești, nu; ci pentrucă este necesar.
Valentin.—(batjocoritor). Ce frază... ce frază! Știu și eu că este necesar, o știu și eu tot atît de bine ca și tine, și eu voiam să vorbesc... cu tine... dar m'ați enervat într'atîta încît...
Livia.—Cine, m'ați?
Valentin.—Dan și cu tine... ce Dumnezeu!
Livia.—(stăpînindu-se) Da... încît? (cu glas tare).
Valentin.—(scos din fire) Incît uite... (mișcări dezordonate de enervare).
Livia.—(și mai calmă). Liniștește-te... te rog... așa... și vorbește acum... Trebue. Eu ascult. Am toată... răbdarea.
Valentin.—(turburat). Livio, nu ai vrea să lăsăm toate lucrurile astea pe altădată?
Livia.—Nu.
Valentin.—(turburat) Bine... desigur... cu toate că, eu cred... dar dacă tu... înfine cum vrei... mai curînd ori mai tîrziu situația... într'adevăr că... Livio eu... (pauză).
Livia—(speriată, se apropie de Valentin). Dar ce e? Ce s'a întîmplat?
Valentin.—E greu... e tare greu... de spus... acum văd... că e greu.
Livia.—Dar ce e? S'a întîmplat ceva ori... poate eu... tremuri tu.
Valentin.—Nu, nu, nu așa! (se degajă încet cu jenă) lasă-mă!
Livia.—Atunci... despre ce e vorba? Vorbește te rog.
Valentin.—(încet). Despre noi.
Livia (un pas înapoi) Despre noi?
Valentin.—Da.
Livia.—Și,.. atît de grav?
Valentin.—Da.
Livia,—(pauză, apoi cu glasul strangulat). Spune acum, spune, ascult.
Valentin.—(Violent) Dar pentru numele lui Dumnezeu, ce e tonul ăsta acum?
Livia.—(Același ton) Iartă tonul... dar vorbește, și... cît de repede.

Valentin.—Bine, dar vezi tu... dacă, dacă tu... Nu voiam să-ți spun în felul acesta. Eu aşi fi vrut...
Livia.—(rar) Mai desluşit, dacă se poate, nu înțeleg aşa... şi repede te rog, cît de repede... (înăbuşind).
Valentin.—(tace încurcat).
Livia.—(tot rar) Pot auzi orice. Am puterea asta! (îi tremură glasul) Tu Valentin, poate nici nu ştii cît pot eu pentru tine!
Valentin.—(repede) Ba da, ba da, nu mă îndoesc de loc... ştiu... dar tocmai deaceia...
Livia.—Bine, spune atunci: greşelile spuse sînt mai uşoare (surîs palid în fața tăcerii lui Valentin) Sau poate vrei să procedăm ca la copii, prin întrebări?
Valentin.—(crispat). Față de mine ai avut întotdeauna predilecție pentru cuvîntul „copil". Nu cred că azi e chiar nevoe. Voiu vorbi şi singur: uite eu... Da e greu, e foarte greu... (Livia îl priveşte. El tace).
Livia.—(pauză apoi întreabă foarte rar şi desluşit). Crezi că nu mai ai nevoe de mine? (Valentin pleacă fruntea. Livia continuă cu glasul şters, ca pentru ea). E singurul lucru pe care trebue să-l ştiu! Crezi că nu mai ai nevoe de mine, că poți fi fericit fără de mine? (emoție in glas). Răspunde te rog! (Valentin rămîne nemişcat)... A da... asta e! (înfrigurare) da... bine, am înțeles... da, asta e!
Valentin—(deodată) Livio, Livio eu...
Livia.—Taci... stai nițel... stai. (tăcere)... bine, bine Valentin, am înțeles.
Valentin.—(foarte repede). Nu cred că poți înțelege. Desigur că ai să înțelegi greşit (Livia pare că ascultă foarte atentă. E uşor aplecată asupra lui. Dar din nou se vede că urmăreşte altceva. O privire fixă ca de împietrire). Eu nu vreau să spun că nu mai țin la tine, nici n'aş putea spune aşa ceva! Tocmai deaceia aşi vrea să te fac să înțelegi... că... eu țin foarte mult la tine. Ce s'a întîmplat, singur hazardul a făcut începutul, şi eu, acuma... mă simt obligat, cred că e de datoria mea, mă cunoşti destul ca să înțelegi... că sînt obligat acum. Eşti destul de inteligentă ca să înțelegi ce vreau să spun. Eu țin chiar foarte mult la tine, dar... în fine, cum să-ți spun!... oricînd, dar oricînd, dacă tu ai avea nevoe de mine... în viață eu aşi face-o... trebue să înțelegi că eu... cum să-ți spun?...
Livia.—(îndreptîndu-se, extraordinar de liniştită). Ajunge!
Valentin.—(oprindu-se speriat). Cum?
Livia.—Nimic. Am spus că ajunge. Explicațiile ajung. Te asigur că nu mai este nevoe de nimic în plus: nici de explicații nici de scuze. Nu trebue să te mai oboseşti. (crud) Sînt destul de inteligentă ca să fi înțeles şi cu atît... cît mi-ai spus!... şi... cu cît am văzut! Nu mai e nevoe de nimic în plus. Atît. E simplu. (stăpînind emoția) Da, cred că de data asta am înțeles.

Valentin.—(ofensat). Dar sînt, draga mea, lucruri care ar desluşi... pentrucă... e datoria mea să ți le spun!
Livia.—De acele lucruri, nu am nevoe. Te asigur că atît cît mi-ai spus e suficient, complect suficient, absolut suficient. Față de mine nu ai nici o datorie.
Valentin.—(enervat). Dar...
Livia.—Şi singura rugăminte e să isprăveşti. Cît de repede. E tot ce te rog.
Valentin.—(măsurînd-o). Asta e despărțirea între noi! Astfel ştii să te desparți de mine? După ceiace a fost între noi, asta e tot ce găseşti? Foarte frumos!
Livia.—Poate ai dori acum o scenă cu lacrimi, renunțări?!
Valentin.—(viu). Poate că da Livio, poate că da! E uşor de înțeles că da.
Livia.—Dacă aşi şti că asta te-ar lăsa să pleci uşor de lîngă mine... ...fericit, crede că aşi regreta de data asta, infinit că nu pot plînge... dar nu pot, acum nu pot! (gest larg, alt ton). Dealtminterea, cred că nici nu îți este chiar aşa de necesar...
Valentin.—Cum! tu vorbeşti aşa? Bine, dar... eu cred că nu îți dai seama ce se întîmplă, ce spui acum... ce e acum!...
Livia.—Te asigur că ştiu: ne despărțim.
Valentin.—Dar eu nu văd ce ai, eu nu am vrut să te supăr cu nimic!
Livia.—Dimpotrivă, *nu*?
Valentin.—(o priveşte, apoi cu dispreț şi furie). Pentru nimic în lume nu mi-aşi fi închipuit ca în tine să găsesc atîta răceală! Atîta batjocură a tot ce a fost... între noi! Niciodată atîta răceală, prefăcătorie dela tine... după ani şi ani! Să stai atîta vreme lîngă un om... şi tu aşa deodată! tu... Să vezi că el nu a înțeles nimic din tine, că a rămas ca un străin lîngă tine! Eu nu ştiu cum să-ți spun mai blînd: „plec" şi el îți răspunde... fluerînd: „pleacă"! Pe mine, auzi, mă doare, mă doare cînd îți spun că plec de lîngă tine... ce crezi că nu se poate? Crezi că dacă vrei să te desparți de cineva însamnă că te poți despărți aşa uşor fără durere? Crezi că asta se face fără suferință! Auzi: vreau, nu însamnă: pot. Vreau, dar mă doare... şi tu... tu stai ca de piatră, cu batjocura în ochi, mă priveşti ca pe ceva ridicol, mă sfidezi, strigi la mine să plec, şi să plec repede... parcă aşteptai de mult să scapi de mine... cu bucurie... pîndeai momentul... te simți uşurată, asta e... şi e... desgustător, desgustător, scîrbă, desgustător! (se opreşte fără respirație).
Livia.—(simplu, ochii de lacrămi, glasul slab). Nu găsesc cuvinte cu care să-ți mulțumesc pentru tot ce ai spus acum (Valentin o priveşte încremenit). Nu crede că glumesc! Îmi faci un bine imens. Fiecare cuvînt al tău a fost potrivit pentru a uşura despărțirea noastră! Nu crede că glumesc. (plînge încet, aproape liniştit). Îți mulțumesc pentru tot ce mi-ai spus.

Mi-ai făcut un bine imens. Aveam nevoe de asta. Acum... e mai uşor!... mai uşor (plînge). N'ai fi putut cu nimic să te porţi mai bine pentru a-mi uşura despărţirea asta. Insultele îmi erau necesare. E... poate... singurul bine pe care mi l-ai făcut vreodată... îţi mulţumesc.

Valentin.—Ai înebunit?

Livia.—(pe gînduri, plînge încă) Nu, nu cred... dimpotrivă a-şi spune.

Valentin.— (pauză) Ei, şi acum ce facem?

Livia.—(cu o mişcare de stăpînire) Şi acuma... tu ai să pleci!

Valentin.—(strigînd)... şi pentru totdeauna!

Livia.—Da, pentru totdeauna!

Valentin.—(tot strigînd) Cu alte cuvinte, ai găsit mijlocul să mă dai tu pe mine afară. Bravo, bine am ajuns; hai pleacă, du-te, bine că am scăpat! Ei bine nu te ştiam aşa de tare.

Livia.—Şi cu alte cuvinte: te-aş ruga, te rog, te rog foarte frumos, Valentin, acum că ştim fiecare ce dorim, să nu tărăgănim, să nu prelungim... (caută cuvintul)

Valentin.—(patetic, exagerat)... agonia.

Livia.—Da, agonia. E mai urîtă decît moartea. (simplu)

Valentin.—Şi?

Livia.—Şi să pleci. Te rog să o faci cît de curînd. Să scutim tot ce ar putea fi josnic, meschin... şi asta nu se mai poate decît despărţindu-ne cît de curînd.

Valentin.—Pot pleca şi astăsară... la hotel, dacă vrei.

Livia.—Să pleci astăsară aş dori-o, ar fi mai bine pentru amîndoi; unde... (semn de indiferenţă)

Valentin.—(apropiindu-se cercetător de Livia) Adevărat?

Livia.—Da, extraordinar de adevărat. (cuvintul extraordinar e bine desluşit).

Valentin.—(ameţit) Livio... tu îmi vorbeşti aşa... mie?

Livia.—Sîntem străini acuma, despărţiţi.

Valentin.—(isbucnind cu glasul şi gesturile) Dar la dracu, până la sfîrşit n'ai să te laşi de fraze... mari, goale! E ridicol, e ruşinos. Nu înţelegi? Ne despărţim, ne despărţim, auzi? Asta e o realitate, asta nu e o atitudine... asta nu e o frază (silabiseşte) Ne despărţim.

Livia.—Ne despărţim! Doamne, acuma şi asta este o simplă „frază". Noi eram de mult despărţiţi, te asigur, pentru că o despărţire nu se poate face aşa într'o clipă. Eram despărţiţi, numai că nu o ştiam. Noi credeam că sîntem încă împreună pentru că aveam un nume şi o casă pentru amîndoi. Acuma însă ştim adevărul. Tu ai ştiut-o cu o clipă mai devreme, nu învinui pe nimeni. Ai spus singur, hazardul a făcut începutul. Dar acum ştiu şi eu, mi-am dat şi eu acuma samă. Da, şi acum cînd strigi: că ne despărţim, abia acum faci şi tu o simplă „frază". E prima dată cînd vorbim la fel: în fraze goale, mari... dar ca de obiceiu, nu ne înţelegem.

Valentin.—Am impresia că dacă mai stau aici, am să nebunesc. Pe cuvînt dacă mai înţeleg ceva din tine! Asta e curată demenţă! Eşti extraordinară, revoltătoare,... şi... seacă la suflet... nimic în suflet... eşti pur şi simplu, da, revoltătoare.

Livia.—Pentru amîndoi, încă odată te rog să scutim sfîrşitul cu tot ce poate fi josnic, meschin. E greu, da, extrem de greu, înţeleg, dar nu pot fi altfel. Şi trebue, trebue imediat.

Valentin.—(aproape plîngînd) Dar eu nu pot aşa! Nu pot, nu pot să-mi bat joc de mine, de nervii mei, aşa! Asta nu e o despărţire, asta e o nebunie. Mi se pare că ce a fost între noi... (repede) Nu înţeleg atunci ce ai vrut dela mine, cît ai fost lîngă mine? De ce te-ai purtat atîta timp aşa cu mine... şi acuma... aşa deodată...

Livia.—Crezi că nu ţi-ar face bine, că nu te-ar linişti, dacă ţi-ai aduce aminte că nu eu, ci tu ai vrut despărţirea noastră?

Valentin.—Bine, dar...

Livia.—Caută şi-ţi aminteşte motivul pentru care te desparţi (încet, cu emoţie şi milă, mîngîios ca faţă de un copil) Şi apoi crede, crede-mă, e mai greu, atît de grea, numai clipa asta a despărţirii noastre (încet) cred că în urmă o să fie mai uşor. O să-ţi fie mai uşor. (S'a înserat) Eu nu îţi port nimic urît în suflet, nimic, dimpotrivă, Valentin. Tot ce am crezut înainte frumos, va rămîne întreg. Pentru mine nu a fost nimic minciună... tot ce ţi-am spus, tot ce ţi-am dat, a fost dat şi spus din tot sufletul, cinstit. Crede-mă!

(Deodată Valentin pleacă fără nici un alt cuvînt, repede, ca speriat. Livia rămîne singură în întunerec. Se aude trîntindu-se uşa. Apoi glasul lui Dan din culise):

Dan.—Livio... Livio...

(intră, aprinde lumina, o vede pe Livia care stă nemişcată, orbită, ameţită. Înaintînd repede, speriat către ea) Ce e Livio? Livio, ce e?

Livia.— (Are mînile căzute de-alungul trupului, ca frînte. Ea cu faţa spre public. Deodată violent, apăsat) Pentru ce ai lăsat să mă'njosească... Tocmai tu... Pentru ce atîta înjosire?

Dan.—Livio... credeam că îl iubeşti...

Livia.—(tresărind)... A da... şi eu... credeam. (apasă pe cuvîntul „credeam")... şi acum ce gol... ce gol! Cîţiva ani... (plînge) Dan e îngrozitor! (plînge violent)... tu nu ştii... tu nu poţi şti... ani goi... (plînge violent).

Dan.—(cîţiva paşi spre ea) Livio... Livio...

Livia.—Lasă... lasă... e bine... e bine... e foarte bine... e foarte bine acum (plînge violent)... e mai... uşor... acum e mai uşor... Dan e uşor... e bine, e bine acum...

(Cortina)

II.

(O odae bărbătească de lucru: bibliotecă, birou, divan, scaune de piele, etc. Totul sobru, bogat. Dan, singur la birou, scrie. Intră un servitor).

Servitorul.—Conașule, o doamnă vrea să vă vorbească.
(dă o carte de vizită. Dan uimit, se ridică în picioare).
Dan.—(după o ezitare). Poftește te rog. (servitorul iese)
(o clipă și intră Mia. E îmbrăcată de oraș: mănuși, pălărie. Dan merge spre ea. Lasă să se vază destul uimirea).
Mia.—(nervos). Da, da, eu sînt, nu te înșeli. Eu aici, la dumneata. Văd toată mirarea dumitale... e natural... și crede că, dacă...
Dan.—Recunosc că...
Mia.—Desigur, desigur... e curios... eu aci... și totuși așa e. Voiu explica imediat. Nu-mi trebuesc decît cîteva momente. Nu ne va deranja nimeni, nu-i așa (semn afirmativ la Dan). Bine, bine... (caută cu privirea un scaun). Se poate, nu?
Dan.—(politicos, dar foarte rece). Da, cum de nu, cum de nu!
Mia.—(se așează amîndoi. O pauză cu jenă). Am venit la dumneata (rar)... pentrucă am nevoe de ajutorul dumitale... de dumneata.
Dan.—De mine?
Mia.—Da de dumneata. Și, trebue să-mi ajuți.
Dan.—(enervat, sec). Dacă se poate... cu toată plăcerea, cu toate că nu văd... înfine... dacă se poate, cu toată plăcerea. Ascult.
(Mia a văzut între timp fotografia Liviei pe birou. O fotografie destul de mare. O ia, o privește).
Mia.—(surizînd crispat). Livia.
Dan.—(foarte nemulțumit). Da.
Mia.—Buna dumitale prietină (rîde batjocoritoare. Așează încet fotografia la loc). Dumneata cel puțin ești fidel!
Dan.—(scos din fire). Asta-i tot ce ai de spus?
Mia.—(privindu-l deodată fix). Nu.
Dan.—Atunci?
Mia.—Atunci fii fără grijă, voiu vorbi. Voiu vorbi numaidecît. Pentru atîta lucru (arată fotografia) nu te-ași fi deranjat! Sînt alte lucruri de spus mult mai grave, și care o privesc tot pe Livia. Te asigur că vei asculta!...
Dan.—(crispat, abea stăpînindu-se). Dacă îți pot fi de folos!
Mia.—(repede). Nu deaceia vei asculta ci pentrucă te va interesa. Am spus că e vorba și de Livia.
Dan.—(tăios). Permite-mi să nu văd deloc unde vrei să ajungi!
Mia.—Da, da... (se oprește). Te rog să treci peste orice te-ar putea împiedica... dacă cumva ți-ar veni greu... Nu am venit să-ți cer lucruri extraordinare... o simplă deslușire... dar te rog să-mi răspunzi. E tot ce te rog. Sînt sigură că dumneata o poți face. Tocmai pentrucă ești prietin cu Livia o vei putea face... mă vei putea lămuri.
Dan.—Dar nu văd deloc despre ce e vorba!

Mia.—(enervîndu-se). O clipă! Desigur că Livia ți-a vorbit de lucrurile astea... nu se poate altfel! Sau poate ai văzut chiar singur... în tot cazul trebue să știi mai mult ca mine. Ai văzut-o des pe Livia?
Dan.—(după o ezitare). Da, destul de des!
Mia—Trebue să înțelegi că vreau și eu să știu adevărul, trebue să știu, e drept să știu. Nu se poate altfel. Trebue să știu, dumneata trebue să-mi vorbești. (brusc, strangulat). De cînd a reînceput Livia să-l revadă pe Valentin?
Dan.—(buimăcit). Poftim?
Mia.—(repetă fraza însă fără intonație de întrebare, căutînd să-și stăpînească glasul). De cînd a reînceput să-l revadă Livia pe Valentin? Întreb pentrucă am dreptul să întreb, pentrucă acum sînt și eu amanta lui Valentin.
Dan.—(violent). Dar nu mă interesează domnișoară, nu mă interesează cîtuși de puțin! Dumneata și el sînteți liberi să faceți ce voiți din partea mea și nu înțeleg ce dorești cu mine (se scoală).
Mia.—(fără să se miște). Dar Livia și ea e tot liberă să facă tot ce vrea, tot ce dorește?
Dan.—Ce amestec are Livia în toate acestea? Cum îți permiți față de mine... cum îndrăznești acum...
Mia.—Bineînțeles, în condițiile astea, nu pot vorbi... cu toate că... înfine cum dorești... iar cît mă privește, mă voiu lămuri și singură! (se scoală să plece).
Dan.—(brutal). Nu se pleacă așa! Azvîrli insultele ce-ți trec prin minte și te supără în urmă o atitudine mai... mai...
Mia. (privindu-l batjocoritor)... mai... violentă, vrei să spui poate.
Dan.—Cum vrei, indefinitiv...
Mia.—Da, și?
Dan.—Și deslușește.
Mia.—Nu crede că îmi permit să azvîrl orice cuvinte care îmi trec prin minte, fără să le pot lămuri. Nu, pot repeta ceiace am spus și afirm ceiace am spus.
Dan.—(violent). Da, și?
Mia.—Cum și? Atît! Pot repeta ceiace am spus adineauri, fără să mi se pară că insult, ci, că spun simplul adevăr. Pot repeta și acum ceiace am spus adineauri cu toate că acum am înțeles că între dumneata și Livia nu este numai o simplă prietinie. Da, ce am spus este adevărat. (cu spaimă) da, este adevărat (își cuprinde fruntea) este așa cum am spus!
Dan.—Dar ce vrei să spui, pentru numele lui Dumnezeu, ce vrei să spui?
Mia.—Cum pentru numele lui Dumnezeu ce vreau să spun? că doară nu vorbesc în enigme! Am lămurit dela început și... atît de crud încît te-a făcut pe dumneata să uiți de buna cuviință îmi pare. (Dan tace. Acum Mia rar). Am spus (greu) că Valentin... și Livia...

Dan.—(strigă). Ceiace ai spus n'are nici un sens!
Mia.—(stăpinind plînsul). Da, da, n'are nici un sens, știu că nu are nici un sens și totuși așa este! Înțelegeți? Este așa. Și deaceia am venit la dumneata, pentrucă nu mai pot singură, nu mai știu ce să fac, nu mai înțeleg... Credeam că ai să poți dumneata să-mi ajuți... nu mai pot... atita bătae de joc (văzind emoția ei, Dan o privește foarte uimit. Ea vede privirea lui Dan) nu-i așa că sînt ridicolă? Să sfîrșesc prin a veni aici la dumneata, ca să strig că mă doare, să plîng... e ridicol...
Dan.—(blînd și căutind să se stăpinească). Se poate întîmpla oricui să plingă, fără a fi numai decît și ridicol! (susținut). Dar dacă ești bună, vrei să continui... ce spuneai adineauri?
Mia.—(reculegîndu-se). Da. Cred că Valentin (rar) a simulat față de mine comedia dragostei, a divorțului... Mai simplu: că și-a bătut pur și simplu joc de mine, că m'a avut și că acum a reînceput din nou legătura, căsătoria lui cu Livia, înfine, că s'a întors la Livia.
Dan.—(violent, foarte violent). Nu-i adevărat... nu-i adevărat... nu-ți permit... nu-i adevărat.
Mia.—(tresare zdruncinată). Cum! Ce-i asta? De unde știi?
Dan.—(căutind să se stăpinească). Știu. Nu este adevărat. Știu că nu este adevărat.
Mia.—Ba da este adevărat. Și eu știu că este adevărat!
Dan.—(amețit). Nu se poate... nu se poate... (o ia de amîndouă mînile)... Nu se poate... auzi?
Mia.—(se desface violent, nestăpînit. Repede). Este adevărat. Nu mă înșel. Este așa cum îți spun. Poți crede ce îți spun! După ce și-a bătut joc de mine așa cum a făcut-o Valentin, ai puterea să vezi și să crezi orice, oricît de murdar ar fi lucrul.
Dan.—(complect turburat, căutînd cu caznă să urmărească ce spune Mia). Ce vrei să înțelegi prin „a-și bate joc"... a-și bate joc?
Mia.—(crud, privindu-l în față). Cum nu înțelegi: m'a vrut. (semn de enervare la Dan) și, pentrucă eu nu voiam, a mințit, a simulat divorțul. Acum sînt amanta lui. S'a împlinit ce dorea, deci se reintoarce la nevasta lui, indiferent ce lasă în urma lui, ce sufăr eu acuma, indiferent... orice. Dorințele lui trebuesc împlinite!
Dan.—(pare că se reculege, aproape surîde). A, da! Asta e! Asta te doare! Cu alte cuvinte, nu ești mulțumită de cum se poartă Valentin cu dumneata! Așteptai dela dragostea lui altceva?
Mia.—(semn afirmativ).
Dan.—Atunci dece o amesteci pe Livia în toate astea? Ce amestec poate avea Livia în toate astea? (vorbește cu plăcere). Sau poate ai să ajungi chiar să spui că Valentin a simulat divorțul ca să te aibă, ajutat, sfătuit de Livia poate. Nu?

Mia.—(violent). Da e ridicol... ce spui!
Dan.—In tot cazul, ori cum aș fi eu acuma, toate aceste nemulțumiri, simulări, trebuesc să se petreacă numai între dumneata și Valentin. Te asigur (aproape prietinește). Ceiace spuneai este un lucru imposibil, absolut imposibil.
Mia.—(gata să plîngă). Ce vrei să spui că este imposibil? Ceia ce ți-am spus eu de Valentin?
Dan.—(rar). Că s'ar fi putut reîntoarce la Livia. Și te-ași ruga să nu mai repeți fraza aceasta!
Mia.—Chiar dacă este adevărată?
Dan.—Nu poate fi adevărată. Nu este adevărată. Eu știu. Dacă spun aceasta e pentrucă sînt sigur de ce spun... ascultă... poate... dacă vrei să mă asculți... să te pot lămuri, să te pot liniști... vrei să asculți?
Mia.—Bineînțeles, cu toate că eu cred că eu nu dumneata trebue să lămuresc... în fine...
Dan.—Ascultă te rog: Iau lucrurile mai din urmă: nu știu ce a fost între dumneata și Valentin, nici cît ține sau a ținut la dumneata, lucrurile astea nu interesează, dar ceiace știu și știu sigur, e că Valentin e incapabil, să combine un „plan", să mintă cu scop, chiar pentru a avea o femee. Fii sigură că tot ce a făcut el, tot ce ți-a spus, a fost sincer și făcut simplu. E prea impulsiv pentru ca să poată simula. Dacă asta îți poate aduce o mulțumire, o liniștire a vanității, pot crede că atunci cînd ți-a spus că te iubește a spus pentrucă o credea, pentrucă așa simțea. Valentin nu e cinstit pentrucă și-ar face din cinste o credință, nu, dar e cinstit pentrucă l-ar plictisi să mintă, a fost întotdeauna așa de răsfățat de viață, încît nici nu a avut încă nevoe să mintă. Din a nu minți, și-a făcut o atitudine, ieftină dar și-a făcut-o: cere și spune totul fără înconjor. Are curajul inconștienții lui.
Mia.—Da, da...
Dan.—(mulțumit). Da, așa e.
Mia.—(deodată ca deșteptîndu-se). Bine, dar toate astea nu înseamnă că nu am dreptate cînd spun că s'a întors la Livia. Dimpotrivă, tocmai pentrucă nu se poate stăpîni, am putut să văd ce se petrece cu el, și...
Dan.—Acum o reîmpăcare între Valentin și Livia în afară că este exclusă, dar nici nu s'ar mai putea face fără să o știu și eu. Acum, nu se mai poate (surîde) te asigur poți fi liniștită. Cred că înțelegi ce vreau să spun!?
Mia.—(batjocorind). Vrei să spui, că acum, Livia, este îndrăgostită și ea de dumneata și că deci nu se mai poate reîntoarce la Valentin, fără să nu ți-o spue!
Dan.—(enervat de tonul Miei). Da. Poate că da.

Mia.—(drept in faţă). Dar dacă ţi-a minţit?
Dan.—(măsurînd-o). Cred că dacă ai putea dovedi aceasta, demult ai fi făcut-o, şi mai cred... că ar fi bine să terminăm.
Mia.—Totuşi am dovada! E aşa cum am spus! Am dovada!
Dan.—Cum... vrei să spui!... (pauză, apoi rîde căutînd să glumească). Şi ai avut răbdarea să rezervi dovada pentru plecare!
Mia.—(rar). Iţi spun că am dovada.
Dan.—(repede). Dar ce înţelegi prin dovadă?
Mia—(dominind). De exemplu o scrisoare!
Dan.—O scrisoare! (sînt in picioare unul in faţa celuilalt).
Mia.—Da o scrisoare.
Dan.—Ce scrisoare? Cătră cine?
Mia.—Cătră Livia. Dela Valentin cătră Livia.
Dan.—(surd). Ce înseamnă asta! Unde e scrisoarea?
Mia.—Nu o am aici, deaceia nu am vorbit dela început de ea.
Dan.—(izbucneşte într'un rîs crispat). Vezi!
Mia.—Nu o am aici, dar o ştiu pe dinafară. Sînt numai cîteva cuvinte, ca oameni care sînt demult înţeleşi. Ţi-o pot repeta: „Livia, draga mea, fii la şapte acasă la tine. Valentin". Am găsit scrisoarea azi.
(Pauză).
Dan.—(ameţit). Unde e scrisoarea?
Mia.—Am pus-o din nou la Valentin în buzunar.
Dan.—(izbucnind). Şi pentruce ai făcut asta! Cum îndrăzneşti să învinueşti fără dovadă! Dece n'ai adus scrisoarea? Ce înseamnă toate astea!
Mia.—Nu am adus-o, pentrucă dacă Valentin ar fi văzut că-i lipseşte din buzunar, ar fi putut bănui că eu am luat-o şi s'ar fi ferit şi aşa nu i-aşi mai fi putut prinde, ba mai mult, el ar fi născocit o poveste extraordinară ca să-mi explice că mi se pare tot ce văd, tot ce ştiu, că nu este nimic adevărat din tot ce ştiu, că-i fac zile amare fără motiv, numai aşa din gelozie, că sînt nebună... Nu, nu, nu il cunosc suficient, îmi trebueşte altă dovadă decît o scrisoare care se poate lăsa interpretată. Vreau să-i surprind. Desigur că nu s'a săturat încă complect de mine... vrea să mai mă păstreze cităva vreme îi va fi mai uşor atunci să se despartă de mine... ştiu cum procede cînd se desparte: l-am văzut despărţindu-se de Livia, dar eu nu pot face ca ea, eu vreau să ştiu.
Dan.—(care tot timpul pare că se frămîntă chinuit să se poată reculege, nu ascultă decît crîmpee). Cînd ai găsit scrisoarea?
Mia.—Azi de dimineaţă am spus.
Dan.—Şi acum?
Mia.—Bănueam. Am plătit servitorul. Metoda clasică!
Dan.—(izbucneşte, scos din fire). Plăteşti servitorii, deschizi scrisori, nu le poţi arăta... ce sînt toate poveştile astea înjositoare. Dece n'ai adus scrisoarea dacă ai venit la mine? Cum poţi învinui cînd nu ai nici o dovadă? Ce vrei dela mine?

Mia.—Pentru mine dovada există şi este suficientă... dar... dacă eşti aşa de sigur... că Livia nu minte, pentruce toată enervarea asta şi încă cu un ton atît de deplasat faţă de mine?
Dan.—Pentrucă sînt dezgustat, scos din fire de purtarea dumitale! Indrăzneşti să o amesteci pe Livia în toată intrigăria asta ieftină, şi cine, dumneata, pe Livia, Livia care s'a purtat aşa cum s'a purtat atunci cînd dumneata, fără să vrei să ştii ce laşi în urmă, ca să întrebuinţez cuvinte de ale dumitale, poate ai să înţelegi mai bine, ai făcut tot ce ţi-a stat în putinţă ca să-i strici casa! Şi toate le făceai în casă la ea, fără înconjur, fără sfială...
Mia.—In tot cazul cred că ai fost cel din urmă să te plîngi de asta. Şi dumneata şi eu aşteptam acelaşi lucru.
Dan.—Da, dar cu mijloace diferite, cu suflet... şi în tot cazul asta nu te privea pe dumneata... lucrurile astea nu le poţi dumneata înţelege. E cert că ai intrat la ea în casă şi nu ai lepădat nici un mijloc ca să reuşeşti. Nu poţi nega: subt motivul prietiniei cu Livia, am văzut ce ocazii găseai ca să faci ce ai făcut!
Mia.—(violent). Il iubeam!
Dan.—Nu este un motiv, nu aşa se poate căpăta o dragoste: murdărind-o! Şi probă! Nu au trecut cîteva luni, şi vii la mine să te plîngi de el. Şi cum? Invinuind pe Livia care, chiar atunci cînd ar fi fost în dreptul să se apere, să caute să-l reţie pe Valentin n'a făcut-o.
Mia.—Atunci ar fi fost imposibil să-l reţie.
Dan.—In tot cazul, cînd vrei un lucru, chiar dacă nu reuşeşti să-l faci, tot îl încerci! Dumneata nu cunoşti despărţirea lor, sînt sigur că Valentin nu a avut curajul să ţi-o povestească aşa cum a fost. Da, nici o laudă pentru el, dar eu ştiu, ştiam demult ce era între ei, ştiu cum s'au despărţit şi pentruce s'au despărţit, (se montează) eu ştiu şi de aceia nu-ţi dau voe, nu permit să fie Livia învinuită de minciună, de făţărnicie,... ea nu poate, nu are pentruce minţi! Da, pentruce ar minţi? Dacă te gîndeşti, vezi că nu are pentru ce minţi! Tot ce ai spus adineauri nu se ţine în picioare!
Mia.—Ţi-e frică şi strigi singur ceiace nu crezi, ca să-ţi faci curaj. Dar îmi poţi spune atunci, ce înseamnă scrisoarea pe care am găsit-o?
Dan.—Adevărul vreau să-l aflu, o explicaţie îmi trebueşte, bineînţeles, dar îl vreau numai ca să-mi arăt că eu am dreptate, că nu este adevărat ce spui, ca să arăt că se poate trăi şi fără minciună. Nu, nu este adevărat, Livia nu a putut minţi, ea nu minte, şi, de cîte ori spun aceasta: „că Livia nu a putut minţi", simt cum îmi revine în suflet linişte, simt toată încrederea caldă, sigură. Ar fi monstruos, ar fi...

Mia.—...(ironic) Poate că nu a minţit, a tăcut numai din gură. O simplă slăbiciune,... din milă—poate—(ton schimbat). Iţi spun că am văzut scrisoarea! Crezi că mie îmi vine uşor să mă gîndesc, să spun că este adevărat ce spun! Şi totuşi este aşa... da este aşa... am văzut scrisoarea!

Dan.—(frămîntîndu-se). Ai spus singură că o scrisoare se poate lăsa interpretată!

Mia.—Da, cînd vrei să te laşi înşelat. Dar cînd vrei să ştii adevărul, lucrurile se schimbă! Crede-mă, astfel de scrisori nu au decît o singură interpretare: învoire între ei amîndoi. Dar faptul că nu au transcris încă divorţul?

Dan.—Nu ştiu... nu ştiu...

Mia.—Nu ştiu, nu ştiu, pentrucă sare in ochi tot ce este! Trebue să te hotărăşti să ştii. In definitiv toată discuţia asta este inutilă... trebue să hotărîm!

Dan.—(brusc, hotărît). Ii voiu spune totul Liviei. Simplu!

Mia.—(sare). Cum! ce ai inebunit? Cum, vrei să faci aşa ceva? Eşti în stare de atîta slăbiciune? Dar nu-ţi dau eu voe! Auzi nu-ţi dau voe! Nu eşti numai dumneata în joc. Poate că lucrurile mă dor şi pe mine, nici eu, nu mai pot suporta să mă batjocurească cu toate minciunile lui. Nu înţelegi că dacă am făcut tot ce am făcut; dacă am stricat casa Liviei, ceiace poate că m'a costat şi pe mine totuşi să o fac, dacă am trecut peste toate astea era pentrucă îl iubeam, pentrucă am crezut că şi el ţine la mine... am crezut că va fi aşa mai bine pentru amîndoi... pentru toată lumea... iar acuma dacă am avut puterea să nu-i azvîrl scrisoarea în obraz, e pentrucă mai presus de ori ce vreau să nu'şi bată joc de mine.
Şi-a bătut joc până acum, îmi ajunge... Nu mai pot răbda îndoeala, cinstit trebue să se hotărască, să aleagă.
Nu-ţi dau voe să strici ce vreau să fac şi ce e de făcut e foarte simplu: te vei duce la ora aceia la Livia acasă şi îi vei surprinde. Eu nu o pot face pentrucă nu cunosc casa şi servitorii.

Dan.—Cum? Dar asta niciodată şi pentru nici o siguranţă din lume. Vrei să reţin dragostea cu ajutorul poliţiei şi a servitorilor? Nu. Asta niciodată. Ii voiu spune Liviei.

Mia.—Dar nu te gîndeşti că dacă a minţit până acuma va trebui să mintă şi deacum înainte? Nu pricep ce te revoltă în asta: te duci pur şi simplu la ora aceia la Livia şi afli adevărul. Dacă nu găseşti nimic urît, ea nu poate bănui nimica din ce ai vrut (surîde). totul poate trece ca o simplă vizită... (Dan nu vrea). Şi nu înţeleg dece refuzi.

Dan.—Nu voiu face aşa ceva!! Nu cu astfel de mijloace voiu afla adevărul

Mia.—Mijloace, mijloace!

Dan.—Niciodată nici un gest de al ei, niciodată nimic din partea ei nu mi-a permis să o bănuesc... şi acum, aşa dintr'o simplă învinuire de a dumitale... Cum, nu pricepi că dacă aş întrebuinţa astfel de mijloace n'aş mai putea niciodată şterge dintre noi această murdară amintire? Şi, cu cît s'ar dovedi mai cinstită, cu atît mai urît ar fi gestul meu! Cum, îţi închipui că se poate aşa ceva: eu o bănuesc, continuu să mă port cu ea ca înainte, ca să-mi dau timp să o spionez fără să bănuiască nimic, o să aflu apoi că este cinstită şi-i spun: „nu face nimic, nu băga în seamă, am crezut că mă înşeli, că minţi şi cu ajutorul servitorilor te-am spionat; m'am înşelat, deacum am iar încredere în tine!" Dumneata crezi că cu astfel de dovezi se poate recăpăta încrederea într'un om! Crezi că mîne nu s'or ivi noi motive de chin, îndoeală şi turburare! Dragoste fără încredere nu se poate!

Mia.—Ba da.

Dan.—Se numeşte slăbiciune, nu dragoste!

Mia.—Sau poate durere.

Dan.—Cum vrei, dar nu dragoste.

Mia.—Bine, bine, cum vrei, dar cum, după toate probabilităţile, minte, şi pentrucă eu nu vreau să dovedesc că e cinstit ci dimpotrivă că minte, căci sînt sigură că ei mint... şi cum nu doresc decît dovada..... ca să.....

Dan.—(strigă). Atunci dacă mint nu se poate să nu aflu adevărul. Şi asta fără să întrebuinţez mijloacele propuse de dumneata. Trebue să spue singură adevărul. Dacă am ceva de desluşit cu Livia, o voiu face—pe faţă, făţiş, ori cîtă durere s'ar putea aduce prin asta. Ea ştie, că primesc mai bine ori cîtă durere decît minciună între ea şi mine. Lucrurile se vor desluşi.

Mia.—Acelaşi lucru doresc şi eu. Numai că văd lucrurile mai practic. Ştii: atunci cînd cineva a avut motive să mintă, continuă să mintă, cîteodată chiar dacă nu ar mai avea pentru ce să o facă.

Dan.—Ai dreptate, dar mijloacele pe care vrei să le întrebuinţezi sînt din cale afară de meschine.

Mia.—Găsim un mijloc mai.... elegant... mai corect?
(îndoială la amîndoi).

Dan.—Uite ce cred,... cred că se poate... da, asta se poate... Ii voi spune Liviei că vin azi la ea la şeapte, aceiaşi oră ca în scrisoare, voiu vedea îndată ce faţă face, ce hotărîre ia.

Mia.—Vine azi la dumneata?

Dan.—Da.

Mia.—La cîte?

Dan.—(peste o oră, la şease! Se uită la ceas).

Mia.—(pe gînduri). Bine... şi.. ce spuneai?

Dan.—Că îi voiu spune că merg azi la ea la şeapte. Voiu vedea îndată ce faţă face.

Mia.—Da, şi?

Dan.—Cum şi? Şi dacă mi s-o părea cît de puţin că n'ai avut dreptate, atunci crede-mă îi voi da toate posibilităţile de-a spune adevărul, ori care ar fi el. Voi face să-i vină atît de uşor să recunoască adevărul, încît să-l poată spune... şi cred că nu e puţin lucru!

Mia.—Desigur, desigur! O să te mîngie, o să te roage să nu vii, cine ştie ce motiv... Din partea dumitale ar fi deplasat, inelegant să insişti, deci...!

Dan.—Voiu insista. Nu uita că şi eu doresc... mult... să ştiu adevărul!

Mia.—Are timp să trimeată vorbă lui Valentin să vină el la altă oră.

Dan.—Da. Dacă este înţeles cu ea, dar îţi va fi uşor să afli.

Mia.—Uşor e drept. Voiu găsi o nouă scrisoare, (ironie). Dar o scrisoare se poate interpreta... deci?

Dan.—(violent). Isprăveşte!

Mia.—Dar dacă Valentin nu a trimes însă scrisoarea care am găsit-o azi de dimineaţă? Dacă Livia nu ştie încă de ea?

Dan.—Asta e mai puţin probabil. Dar atunci, în ultima clipă, va trimite vorbă lui sau mie, să nu venim.

Mia.—Da, e simplu!

Dan.—Grozav de simplu!

(pauză).

Mia.—Pe mine mă găseşti azi toată ziua acasă. Asta pentru că se poate întîmpla să ne mai vedem până diseară... şi... încă odată te rog, oricare ar fi motivul, nu strica ce am hotărît, trebue să lămurim, pentru amîndoi, acum că am hotărît, ...că ne-am înţeles... (se pregăteşte de plecare)... te rog să nu strici nimic... chiar dacă Livia... nu-i aşa... (se aude o bătae în uşă. O bătae vie. Tresar amîndoi, intră Livia veselă, elegantă).

Livia.—(până nu observă pe Mia în timp ce e întoarsă ca să închiză uşa în urma ei). Am venit mai devreme... (se întoarce, o vede pe Mia, are un gest de uimire, imediat caută să se stăpînească. Devine rigidă).

Dan.—(către Livia, cald, căutînd să surîză). Dacă vrei să iei o clipă loc! (îi arată canapeaua în dosul Miei. Livia rămîne locului fără să-şi ascundă nemulţumirea).

Dan.—(către Mia, foarte politicos). Atunci rămîne aşa. (se pleacă de bună ziua, fără să-i întindă mîna. Mia deasemenea. Trecînd pe lîngă Livia, dă bună ziua numai din cap, rece. Livia acelaşi joc, mai nervos. Mia pleacă. Doi paşi o conduce Dan spre uşă. Intre timp Livia se îndreaptă spre canapea, se aşează. Are faţa aplecată în jos).

Dan.—(întorcîndu-se viu, o priveşte apoi blînd, o strigă dela uşă). Livio!

Livia.—(rugător, mîngăios şi slab). Livio!

Dan.—(nu răspunde, se crispează mai tare).

Livia.—(ridică brusc privirea). Ce a căutat femeia asta la tine?

Dan.—Ce importanţă are ce a căutat? Nu ştiu, nu mai ştiu ce a căutat. Acum nu mai ştiu decît un singur lucru; că eşti tu aici, Livia mea.

Livia.—(mai blînd). Răspunde te rog ce a vrut, ce a putut vrea?

Dan.—(încet, rar). Te-aşi ruga să nu vorbim acum de asta, dacă ai putea să ai atîta răbdare şi să nu mă întrebi acum de ea. Îţi făgăduesc, că îţi voiu spune îndată ce se va putea, dar acum Livio, te rog să nu mă întrebi... acum să stai cu mine. Am atîta nevoe de tine... numai de tine...

Livia.—(se scoală speriată). Nu s'a întîmplat nimic rău?... Nu înţeleg ce a putut vroi.

Dan.—Răul, nu poate veni pentru mine, decît dela tine!

Livia.—Dan!

Dan.—Şi cred că nu s'a întîmplat nimic rău!

Livia.—(cu elan mare). Dan... ce-i asta!

Dan.—(aproape de ea, îi cuprinde faţa în mîni. O priveşte intens)... Ochii şi faţa!... Dacă ai şti cît de dragă, cît de dragă... Livio... niciodată... dacă vreodată... dar nu... (se opreşte brusc şi îşi ascunde faţa pe umărul ei. Emoţie intensă).

Livia.—(speriată, căutîndu-i faţa). Ce s'a întîmplat... ce e?... ce ai?... doamne... Dan, (îi tremură glasul) dragul meu!

Dan.—Nimic... nimic... stai aşa! Stai cu mine, aproape. Nu s'a întîmplat nimic... nimic... eşti aici lîngă mine (ea se strînge de el) eşti aici... nu s'a întîmplat nimic... eşti lîngă mine... dacă ai şti cît te iubesc... te-ai înspăimînta.

Livia.—Dan, nu înţeleg...

Dan.—Nimic, nimic... Îmi eşti mai scumpă ca viaţa, asta-i tot. E tot ce pot spune... Totul nu este decît tu, tu... numai tu. (se opreşte). Şi.. totuşi...

Livia.—(urmărind cu încordare). Şi totuşi?

Dan.—(surîzînd uşor). Şi totuşi... (repede) n'ar trebui să-ţi spun lucrurile astea, n'ar trebui să-ţi vorbesc aşa.

Livia.—(repede). Cum? Dece?

Dan.—Pentrucă nu trebue vorbit aşa... nu trebue să te leg cu astfel de lucruri, pentrucă ar trebui să am puterea asta: să nu-ţi spun astfel de lucruri,.. şi... nu pot, acuma nu mai pot. Dacă ai şti Livio de cînd te iubesc, decînd aştept... mi se părea că voiu aştepta toată viaţa, că te voiu aştepta toată viaţa zadarnic... şi acum... e prea mare fericirea lîngă tine, cu tine, nu mai pot fără tine, da, da, şi îmi dau seama că nu trebue să-ţi vorbesc aşa, dimpotrivă chiar, ar trebui să te las să-ţi fie uşor, drag, să stai lîngă mine, să nu stai niciodată pentrucă eu n'aşi putea fără tine, să stai din teamă că n'aş putea fără tine, trebue

să am puterea să te las să-mi poţi spune orice, oricînd, să fii liberă lîngă mine... să nu crezi că eu n'aş putea... dacă tu vreodată... chiar dacă eu vorbesc acum aşa, tu nu trebue să ţii în seamă, nu trebue să crezi că eu nu aşi putea fără tine... eu pot fără tine... Livio vezi, dacă ar trebui, eu... da nu, nu asta, nu voiam să spun asta...

Livia.—(tot speriată). Dar ce e spaima asta... mînile astea reci, privirea asta? Dece vorbeşti aşa?

Dan.— (cu un surîs slab). Nu, acum e bine Livio, e bine, mult mai bine... o să fie mult mai bine... dacă tu... o să vrei să stai mereu cu mine... aşa... mult mai bine... şi n'am să mai vorbesc aşa.

Livia.—(căutîndu-i privirea). Nu vrei să-mi spui ce ai? Te-am supărat eu cu ceva ce nu ştiu? Vrei să-mi vorbeşti şi nu ...îndrăzneşti (surizînd).

Dan.—(sărutîndu-i ochii). Nu.

Livia.—(se lasă mîngîiată). Tu nu simţi cît de mult sîntem unul altuia? Ce te mai poate turbura?

Dan.—Livia adevărat?

Livia.—Cum, tu nu ştii? Dece tresari aşa?

Dan.—Ba da, ba da, ştiu, dar e bine cînd o spui, tu. Face atît de bine, cînd o spui, tu.

Livia.—Şi acum că te-ai mai liniştit, vrei să-mi desluşeşti ce ai avut? Ţi-a spus *Mia* ceva ce te-a putut turbura? S'a întîmplat...

Dan.—Ah nu, Dece! Nu. Dar vezi... poate, cîteodată, te iubesc prea mult. (repede). Da, asta e: te iubesc prea mult!

Livia.—(cald). Să iubeşti prea mult nu se poate. (surizînd).

Dan.—(acelaşi joc). Prea mult pentru dintr'o dată.

Livia.—Bine, şi atunci?

Dan.—(grav). Şi atunci mă înspăimînt. *Mi-e teamă* să nu se întîmple nimic rău dragostei noastre. *Mă* turbur, tremur pentru fiecare cuvînt, fiecare gest. In fiecare, vreau să văd mereu, mereu că dragostea e vie, că o doreşti şi tu aşa cum o doresc eu, că nu înţelegi tot ce însemni tu pentru mine, că înţelegi tot ce vreau dela tine. (brusc). Livio te rog să nu-mi ascunzi nimic, să ai încrederea în mine, să crezi că eu aşi avea putere pentru orice... dacă tu vreodată ai crede că trebue să-mi vorbeşti, să o faci... niciodată să nu te temi... să nu-mi ascunzi nimic din tot ce gîndeşti şi doreşti. (înăbuşe. Livia se uită înspăimîntată la el)... N'ai nimic de spus... eşti sigură că n'ai nimic de spus... nu simţi nevoia să-mi spui nimic?

Livia.—(speriată). Nu ştiu... nu pricep... (cu glasul tremurat şi foarte slab)... s'a întîmplat ceva... noi... (e gata să plîngă).

Dan.—(dîndu-şi sama că a speriat-o). Nu, nu nimica,.. Livio nimic... Livio ce ai, îţi jur că nimic...

Livia.—(cu destindere de nervi, izbucneşte în plîns violent). Am crezut.., credeam...

Dan.—Nu, nu micuţa mea... nu... iartă-mă, dar ce prost am fost... nu Livio, nu nimic... te iubesc...

Livia.—(strîns lîngă el, încă cu lacrimi în glas). Dacă ai vedea ce ochi ai, şi cu ce glas mi-ai vorbit.... eu cred că mai curînd tu ai avea lucruri de spus, nu eu... tu niciodată n'ai fost aşa cu mine.

Dan.—Da, da ai dreptate... să ştergem ochii... dragi... da, da ai dreptate, ceartă-mă, fii rea cu mine, dar iartă-mă... iartă-mă...

Livia.—(cuprinzîndu-l). Da.

Dan.—(o alintă) să stai... mereu cu mine, să nu pleci niciodată de lîngă mine, e bine aşa... atît de bine.

Livia.—(acelaşi ton). Da bine lîngă tine, e bine, e viaţă. Cînd sînt aşa nu mai doresc nimic, e bine, cînd sînt departe, totul nu este decît o aşteptare a ta.

Dan.—Da.

Livia.—...atunci tot ce se întîmplă, tot ce trăesc departe de tine nu este făcut decît ca să ştiu că timpul trece şi mă apropie din nou de tine (se strînge).

Dan.—(cu emoţie). Dacă ai să-ţi dai seama vreodată ce greutate îmi ridici acuma de pe suflet... vorbind aşa...

Livia.—(atentă). Ca să ridic o greutate, a trebuit totuşi să fie greutate, să se fi întîmplat ceva! Spune?

Dan.—Nu, nimic, aşi fi fost nebun, iartă-mă.

Livia. (acelaşi joc). Dar ca să iert ar trebui să ştiu ce iert.

Dan. - (căutînd să scape). Iartă... că te-am speriat degeaba.

Livia.—Totuşi nu crezi că ar fi bine să-mi spui ce ai avut?

Dan.—Un lucru atît de copilăresc... încît... Să nu mai vorbim de asta, te rog, te rog mult... altădată... cînd se va putea; nu e absolut nimic... da, nu e nimic Livia mea... un lucru atît de absurd...

Livia.—Nu crede că este tocmai uşor ce îmi spui. Mai ales azi! Cred că înţelegi că nu mi-a făcut tocmai plăcere să o găsesc pe.. Mia aici? Dar în fine... dacă vrei tu aşa (pe gînduri) nu-mi închipui că ar putea fi ceva cu adevărat rău şi nu mi-ai spune! Vreau să cred că într'adevăr e mai bine să nu mai vorbim de asta... dacă aşa spui tu... cu toate că îţi spun drept că nu înţeleg de loc, dar deloc...

Dan.—(brusc). Tu nu ştii dece Valentin n'a transcris divorţul până acuma?

Livia—(tresărind). Cum? ce-i asta acum?

Dan.—(cu cazna). Te întreb dacă nu ştii dece până acum Valentin nu a transcris divorţul?

Livia.—Dece mă întrebi pe mine? Ştiu tot atît cît şi tine! (brusc ca luminîndu-se). De aceia a venit Mia la tine? De asta eşti tu aşa de turburat?...

Dan.—(încurcat). Da, adică... da, da şi pentru asta.

Livia.—Şi ce i-ai spus?
Dan.—Că nu ştiu nimic!
Livia.—(pe gînduri). Eu cred că zilele astea trebue să-l transcrie.
Dan.—(chinuit). De unde ştii că zilele astea trebue să-l transcrie? Cine ţi-a spus?
Livia.—Cum de unde ştiu? Nu mi-a spus nimeni. Imi închipui. E natural să fie aşa! Nu poate dura la infinit. Asta nu e o situaţie! Tu crezi că dacă noi am fi împreună, cu adevărat împreună, s'ar mai putea întîmpla neînţelegeri între noi, ca azi? Acum pricep dece eşti aşa nervos azi, turburat! Desigur a venit să te întrebe dece nu se termină divorţul. Nu.? O fi crezut că eu nu vreau! Dar pentruce să te turburi tu? Ţi-a făcut rău că ţi-ai amintit?... Nu înţeleg dece să nu-mi fi spus ce ai? Iţi era teamă că o să-mi fac şi mie rău!
Dan.—(încet, capul plecat). Da. (apoi cu elan). Eşti bună, Livio, eşti nesfîrşit de bună... îţi mulţumesc! (fără să-şi dea seamă vorbeşte exaltat). Ascultă, Livio, dacă tu vrei, tu dacă vrei... uite da... eu îţi cer voe să vin azi la tine... acasă... astă seară... am să vin tîrziu... la zece... la unsprezece chiar... nu se mai poate aşa... toate nebuniile astea... să ne chinuim aşa... (uimire la Livia).
Livia.—Cum?
Dan.—(se opreşte). Spuneam, că dacă vrei tu, diseară pot veni la tine... dacă nu te supără... dacă tu vrei!
(pauză)
Livia.—(îi dă mîna). Vreau Dan, vino. (îl priveşte, apoi se lasă deodată la el în braţe).
Dan.—(cuprinzînd-o). Fii a mea Livio, a mea. E o copilărie să mai aşteptăm... începem viaţa noastră deacum... tot ce a fost în urmă a trecut... s'a uitat... acum e viaţa noastră... avem dreptul... te doresc Livio, te vreau a mea, numai a mea (tot febril) numai a mea... îţi mulţumesc pentru toată încrederea ce o am în tine, pentru tot ce e curat, frumos, între noi, pentru tot ce-mi dai tu. Tu nici nu ştii ce însamnă asta pentru mine: să te privesc şi să ştiu că eşti a mea, deacum mereu a mea... să am încredere în tine... să ştiu că nu mai am nimic de ce să mă tem... că te-aşi mai putea pierde... să ştiu că pot fi fericit, că tu... (ceasul începe să bată. Cinci bătăi. Dan se opreşte şi ascultă toate bătăile, atent).
Dan.—(complect schimbat, speriat). Cinci!
Livia.—(care a ascultat şi ea ceasul). Da, cinci! (văzîndu-l pe Dan schimbat). Dar ce ai? Ce s'a întîmplat?
Dan.—Nimic! Cum... trece timpul!
Livia.—(surîzînd, căutînd să-l reţie). Da, şi?
Dan.—(sculîndu-se enervat). Nu ştiu! Îmi face rău!
Livia.—Cum? dece? Ce-i asta? Ce vrei să spui?

Dan.—Nu ştiu... îmi pare că trece... trece... apoi îţi aud glasul spunînd: „acum trebue să plec".
Livia.—Da, dar am să adaug: „peste cîtva timp sîntem iar împreună!". (privindu-l cu dragoste). Dan, împreună!
Dan.—(chinuind un gînd). Şi... azi... ai să pleci curînd?
Livia.—(drăguţă). Da, destul de curînd. Azi, mai devreme ca deobiceiu, pentrucă am şi venit mai devreme decît spusesem.
Dan. (cu o atenţie chinuită). Vrei să pleci? Trebue să pleci acum.
Livia.—Nu chiar acum! Mai pot sta puţin! (se uită la ceas).
Dan.—(acelaşi ton). Cît mai poţi sta?
Livia.—Aşi vrea să fiu acasă... aşa cam pe la şease... cel mai tîrziu.
Dan—(chinuit, stăpînindu-se) înainte de şeapte?
Livia.—(îl priveşte uimită, căutînd să surîză). Bine înţeles că înainte de şeapte, dacă spun că aşi vrea să plec cam pe la şease!
Dan.—Dece vrei să fi înainte de şeapte acasă?
Livia.—Cum dece?
Dan.—Pentru ce vrei să fii înainte de şeapte acasă?
Livia.—Nu înţeleg ce vrei să spui: Am spus că vreau să fiu înainte de şeapte acasă. Atît.
Dan.—(sacadat). Şi eu, te întreb, pentruce vrei să fii înainte de şeapte acasă. Atît.
Livia.—Dar nu înţeleg deloc ce vrei! N'am nici un motiv atît de extraordinar, încît să cred că trebueşte să ţi-l spun şi ţie. Nimic important... Presupune orice fleacuri... în fine indiferent... n'are importanţă, dar aşi dori să fiu înainte de şeapte acasă. Deaceia am şi venit mai devreme la tine, ca să am totuşi timp să stau cu tine. (caută să-l cuprindă. El rămîne rece, nemişcat).
(Pauză).
Dan.—(rar, Liviei, care pare jicnită). Dacă te-aşi ruga să rămîi aici să nu pleci, ai face-o, ai rămîne?
Livia.—(destul de rece.) mi-ar fi cam greu... ar trebui să anunţ acasă...
Dan.—Servitorii?
Livia—(lovită). Cum vorbeşti (pauza). Da, poate servitorii. Am spus într'adevăr că vin mai devreme.
Dan.—(cu aceiaşi privire fixă, chinuită). Dar dacă totuşi, te-aşi ruga să rămîi?
Livia.—(tot rece). N'ai nici un motiv să o faci... mai ales că peste cîteva ceasuri ai spus că vii la mine!
Dan.—Dacă te-aşi ruga totuşi, aşa fără nici un motiv... să nu pleci?
Livia.—Dar pentruce privirile astea, glasul ăsta... şi n'ai nici un motiv!
Dan.—Aşa fără nici un motiv te rog să rămîi aici... pentrucă alt fel eu...

Livia.—(din nou lovită). Pentru că altfel tu?
Dan.—(încet). Pentrucă altfel aşi suferi.
Livia.—(cu elan). Dan, ce-i asta?
Dan.—Nu ştiu... dar este aşa!
Livia.—Dar n'ai pentru ce. Nu are sens ce faci... Tu ştii că mi-ar face plăcere să stau cu tine... că la tine am venit, şi că diseară o să fim iar împreună... dar acuma... nu înţeleg ce ai, şi nu vreau aşa... nu se poate aşa... nu are nici un sens ce faci...
Dan.—(Dan sever şi cercetător). Şi dacă totuşi te-aşi ruga să rămîi aşa fără nici un motiv... (apasă pe cuvinte)... fără nici un sens, ai rămîne?
Livia.—Fără motiv?
Dan.—(După ce o priveşte fix). Da, să spunem, fără motiv.
Livia.—(încet). Nu, n'aşi rămîne.
(pauză).
Dan.—(rar). Pe cine aştepţi?
Livia.—(iar lovită, tresare). Ce vrei să spui?
Dan.—(violent). Nu vreau să spun nimic, te rog numai să rămîi aici!
Livia.—(tresare, apoi îi priveşte o clipă). Nu pot. *Acum nu* se mai poate.
Dan.—...încă odată: dece?
Livia.—(deslușit). Pentrucă n'are sens ce faci. *Acum* ăsta-i singurul motiv: pentru că n'are sens ce faci.
Dan.—Totuşi...
Livia.—Dela tine nu pot primi aşa ceva. Asta era bun pentru Valentin.
Dan.—(viu). Cum?
Livia.—Da, faţa ta, privirile astea, toate mi-l amintesc.
Dan.—(încet, fără să o mai privească). Ţi-ar face atît de rău?
Livia.—Intrebi? Bine dar... Ascultă Dan (îl întoarce cu faţa către ea)... într'atît de rău, încît uite acum îmi dau seama că dacă mă port aşa cu tine, dacă mă încăpăţînez să plec acuma... fără nici un motiv... e pentrucă mi'l aminteşti. Purtarea ta mi-l aminteşte, mi se pare că retrăesc clipe din care au fost lîngă el... pentru că nu mai pot tolera capricii, strigăte, scene, nebunii nemotivate... nu nu, eu nu mai pot. Numai cînd mă gîndesc la ele, la cum eram lîngă el, mă turbur... se îneacă mintea, voinţa... e înjositor... (violent) aşa ceva nu se mai poate suporta... nu mai pot şi... acum tocmai tu, tu Dan... tocmai azi...
Dan.—(slab, mîinile căzute). Da.
Livia.—Da, da, sigur că da.
Dan.—(încet, rar, chinuit, cu o rugăminte de copil în glas). Şi... acuma tot ai să pleci?
Livia.—Da.
Dan.—Rămîi te rog.
Livia.—Şi eu te rog să mă laşi să plec, te rog (caută să-l mîngîie).

Dan.—(se degajă deodată, după ce a părut că se frămîntă să se reculeagă, să adune voinţa). Ascultă Livio, dacă tu pleci acuma voiu fi şi eu la tine acasă la şeapte. (alt ton). Cred că nu ai nici un motiv să nu mă primeşti!
Livia.—(uimire, disperare, oboseală). Bine dar asta-i nebunie... Cum la şeapte?
Dan.—Da, la şeapte. (repetă textul scrisoarei). Azi la şeapte voiu fi la tine.
Livia.—Bine... dar adineauri spuneai... credeam că ne-am învoit, că ai înţeles...
Dan.—Livio, ajunge. (se aşează pe canapea).
Livia.—(gata să plîngă). Dar n'are sens să te porţi aşa cu mine. Eu nu ţi-am greşit cu nimic... şi tu aşa fără motiv strici aşa totul... nici nu pot înţelege ce vrei dela mine, ce sînt toate astea... nu mai pricep nimic... ce vrei să faci din noi... credeam că niciodată n'o să fie lucruri de astea între noi... astfel de scene... şi cum îmi vorbeşti.
(Dan o priveşte, pare din ce în ce mai stăpînit, şi atent)... dece mă priveşti aşa... dece te uiţi aşa la mine?
Dan.—Iţi pare atît de extraordinar că vreau să vin la tine mai... devreme?
Livia.—Nu-mi pare extraordinar decît purtarea ta faţă de mine!
Dan.—(vorbeşte greu). Linişteşte-te. Dacă nu e nimic rău... vor trece toate dela sine. Acum du-te acasă. La şeapte voiu fi la tine. Ne vom lămuri acolo, ne vom lămuri cîteva ceasuri mai devreme. Cred că va fi bine pentru toată lumea. Acum sîntem prea turburaţi ca să putem continua... dar... (surîde crud) nu avem pentru ce aştepta până la 10 ca să ne lămurim: cu cît mai devreme cu atît mai bine.
(pauză).
Livia.—Asta-i tot?
Dan.—Da.
Livia.—(un timp, apoi încet). Plec, la revedere. (îi întinde mîna).
Dan.—(se scoală, o priveşte, apoi o trage la el). Dacă încă odată te-aşi ruga, acum, să rămîi, ai rămîne?
Livia.—(încet). Nu.
Dan.—(o îndepărtează şi spune strangulat). Bine... du-te.
(Livia pleacă. Rămas singur, Dan cade pe fotoliu, capul răzămat de birou. Mimică de disperare. Izbucneşte în plîns) Livio... Livio, ce faci... ce faci Livio...
(Cortina).

Henriette Ivonne Stahl

(Sfîrşitul în numărul viitor)

Resturi de limbă scito-sarmată [1]

Dacă istoria şi civilizaţia popoarelor scito-sarmate este destul de bine cunoscută astăzi, în schimb, cercetările lingviştilor sînt mai puţin avansate; aceasta provine din mai multe cauze; materialul de care dispunem, pentru cunoaşterea limbii acestor populaţii, este sărac şi nu întotdeauna sigur: cîteva cuvinte transmise de scriitorii clasici, glose de o interpretare dubioasă şi material onomastic şi toponimic extras din inscripţiile oraşelor pontice greceşti; în sfîrşit, cercetarea atentă a toponimiei Daciei şi Rusiei de sud, din antichitate şi din zilele noastre, îmbogăţeşte lista cu alte cîteva nume. Apoi, cînd vrem să interpretăm acest material lingvistic, ne lovim de un alt neajuns: istoria dialectelor iranice, în special a dialectelor de nord, nu e încă bine cunoscută; lingvistul trebue să opereze cu informaţii fragmentare, şi, de cele mai multe ori, să se adreseze, pentru comparaţie, la grupuri dialectale vecine, în neputinţa de a cita forma veche a dialectului de care ar avea nevoe; posibilitatea reapariţiei, mulţumită unei descoperiri fericite, a unor grupuri lingvistice dispărute, rămîne însă deschisă: reinvierea recentă a tokharicei şi a grupului iranic oriental justifică această nădejde.

Scopul articolului de faţă nu este de a relua, în amănunte, examenul resturilor de limbă scito-sarmată: această lucrare a fost întreprinsă şi dusă la bun sfîrşit de alţi cercetători, cu suficientă autoritate; mă voiu mulţumi, deci, să examinez, rapid, cîteva cuvinte caracteristice şi să indic care sînt rezultatele la care s'a ajuns în această materie; îmi propun să insist, apoi, asupra problemei cuvintelor iranice intrate la o epocă veche în limbile romanice, şi în special în romînă. Cu acest prilej, vom examina metoda care trebue urmată într'o astfel de cercetare, pentru că lingvistica dispune astăzi de o metodă riguroasă şi de mijloace de control suficiente: încrederea în metodă presupune, fireşte, un „act de credinţă",

1. Am tratat acest subiect într'o conferinţă ţinută la *Institutul de studii sud-est europeean*; v. *Neamul romănesc* din 12 mai 1929.

ABREVIAŢIUNI. *alb.*=albanesă; *av.*=avestică; *dr.*=dacoromînă; *gr.*=greacă; *ir.*=iranică; *lit.*=lituană; *oss.* ossetă; *ot.* (turcă) otomană; *pers.*=persană; *prov.*=provansală; *r.*=rusă; *retorom.*=retoromană; *sl.*=slavă; *sp.*=spaniolă; *ung.*=ungară; *v.*=vechi.

prealabil, care, odată acordat, permite lingvistului să renunţe la apropieri în aparenţă seducătoare, dar care nu sînt justificate de metodă.

I

Vom examina, mai întâiu, care erau locuinţele Scito-Sarmaţilor în cursul antichităţii şi evului-mediu, mişcările executate de aceste populaţii în acest răstimp şi numele subt care ele sînt cunoscute.

Pe la 750 în. d. C., *Sciţii* înlocuesc pe *Cimerieni* în Rusia de sud; mai tîrziu, în timpul lui Dariu (521-483 în. d. C.), Sciţii sînt semnalaţi între Dunăre şi Don; la estul Donului sînt aşezaţi *Sarmaţii*, semnalaţi de scriitorii greci în jumătatea a doua a sec. al IV-lea în. d. C., pe cursul mijlociu al Donului. Împinşi spre vest de Mongoli, Sarmaţii ocupă, în a doua jumătate a secolului al III-lea, stepele dintre Don şi Nipru. *Massageţii* şi *Sacii* sînt aşezaţi la estul Mării de Aral (Oxiana), pe Araxes; la aceiaşi epocă, Armenia, Capadocia şi Pontul sînt colonizate de Perşi. Incepînd cu secolul I d. C., Sacii sînt semnalaţi în India de nord-vest, în provinciile Panjtal, Wachān, etc.; ei cucerise cu două veacuri mai de vreme provincia *Drangiana*, care căpătase numele cuceritorilor: *Sakastan* (<*Saka*), azi *Seïstan*. In sec. I d. C., la vestul Sarmaţilor, aşezaţi între Nipru şi Don, găsim pe *Iazygi*, care se întind până la Carpaţi; ei trec Dunărea şi Tisa pe la 50 d. C. *Aorsii* sînt semnalaţi la vestul Donului, iar în 62 d. C. *Roxolanii* locuesc la vestul Niprului. *Sigynii* apar pe malurile Mării Caspice; ei sînt semnalaţi apoi în Dacia, în Oltenia şi în Bănat, de unde, prin valea Savei, ajung pe ţărmurile Adriaticei. Sarmaţii n'au distrus sau asimilat pe Sciţi; aceştia sînt semnalaţi în Crimeea şi în Dobrogea, după venirea Sarmaţilor. Ca şi Sciţii, Sarmaţii sînt un popor iranic, cu infusiune de sînge mongol; această origine dublă poate fi dedusă şi din monumentele de artă scito-sarmată, pe care sînt figurate două tipuri de luptători: unul mongol şi celălalt indo-europeean. Scito-Sarmaţii au în comun nu numai tipul etnografic, dar şi organizaţia politică şi economică; deosebirea residă în armament şi în tactica de luptă: Sciţii sînt arcaşi pedeştri, pe cînd Sarmaţii sînt călăreţi şi se servesc de lănci. Pe de altă parte, stilul animal, care caracterisează arta scită, apare evoluat la Sarmaţi, în sensul că animalele devin ornament şi obiectele sînt polichrome [1].

1. Stilul animal a fost dus probabil de Huni în China, unde a provocat renaşterea artei chineze subt dinastiile Ceu (sec. VI—IV în d. C.) şi Han (206 în. d. C.—220 d. C.). Am evitat să întrebuinţez, în cursul acestui articol, termenul *turan*, din cauza neprecisiunii sale; în adevăr, prin *Turan* se înţelege regiunea dela nordul Pamirului şi Thibetului, cuprinsă între Marea Neagră şi Marea Galbenă. Pe acest teritoriu întins s'au întîlnit popoare de rasă cu totul diferită; cît priveşte numele *turanică*, dat unei familii de limbi (limbile turceşti, mongola, tunguza şi limbile fino-ugriene), el este abandonat astăzi.

Pârvan a arătat că monumentele de artă scito-sarmată descoperite în regiunea carpato-dunăreană sînt departe de a atinge strălucirea celor din Rusia de sud: în nordul Thraciei nu s'au stabilit, în mijlocul populației locale, decît mici grupuri iranice, pe cînd în Rusia meridională a existat un bloc iranic compact. Grupări iranice mai importante sînt semnalate în nordul Ungariei, în sudul Ardealului [1] și în stepa Țării Romînești. Sciții din nordul Ungariei n'au fost în contact cu cei din sudul Ardealului: cei dintăiu fac parte din grupul de populație iranică care s'a răspîndit în nordul Basarabiei, Bucovina, Galiția, Silesia și Brandeburg. Celălalt val de populație iranică s'a răspîndit din Basarabia spre vest, acoperind sudul Moldovei și trecînd în Ardeal prin văile Mureșului, Oltului și prin pasul Oituz. În sfîrșit, Iranii au mai pătruns în Dacia și în Bulgaria prin cîmpia Țării Romînești, trecînd apoi spre Adriatică, și prin Dobrogea; ei urmează drumul pe care l-au apucat mai tîrziu Goții și Bulgarii. Despre *Agathirși*, care locuiau pe amîndouă malurile ale Mureșului și care sînt semnalați în jurul Abrudului, avem știri precise culese de Herodot la Olbia, colonie grecească care era in legături comerciale cu sudul Ardealului. Agathirșii supusese populația dacă locală, dar, cu timpul, au fost asimilați de Daci: la 100 d. C., procesul de asimilare era desăvîrșit. În sec. IV d. C. *Alanii*, în solda Hunilor (neam turcesc), înaintează spre vest; la începutul secolului al V-lea îi găsim în Panonia. Mult mai tîrziu, în sec. al XIII-lea, regele Bela al IV-lea colonisă Ungaria cu Alani și Cumani. Teritoriul Alanilor [2], între Budapesta și Debreczen, se întindea pe amîndouă malurile ale rîului Zagyva; acești Alani nu sînt urmașii Alanilor semnalați mai înainte la Dunăre. Îi găsim la nord de Sevastopol în sec. al XIII-lea, și în sec. al XV-lea aflăm că Alanii se întind din Crimeea până la Cetatea-Albă [3].

E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913; M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926 (aceste patru lucrări sînt fundamentale și conțin toate referințele bibliografice; cf. exposeul lui G. Radet, *Le monde scythe*, în *Journal des savants*, 1923, p. 247-259 și Schrader-Nehring, *Reallexikon der indogerm. Altertumskunde*, 1917-1929, s. v. *Iranier* și *Skythen*; o hartă, cu indicația satrapiilor imperiului persan, sub Dariu, în *The Cambridge ancient history*, IV, 1926, p. 194-195); V. Pârvan, *Dacia, an outline of the early civilizations of the carpatho-*

1. In sudul Ardealului, această civilizație a lăsat urme mai însemnate în județele Trei Scaune, Odorhei, Mureș-Turda, Tîrnava și Alba de jos.

2. Ung. *Jászság* <v. r. *Jasi*, r. *jasy* „numele Osseților" <*Ās*.

3. Indicațiile bibliografice date în cursul acestui articol se mărginesc la strictul necesar; amănuntele sînt date în lucrările la care se trimite, care conțin bibliografia completă.

danubian countries, Cambridge, 1928 (sintesă clară și elegantă). Asupra artei scito-sarmate, v. și M. Rostovtzeff, *L'art gréco-sarmate et l'art chinois de l'époque des Han*, în *Aréthuse*, Paris, 1924, p. 81 urm. și Id., *L'art chinois de l'époque des Han*, în *Revue des arts asiatiques*, Paris, 1924, n-l 3, p. 11 urm. Cf. H. d'Ardenne de Tizac, *L'art chinois classique*, Paris, 1926, p. 7. urm.; W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten*, Berlin, 1928.

AGATHIRȘI. C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen, Akademie der Wissenschaften in Wien, Anzeiger*, 1925, p. 69 urm. (ajunge la aceleași rezultate ca și Pârvan).

ALANI. Articolul lui Tomaschek (*Alani*), din Pauli-Wissowa, *Real-Ecyclopedie der classischen Altertumwissenschaft*, I, col. 1282 urm., merită să mai fie consultat.

SACI. Studiul lui G. Hüsing, *Völkerschichten in Iran*, în *Mitteilungen d. Anthropolog. Gesellschaft in Wien*, 46, 1916, p. 199 urm., trebue consultat cu multă critică.

Dacă examinăm, acum, diferitele denumiri ale acestor populații constatăm două lucruri:

1. Toate numele se explică prin iranică.

Alani ('Αλανοί) <*Ārya* (cf. gr. ('Αριανή), potrivit legii fonetice **-ry-*>*-l-* care caracterisează grupul de nord [1]; cf. oss. *Ir* „Osseți, țara Osseților" <av. *airya*.

Aorsi ('Αορσοί), nume dat Alanilor, cf. av. *auruša* „alb".

Asai ('Ασαῖοι) „Alanii dela Don", cf. av. *āsav-* „iute, rapid" (av. *āsu-aspa* „calul iute"). *Ās*, nume dat Alanilor, după sec. al IX-lea; cf. 'Αλανορσοί, la Ptolemeu <'Αλανοί + 'Αορσοί.

Δαούρσιοι „Dacii albi" din Dalmația <Δάοι „Daci" + 'Αορσοί (Pârvan, *Getica*, p. 38-39); cf. Δάος, la Olbia.

Massageți (Μασσαγέται) „Geții mîncători de pește", cf. av. *masya*—„pește".

Roxolani ('Ρωξολανοί) „neam sarmat" (Strabo, Ptolemeu); cf. av. *raoxšna-* „luminos, lucios" + 'Αλανοί = „Alanii blonzi". Redarea lui *xš* și *š* prin gr. ξ e normală: cf. av. *axšaēna* = gr. ἄξεινος și av. *aša-* (+ *paϑa*) „pe drum" = gr. 'Εξαμπαῖος „Bugul" (Hypanis; Herodot) [2].

Saci (Σάκαι), nume generic al triburilor iranice dintre Oxus (Amudarja) și Jaxarte (Syrdarja), în inscripțiile suveranilor Achemenizi: „cei de dincolo de mare" și „cei dela est"; cf. v. pers. *Saka-* „Scit".

2. Denumirile acestea sînt date de vecini aceleași populațiuni iranice de nord, după cum veneau în atingere cu cutare sau cutare trib iranic, și porecle (cf. *Massageți*, *Roxolani*, etc.). Numele na-

1. R. Gauthiot, *Essai de grammaire sogdienne*, p. III.

2. Densusianu, *Grai și suflet*, IV, 1929, p. 146—147.

țional al acestei populații este *Scoloți* (Σκόλοτοι), *Ašgūzaai*, în inscripțiile asiriene; Grecii l-au denumit *Sciți* (Σκύθαι) „populația iranică dela nordul Mării Negre, dela Marea Caspică și dela Marea de Aral", extinzînd, astfel, asupra întregei populații iranice de nord, numele unui grup, numit *Saka*- de Perși, Σάκαι, la scriitorii greci (cf. glosa lui Hesychius: σακαία „sărbătoare scită") [1]. Sacii din Dacia, care au lăsat urme în numele de localități (cf. *Sacidava*, lîngă Durostorum și la sud de Apulum), sînt, prin urmare, Sciți [2].

Caracterul iranic al acestei populații este, deci, bine definit: el e confirmat prin ceiace știm cu privire la civilizația scito-sarmată, care reprezintă avangarda civilizației iranice în Europa.

II

Putem trece, acum, la examenul resturilor de limbă scito-sarmată.

Am enumerat mai sus izvoarele de care dispunem pentru cunoașterea acestei limbi. Concluzia examenului este că cele mai multe nume se explică prin iranică. Aceasta nu înseamnă, firește, că Scito-Sarmații erau toți Irani: ceiace pare sigur, este că aristocrația care domina această populație era iranisată: Scito-Sarmații vor fi încorporat în organisația lor politică oarecari triburi mongole; teoria „mongolă" (Geza Nagy, Minns, J. Peisker, Treidler) este, deci, în parte cel puțin, justificată. Trebue relevat aici, pe de altă parte, că, unele nume din materialul amintit, sînt thrace: aceasta se explică mulțumită strînselor relații dintre Thraci și Scito-Sarmați, în Dacia.

Las să urmeze, acum, cîteva numiri iranice dela nordul Dunării; mai întîiu, cîteva nume proprii culese în inscripțiile din orașele pontice grecești: Olbia, Tanaïs, Tyras, începînd cu sec. al II-lea în. d. C.:

φίδας, cf. oss. dig. *fīdä* „tată". φούρτας, cf. oss. *furt* „fiu" (cf. numele de persoană *Furduh*, într'un document din 1323 provenind din Ungaria). λείμανος, cf. oss. *limän* „prieten".

Trecem la numele toponimice:

Numele Dunărei, și în primul rînd dr. *Dunăre*, pune o serie de probleme, pe care le vom examina rapid.

Pe lîngă forma romînească, și lăsînd de o parte denumirea Ἴστρος, găsim atestate două forme, cu un vocalism diferit: *Danuvius* (la Caesar) și *Danuvis* (Δάνουβις), deci forme cu vocalismul *a* al radicalului, și, pe de altă parte, forme cu vocalismul *o* sau *u* (trecerea la *u* e un fapt fonetic banal și general): Δούναβις, la

1. Asupra numelui Sarmaților (Σαυρομάται și Σαρμάται, două popoare diferite [?]), v. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 112 urm. și Vasmer, *Die Iranier in Südrussland*, p. 51.

2. Pârvan, *Getica*, p. 15, 119, 261, 271-272 și 284; Patsch, *loc. cit.*

Pseudo-Cesar din Nazianz, și **Dōnawi*, *Dūnawi* (nominativ), **Dūnaujai* (dativ), în gotică, *Dunavŭ* în v. slavă.

Cum se explică aceste forme?

Originea celtică a formei occidentale nu mai este admisă astăzi; părerea lui Pârvan, după care aceste forme ar fi fost transmise Celților de Scito-Sarmați, care erau la ei acasă în părțile Dunărei, e foarte verosimilă. Formele cu vocalismul *a* se explică, prin urmare, dacă plecăm dela av. *dānav*- „rîu, fluviu" [1]; pentru cele cu vocalismul *o*, *u*, trebue să pornim dela o formă cu vocalismul *o* al radicalului, cf. oss. *don* „rîu". Partea a doua a cuvîntului, în romînă, slavă și gotică e alcătuită dintr'un sufix al limbii împrumutătoare: *-ris* în thracă (dr. *Dunăre*), *-avo-*, *-ava-*, sau *-ajo-* în slavă, *-v-*, sau *-j-* în gotică. Singura dificultate care subsistă, dacă adoptăm această explicație, residă în faptul că sîntem obligați să admitem, în acest cas, că ir. *ā* trecuse la *o* la o epocă veche; în adevăr, dacă n'am admite aceasta, atunci n'am mai putea pleca dela un radical cu vocalismul *o*; se știe că trecerea lui *ā*, *a* + *n*, *m* la *o* e atestată în osseță [2], și se admite că acest fenomen s'a produs înainte de contactul dintre ungară și osseță, deci, cel mai de vreme înaintea sec. IV d. C. Dar avem oare dreptul să admitem că fenomenul e foarte vechi? Cuvinte ca Ἀλανοί sau τάναις, de ex., nu ne autoriză, în toate cazurile, să atribuim acestui fenomen o mare vechime. Totuși, aceasta pare a fi, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, explicația cea mai mulțumitoare: căci explicația lui Skok (*a-u*>*u-a* prin metatesă vocalică [!]), deși ar avea avantajul să simplifice problema, prin faptul că am porni dela un singur radical cu vocalismul *a*, este inadmisibilă.

V. Pârvan, *Considerațiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, București, 1923, p. 16 urm. (*Analele Ac. Rom.*, seria 3-a, t. I, liter.); E. Gamillscheg, *Zum Donaunamen* în *Zeitschrift für slavische Philologie*, III, 1926, p. 149 urm; A. Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Göteborg, 1927, p. 345 urm.; P. Skok, *Dunaj et Dunav*, în *Slavia*, VII, 1929, p. 722 urm.

Νάρακον (στόμα) „canalul Sulinei", cf. oss. tag. *narāg* „strîmt".

Πόντος Ἄξεινος „Marea Neagră"; cf. av. *axšaena*- „de culoare întunecată", cu *xš* redat prin gr. ξ, procedeu examinat mai sus. Cf. Πόντος Μέλας „Marea Neagră", la Euripide, și Σκύθικός Πόντος, la Theocrit.

Πόρατα (Πυρετός, Herodot) „numele scit al Prutului"; cf. gatha, av. *pərətav*- „trecere, vad, punte"; în Evul mediu Prutul e numit „Alanus fluvius".

1. Pentru flexiunea acestei forme, v. H. Reichelt, *Awestisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1909, p. 194.

2. Oss. *o* corespunde ir. *ā*, *a*+nasală; cf. Miller, *Die Sprache d. Osseten*, p. 20.

τάναις „Donul", cf. av. *dānav-* „rîu, fluviu", oss. *don* „rîu"; *t* inițial este o grafie improprie pentru a reda sonora corespunzătoare.

Pe lingă acest material, mai sînt nume proprii din aceiași regiune care se explică prin pehlvi sau persană; vom examina mai departe repartiția dialectelor iranice. Prezența onomasticei persane e datorită influențelor culturale (influența regatului Pontic asupra regatului Bosforului cimerian): cu alte cuvinte, numele care se explică prin persană n'au valoare pentru stabilirea grupului dialectal din care face parte limba scito-sarmată.

III

Ne rămîne, înainte de a trece mai departe, să examinăm trei nume păstrate până în ziua de astăzi în Dacia și în Rusia meridională, care se explică de asemenea prin iranică.

Dunărea, explicat mai sus.

Jasska, sat pe Nistru, în Rusia; cf. av. *āsav* „iute"; același etimon îl are toponimicul nostru *Iași* (capitala Moldovei și sat în jud. Gorj; cf. *Gura Iașului*, în Romanați, și *Valea Iașului*, în Argeș). Cuvîntul a pătruns la noi prin canal slav, după cum probează protesa lui *j-*; cf. v. r. *jasi* (pl.) *Jasĭskyjĭ tŭrgŭ* „tîrgul Osseților". Forma *Iași* ar fi un plural, ca toponimicile *Buglari*, *Ruși*, *Sîrbi* dela nordul Dunării, semnalate, pentru comparație, de Philippide [1].

Zărand (din munții Apuseni) ar putea fi apropiat de Ζάρανδος, n. pr. în regiunea Donului (pentru care cf. oss. *zărond* „bătrîn"); Densusianu explică numele romînesc prin av. *zaranya-* „aur" [2], dar fonetismele nu corespund: ne-am aștepta, în adevăr, la forme de tipul oss. (*sugh-*) *zărinä* „aur"; cf. ung. *arany* „aur", zyr.-votjak *zarñ*, etc.

SCITO-SARMATA. M. Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I: Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, 1923 (de consultat cu critică pentru partea etimologică); Id., *Iranisches aus Südrussland*, în *Streitberg Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 367 urm.; Id., articolul *Skythen* (Sprache), în Ebert's, *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, 1928, p. 236 urm. (informații bogate, presintate concis; referințe bibliografice); V. Pârvan, *Considerațiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, București, 1923 (*Analele Acad. Rom.*, seria 3-a, t. I, liter.; fără a fi lingvist, Pârvan a reușit să dea indicații prețioase; detaliul trebue, însă, revizuit).

1. A. Philippide, *Originea Romînilor*, I, p. 728 urm.; cf. Vasmer, *op. cit.*, p. 26. Philippide, *l. c.*, p. 730: „*Iaș*, singular analogic după pluralul *Iași*". Vezi acum și G. Weigand, *Balkan-Archiv*, IV, Leipzig, 1928, p. 176.

2. O. Densusianu, *Noms de lieux roumains d'origine iranienne*, în *Donum natalicum Schrijnen*, 1929, p. 426.

Pentru informația generală, există compendiul publicat de W. Geiger și E. Kuhn, *Grundriss der iranischen Philologie*, 4 volume, Strasburg, 1895—1904 (vol. I în 2 părți și un supliment, datorit lui Vs. Miller și consacrat ossetei; vol. II tratează despre literatură, istorie și cultură), care nu mai e la curent cu stadiul actual al cunoștințelor noastre, mai ales după descoperirile din ultimii ani. Cf. exposeurile lui H. Reichelt, *Iranisch*, în *Festschrift für W. Streitberg*, Heidelberg, 1924, p. 273 urm., și în vol. 4, partea a doua din *Gesch. d. indogerm. Sprachwissenschaft*, publ. de A. Debrunner și F. Sommer, Berlin-Leipzig, 1927.

Pentru lexic, *Altiranisches Wörterbuch*, întocmit de C. Bartholomae, Strasburg, 1904, completat de același, *Zum altiranischen Wörterbuch*, Strasburg, 1906 (*Beiheft* la vol. XIX din *Indogerm. Forschungen*) [1].

VECHEA PERSANĂ. A. Meillet, *Grammaire du vieux perse*, Paris, 1915.

PERSANA. Paul Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, Strasburg, 1893 și H. Hübschmann, *Persische Studien*, Strasburg, 1895.

OSSETA. H. Hübschmann, *Etymologie und Lautlehre d. ossetischen Sprache*, Strasburg, 1887; Vs. Miller, *Die Sprache der Osseten*, Strasburg, 1903 (supliment la vol. I al *Grundriss*-ului publ. de Geiger-Kuhn); H. Sköld, *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen*, Lund, 1925 (concluziile autorului sînt discutate); Z. Gombocz, *Osseten-Spuren in Ungarn*, în *Streitberg Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 105 urm.; Id., *Ossètes et Iazyges*, în *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, III, 1925, p. 5 urm.

SOGDIANA. R. Gauthiot, *Essai de grammaire sogdienne*, Paris, 1914—1923 (numai fonetica; partea a doua, redactată de E. Benveniste, este în curs de tipărire).

IRANICA ORIENTALĂ. E. Leumann, *Zur nordarischen Sprache und Literatur*, Strasburg, 1912 (ediție de texte și comentar); cf. P. Pelliot, în *Mémoires de la Soc. de linguistique de Paris*, XVIII, 1913, p. 89 urm.; H. Reichelt, *Das Nordarische*, în *Indogerm. Jahrbuch*, I, 1914, p. 20 urm.

IV

Așa dar, materialul onomastic și toponimic din Dacia și din Rusia de sud pe care l-am examinat până acum, se explică prin grupul de nord al limbilor iranice, numit *scitic*. Această constatare are o consecință imediată: de cîte ori vom avea de explicat prin

1. Dicționarul lui Vs. Miller, *Ossetisch-russisch-deutsches Wörterbuch*, publ. de A. Freiman, I, Leningrad, 1927, nu mi-a fost accesibil la București.

Iranica comună

- **Grupul de sud sau occidental**
  - nord-vest *gathica*: limba strofelor versificate din Avesta, numite *gatha* (sec. 6—5 în. d. C.) [1].
  - *Vechea persană* (fr. *vieux perse.* germ. *altpersisch*): graiul suveranilor Achemenizi (521 în. d. C. încolo) [2].
    - Dialectele *parthe* numite *pehlvi* (texte manicheene din nord-vest). Limba comentariilor Avestei (*zend*), scrise în timpul suveranilor Sassanizi (s. 3 d. C.) Stadiul lingvistic numit *mittelpersisch*, de lingviștii germani [3].
      - *Persana* (fr. *persan*, germ. *neupersisch*): sec. 9 d. C. încolo. Persana literară (sud-vest) [4].
- **Grupul de nord sau *scitic*** [5]
  - *Sarmata* (limbă „mijlocie")
    - *alana* (evul mediu)
      - *osseta* (vorbită azi în Caucas): două dialecte: oriental: *tagauric*; occidental: *digoric*; sub-dialect tagauric: *tual*.
    - ? Grup diferit de cel osset [6]
    - *sogdiana* (sec. 1 d. C., sec. 7—9 d. C.) [7]. Limbă iranică vorbită în Turkestanul rusesc, avînd ca centru Samarkand.
      - *yagnōbī* [8]: vorbită astăzi în Turkestanul rusesc.
- **Grupul de nord-est.** Dialectele iranice din Pamir vorbite în zilele noastre (continuă dialectele vorbite în Pamir în momentul cuceririi musulmane): *Wachi, Sariqolī*, etc.
- **Grupul oriental** (numit *sakisch* de lingviștii germani) [9]: limba vorbită în partea orientală a Turkestanului chinezesc. Texte descoperite în sudul Turkestanului de est de misiunile v. Stein, Grünwedel, v. le Coq și Pelliot (sec. 2 și sec. 8—10 d. C.).

---

1. Inscripțiile achemenide sînt redactate în limba care trebue să fi fost vorbită de aristocrația persană din epoca lui Dariu (521—483 în d. C.). Vechea persană prezintă particularități lingvistice caracteristice, care o separă de celelalte grupuri iranice.

2. Limba suveranilor Sassanizi e numită *parsi* „limba Persiei", după caracterele persane întrebuințate în textele din acea epocă; tot astfel, textele scrise în caractere zende poartă numele *pazend*. Așa dar, *parsi* nu denumește la origine o „limbă", ci o „transcripție". *Zend*=„explicație, comentar"; comentariile în proză ale strofelor versificate din *Avesta* (numite *gatha*), sînt scrise în limba *pehlvi*, adică în limba persană din epoca sassanidă. In rezumat, zice Darmesteter, succesiunea lingvistică în Persia, dela origini până în zilele noastre, este: *v. persană-parsi-persană*, sau *v. persană-pehlvi-persană*, sau *v. per-*

iranică un cuvînt din aceste regiuni, va trebui să ne adresăm la dialectele septentrionale. Vom vedea mai departe care sînt consecințele acestui principiu: pentru moment, ne oprim la următorul tablou de ansamblu, care înfățișează stadiul cunoștințelor noastre actuale asupra dialectelor iranice.

---

sană-medio-persană-neo-persană (denumirea din urmă, care are avantajul de a nu preta la echivoc, e întrebuințată de lingviștii germani; v. J. Darmesteter, *Études iraniennes*, I, Paris 1883, p. 38 urm.).

3. Se numește *persană* limba vorbită de Perșii mahometani și notată cu caractere arabe, începînd cu sec. al IX-lea d. C. Formele dialectale citate uneori ca persane nu aparțin limbii scrise, care are ca bază un mic grup de dialecte locale din sud-vest.

4. Textul *Avestei* ne-a fost transmis într'o redacție sassanidă. Compilatorii au inserat la întîmplare, în textul comentariilor, o serie de strofe versificate numite *gatha* „text vechiu și original", scrise într'o limbă care, în momentul redactării, se îndepărta de limba vorbită și pe care compilatorii tardivi o înțelegeau rău. Limba gathică e grea de localizat: în timpul din urmă, s'a propus localizarea în nord-vest (A. Meillet, *Trois conférences sur les gatha de l'Avesta*, Paris, 1925, p. 26-27— *Annales du Musée Guimet*. Bibl. de vulgarisation, t. 44). Strofele *Avestei*, redactate probabil de mai mulți autori, reproduc predicile reformatorului religiei iranice, Zoroastru (*Zaraϑuštra*), născut pe la 660 în d. C; comentariile în proză, care întovărășeau strofele, s'au pierdut; autorii acestor strofe își exprimă dorința ca alți șefi, care ar favoriza poporul crescător de vite, să vie la putere. Peste mai puțin de un veac, Dariu învingea șefii locali și conducea provinciile prin satrapi, reprezentanți ai puterii centrale (v. A. Meillet, *loc. cit.*, unde se dau și indicațiile bibliografice necesare; cf. observațiile lui M. Mauss, în *L'Anthropologie*, 34, 1924, p. 295 urm.).

5. „A un moment donné de l'antiquité, il y a eu une langue scythique qui était assez peu différenciée pour que les Sogdiens, les Xorazmiens et les peuples de langue très voisine de celle des Ossètes et des Alans fussent ὁμόγλωττοι παρὰ μικρόν" (Gauthiot, *Essai de grammaire sogdienne*, p. 3). Cele mai vechi monumente de care dispunem pentru cunoașterea scitei sînt inscripțiile grecești din orașele Pontice: sec. II în. d. C. încolo.

6. Unele cuvinte iranice din limbile caucasice de nord nu se regăsesc în osseta și nu pot fi explicate prin osseta: ele presupun, prin urmare, existența în Caucasul de nord, la o epocă veche, a unui dialect iranic diferit de osseta; v. N. Troubetskoy, *Remarques sur quelques mots iraniens empruntés par les langues du Caucase septentrional*, în *Mémoires de la Soc. de linguistique de Paris*, XXII, 1920, p. 247 urm.

7. Textele sogdiene au fost descoperite în Asia centrală, în special în provincia chineză Kan-Su. Sogdiana e o limbă „mijlocie", ca medio-persana (pehlvi).

8. Asupra dialectului *yagnōbī*, vorbit în valea *Yagnōb*-ului, vezi, afară de expozeul lui W. Geiger, *Über das Yaghnōbī*, în Geiger-Kuhn, *Grundr.*, I, 2, p. 334 urm., darea de samă a lui R. Gauthiot, care a fost la fața locului: *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Comptes-rendus des séances de l'année 1913*, Paris, 1913, p. 671 urm.

9. Textele scrise în acest dialect se află la același grad de evoluție ca medio-persana (pehlvi); inovațiile lingvistice atestate în iranica orientală se regăsesc în wachi și sariqoli (grupul din Pamir). Nici Geiger (Geiger-Kuhn, *Grundr.*, I, 2, p. 290), nici Meillet nu admit identificarea adoptată de lingviștii germani: „l'affirmation que l'iranien oriental serait du sace est bien aventurée" (Meillet, *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XIX, 1914, p. 55).

Singura diferenţă pe care o putem stabili, în baza materialului cunoscut astăzi, între scită şi sarmată, este cronologică: cea dintăiu este mai veche şi trebue deci comparată, ca vechime, cu avestica (gāthica), pe cînd sarmata e o limbă iranică „mijlocie", adică mai recentă, şi se află în aceiaşi stare de dezvoltare ca dialectele parthe. (Vezi tabloul de mai sus).

Divergenţele dintre diferitele grupuri lingvistice pe care le-am examinat sînt exprimate în spaţiu şi în timp; cînd comparăm două forme din două dialecte diferite, trebue ţinut samă de amîndoi aceşti factori: din punctul de vedere al „gradului" de evoluţie (deci, factorul „timp"), o formă medio-persană se află în acelaşi stadiu de evoluţie ca o formă sogdiană: dar, pentru sogdiană, în primul rînd al comparaţiei ar veni scitica, şi, în lipsa ei, formele moderne (osseta şi yagnōbī), pe cînd medio-persana ar trebui comparată mai intâiu cu vechea persană. A doua observaţie de care trebue să ţinem samă este profunda divergenţă dintre grupul de sud-vest şi grupul de nord, care se traduce prin inovaţii lingvistice particulare în fiecare grup.

V

Trecem acum la examenul problemei cuvintelor iranice împrumutate de limbile romanice.

Prima întrebare la care se cuvine să răspundem, este următoarea: ce condiţiuni trebue să realizeze un astfel de împrumut, atestat în romînă, de exemplu? Răspunsul este uşor de dat, în urma expozeului din paginile precedente: un cuvînt din această categorie trebue să aibă o formă fonetică care să corespundă tratamentului din grupul scitic, pentru că ştim că singur acest grup iranic a fost în contact neîntrerupt cu populaţiile din Dacia şi din teritoriile vecine; lingvistul se conformează prin aceasta realităţilor geografice şi culturale, care justifică o astfel de apropiere.

Iată două exemple. Retorom. *betsch* „viţel", *berr-* „ţap" (cuvîntul apare, cu variaţii de vocalism şi de sens, în italiană, franceză, provansală, albaneză şi romînă) au fost explicaţi de Ov. Densusianu prin pers. *beč(č)e*, *bač(č)a* „pui de animal, copil", *ber(r)e*, *bar(r)a* „miel" [2]. Dar, după cum a arătat Meillet, apropierea nu este justificată, pentru că *b* iniţial este un tratament exclusiv persan literar şi, deci, valabil numai cu începere din sec. IX d. C [3]. În adevăr, lui *b-* din cuvintele persane corespund *v* sau *w* iniţiali în toate celelalte dialecte iranice [4] (grupul oriental are o spirantă,

1. Ov. Densusianu, *Irano-romanica*, în *Grai şi suflet*, I, 1923—1924, p. 39—71 şi 235—250.

2. *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXV, no. 77, p. 88.

3. Celelalte dialecte persane au *v-*: *vače*, *večă*, *več́e*, *vare*, *ver(r)ă* etc., Horn, *op. cit.*, p. 43 şi 49.

4. Leumann, *op. cit.*, p. 39—40.

deşi e notată *b*) [26]. Aşa dar, obiecţiunea prezintată de Meillet e suficientă pentru a ne face să respingem apropierea propusă, care nu ţine samă de istoria dialectelor şi de cronologie. Acelaşi criteriu a permis cîtorva lingvişti (Meillet, Mladenov, Trautmann) să explice prin slavă, şi nu prin iranică, cum propuneau unii (Berneker, Schrader-Nehring) pe v. sl. *bogŭ* „Dumnezeu", pentru motivul că *baga* e un cuvînt persan iar Slavii n'au venit în contact cu Perşii, ci cu Scito-Sarmaţii [27].

O explicaţie care trebue primită cu rezerve a fost propusă de Jokl pentru alb. (cuvîntul e atestat numai în ghega de nord-vest) *šak(ë)*, f., pl. *šaka* „căţea; femee publică" [28]; tratamentul iniţialei (*š*) şi faptul că cuvîntul turc ot. *sek* (împrumutat din persană) e întrebuinţat numai în limbajul poeziei, îl face pe Jokl să se adreseze limbilor iranice pentru a explica prezenţa cuvîntului în albaneză. Dar nici pehlvi *sak*, nici pers. *sag* „cîne" nu pot fi luaţi în consideraţie. Jokl e deci obligat să presupue că un trib iranic de păstori, emigrat spre vest, va fi transmis albanezei cuvîntul cu *š* iniţial (cf. wachi *šač*, deşi această presupunere nu este justificată de istoria dialectelor iranice, astfel cum o cunoaştem astăzi.

Incercarea lui Bröndal de a explica prin iranică cîteva cuvinte din spaniolă, italiană şi franceză, cuvinte care se regăsesc, pe de altă parte, în islandeză şi în fino-ugriană [1], porneşte dela cunoaşterea civilizaţiei scito-sarmate [2]: această civilizaţie putea da cuvinte care fac parte din terminologia construcţiei colibelor, prelucrarea pieilor de animale, creşterea cailor şi fermentarea laptelui. Şi, într'adevăr, Scito-Sarmaţii ne apar ca o populaţie nomadă, care domina o populaţie de cultivatori; nimic din cele ce ştim, cu privire la Scito-Sarmaţi, nu ne îndreptăţeşte să vedem într'înşii păstori nomazi. Dintre apropierile propuse de Bröndal, acele care iau în consideraţie cuvinte ossete sînt, fireşte, singurile care pot fi luate în samă pentru problema care ne preocupă.

VI

Pe lîngă criteriile examinate până acum, care ne permit să stabilim dacă un cuvînt dintr'o limbă romanică oarecare poate fi

.1 Schrader-Nehring, *op. cit.*, II, 1929, p. 416, Meillet, în *Bulletin de la Soc. de linguistique de Paris*, XXII, 1921, p. 49—50, Mladenov, în *Revue des études slaves*, IV, 1924, p. 190 urm., Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen, 1923, s. v. *baga-* (p. 23), Berneker, în *Aufsätze zur Kultur und Sprachgeschichte... E. Kuhn... gewidmet*, München, 1916, p. 177 urm. Cuvîntul se explică prin sl. comun *baga-* „parte"; cf. în v. sl. *ubogŭ* „sărac", *nebogŭ* „nenorocit", *bogatŭ* „bogat", lit. *bagótas* „id.". Sensul lui *bogŭ* „Dumnezeu" e, prin urmare, limpede: „acel care împarte, acel care dă în stăpînire".

2. N. Jokl, *Albanisch-iranische Berührungen*, în *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, XXXIV, p. 30 urm.

29. Fr. *alène*, „sulă", v. fr. *cote* „colibă", fr. *sur* „acru", *rosse* „mîrţoagă", sp. *raposa* „vulpoaică", prov. *esturienc* „tînăr luptător".

3. V. Bröndal, *Mots „scythes" en nordique primitif*, în *Acta philologica scandinavica*, Copenhaga, 1928.

explicat prin iranică, mai e un criteriu de care trebue să ţinem samă, pentru că e un bun mijloc de control, şi anume comparaţia cu ungara. In adevăr, în timpul perioadei de comunitate fino-ugriană, înainte de despărţire, Fino-Ugrienii au venit în contact cu grupul indo-iranic; de atunci datează împrumutul unui cuvînt ca acel care denumeşte „aurul": ung. *arany*, mordv. *sirńe*, zyr.-votjak *zarńi*; cf. av. *zaranya-* „aur". După despărţire, Ungurii au trăit subt stăpînirea Hunilor la nordul Caucasului, în aşa numita *Lebedia* (între Don şi Cuban). Aici, între sec. IV—VI d. C., după unii cercetători [1], în al VIII-lea [2], după alţii, ei împrumutară Alanilor o serie de cuvinte (34), care au caracterele fonetice ale ossetei orientale. Prezenţa acestor cuvinte iranice septentrionale în ungară are, prin urmare, o mare importanţă pentru studiul nostru: căci în amîndouă cazurile avem de-aface cu împrumuturi dela acelaşi grup iranic, şi, prin aceasta, putem controla deducţiile noastre [3].

Nu-mi rămîne, spre a încheia acest expozeu, decît să rezum rezultatele la care am ajuns: limba scito-sarmată şi, mai tîrziu, alana, fac parte din grupul septentrional al limbilor iranice; cuvintele iranice păstrate pe teritoriul Daciei şi în Rusia meridională se explică prin acest grup; de aceia, cînd e vorba să explicăm un cuvînt dacoromîn prin iranică, se cuvine să ne adresăm la grupul iranic de nord. Prin aceasta, respectăm cerinţele metodei, care ne împiedică să ne adresăm la grupuri dialectale cu care populaţiile din regiunile noastre n'au fost în raport.

Excurs: *despre relaţiile ungarei cu limbile turceşti.* După cercetările din urmă, filiaţiunea vechei bulgare este următoarea:

turcă comună (sau *hună*)
|
turcă occidentală
sau *ogurică* (Ὀνόγουροι)
|
v. bulgară sau *protociuvasă*
|
ciuvasă

Ungara a împrumutat o serie de cuvinte dela v. bulgară în sec. V—VI d. C., în regiunea fluviului Volga. Ungurii se stabilesc în Caucas în sec. V. Timp de şapte secole, strămoşii Ungurilor şi Ogurienii au făcut parte din imperiul hun:

1. K. B. Wiklund, art. *Finno-Ugrier (Sprache und Anthropologie)*, în *Ebert's Reallex.*, III, 1925, p. 364 urm.

2. H. Sköld, *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen*, Lund, 1925, p. 81.

3. Evident, controlul nu poate avea loc decît atunci cînd cuvîntul e atestat în amîndouă grupurile.

Hunii au dat strămoşilor Ungurilor clasa lor dirigentă; limba hună este şi ea o limbă turcă. In 1078, Pecenegii uniţi cu Uzii sînt semnalaţi la vestul Niprului, sub numele de *Cumani* (Κόμανοι); Cumanii nu erau nici Uzi, nici Pecenegi, ci un nou val al poporului turc îndreptat spre Europa. In sec. XIII o parte din Cumani, goniţi de invazia mongolă, se instalează în Ungaria, unde sînt colonizaţi, dimpreună cu Alanii, de regele Bela IV; ei sînt numiţi *Cuni*, în cronicele latineşti, nume care reproduce pe ung. (pl.) *Kün-ok* „Cumanii". Prin *Cumania* se înţelegea stepa dela nordul Mării Negre, spre est; prin *kipčak* sau *kipčak-cumană* se înţelege limba turcă vorbită în sec. XI d. C. în Crimeea şi în stepele Rusiei meridionale; *Codex Cumanicus* (scris în 1303), conţine un vocabular şi o serie de texte, în limba cumană [1]. Invazia pecenegă împinse pe Unguri spre vest, în regiunea dintre Nipru şi Siret numită *Atelkuzu* (ung. *Etelköz*); aici, ei se uniră cu poporul turc al Kabarilor; Ungurii intră în Ungaria, dimpreună cu Pecenegii şi Bulgarii de vest, în 896.

H. Paasonen, *Sur quelques mots relatifs à l'agriculture empruntés par les langues finno-ougriennes au proto-aryen ou à l'aryen ancien*, in *Journal de la Soc. finno-ougrienne*, 34, Helsingfors, 1917; P. Pelliot, *Apropos des Comans*, in *Journal asiatique*, avril-juin 1920, p. 125 urm.; J. Szinnyei, *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur*, ed. a 2-a, Berlin-Leipzig, 1921; H. Jacobsohn, *Arier und Ugrofinnen*, Göttingen, 1922; Z. Gombocz, în *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, I, 1923, p. 204 (dare de samă a lucrării precedente); Kai Donner, *Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken*, în *Journal de la Soc. finno-ougrienne*, 40, 1924; Sköld, *op. cit.*; Wiklund, *op. cit.*

CODEX CUMANICUS (bibliografie mai recentă). S. Salaville, *Un manuscrit chrétien en dialecte turc, le „Codex Cumanicus"*, în *Échos d'Orient*, XIV, 1911, p. 278—286; P. M. Bihl, în *Archivum franciscanum historicum*, VII, 1914, p. 138—144 (cu bogate indicaţii bibliografice şi trimiteri la articolele lui W. Bang); S. Salaville, *Un peuple de race turque christianisé au XIII-e siècle, les Comans*, în *Échos d'Orient*, XVII, 1914, p. 193—208; J. Deny, în *Journal asiatique*, juillet-septembre 1921, p. 134—135.

Al. Rosetti

1. *Codex Cumanicus* e scris probabil de misionarii Franciscani care se dusese să evanghelizeze triburile aşezate în împrejurimile Mării Negre şi Mării Caspice, între sec. XIII—XIV.

Poezia lui Cezar Boliac

Este în genere cunoscut că una dintre caracteristicele romantismului francez, subt influenţa căruia s'a regenerat literatura romînă, a fost manifestarea de preocupări universale, tendinţa de a îmbrăţişa şi soluţiona toate problemele ce se puteau pune spiritului omenesc.

E foarte firesc, în cazul acesta, ca cercetările să se îndrumeze în senzul de a stabili care anume dintre aceste preocupări, s'au înserat în ordinea de motive tratate de poezia romînă. Că întreaga noastră literatură cultă a fost supusă acestei influenţe, este un fapt ce nu se mai poate discuta. Şi nu se poate contesta nici faptul că, alături de o nouă directivă imprimată poeziei cultivate la noi înaintea apariţiei sale, ea a creat genuri nouă şi, în cadrul genurilor existente, specii nouă.

In cele următoare ne propunem să arătăm că forţa creatoare a influenţei franceze a mers atît de departe încît a creat, cu dimensiuni care le impun atenţiei cercetătorului, personalităţi literare. Este cazul lui Boliac, unul dintre cele mai fecunde spirite ce s'au manifestat în al doilea şi al treilea sfert al veacului trecut. Imbrăţişînd activitatea sa, cercetările noastre vor avea, deci, ca prim obiectiv, precisarea dimensiunilor influenţei franceze, în cazul dat.

Nota personală a literaturii lui Boliac a fost, se ştie, cea socială. Prin aceasta el pune, clar, o problemă nouă în literatura romînă. Dar toate preocupările sale în sensul acesta nu sînt decît reflexul celor ce se petreceau aiurea: în Germania, în Franţa şi, mai departe, în Anglia, de unde mişcarea franceză şi germană au primit mai mult decît simple sugestii. Din aceste trei centre, mişcarea literară cu preocupări sociale a radiat în toate direcţiile, astfel că, pentru cine vrea să înţeleagă just activitatea identică a lui Boliac, judecarea ei în cadrul indicat este o necesitate căreia nu i se poate sustrage.

Dar influenţa franceză se exercită asupra întregei activităţi poetice a lui Boliac. „Meditaţiile" din 1835, lucrarea cu care el apare în literatură, sînt colorate de felul de a simţi al lui Lamar-

tine şi de acela, pe care şi el şi contimporanii săi îl primeau tot prin filieră franceză, a lui Joung. Influenţa aceasta se poate urmări în întreaga sa operă, suprapunîndu-se unui fond personal cu rădăcini ce-l fixau, în anumite cazuri, de Orient.

II

Activitatea multilaterală a lui Boliac arată, într'însul, pe scriitorul modelat după cerinţele romantismului. El aducea, e drept, în osebitele direcţii în care s'a manifestat, o pregătire absolut insuficientă; dar faptul acesta nu putea constitui o piedecă în faţa tendinţei de creare — şi de creare vertiginoasă. Oricît de împrăştiată ar fi fost, însă, această activitate, un lucru se desprinde cu putere dintr'însa: năzuinţa de a realiza acelaşi scop. In felul acesta să nu ne surprindă faptul că arheologul, părăsind terenul propriu, se ocupă cu probleme pe care le desbătea şi în ziare, în discursuri politice şi — paralel — în unele dintre poeziile sale.

Inglobînd astfel poezia printre mijloacele cu care se urmărea realizarea unui scop practic, Boliac arată o concepţiune anumită despre rolul poetului. Nu căutînd să se retragă în singurătate, ci rămînînd în mijlocul semenilor săi, participînd intens la toate bucuriile şi durerile lor, — îşi îndeplineşte el datoriile sale. — Un rol de luptător, deci.

Concepţiunea aceasta ne întîmpină şi la alţi poeţi romîni, în primul rînd la Eliade. Ea derivă din felul de a vedea al unora dintre reprezentanţii romantismului francez. Era viu exemplul lui Lamartine, poetul care a avut atît de puternice răsunete la noi, şi care înţelegea să alăture activităţii sale poetice, preocupări de ordin social. Dar mai cu seamă [1] Béranger şi Victor Hugo sînt puternic representaţi, pe această lature, în literatura romînă. Influenţa lor strînsă răsare şi din atitudinea pe care Boliac a avut-o faţă de chestiunile sociale ce se desbăteau. Iată ce spune, în sensul acesta, Béranger:

„Les chansons nées depuis 1830 semblent se rattacher plutôt „aux questions d'intérêt social qu'aux discussions purement politiques. Et doit-on être étonné ? Une fois qu'on suppose reconquis „le principe gouvernemental, pour lequel on a combattu, il est „naturel que l'intelligence éprouve le besoin d'en faire l'application „au profit du plus grand nombre. Le bonheur de l'humanité a été „le songe de ma vie.

1 C. Bouglé, *Le romantisme social*, în Annales de l'Université de Paris, 1928, p. 431; în aceiaşi publicaţie, 1928, p. 439: A. Le Breton: *V. Hugo, chef de l'Ecole romantique*. Spre deosebire de Hugo, Lamartine, deşi înţelegea să celebreze tot ce interesează comunitatea, nu exploatează evenimentul zilei. V. A. Bellessort: *V. Hugo*, în *Revue Hebdomadaire*, Janv. 1929, p. 396. Iar pentru mai multe amănunte, lucrarea anterioară a lui Necdham: *Le développement de l'esthétique sociologique en France et en Angleterre, au XIX-e siècle*, Paris, 1926.

...„Mais il a fallu bien des circonstances extraordinaires pour „qu'il fût permis au chansonnier de s'immiscer dans les hautes „questions d'améliorations sociales. Heureusement, une foule d'hom„mes, jeunes et courageux, ont donné depuis peu, un grand déve„loppement à ces questions et sont parvenus à les rendre presque „vulgaires".

„Que nos écrivains travaillent donc sérieusement pour cette „foule si bien préparée à recevoir l'instruction dont elle a besoin" [1]

Poezia pusă în serviciul poporului, iată părerea lui Béranger. Deaceia ea va trebui să exploateze evenimentele politice, sociale, să caute să vulgarizeze marile probleme ce se puneau în legătură cu poporul şi care preocupau spiritele contimporanilor. In acelaşi sens se îndrumează şi părerea lui Hugo:

„Il y a deux intentions dans la publication de ce livre, „l'intention littéraire et l'intention politique; mais dans la pensée de „l'auteur, la dernière est la conséquence de la première, car l'his„toire des hommes ne présente de poésie que jugée du haut des „idées monarchiques et des croyances religieuses". [2]

Şi revenind, el ajunge să precizeze în felul următor misiunea poetului:

„Si l'homme a sa voix, si la nature a la sienne, les événe„ments ont aussi la leur. L'auteur a toujours pensé que la mission „du poète était de fondre dans un même groupe cette triple pa„role qui renferme un triple enseignement, car la première s'a„dresse plus particulièrement au cœur, la seconde à l'âme, la „troisième à l'esprit... (Le poète) n'est il pas entièrement compris „sous ce triple aspect de notre vie: le foyer, le champ, la rue? „Le foyer qui est notre cœur même, le champ où la nature nous „parle; la rue, où tempête, à travers les coups de fouet des partis „cet embarras de charettes qu'on appelle les événements politi„ques. Et disons-le en passant, dans cette mêlée d'hommes, de „doctrines et d'intérêts qui se rue si violemment tous les jours „sur chacune des œuvres qu'il est donné à ce siècle de faire, „*le poète a une fonction sérieuse*". – Sans parler même ici de son „influence civilisatrice, c'est à lui qu'il appartient d'élever, lors„qu'ils le méritent, les événements politiques à la dignité d'évé„nements historiques". [3]

Şi ajunge în 1864, atunci cînd influenţa lui nu se mai exercita asupra lui Boliac, la mărturisirile următoare, care-şi au valoarea lor şi pentru trecut, însă:

„Travailler au peuple, c'est la grande urgence; — transfor„mer la foule en peuple, par le livre... C'est à ce travail que se

1 Béranger, *Chansons*, ed. 1883, Préface. Aceste preocupări ale lui Béranger au fost remarcate înainte ca el să le fi formulat în prefaţa ediţiei din 1833; v. Ph. Charles in Revuè de Paris, fev. 1830. Menţionat de P. Martino, *Parnasse et Symbolisme*, Paris, 1928, p. 8.

2 V. Hugo, *Odes et ballades*, 1822, Préface.

3 Hugo, *Les voix intérieures*, 1837, Préf.

„sont dévoués, dans ces quarante dernières années, les hommes „qu'on appelle socialistes. L'auteur de ce livre est un des plus „anciens" [1]

Şi într'o expresie pregnantă, el caracterizează atitudinea aceasta în felul următor:

„Romantisme et socialisme, c'est le même fait." [2] Iar aiurea, dînd o nouă interpretare părerilor precedente, el face, din ceiace considera ca o datorie a poetului, o necesitate organică a sa:

„C'est qu'il fallait à ma pensée
„Tout un grand peuple à remuer.
. . . .
„Le génie a besoin d'un peuple que sa flamme
„Anime, échauffe, éclaire, embrase comme une âme" [3]

Deaceia el — poetul — este îndreptăţit să ceară popoarelor să-i dea ascultare:

„Peuples, écoutez le poète,
„Ecoutez le rêveur sacré". [4]

Şi tot el este păzitorul drepturilor pe care poporul le-a căpătat după îndemnul său:

„Et la liberté rassurée
„Confia sa cause sacrée
„A ton bras, défenseur des rois". [5]

Interesîndu-se astfel de aproape de semenii săi, luminîndu-le calea către progres cu flacăra geniului său, poetul are, în vremurile noastre, rolul profetului conducător de noroade. Şi nu numai în lupta întreprinsă pentru a-şi recăpăta drepturile smulse de cei tari, dar şi în activitatea desfăşurată în vederea promovării culturii poporului la un nivel care să-l facă în stare să se bucure de străduinţile sale, — poetul trebue să meargă în frunte. El trebue să transforme gloatele oarbe, lipsite de orice ideal, în popor conştient de drepturile sale. Şi aceasta se putea realiza cu ajutorul cărţii. Iată deci o nouă înfăţişare a influenţei civilizatoare de care vorbeşte Hugo, în afară de cea exercitată de poesie ca atare. [6]

1 Hugo, *W. Shakespeare*, II, 5, 2.

2 Idem, v. şi C. Bouglé *art. cit.* p. 434.

3 Hugo, *Odes et ballades*, *Fin.*

4 Hugo, *Les rayons et les ombres — Fonction du poète.*

5 Hugo, *Odes et ballades – Se génie.*

6 Rolul scriitorului în popularizarea marilor idei ale veacului era subliniat şi de teoreticianii socialişti ai epocei, — între alţii de Saint-Simon, în *Catehismul Industriaşilor*, tr. rom. ed. Cultura Naţională, p. 45; dar mai cu samă discipolii săi au accentuat valoarea socială a artei; V. Bouglé, *l. c.* p. 429. Ei au atras pe scriitori la mişcarea socială. Incă din 1826, *Le Producteur* proclamase „funcţiunea socială a artei". In noua Religie, preconizată

E un deziderat pe care l-am întîlnit și la Béranger, formulat în termeni aproape identici. Derivat din puncte deosebite, influența lui va fi, deci, cu atît mai marcantă.

Revenind la Boliac, părerile sale transpun cu fidelitate pe cele expuse mai sus:
„poetul trebue să se considere numai ca un conducător al omu-„lui pe pămînt"... spune el, [1] vorbind despre rolul poeziei moderne, după ce arătase că, în epoca primitivă, poetul a fost „un mediator al pămîntului către cer", reproducînd, aici, părerea pe care o avea Hugo despre poezie, dar care nu face nici o distincțiune de epoci [2].

Țărmurindu-i în felul acesta domeniul de exploatat, poezia va trebui, aici, „să fie organ al veseliilor generale la solemnități și sărbători". [3] — dar ea va trebui, mai cu samă, să exploateze evenimentele de altă natură:

„Am voi să știm unde s'a năpustit mai cumplit nenorocirea, „unde muncește mai tare durerea și, prin puterea harpei dum-„neavoastră, să coboare acolo mila celor cu putere...

„...a desmorți pe cei striviți și a îmblînzi pe cei înverșunați „încă, aceasta este *misia poeziei* și filosofiei veacului nostru; și „muza romînească se poate inspira tot atît de bine în bordeiul „muncitorului și subt cortul țiganului, cași în cîmpul slavei, cași „în locașul arhangelilor". [4] — Dar poezia trebue să meargă mai departe decît atît, ea trebue să țintească la o prefacere totală a conștiinței.

„Schimbarea tuturor ideilor ce a avut și are și până astăzi „omul despre lume. Să cerceteze cu deamănuntul izvoarele ine-„galității în societate și să nimicească toate formele și reformele „sociale, politice și religioase, prefăcînd acea iubire numai teore-„tică de libertate și egalitate în libertate și egalitate practică și actuală". [5]

— Și continuînd, el atribue poeziei, asemenea maeștrilor săi,

de Saint-Simon, artiștii aveau rolul de preoți. v. P. Martino, *l. c.* p. 12—15.

Pe Saint Simon, Boliac îl cunoaște; *Romînul, 1859, No. 29.* Dealtfel, doctrina dulceagă a reformatorului francez a avut o largă răspîndire. v. E. M. Butler, *The Saint-Simonian Religion in Germany. A study of the Joung German Movement.* Cambridge, 1926, care pune accentul pe aspectul sensual al sistemului menționat; R. Palgen, în *Revue de littérature comparée*, 1929, p. 196 sq.

1 Boliac, *Poezii nouă*, 1847, Prefața.

2 Hugo, *Les rayons et les ombres, Fonction du poète:*

„Car la poésie est l'étoile
„Qui mèm' à Dieu rois et pasteurs".

3 Boliac, *Poezii nouă*, 1847, *Pref.*

4 *Foaia pentru minte*, 1844, 313 sq.

5 *Poezii nouă*, 1847, Pref.

și obligația „să organizeze... o educație populară care să se întindă peste tot poporul". [1]

— Acestea sînt preocupările pe care el le indică muzei sale. În oda cu care începe volumul din 1847, răsunetele lor se resimt cu putere:

„Pe coardele sonore vibrează libertatea
„Și toată armonia să-ți fie-egalitatea
„Și mila fie-ți legea, și pacea ținta ta...
. . . .
„Societatea geme și păsul omenimii
Durerea de confrate, întîmpinul cruzimii
E misia prescrisă creștinului poet...
. . . .
„Pe unde auzi plîngeri și trist este norocul
Te-oprește consolînd;
Și orice chin, durere, și orice apăsare
Împacă și alină cu sacra ta cîntare
Depune tu speranță în omul suspinînd". [2]

Tema e reluată în „Cugetarea II":

„De-a sclavului durere el singur (poetul) se atinge;
A sceptrului putere prin el se mai învinge
Pe om la libertate el numai îl împinge
El singur e-avocatul a orice drept călcat".

Rolul acesta de consolator al celor nenorociți, de apărător al celor nedreptățiți, este rolul poetului lui Béranger, al cărui „vis al vieții a fost fericirea lumii"; dar, mai cu samă, el se desprinde cu conturuti puternice din numeroasele versuri pe care i le închină Hugo:

„Faut-il, en ces jours d'effroi,
Rester sourd aux cris de ses frères,
Ne souffrir jamais que pour soi?
Non, le poète sur la terre
Console, exilé volontaire,
Les tristes humains dans leurs fers.
. . . .
Le poète, en des temps de crime
Fidèle aux justes qu'on opprime
Célèbre, imite les héros:
Il a, jaloux de leur martyre
Pour les victimes une lyre
Une tête pour les boureaux". [3]

1 *Poezii nouă*, 1847, Pref.

2 *Poezii nouă*, 1847, «*La muza mea*».

3 *Odes et ballades*, *Le poète dans les révolutions.*

Iar în altă parte:

„Soutiens ton frère, qui chancelle,
Pleure si tu le vois souffrir". [1]

Caşi Hugo, Boliac arată bogatului datoria pe care o are faţă de săraci şi, în oda citată, în contradicţie cu ceiace el susţine aiurea, arată acestora, ca drum de urmat, prin mijlocul nenorocirilor de care sînt copleşiţi, calea pe care le-o hotărîse Hristos:

„Ii spune (bogatului) că tot spicul cu care milueşte
Pe un sărac ce plînge, rodeşte, se 'ntuteşte
In cîmpuri empiree, în holdele cereşti.

Săracilor zi iară: pe ăst pămînt voi treceţi
Vă poartă grija Domnul şi cît aici petreceţi
Voi credeţi şi răbdaţi.
Nu pismuiţi bogatul ce seamănă şi strînge,
Rizînd de munca voastră, rîzînd de cel ce plînge
Iertaţi-l voi pre dînsul şi-l binecuvîntaţi". [2]

Un îndemn asemănător adresase Hugo către bogaţi:

„Heureux ceux que mon zèle enflamme
Qui donne aux pauvres prête à *Dieu*". [3]

Şi mai departe el îşi mărginise preocupările la aceiaşi situaţie caşi Boliac, de care se diferenţiase numai prin accentuarea contrastelor:

„Le sage cependant qui songe à leur destin
Ramasse tristement les miettes du festin
„Tandis que l'un l'autre ils s'enchantent,
Puis il donne ce pain aux pauvres oubliés
Aux mendiants rêveurs en leur disant: Priez,
Priez pour ces hommes qui chantent". [4]

Dar Boliac nu mărginea aici rolul poetului. Lăsînd la o parte afirmaţia că una din obligaţiile sale ar fi „să dezvolte, să analizeze şi să popularizeze ştiinţele abstracte prin practică vie" [5] şi rămînînd tot în mijlocul societăţii, el trebuia să aibă şi alte preocupări decît cele indicate. Poetul romîn cerea, formulînd, astfel, ceva ce plutea în atmosfera vremei aiurea şi la noi, emanciparea femeii, libertatea amorului, pentrucă, spune el, „cel mai preţios tezaur ce posedă umanitatea este inima de femee" şi „nimic nu

1 *Odes et ballades. La lyre et la harpe.*
2 *Poezii nouă*, 1847, *La muza mea.*
3 *Les voix int., Dieu est toujours là.*
4 *Les voix int.*, VI.
5 *Poezii nouă*, 1847, Pref.

izolează pe om mai mult în societatea actuală decît familia". [1]

Desfiinţarea familiei era un desiderat al comunismului francez şi Boliac putea s'o ceară subt influenţa lui Fourier, al cărui program atrăsese atenţia multora. Mai departe, el spune că trebue să se ajungă la o „proprietate comună a popoilor ca un product al tuturor membrilor statului". El nu cerea numai desfiinţarea proprietăţii individuale, ci şi cultura ei în comun şi comunizarea industriei, [2] reproducînd şi de data aceasta păreri care circulase în ideologia revoluţiei franceze şi care continuau încă să circule. Comunizarea bunurilor o ceruse şi Fourier, care era o autoritate în Ţara Romînească, graţie încercării lui Mehtapciu de a-i realiza programul. [3] Dar ea era nota caracteristică a ideologiei babouviste — şi pe Babeuf, Boliac îl cunoştea, [4] desigur din epoca studiilor de istorie dela Paris. [5] Către aceleaşi regiuni ne îndrumează şi cererea lui de la desfiinţa toate religiile existente şi de a întemeia una singură: a raţiunii. Biserica să se transforme în şcoală, iar preoţii în învăţători, al căror rost ar fi să facă pe oameni conştienţi nu de inexistentele lor datorii către cer, — ci de datoriile lor terestre. Iar aici pe pămînt, să înlăture regalitatea, să înfiinţeze republica şi să pregătească „fiece popul la ideia frăţiei universale, la ideia de cosmopolitism, ca ultimul ferice al locuitorilor globului". [6]

Predicînd cosmopolitismul, Boliac nu era absolut nou în literatura romînă; dar nou este el cînd, cerînd instituirea cultului raţiunii, se face ecoul ideologiei hebertiste, care izbutise să se impună, la un moment, revoluţiei franceze. [7]

In felul acesta Boliac trece dincolo de marginile fixate de cei doi maeştri ai săi, poeziei, şi lasă vizibilă influenţa exercitată asupra sa de doctrinarii socialişti ai epocei. Altoind astfel de idei extremiste pe concepţia lui Hugo, el o transfigurează în aşa măsură că, abordată prin formularea ei ultimă, devine de necunoscut. Poetul francez a avut cultul familiei; iar atunci cînd preamăreşte progresul realizat în secolul în care trăia, nu-şi poate împiedeca neliniştea ce-l minează în ascuns:

„Une chose, ô Jésus, en secret m'épouvante
„C'est l'écho de ta voix qui va s'affaiblissant" [8]

— Respectînd datele esenţiale pe care se bazează organizarea societăţii actuale, socialismul lui Hugo păstrează o evidentă coloratură burgheză. Prin acesta el este în concordanţă cu multe

1 *Poezii nouă*, 1847, Pref. In *Buciumul, 1857, No. 4*, vorbind despre proectul de constituţie din 1838, B. spune că prevedea şi emanciparea femeii.
2 *Poezii nouă*, 1847, Pref.
3 *Rominul*, 1859, No. 29: I. Ghica, *op. c.* Buc. 1914, III, p. 208.
4 *Rominul*, 1859, No. 29.
5 *Familia*, 1875. No. 32.
6 *Poezii nouă*, 1847, Pref.
7 Asupra lui Hébert v. *F. Aulard, Le culte de la Raison et de l'Etre suprême, Paris, 1890.*
8 Hugo: Les voix int. *Ce siècle est grand et fort.*

din teoriile socialiste ale vremii sale. Intr'adevăr, pe atunci, socialismul nu era ceva prohibit, ci un vis roz al societății burgheze. El a și fost aspru judecat de conducătorii mișcării muncitorești, în primul rînd de Engels.[1] Dar alături de mișcarea socialistă exista și cea comunistă. Cea dintâiu dorea evoluție, cea din urmă dorea revoluție. Ținînd samă de distincțiunea stabilită de Engels, pentru epoca aceia, între socialism și comunism,[2] Boliac nu se integrează socialismului, ci comunismului.

Faptul nu trebue să ne surprindă. Înaintea lui Boliac,—Eliade spirit eminamente conservator, ajunsese la socialism și cosmopolitism[3].

— Pe baza datelor revoluției franceze se ajunsese și în alte părți la inaugurarea de sisteme comuniste. Menționăm comunismul juridico-economic al lui Fichte, expus în lucrarea *„Der geschlossene Handelsstaat"* (1800). El predică instaurarea unui sistem comunist de stat, bizuit pe prohibiționism, în care statul trebuia să supravegheze la „satisfacerea tuturor trebuințelor compunătorilor săi.[4]

In momentul cînd Boliac expunea părerile sale, literatura socialistă se îmbogățise cu cîteva opere de mare răsunet; memoriile lui Proudhon asupra proprietății și *Voyages en Icarie* a lui Cabet. Se pune întrebarea: a cunoscut Boliac pe acești doi corifei comuniști, în 1847? Il despărțiau, de lucrările menționate, șapte ani. — In Mart 1850, el cunoaște pe Proudhon;[5] iar pe Cabet îl citează într'un articol din 1859, în care studiază socialismul și comunismul[6] dar între poezia din 1850 și articolul din 1859, pe deoparte — și prefața comentată mai sus, pe de altă parte, se plasează revoluția dela 1848, care aruncă pe poet la Paris, unde succesele momentane ale comuniștilor francezi aduceau energic pe planul actualității sistemele comuniste imaginate. Aici — și acum — Boliac putea să ia cunoștință de ele. La acestea se adaugă considerațiunea următoare: Boliac, care nu s'a obosit niciodată prea mult cu aprofundarea sistemului economic comunist, care s'a mulțumit totdeauna cu afirmațiile introductive și conclusiunile acestui sistem, ar fi putut găsi, în *„Qu'est-ce que la propriété"* a lui Proudhon, o formulă energică: *„La propriété c'est le vol* care i-ar fi fixat atenția și pe care n'ar fi scăpat prilejul să o întrebuințeze[7].—Toate acestea provoacă înclinarea către credința că, în 1847, Boliac nu cunoștea pe Proudhon și pe Cabet.

1 *Le manifeste communiste*, tr. Ch. Andler, in bibliothèque socialiste, p. 15—16.
2 l. c. 16.
3 Iorga: *Ist. presei romînești*, 52; *Ist. lit. rom. în veacul XIX-lea*, p. 257 și nota 1; G. B. Duică: *Ist. lit. rom. mod. I*, 150 și 173.
4 G. del Vecchio: *Il comunismo giuridico del Fichte*, Roma, 1905, p. 4.
5 V. poezia *„Se naște sau se face omul"*, ed. Minerva p. 291.
6 *Romînul*, No. 29 din 1859; *Culegere de articole*, Buc. 1861, p. 117, sqq.
7 Propriu zis, formula derivă din Babeuf, dar ea era greu de desprins dintr'un ziar din epoca revoluției, *„Tribun du peuple"*, No. 33.

Dar, cunoscuți sau nu, el nu se ridică până la expunerea unui sistem amănunțit. Boliac plutește în vagul afirmațiilor generale, spicuind din toate părțile cîte ceva. În felul acesta nu se poate precisa o atitudine pe care s'o poți urmări în derivarea ei de amănunt dintr'una sau alta dintre personalitățile mari, creatoare de ideologii comuniste. Astfel, am văzut că el ar fi putut cere desființarea proprietății sau subt influența lui Babeuf, sau subt aceia a lui Fourier. În cazul acesta, singura afirmație certă ce se poate face, este aceia că Boliac ar fi o creațiune a întregului curent comunist.

Subt aceste influențe, Boliac își curăță atitudinea sa de orice coloratură burgheză. Dar aceasta numai într'un moment al dezvoltării ideilor sale și, în mod precis, numai în prefața volumului din 1847. Ceva mai tîrziu el va adopta o nouă atitudine. Dar și atunci și mai tîrziu, dincolo de elementele comuniste pe care le-a asimilat, influența covîrșitoare este aceia a lui Hugo. Acestei influențe i se datorește concepția poetului luptător, a poetului—„visător sacru"—conducător de noroade,—a poetului profet.

Acesta este rolul social al poetului; dar, asemenea modelului său, el trebuia să rețină și să exploateze și domeniile în care se manifestase și se manifestau cu predilecție poeții: „le foyer qui est notre coeur même" și „le champ, ori la nature nous parle".— În oda adresată lui Iancu Văcărescu facem cunoștință și cu complinirile izvorîte pentru poet din cercetarea acestor regiuni, impuse de tradiție și de natura poeziei însăși:

„Zefirul primăverii, a dragostii zîmbire,
Cîntarea filomelii, a viselor unire,
Nu va mai imita?"

— „Nu va mai imita" toate acestea harpa Văcărescului? Și în începuturile sale poetice, Boliac se resumă la acești doi termeni: natura și propria lui simțire,—natura fiind utilizată spre a evidenția fondul sufletesc personal.

Dar dacă acesta este rolul poeziei, care este concepția lui Boliac asupra naturii sale?—Sînt lucruri care nu pot fi prinse cu ușurință într'o definiție. Dar considerente de felul acesta n'aveau credit pe lîngă generația eroică dela 1840. Creatori uriași în toate direcțiile, era firesc, deci, ca nici una dintre problemele ce se puneau spiritului lor să nu rămînă nerezolvată.

Așa și cu poezia.

— Eliade scrisese o „gramatică a poeziei" în strînsă dependență de poetica lui Boileau, Marmontel, Voltaire[1]. Arătînd că poezia este înainte mergătoarea celorlalte arte[2], Boliac reproduce

1 G. B. Duică, *l. c.* 115.
2 Boliac, *Poezii nouă*, Prefața.

pe Eliade și pe maeștrii acestuia. Dar cînd caută să precizeze mai strîns concepția sa, se depărtează de dînșii și dezvoltările întreprinse rămîn pe propria lui socoteală.—Astfel poezia este concepută ca obiectivarea ideilor și sentimentelor omului; dar această obiectivare este imediat identificată cu manifestarea ideii de infinit: „cînd a obiectivat sentimentul său de bunătate sau de iubire, „fondat în conștiința lui și a trebuit să închipuească existența „unui obiect de adorat; cînd s'a manifestat — zic — ideia de infinit, „a fost lucrare numai a poeziei" [1].

— Dacă, în primul caz, depășind realitatea și înglobînd în sfera poeziei orice manifestare intelectuală și artistică, Boliac rămîne consecvent părerii antecedente, identificarea *stabilită* ulterior frînge orice suport rațional. Dar cum *Prefața* nu este un model de logică, obiecțiunea se cuvine a fi lăsată la o parte. Se pune însă întrebarea: de unde derivă ideia de infinit în definiția lui Boliac? Răsunete ale filosofiei lui Schelling!

Accepțiunea specială pe care o are în definiția dată de poetul romîn ar trada o înțelegere particulară a filosofului german. Deaceia este mai de crezut că *ideia de infinit* era un element de recentă sudură în vocabularul lui Boliac și că el l-a plasat aici, în avîntul nestăvilit cu care și-a scris prefața, fără să caute prea mult să descifreze sensul expresiei din istoricul ei.

Dar nu numai ideia de infinit este elaborată de poezie, ci: „Tot simțimîntul în om este efect al *imaginației*, al poeziei intime, „și aceasta se mărginește, se *umflă* și scade după mărimea, pu„terea și agerimea prismei poetice, sau după doza de poezie ce posedă individul [2]"...

Deci nu poezia este creată de sentiment, ci sentimentul de poezie.

Născută odată cu omul, poezia este ceiace îl diferențiază de animal. Și-l diferențiază așezînd în sufletul, său „acel barometru al dorințelor și cunoștințelor", „acel termometru al iubirii" etc. [3]. Iar într'un articol anterior [4], discutînd, el și Eliade,—„ca adevărați filosofi" și deducînd, în această calitate a lor, din identitatea ce există între spirit și materie—identitatea dintre fizionomia poetului și imaginile întrebuințate în poezia sa, Boliac abordează și tema desbătută mai sus și se exprimă în felul următor:

„Poezia este centrul inimii noastre, care aruncă și primește reflec„țiile obiectivărilor sale în lumea ideală; de unde ochiul fantaziei „se înalță și se'ntinde în acel luminos spațiu în care se scaldă și „se înfrățesc sentimentele cele nobile și de unde iară se afundă și „se strîng în acel întunecos haos în care se îngînă și se sfîșie „patimele monstruoase".

1 Boliac, *Poezii nouă*, Prefața.
2 Id.
3 Id. În felul acesta Boliac colora științificește poezia sa, fapt remarcat de contimporanii săi. V. *Revista Carpaților*, II (1861), pg. 341.
4 *F. p. m.* 1845, No. 8.

S'a făcut atita caz de cultura filosofică a lui Boliac. Rîndurile reproduse mai sus ne edifică suficient asupra valorei sale, arătîndu-ne că granulele de cugetare, care—e drept—nu sînt prea rare, sucombă adesea subt fulminanța nestăvilită a verbosității. Înaintea lui, Momuleanu izbutise să se facă înțeles pe aceiași temă; dar Momuleanu nu era, ca Boliac, *un filosof*.

Cînd Boliac apare, în 1835, în literatură, cu *Meditațiile* sale, el le armează cu două prefețe: una, de închinare, către colonelul I. Cîmpineanu, cea de-a doua către tinerimea romînă.

Solicitînd bunăvoința cetitorilor el își dă sama că nu prezintă decît „niște începuturi slabe, încercări neîngrijite".

— „Am scris fără țintă și fără șir — spune el — și n'am făcut decît să presăr niște idei vagi și să le încălzesc cu un sentiment, căruia singur nu știu ce nume să-i dau". [1] Iar opera nu face decît să documenteze caracterizarea cu care o însoțea.

Departe de a vedea în fiecare din bucățile ce alcătuesc volumul, reflexe ale unor întîmplări personale, [2] *meditațiile* ne trădează, prin coloratura lor afectivă sumbră, o atitudine impusă de moda curentă. Derivarea lor, prin tendința de anihilare a valorilor vieții" din *Nopțile* lui Joung, a fost dovedită, [3] „Înșelăciunea nădejdii", „Neîncrederea în prietinie", „Suicidul" — sînt cîteva din subiectele tratate. Atunci cînd vorbește despre dragoste, îi spune: „Zeu spurcat ce în a ta cauză lumea toată o tîrăști"; viața este „un puțin mai luminos loc decît nesimțirea", iar moartea, pe care o îmbie să audă „duioasele răcnete ce îi urmează urlînd" din partea vulgului, nu este decît un „paznic ce ne transportă în nemurire din curățitorul foc ce-l numim lume". Și în *Meditații* și mai tîrziu [4] — fericirea îi apare poetului dincolo de moarte.

Subt chista negației de împrumut pulsează, însă, propriul fel de a simți. Dacă moartea este mesagerul care ne conduce la fericire, ea trebue să fie ceva bun; dar faptul acesta nu-l îm-

1 *Prefața către tinerime*, 1835.
2 G. B. Duică, *l. c.* I, 292—3.
3 P. Grimm, în *Daco-Romania*, III, 288 sqq.
4 Influența lui Joung se prelungește cu mult dincolo de *Meditații*. V. între altele *Schitul*:

„.... a fericirii poartă
E dincolo de moarte și-acolo vă gîndiți".

Tot aici versurile:

„Cași milionarul, așa și-un cerșător
„Se plîng de a lor soartă, de-a lor nemulțumire"

care amintesc un pasagiu din noaptea X (ed. Paris, an III, t. II, p. 95): „*Il est arrêté que l'homme, noblement tourmenté par sa grandeur, soupirera sur le trône comme sous la chaume*". In genere, însă, sînt prea puține complectări, în amănunt, ce se pot aduce studiului d-lui Grimm.

piedecă de-a face parte dintre cei ce-i „urmează urlînd, cu răcnete duioase". Iar discordanța dintre datele simțurilor și ale inteligenței i se pare că nu poate fi temperată decît de divinitate:

„Fă simțirile mele a prețui acest bun, ăst sfînt instrument „ce așa lesne precurmă chinurile și varsă adevărata fericire".

Unitatea de atmosferă este, astfel, stricată în *Meditații*. Se poate urmări aceasta și izolat, dar și în întregul lor. In felul acesta, meditația XI-a contrastează în chip ciudat cu celelalte:

„Ah! Facă cerul ca aste chinuri
„Ce până acum am suferit,
„Ca niște visuri ce nu se'ntoarce,
„Ca rîul grabnic piară'n trecut.

„Cu ele rele, cu ele chinuri
„Cu ele noaptea din care ieșii;
„Viață dulce, viață lină
„Viață nouă acum să gust".

Notele ce ne întîmpină în această bucată, sînt absolut nemotivate de datele antecedente. Ea nu se altoiește nici pe o stare sufletească diferită [1], ci transpune, fidel, un moment din noaptea XXIV a lui Joung, căruia i se aprinde, aici, un *ochiu* de lumină în ceața ce-l copleșește:

„Adieu, nuit! Je ne me vois plus enveloppé de tes ombres: „un jour éternel est commencé: la joie boille et pénètre mon „âme. Etre né du néant, puis-je me plaindre de quelques maux „qui me seront payés par une félicité sans fin? O, mon âme! „Pendant les instants qui nous restent, goûtons encore la vie". [2]...

— Inconsecvența pe care ea o înscrie se poate, totuși, accentua, dacă cercetăm paralel crezul lui Boliac din poezii și din prefața acelorași poezii:

„Mă bucur a vedea în toate zilele crescînd sentimentul de „patriotism, întrecerea la învățătură, producte literare și întinderea luminilor". [3].

Iar bărbații mari din epoca lui sînt preamăriți cu accente total opuse celor din operă. Toate acestea vin să infirme părerea că ne-am găsi în prezența unor ecouri derivate din experiența strict omenească a poetului. Sînt simple exerciții, întreprinse subt imperiul unor influențe străine, așa cum singur mărturisește în prefață.

Dealtfel, aceasta nu era numai părerea lui: cînd, în 1845, Eliade vine să vorbească despre Boliac, el îi spune: „acel pigmeu de acum zece ani". — „Pigmeul de-acum zece ani" este autorul *Meditațiilor* din 1835.

Superficialitatea de inspirație din *Meditații* își găsește un corectiv parțial în poezia erotică, pe care Boliac n'a cultivat-o decît într'o parte a activității sale poetice.

Conștient de datoria sa de poet romantic, Boliac purta cu sine regretele unei iubiri, căreia moartea i se așezase în cale. In sînul naturii, în Carpați, el cunoscuse o fecioară

„Frumoasă ca un angel ce cerul ne arată",

care-l făcuse să simtă fiorii dragostei, a acelei dragoste ce-și manifestă regretul că

„Sînu-i de-alabastru în veci era'nvelit". [1]

Iubirea aceasta a cîntat-o el în două dintre poeziile sale: *Rechemarea* și *O dimineață pe malul lacului.*

Obosit și desnădăjduit, poetul nu mai trăește decît din amintirea dragostei sale, nutrind speranța că în curînd se va duce să-și întîlnească iubita:

„Viața mi-e întreagă în astă suvenire
„Ce vine ca speranță să-oprească-al meu suspin".
. . . .
„ . . . . num'astă suvenire
„Imi poate'ndulci viața din care tu scăpași
„Mai fie dar cu mine și până la unire
„Cînd, lepădînd povara, voi fi'atr'al tău lăcaș". [2]

Scrisă în ton lamartinian, tema abordată derivă din poezia aceluiași poet francez; iar unele dintre accentele ce o individualizează sînt de natură să precizeze și mai amănunțit sursa sa: „să vin pe aste maluri, — să văd astă dumbravă — să calc aste colnice".... alături de importanța extremă pe care o are, în viața poetului, amintirea iubirii zdrobite de soartă, stabilesc o neapărată legătură între *Rechemarea* lui Boliac și *Tristesse* [3] a lui Lamar-

1 G. B. Duică, *l. c.*, 292.
2 Joung, *Nuits*, trad. Letourneur, Paris III-e année. Este pasagiul final din noaptea XXIV-a, înlăturat de Marcovici în traducerea sa. Boliac a cunoscut, prin urmare, textul francez.
3 Prefața către tinerime 1835. *Curierul Rom*, 1845, p. 6.

1 Poezia are un suport real în biografia lui Boliac. In „*Itinerar*", publicat in *Curierul Romînesc*, 1845, ne vorbește, la pagina 380, despre dragostea lui ce-i dăduse prilejul, altădată, să-și poarte iluziile prin locurile pe care le cerceta atunci, „Cît sînt de tari patimile în omul încă neros de experiență!" spune el, confirmînd și aici ceiace spunea aiurea: că dragostea aceasta a avut loc in prima lui tinerețe. „Și dimineața ne-a văzut pe malul lacului vizitat de-atîtea ori în timpul iluziilor noastre". Lacul de care vorbește aici este cel cîntat în elegia „*O dimineață pe malul lacului*" și localitatea este Cîmpina.
2 *Rechemarea.*
3 *Nouvelles méditations* Boliac o putea cunoaște și în romînește, în traducerea lui Alexandrescu, apărută în vol. din 1832.

tine. Poetul francez ceruse deasemeni să-l ducă pe malul mării, la Neapole; să calce acolo, pe subt dumbrăvile de portocali, la lumina aurorei răsfrînte pe dealuri, țărmurile pe care își legănase altădată fericirea. Și dacă ceva îl mai leagă de viață „făclia zilelor" sale este aprinsă de amintirea iubitei dispărute.

La Boliac, tema revine în *o dimineață pe malul lacului*, transpunînd aceiași atmosferă de caldă tristețe ce caracterizează poezia lamartiniană. Chiar titlul este de natură să deștepte asociații în sensul acesta. Scrisă în 1836, elegia aceasta cuprinde unele versuri din care s'ar putea ajunge la anumite precisări:

„E-al șaptelea an ăsta, de cînd pe aste locuri,
„Gustam o fericire ce nu voiu mai cerca".

Resultă de aici că iubita cîntată își trăise clipele din urmă în 1829, atunci cînd poetul, născut în 1813, era în vîrstă de șasesprezece ani. Numai în felul acesta ne-am putea explica faptul că, aici, Boliac, a cărui predilecție de a prinde și insista asupra aspectelor terestre ale dragostei e manifestă, izbutește să se mențină într'o atmosferă mai purificată, să rămînă, în mai mare măsură, lamartinian. Peste impresiile pure, caracteristice vîrstei, s'a așternut poezia amintirii.

In privința datării, totuși, trebue să fim cît se poate de circumspecți. De necesități metrice nu poate fi vorba; dar numărul șapte își are adoratorii săi și, pe de altă parte, el fusese pus într'o largă circulație de Lamartine, în așa fel că se poate pune întrebarea dacă versurile reproduse mai sus nu transpun ceva din ceiace poetul francez redase în *Crucifix*:

„Sept fois depuis ce jour l'arbre que j-ai planté
„Sur sa tombe sans nom a changé de feuillage" [1].

Dar Boliac nu se menține în atmosfera aceasta de sentimentalism accentuat și purificat. Felul său curent de a simți dragostea era altul decît acela, stilizat, ce transpiră din poeziile menționate. Cînd impresii proaspete, din viața de toate zilele, se interpolau sentimentalismului izvorît din poezia lamartiniană, dominant în erotica sa, răsunetele acestei poezii erau derivate că-

1 Urmînd felului, inaugurat de curînd (Ch. Drouhet: *V. Alecsandri și scriitorii francezi*, p. 22—23) de a interpreta fenomenele literare, ar trebui să derivăm din aceiași sursă lamartiniană și versurile:

„Pe cînd natura-i vie pe cînd natura-i moartă,
„A ta, a ta fantasmă, a ta fantasmă poartă
„Tot lucru 'n ochiul meu". *(Incă o salutare)*

dar cum stările sufletești pe care ele le concretizează sînt, în genere, caracteristice neamului omenesc, nimic nu poate fi mai firesc decît apariția lor independentă.

tră situațiuni baroce. Unele din ele răzbat și în cele două poezii anterioare:

„Nenorociri streine vedeam că o omoară,
„Pe frunte-i sta durerea a oricărui străin,
„De n'am fi cunoscut-o de crimă că-i fecioară,
„Am fi crezut că-un cuget revoltă-al ei venin". [1]

Iar atunci cînd întreaga poezie era zidită pe soclul acestor impresii, situația se soluționa uniformizîndu-se în senzul acesta. Astfel, în *O călătorie*, poetul ne spune:

„Ochii ei îmi erau fari; sînul ei pavilionul;
„Eu o priviam pe dînsa ca un diadoh tronul".

Călătorul, rătăcitor în mijlocul verii, ajunge să

„.... simtă pasiuni
„De nimfe jucătoare cu sînuri tot deschise". [2]

Iar aiurea, [3] se întreabă ce poate fi fericirea

„Dacă nu este sînu-ți care oprește graiul
„Și face ca rebelii să-ți fie-adoratori".

Și mai departe, în poezia *Ții tu minte oare*, el cîntă dragostea în felul următor:

„Ții tu minte oară
„Pentru 'ntăia oară
„Cînd la tulpiniță
„Jos lingă gîrliță
„Noi ne sărutam"?

Și continuă astfel, amintind iubitei sale de cîteori se întîlniau și se îmbrățișau „prin rîpi tăcute", „în aluniș", „în droașcă, pe chichiță", „la zapciu pe scară"—o pusderie de sărutări, înregistrate de poet cu grijă ca într'un registru de comptabilitate.

Exemple de felul acesta s'ar putea aduce multe și ele documentează afirmația că, în producțiunile sale, Boliac prezintă elemente care-l fixează, într'o anumită măsură, în cadrul poeților influențați de sensualismul levantin al lui Christopulos. — Și nu numai în poezie. Adesea, în studiile sale de arheologie, un cuvînt aruncat cu neglijență, trădează aceiași predilecție pentru traducerea în situații pămîntești, a sentimentului erotic.

Dar în afară de sensualismul evident, poezia erotică a lui Boliac se caracterizează și altfel. Despre trăinicia sentimentului

1 *O dimineață pe malul lacului.*
2 *Vara.*
3 *Stanțe.*

nu poate fi vorba: in 1835 el vede, in dragoste, un zeu spurcat". Dar la data aceia, am văzut, el este puternic subvenţionat de poezia străină. In 1836 scrie, în condiţiunile indicate, elegia *O dimineaţă pe malul lacului*. Tot atunci pune, în *O călătorie*, bazele unei noui dragoste, al cărei epitaf il va semna, în Mart 1837, in *Butada*, dind glorii cerului că „a scăpat" de ea — „cea cu dintele muşcător" şi cu „lacrămi mincinoase".

Iubirea aceasta nu-i poate procura momente de reală transportare poetică. Chiar sfirşitul, care motivează prin contrast *Butada* şi care, altuia, i-ar fi smuls citeva accente de poezie, nu-l poate sustrage condiţiilor prosaice în care el s'a petrecut:

„Tu zbori la avuţie
„Şi uiţi că te-am amat,
„Cind eu pe avuţie
„Nu te-aş fi schimbat

Nu-i locul să insist; dar nici nu cred că e nevoe de prea multă insistenţă spre a dovedi că, definindu-l pe laturea erotică, defineşti însăşi nucleul personalităţii unui poet. Şi din punctul acesta de vedere, Boliac se prezintă de o senzualitate, temperată în parte de influenţa romantismului lamartinian. Şi peste tot capitolul acesta se întinde pînza topită a unei poezii, care nu se depărtează decît în mică măsură de superficialitate.

Dealtfel puţina adincire a problemelor pe care şi le pune, este caracteristica generală a activităţii lui Boliac. Felul cum el înţelegea să facă ştiinţă i-a atras de mult timp discreditul oamenilor de specialitate.[1]

Dar dacă, in domeniul acesta, el are de partea lui, într'o justă apreciere, meritul deschizătorului de drumuri, nu se poate spune acelaşi lucru şi despre poezia lui, luată în întregul ei. Insistenţe şi reveniri inutile, pe deoparte, iar, pe de alta, o totală lipsă de orînduire în succesiunea ideilor, — iată ceiace scade în mare măsură valoarea operei sale. Şi la aceasta, am văzut, trebue să se adauge mulţumirea pe care poetul o găseşte în datele elementare, total lipsite de prelucrare, ale simţurilor. *Rugăciunea* este ilustrativă în senzul acesta.[2]

1 Odobescu: *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează* în *Columna lui Traian*, 1873. Odobescu îl urmăreşte pe Boliac, cu ironia sa, şi in poezie, Odobescu: *op. comp.* Cartea Rom. I, 182 şi notă—Ca o caracterizare generală, v. Maiorescu, în *Conv. lit.* 1882, 402.

2 In *Rugăciunea* caşi în *Schitul*, Boliac incearcă poezia religioasă subt influenţa filosofului francez Ballanche, precursor al lui Chateaubriand. B. Ballanche il şi citează, în *Schitul*. — Trebue să se menţioneze, deasemenea şi *Cugetare*, ed. Minerva p. 60, în care Boliac dezvoltă, subt influenţa lui Volney, tema poetică a ruinelor.

Observaţia este valabilă şi pentru majoritatea poeziilor sale patriotice. Cele dintâiu din această serie, publicate în volumul din 1843, fac excepţie în oarecare măsură — şi ele au motivat aprecierea favorabilă pe care d. Iorga o are pentru Boliac. Dacă, la acestea, se adaugă lupta statornică pe care poetul nostru a dus-o în vederea realizării idealului de libertate şi dreptate socială, ne explicăm total cuvintele calde de care el s'a bucurat din partea cercetătorilor săi.

Cele mai reliefate dintre aceste poezii, *Trădătorul* şi oda *La Romania*. Din cea dintâiu, se desprinde, cu contururi bine precizate, blestemul împotriva trădătorului:

„Etern s'auzi în juru-ţi pas rar că te goneşte
„S'auzi murmurînd rîuri şi să te frigi de sete".

De-aici se va inspira Bolintineanu, cînd va scrie blestemul din *Mihnea şi baba*.

Mai multă amploare capătă sentimentul în cea din urmă dintre aceste poezii, în care poetul, adresîndu-se ţării sale („O belă brunetă despletită!") îi arată strălucirea de mai înainte şi o îndeamnă să fie şi astăzi la înălţimea din trecut. Dar nici aici el nu se poate susţine într'un plan ridicat. Preocupări mărunte, de ordin prozaic, răsbat şi îi ucid inspiraţia; iar neologismele, abundente, militează, pe calea opusă, — a retorismului supraaccentuat, — în acelaşi sens.

Multă vreme după publicarea volumului din 1843, Boliac nu va mai atinge coarda patriotică a lirei sale. A trebuit să vină revoluţia din 1848, ca să-l sgudue din apatia ce-l copleşise. Dar poeziile din această epocă sînt, neîndoios, lipsite de orice valoare artistică. Unele sînt imitaţii: *Patria* după *Cîntecul* lui Negruzzi, *Răsunet la Hora Unirei* după *Hora Unirei* a lui Alecsandri; iar altele sînt simple articole de ziar versificate, cum este cazul cu *Prince străin*, în care, după ce versifică celelalte desiderate ale partidului naţional, închee în felul următor:

„Şi strigăm din orice parte
„Nu vrem un miţar plouat,
„Vrem din neamul Bonaparte
„Singe de Latin curat!"

Aşa cum se prezintă, poezia patriotică a lui Boliac nu este de natură să creieze evenimente: îi lipseşte avîntul viforos, care s'a strecurat în atîtea altele ale altor poeţi din vremea aceia. Dacă el a scris, totuşi, în genul acesta, explicarea trebue căutată în faptul că Boliac apare în literatură în timpul în care sentimentul patriotic se înfiripa. Tineretul era înflăcărat—şi înflăcărarea generală cuprinse o clipă şi pe poetul nostru. Ea îl va părăsi curînd, însă, şi astfel îl vom vedea, în ajunul revoluţiei dela 1848,

teoretician al ideilor socialiste, visînd republica și cosmopolitismul. Iar revenirea, ceva mai tîrziu, la tema națională, în poezie, concordă cu renegarea ideilor sociale de care făcuse atîta caz mai înainte.

Pentrucă felul cum Boliac este cunoscut nu corespunde decît în parte adevărului. In activitatea lui se poate distinge o epocă dominantă, aceia în care el face apologia socialismului — și care culminează cu apariția volumului din 1847, precedat de prefața comentată mai sus. Dar toate părerile acestea vor fi infirmate de ceiace va susține mai tîrziu, după revoluția dela 1848. Cuvîntul lui de ordine din vremea aceasta este : „Respect la persoane! Respect la opinie! *Respect la proprietate !*" [1] El ilustrează o concepție total opusă celei precedente. Aceiași părere, exprimată în termeni identici, ne întîmpină și la Eliade, derivînd și la unul și la altul, din felul de a vedea, în același domeniu, al lui Lamartine. [2] Dar Boliac nu merge atît de departe ca Eliade, el nu va susține menținerea raporturilor existente între proprietar și lucrător, ceiace era o consecință firească a acestei atitudini. Inglobînd pe cei ce nu-i conveniau în cadrul „oligarhiei putrede", el se ridică împotriva lor cu accente ce vestesc satira lui Eminescu [3]. „Nație de robi Dumnezeu n'a creiat ; clasă de robi n'a făcut" — spune el [4], măsurîndu-și, de data aceasta, revolta cu măsura admisă de programa partidului național, care tindea spre distrugerea privilegiilor, nu a proprietății. Era o maximă ce plutea pretutindeni în atmosfera vremii. La noi deriva din Lamennais ; „Dumnezeu n'a creiat nici mari nici mici, nici regi nici supuși : a făcut pe toți oamenii de-o potrivă" [5].

Din vremea aceasta datează analiza ideilor sociale de care fusese învinuit partidul național, analiză făcută în așa fel încît îl pune pe Boliac deadreptul în conflict cu ceiace susținuse mai înainte.

Socialismul, spune el, are doi reprezentanți de samă : pe Saint Simon și pe Fourier. Sistemul celui dintâiu se bazează pe reforma socială și stabilește o ierarhie socială, avîndu-se în vedere capacitatea ; cel de-al doilea își bazează sistemul pe „desfriul patimilor" și caută să distrugă tot ce este sfînt în organizarea actuală a societății, preconizînd comunitatea în toate ramurile de activitate omenească. Realizarea o urmărește el prin falanstere [6].

Insistînd — și cu aceiași energie ca mai înainte — el distruge

1 *Romînul*, 1859, No. 29.
2 G. Oprescu: *Eliade Rădulescu și Franța*, în *Daco-Romania*, III, 48.
3 *Culegere de articole*, Buc. 1861, p. 21, 22, 27 : „d'au fost în străinătate, aduseră altă idee, altă cunoștință, alt meșteșug în țară decît știința de-ași încîrlionța părul și a ținea acea sticluță în ochi?"
4 *Romînul*, 1856, No. 21.
5 *Les paroles d'un croyant*, în trad. lui Dionisie Romano, pag. 18.
6 *Romînul*, 1859, No. 29.

tot ce susținuse altădată. Dar la baza acestor atitudini contrare pulsează aceiași accentuată simpatie pentru cei nenorociți. Fluctuațiunea părerilor sale nu se altoește pe stări sufletești diferite, ci se datorește unor împrejurări externe. Situația generală se schimbase, cele cîteva reflexe ale concepțiilor socialiste apusene, ce răzbătuse până la noi, erau în stingere. Incercarea lui Mehtupciu, din 1836, de-a înființa un falanster [1] la Scăeni, în Prahova [2], dăduse greș ; iar mișcarea întreprinsă, prin 1840, la *Curierul Romînesc*, avusese același rezultat [3]. Eliade, ispitit un moment de mirajul aurorei socialiste [4] revine la atitudinea lui conservatoare [5]. Pe de altă parte, revoluția din 1848 însemnează, pentru socialiștii francezi, un eșec. Toate acestea nu vor fi influențat asupra lui Boliac ?

In țară chiar, revoluția a operat în același sens. Inregimentat în partidul național, Boliac își insușește ideologia lui liberală, care corespundea, până la un punct, cu vederile sale. Și-o insușește, pentru motivul că idealul preconizat de ea era mai ușor realizabil. Mișcarea avea un scop bine definit : înlăturarea protectoratului rusesc ; dar aceasta echivala, pentru Boliac și pentru alții, cu lupta împotriva tiraniei. De aici, simpatia lui pentru toate popoarele răsculate ; de aici, străduința lui de a înfrăți pe Romîni și pe Unguri în lupta dusă contra Austriei [6]. Lupta, dusă alături de tinerii naționaliști din generația sa, cimentează și mai mult legăturile dintre dînșii. Același rezultat îl are și viața de exil de mai tîrziu. La Paris, după revoluție, are prilejul să cunoască mai bine realitățile sociale. „Roșii" fusese învinși, între alții și de Lamartine, pe care Boliac îl admira ca poet pe care-l urmau, în concepțiile sale politice, tinerii romîni instruiți la Paris, în mijlocul cărora poetul francez cobora deseori [7]. Și Boliac își va aduce aminte și mai tîrziu de acest succes al lui Lamartine [8].

Este, în cazul acesta, surprinzător că vizionarul din 1847, care cerea desființarea religiei, a familiei, a proprietății, se ridică împotriva celor ce învinuiau pe naționaliști de comunism, calificînd drept «materialism grosolan» desființarea religiei și drept «comunitate animală» desființarea familiei ? [9]

Accente din vechile preocupări se mai întîlnesc, totuși, răzlețe, și în această epocă a activității sale. Astfel, în finalul poeziei *Se naște sau se face omul ?* El citează, dîndu-i dreptate, pe Proudhon ; iar atunci cînd întrebuințează termenii din economie :

1 *Romînul*, 1859, No. 29.
2 I. Ghica, *l. c.* III, 208.
3 G. Oprescu, *l. c.* p. 91.
4 V mai sus, p. ms. 20.
5 G Oprescu, *l. c.* p. 91.
6 In faptul acesta, d. G. B. Duică vede „*versalitate evreească*" (*l. c.* p. 301); dar, alături de Boliac și Bălcescu s'a făcut vinovat de aceiași concepție.
7 I. Ghica, *l. c.* III, 393.
8 *Romînul*, 1859, No. 29.
9 Idem.

capital, muncă, el se exprimă făţiş, cum se va exprima, mai tirziu, Coşbuc în *Noi vrem pămînt*.

„Este-al braţului pământul
„A-l lucra, nu a-i robi. —
„Pînea ferul o rodeşte
„Tot cu ferul o păstrăm." [1]

Dar, treptat, ecourile acestea din trecut se sting. Atitudinea lui se limpezeşte, tăindu-şi contururi precise în cadrul vederilor democratice ale naţionaliştilor epocei. Şi Boliac, care fusese fascinat de idealul himeric al socialismului, desfăşură o activitate laborioasă, o contribuţie efectivă în propagarea şi apărarea ideilor naţionale din momentul acela.

La lumina concepţiei sale despre misiunea poetului se lămureşte o bună parte din activitatea politică şi poetică a lui Boliac. Interesîndu-se de aproape de cei nenorociţi, el va exploata, în poezia socială, realităţile locale; influenţat de poeţii şi doctrinarii socialişti apuseni, el va prezenta situaţia dată la lumina răspîndită din principiile acelora. Şi, motivînd şi una şi alta, sentimentul de milă va colora în întregime acest capitol din poezia lui.

In aceste preocupări ale sale, Boliac nu era *izolat*: satiră politică scria Rosetti; subt aceleaşi *influenţe*, apoi, Sion ajunsese la exprimarea unui crez poetic-social identic. [2] Ceiace-l diferenţiază pe Boliac de dînşii, este interesul neîntrerupt pe care el îl manifestă pentru tema aceasta.

Dar şi mai înainte, literatura romînă înregistrează cîteva rudimentare încercări în sensul acesta. Ele traduceau, mai totdeauna, sentimente determinate de stări locale. O cercetare amănunţită va găsi filonul social în scrierile cronicarilor din toate provinciile romîneşti. Şcoala latinistă nu-l *ignorează*. Şi, chiar în veacul al XIX-lea, nu este el una dintre preocupările de căpetenie ale lui Dinicu Golescu, în *Insemnarea călătoriei?* Izvorînd de aici, un curent cu preocupări sociale, *dar care nu depăşeşte cadrul romînismului*, spintecă întreaga noastră literatură romînă. Şi, paralel cu el, se dezvoltă subt influenţele indicate, curentul literar-social în care preocupările sociale nu mai sînt îngrădite de nici un fel de considerente. Boliac este cel mai stăruitor şi, prin aceasta, cel mai de samă reprezentant al său.

Apariţia poeziei sociale concomitent cu influenţa romantismului este, am văzut, ceva firesc: ni-l aducea romantismul. Iar existenţa ei în sînul mişcării romantice este, în afară de o problemă de influenţe, şi o chestiune de structură a acestui curent

1 *Clăcaşul*, 1851.
2 In satira *„Părul meu alb*; v. P. Haneş, *Studii şi cercetări*, pag. 73-74.

literar. Intr'adevăr, romantismul se caracterizează prin tendinţa de a evada din formulele literare moştenite. Afirmaţia aceasta este valabilă şi pentru domeniul social. Un exemplu mai mult ni-l oferă mişcarea literară germană *das junge Deutschland*, care se caracterizează prin nota politică, accentuat colorată de preocupări sociale. Şi aici, caşi în Franţa, se vorbeşte elogios despre poetul „der Freiheit und Gleichheit gepredigt, der *das Trösteramt der Poesie für die Armen und Unglücklichen so edelgeübt*". [1]

Şi dacă mergem şi mai în urmă, acelaşi fapt îl vom constata şi în mişcarea preromantică. Este ilustrativ cazul lui Joung în *Nopţi*. Concentrarea intensă asupra propriei lumi sufleteşti îşi are temeiurile sale afective bine precizate, dar, ca să aducă un argument mai mult spre justificarea acestei atitudini, Joung aruncă o privire şi asupra organizării nedrepte a societăţii de care se despărţise — şi constatările la care ajunge îl fac să se adreseze bogaţilor cu cuvintele:

„Riches voluptueux, quand le plaisir vous lasse, dans ces „moments d'ennuis, où le monde vous devient insipide, venez „respirer dans ces tristes asiles, ouvrez vos mains, donnez, et „ranimez en vous le sentiment de plaisir, en voyant ce que souf„frent les malheureux; mais vous êtes sans pudeur, et si vous rougis sez encore, c'est de la vertu". [2]

Boliac a cunoscut, am văzut, din vreme, pe Joung. Il tradusese Simion Marcovici, profesorul dela Sfîntul Sava, unde a învăţat şi poetul nostru.

Elementul activ, minim, existent în astfel de pasagii, este potenţat de influenţa, suferită de toată generaţia, abatelui Lamennais. *Les paroles d'un croyant* apăruse în 1834 şi, în traducere romînească, în 1848. Dar Boliac le cunoştea cu mult mai înainte de data traducerei: în 1842 el scrie *Cugetare*, în care intercalează un citat dintr'însele. Lamennais cucerea massele prin descrierile sale sumbre, prin viziunile grandioase pe care le proiecta pe orizontul decorat fantastic şi, mai cu samă, prin tonul apocaliptic al povestirii sale:—„Fils de l'homme, que vois tu?" Şi fiul omului vede, între altele, popoarele răsculate asupra regilor asupritori, războaele date şi, la sfîrşitul capitolului al doilea: „Je vois Satan qui fuit et le Christ qui vient pour régner". Iar domnia aceasta nouă a lui Hristos aducea după sine instituirea unui creştinism nou. El fusese schiţat de mai înainte, din 1825, de Saint-Simon: „Religia trebue să îndrepte societatea către marele scop al celei mai repezi ameliorări posibile, a soartei clasei cele mai sărace". [3]

1 Articolul lui M. Carriere asupra lui Börne, în *Allgemeine deutsche Biographie*, s. v. se referă la discursul lui B. asupra lui Jean Paul, publicat, în 1825, *Stuttgarter Morgenblatt*.
2 Ed. Paris, 1829. I, 12.
3 Saint-Simon, *Noul Creştinism*, tr., ed. Cult. Naţ., p. 122.

Lamennais, laolaltă cu alții, introduce pe Boliac în cadrul literaturii sociale. El îi colorează, în sens creștin, primele sale poezii din ciclul acesta. Și cînd, după 1850, admirator al politicii lui Lamartine, pe care-l crede învingătorul comuniștilor din 1848, el părăsește concepțiile exagerate de până atunci, Boliac păstrează neatinsă dragostea față de cei umili, dragoste ce stă la baza oricărui sistem social.

Astfel se prezintă Boliac. Și din toate acestea, un fapt se desprinde cu claritate: că evoluția ideilor sale este pe deaîntregul condiționată de influențele franceze cărora a fost supus.

Reluînd tema abordată, în 1835, în disertația adresată cenzorului și, în 1836, în scrisoarea către Negruzzi, [1] el caută să pună în lumină starea mizerabilă în care se găseau Țiganii în țările noastre. *Fata de boer și fata de țigan* și *Țiganul vîndut* sînt pledoarii în favoarea acestei clase desmoștenite, pentru care autorul caută să stîrnească milă. Deaceia el își prezintă eroii în situațiuni patetice: o fată, tînără și frumoasă, dar o frumusețe mutilată de sbiri, se roagă în genunchi la icoană, cu picioarele legate strîns în fiare. Țiganul, despărțit prin vînzare de soția și de copiii săi, moare. Poetul îi însoțește în toate mișcările lor, îi cocoloșește în diminutive, se plînge cu ei și, cînd ei nu-l mai pot însoți în nesfîrșitele sale ieremiade, plînge pentru ei. Animată de sentimentul de compătimire, poezia este ucisă prin insistențe puerile asupra unor momente de proză inutilă, prin revenirea fără rost și printr'o expresie certată cu cel mai elementar bun simț. Ca să potențeze impresia urmărită, el recurge, în expunere la contrast: alături de bunătățile în care huzurește fata de boer, ne prezintă starea mizerabilă în care se găsește țiganca. Tot atît de puțin fericit, sau și mai puțin, este el cînd ne înfățișază bucuria țiganilor desrobiți, în *O țigancă cu pruncul său la statuia libertății în București*, o poezie despre care, totuși, s'au spus cuvinte de laudă, și care a fost și tradusă în franțuzește. [2]

Procedeul antitetic este utilizat și aiurea — în *Carnavalul* care derivă deadreptul din poezia lui Hugo. In *Pour les pauvres* [3] găsim, într'o expunere concentrată, tema dezvoltată de Boliac.

„Dans vos fêtes d'hiver, riches, heureux du monde,
„Quand le bal tournoyant de ses feux vous innonde
„Quand partout alentour de vos pas, vous voyez
„Briller et rayonner cristaux miroirs, balustres,
„Candelabres ardents, cercle étoilé des lustres
„Et la dans et la joie au front des conviés;

1 *F. p. m.* 1844, p. 313.
2 Vaillant: *La Roumanie*, z. III, p. 200; fragmentul e reprodus ca prefață la volumul de poezii al lui Boliac, trad. în limba franceză, Paris, Imprimerie de Pommeret et Moreau, 1857.
3 *Les feuilles d'automne*.

„Tandis qu'un timbre d'or, sonnant dans vos demeures
„Vous change en joyeux chant la voix grave des heures,
„Oh, voyez vous parfois que, de faim dévoré,
„Peut-être un indigent, dans les carrefours sombres
„S'arrête et voit danser vos lumineuses ombres
„Aux vitres du salon doré;" ....

Boliac își însușește și procedeul și tema, pe care o diluiază, după metoda personală. In partea întâia a poeziei sale, ni se arată pregătirile generale în vederea carnavalului. Fiorul bucuriei spintecă sînurile fetițelor, cînd se gîndesc la ceiace va urma; dar, notă desprinsă din tema fundamentală, finalul incoronează prin contrast capitolul:

„La ciți vă ride soarta, gîndiți că'n aste zile
„Stau subt pămînturi, ocne, în temniți și exile
„Atîți nevinovați,
„Pe care pisma, ura și neagra calomnie
„l-au părăsit crumii, și oarba tiranie
„Ii ia necercetați".

In partea a doua, accentul cade cu toată intensitatea pe elementul acesta întunecat. Este revolta și blestemul, distrus de cenzură, al cerșetorului pe care l-au distrus armăsarii celui dela care ceruse pomană. Procedeul din partea întâia revine în partea a treia plăcerea pe care o simt bătrînii cînd văd pe doi tineri îndrăgostiți, la a căror fericire nu se opune nimic, este turburată de poet prin imaginea sărmanei, pe care lipsa o îndrumează pe calea păcătuirii. Partea a patra reproduce, ca un ecou, procedeul din partea a doua. Menționînd în treacăt bunătățile de pe masa bogatului, atenția poetului este atrasă de înfățișarea sdrențuită a unei case sărmane, cu hîrtia din ferestre ruptă de vînt și năpădită de zăpadă. Acolo, înăuntru, sînt șase copilași și mama lor, care se sting de frig și de foame. Neputînd să mai sufere, sărmana femee iese afară și privirea ei se fixează asupra casei vecinului bogat:

„Se scoală 'și smulge părul și iese pe zăpadă,
„Și vede casa voastră în veci tot în paradă,
„In veci în veselii:

„Ferestrele 'ndoite ce crapă de lumină
„Și veselă-vă umbra, rîzîndă, dulce, lină,
„Săltînd în bucurii".

asemenea nenorocitului, rătăcitor în întunecime, din poezia lui Hugo, care

„S'arrête et voit danser vos lumineuses ombres
Aux vitres du salon doré".

Și ambele poezii sfîrșesc la fel, amenințînd pe bogatul nemilos; dar pe cînd poetul francez, campion al carității, se menține în dimensiunile posibilităților pămîntești [1], Boliac se avîntă mai departe și, ca un profet revoltat, caută să spintece cu fulgerul dreptății cerești nedreptatea de pe pămînt.

Un suflu biblic, ce parfumează socialismul lui Lamennais, plutește peste toate aceste poezii. Revolta pe care ele o întrupează este revolta profetului ce încălzește la sînu-i icoana dreptății divine și căruia-i răsar, hidoase, la toate colțurile căilor străbătute, aspectele victimelor celor fără de lege.

In contrast cu ceiace se petrece aiurea, tema socială se menține și în volumul din 1847, în aceiași atmosferă de creștinism resemnat, sfîșiată rar de revolte ce nu indică, însă, mijloace omenești de remediare.

In *Muncitorul* ni se dă romanul unui lucrător, care luptă din greu cu sărăcia. Starea tristă în care se află își sporește nenorocirea, cînd se vestește că „se adaugă iobagiul"—Muncitorii se mișcă, ceva firesc în situația lor.

„Noi n'avem decît brațul, doar brațul este-al nostru!"

exclamă ei: o exclamație energică, de sigur, dar care își perde mult din forță prin repetiția aceleiași idei într'un singur vers. [2] Zidită pe soclul acestor realități, ce poate fi mai firesc decît revolta, ce îmbracă largi orizonturi, împotriva organizației contimporane?

„O, cum ai să mai tremuri, dreptate omenească,
„Cînd va veni odată dreptatea cea cerească
„Puternica dreptate!"

dar poetul nu se menține într'o atmosferă atît de ridicată, el își stinge poezia în amănunte și interjecții, căutînd să redea clipele din urmă ale nenorocitului închis la ocnă. Și moartea lui, care ar fi trebuit, în economia bucății, să marcheze culmea sentimentului de revoltă, nu-i dă acestuia decît dimensiuni neînsemnate față de cele atinse anterior:

„O Doamne, fie-ți milă de bietul muncitor!"

1 „Que ce ne soit pas lui qui des mains vous arrache
„Tous ces biens superflus où son regard s'attache
„Oh, que ce soit la charité!"

2 „Brațul" muncitorului—element frecvent în scrierile economiștilor apuseni—apare la Boliac și mai tîrziu, în Ziaristica lui. v. *Romînul*, 1859, No. 29.

În *Ocna*, Boliac tratează aceiași temă cași Alexandrescu în *Ucigașul fără voe* [1]. : soțul, care-și ucide, în vis, soția, își ispășește vina în ocnă. El are accente energice împotriva tratamentului la care sînt supuși condamnații; dar pasagiul cel mai reliefat este acela în care ei își exprimă dorul de viață liberă, în cuvintele duioase cu care întovărășesc cadavrul unui soț, trimes dintre ei la lumină:

„Te du, bădiță-i zise, în lume este vară,
„E soare, e lumină!"

Dar titlul de glorie al lui Boliac este *Sila*.—Răutatea omenească își face apariția la casa nevoiașului, luînd cînd înfățișarea brutală a dorobanțului stăpînirii, cînd pe cea a argatului nemilos dela curtea ciocoiului. Și unul și altul—și stăpînirea mare și stăpînul mic—trăesc sugînd seva acelorași existențe nenorocite. Poetul începe cu descrierea cadrului în care se va petrece acțiunea:

„Era o iarnă aspră și-o noapte ce'ngrozește,
„Și crivățul, cu viscol, mugia precum mugește
„Un taur ce-i rănit.
„Într'un cătun de lături a unui sat mai mare
„O rază îngînată da slabă luminare
„Subt un troian albit.

„Troianul era casă, căscioară locuită
„Ce-i astupau nemeții intrarea umilită,
„Bordeiu de muncitor;
„Și raza îngînată venea dintr'o lumină
„De-o flacără'n cenușe, ce vîlvîia în tină
„Pe un uscat cotor.

„Cu furcile în brîne, cu fețele voioase
„Întind cît pot cu fusul din caiere stufoase
„Două femei cîntînd.
„Bătrînă este una, ca iarna de albită;
„Iar alta este jună, bălaie, și iubită
„De cîți o văd rîzînd!"

Cadrul acesta este sugerat de Lamennais:

„C'était une nuit d'hiver. Le vent soufflait au dehors et la „neige blanchissait les toits. Sous un de ces toits, dans une chambre „étroite, étaient assises, travaillant de leurs mains, une femme à „cheveux blancs et une jeune fille. Et de temps en temps la „vieille femme réchauffait à un petit braisier ses mains pales. „Une lampe d'argile éclairait cette pauvre demeure et un rayon „de la lampe venait expirer sur une image de la Vierge, sus„pendue au mur.

1 Și Eliade, în *Anatolida*.—Curs întreg de poezie generală, 154, notă.

„Et la jeune fille, levant les yeux, regarda en silence pendant quelques moments la femme à cheveux blancs, puis elle „lui dit: „Ma mère, nous n'avons pas été touj ours dans ce „dénûment". [1]

La Boliac, fata întreabă pe mamă:

„Tata spunea odată că-aveam şi noi moşie,
„De ce-aţi vîndut-o, mamă? Că-i rău în iobăgie,
„Munceşti pentru străin".

Dar de aici dezvoltarea continuă independentă. Boliac prezintă situaţia specială din ţările noastre. In lipsa fratelui, pe care cei puternici îl dăduse la oştire, fata trebuia să îngrijască de toată gospodăria. Ea pregătise ceva demîncare pentru tatăl bolnav; dar tocmai atunci apar dorobanţii care le iau totul. Şi cînd după plecarea lor, ea caută să se ducă să ceară, dela vecini, puţină hrană pentru părinţi, este văzută de un argat dela curtea boerească. Acesta o luă la clacă şi acolo, timp de trei zile, fata trebui să gătească aşternut de mireasă pentru fata boerului, în timp ce părinţii ei se stingeau de frig, de foame, de boală, în bordeiul pustiit.

Subiect revoltător, care a ispitit şi pe alţi poeţi romîni. Coşbuc în *Nebuna* [2] şi Eminescu în *Viaţa*. La aceştia se pot urmări şi ecouri din literaturile străine, unde motivul era, deasemenea cultivat. In felul acesta, Coşbuc ne îndrumează către poezia socială germană, — către Heine, pe care el l-a cunoscut de timpuriu, [3] — iar Eminescu transpune, în literatura romînă, cu remarcabile modificări, celebra poezie a lui Hood, *Cîntecul cămăşei.*

Revolta îmbracă, la cei trei poeţi romîni, forme osebite: ea se manifestă prin ironizarea clerului bine hrănit, care spune, celor ce mor de foame, că sărăcia este calea către fericire, — la Eminescu; este resemnare la Boliac; şi revoltă faţişă, energic exprimată, întîlnim numai la Coşbuc, primitivul care nu ştia nici să se pudreze, nici să-şi tăinuiască simţirea:

„Şi noi? Să rîdem înjurînd
„Pe robi? De ce pe ei?
„De ce nu domni? Giganţi în drept
„Şi'n suflete pigmei;
„*Cu crucea'n mîni să pălmueşti*
„*Pe domni ca pe mişei!*"

Dar Boliac, care se luptase pentru dezrobirea Ţiganilor,

1 Lamennais, *l. c.* Paris, 1858, p. 64.
2 *Tribuna*, Sibiu, 1889, 53.
3 Drăganu: *Coşbuc, poetul liceului din Năsăud; Transilvania*, 1921 pagina 853.

pentru înlăturarea pedepsei cu munca silnică, nu putea să nu se ridice şi împotriva pedepsei capitale. O face în *Pedeapsa cu moartea.* [1]

E, aici, vorba de un Ţigan, care şi-a ucis, într'un moment de beţie, stăpînul. Tema ne duce către faptul povestit de Boliac în altă parte [2] unde ne arată că intervenţia consulului rusesc a împiedicat executarea unui Ţigan care, într'un moment de beţie şi-a ucis stăpînul. Poezia nu este lipsită de elemente de localizare a faptului: «Buzăul şoptia nopţii».... Crima aceasta dă prilej poetului să se ridice împotriva sistemului barbar, ce se practica pentru pedepsirea vinovaţilor. Argumentarea se desfăşură subt influenţa lui Victor Hugo, din *Le dernier jour d'un condamné* [3]. Şi unul şi altul pornesc dela aceiaşi situaţie: o crimă, a cărei pedeapsă o cere legea. Amîndoi dau numai indicii vagi asupra acestei crime. Hugo insistă asupra stărilor sufleteşti pe care le trăieşte eroul, în timpul procesului şi după condamnare, până la execuţie. Ni se arată astfel, legăturile osînditului cu lumea aceasta:

„Las o mamă, o soţie, un copil fetiţă de trei ani, blîndă, „rumenă, gingaşă cu ochii mari negri şi cu părul lung castaniu. „Avea doi ani şi jumătate cînd am văzut-o pentru cea din urmă „oară. Astfel, după moartea mea, trei femei fără fiu, fără bărbat, „fără tată; trei orfani în chip osebit, trei văduve făcute de lege. „Admit: Sînt pedepsit pe drept; dar aceste nevinovate ce-au „făcut? Ce are-aface? Le desonorează, le sărăceşte, şi asta e „justiţia?" [4].

Boliac, care, aici, este preocupat să argumenteze raţional tema sa, nu insistă prea mult asupra pasagiilor de natură să stîrnească mila:

„. . . . . Gîndiţi voi vreodată
„Că şi Ţiganul ăsta e soţ, e şi el tată,
„Va fi iubind ceva!"

Un fior străbate rîndurile lui Hugo, cînd se opreşte asupra imaginii drăgălaşe, de o intimitate caldă, a vieţii de familie. Emoţia îi sugrumă glasul:

„Cine te va mai mîngîia? Cine te va mai iubi? Toţi copilaşii vor avea tată, numai tu nu. La anul nou cum ai să te „desobişnueşti tu, copilaşul meu, de jucărele frumoase, de aca„dele, de mîngîeri? Cum ai să mai rabzi foamea, nenorocita

1 In ediţia Haneş, titlurile celor două poezii: *Ocna* şi *Pedeapsa cu moartea*, sînt inversate.
2 *Culegere de articole*, p. 14—15
3 Tradusă în romîneşte, în 1839, de căpitanul St. Stoica. Dealtfel Boliac cunoaşte din vreme pe Hugo. v. *Conv. Lit.*, XV. 77.
4 In traducerea din Biblioteca pentru toţi. pag. 24.

„mea orfană? Oh! Dacă ar fi văzut ei, cel puţin, pe drăguţa „mea Marioară, s'ar fi convins că nu trebue ucis tatăl unui co- „pil de trei ani" [1]

La Boliac întîlnim şi de data aceasta, aceiaşi concentrare:

„ . . . . Şi va simţi căldura
„Ce Domnul a sădit
„In sinul de familii la vorba asta „Tată".

Dar acolo unde apropierea merge până în ultimul amănunt, este pasagiul în care şi unul şi altul socotesc că scăparea este imposibilă:

„E cu neputinţă să mă graţieze! Trebuesc pilde! după „spusa lor" [2].

Şi Boliac repetă:

„Să moară vinovatul, căci moartea înfioară
„Şi trebui pilde'n stat!"

Inrudirea este evidentă. Şi dacă ea se poate explica, în primele cazuri, prin baza identică din care sînt derivate, nu se poate spune acelaşi lucru şi despre ultima apropiere: acelaşi imperativ, formulat în termeni identici. La toate acestea trebue să se adauge şi faptul că Boliac citează în cursul povestirii, pe Hugo, alături de alte spirite înaintate, care cereau înlăturarea pedepsei cu moartea.

Adoptînd-o condiţiunilor locale, tema este amplificată cu scopul de a preciza remediul:

„Gîndiţi la instituţii, la şcoli înobilare
„La înlesnirea vieţii, la a ţării'ndestulare
Şi atuncea s'a sfîrşit
„Şi crima şi hoţia. E viţiul în prăvili;
„De-aici se naşte răul: curmaţi aceste stăvili
„Ce revoltează omul şi cel mai liniştit".

E modalitatea pe care va recomanda-o şi mai tîrziu cînd, reluînd tema, el o tratează aproape în aceiaşi termeni:

„Nu se înobilează moravurile cu asprimea şi barbaria le- „gilor, Domnilor Legiuitori! Cu cît legile se vor îmblînzi şi se vor „înobila, cu atît şi moravurile se vor îmblînzi şi se vor înobila" [3]

1 Hugo, *l. c.* p. 81. Dealtfel, copilul a fost una dintre preocupările de căpetenie ale lui Hugo. Subt influenţa lui, Boliac caută să creieze şi la noi genul acesta *(Pruncul)*. El nu insistă, însă, şi astfel o bogată vînă poetică rămîne neexploatată. Şi rămîne abia schiţată o nouă direcţie, în care s'ar fi manifestat influenţa lui Hugo.

2 Idem, pag. 49.

3 *Culegere de articole*, pag. 17. Referindu-se la alte aspecte ale societăţii, el urmăreşte moralizarea ei şi, în această direcţie, reproduce de departe pe Boileau, prin intermediul lui Gr. Alexandrescu, v. P. V. Haneş, *Studii şi cercetări*, p. 87-89. Despre Alexandrescu, poet satiric, Boliac are o părere excelentă, în epistola *La maior Voinescu al II-lea*.

Sînt, acestea, afirmaţiuni derivate în chip logic din crezul său.

*
* *

In afară de influenţele urmărite, în opera lui Boliac se oglindesc şi răsunete ale poeziei poporane. El a cunoscut-o şi a interpretat-o în sensul vederilor sale:

„In cîntecele noastre se simte adesea amorul şi durerea a- „păsării, însă niciodată entuziasmul, hotărîrea şi orgoliul; nici- „odată un sentiment de patrie sau de independenţă; nu avem „nimic în care să se resimtă nici motivul:

„Allons enfants de la patrie...

„Acest glas tare al unei naţii convinse de puterea ei, nici:

„Δεντε ἡαιδες των Ερρήνων"...

„Această chemare solemnelă a unei naţii pline de suveniri. „Revoluţia din 1820 n'a scos alt glas din Romîni decît:

„Aideţi fraţi să trăim bine...

„In cîntecele noastre populare se simte toate aplecarea ro- „mînă pentru crud şi deboş,— *fiertatea şi orgoliul s'au stins de „prea mulţi secoli în aceşti populi, ca să mai poată trăi în poe- „zia lor! — Suvenirile dace şi romane au trebuit să se şteargă „în rivalitatea lor sub deosebitele năvăliri şi juguri*" [1].

Deaceia el crede că misiunea Romînilor, în arheologie, este să definească ce au fost Dacii.

Asemenea multora din vremea lui—şi de mai tîrziu el vede, în poezia poporană, transpunerea imaginei psihologice a poporului, cînd susţine că:

„Firea unui popor o poate cunoaşte străinul cercetînd pă- „tura ţărănească, literatura poporană,—nu cea cultă, stricată de „influenţă" [2], din regiunile acestea derivă tema din *Maria din Pozdat*, din *Meşterul Manole* şi din *Sburătorul*, în care influenţa poporană fuzionează cu cea cultă franceză [3].

Pentrucă Boliac era un bun cunoscător al tuturor credinţelor poporane:

„Aici o luptă de zmei a călcat o pădure de brazi vechi „ca pămîntul; aici joacă şoimanele—colo flueră Iorgovanii şi „dincolo păzesc şeicanii şi voevozii datul cu bobii" [4].

Dar Boliac a făcut mai mult: a căutat să analizeze chiar construcţia versului poporan, ceiace, în 1845, nu era o operaţie prea elementară:

1 *Curierul Romînesc*, 1845, p. 374.
2 *Curierul Romînesc*, 1845, 374.
3 G. B. Duică, *l. c.* 160 sq.
4 *Curierul Romînesc*, 1845, 366.

„Opt şi şapte silabe iambi oarecum—cînd una lungă şi alta „scurtă, cînd una scurtă şi alta lungă;... cînd versurile sînt „plane, care se zic femeeşti, nu ştiu pentru ce, şi de şapte cind „sînt trunce,—bărbăteşti. Acestea sînt toate de şapte silabe; şi, „deşi vre-o două dintrînsele se par a fi de acelea ce se numesc „sdrucioli, adică cu tonul pe propenultimă însă, luînd bine seama „se văd că sînt toate trunce, mai vîrtos cînd sînt cîntate şi ţin „toate această măsură:

— ⏑ — ⏑ — ⏑ — “ 1.

Versul poporan îl adoptă, ca măsură, ca accent, în unele poezii ale sale. Versul trohaic îl întîlnim, între alte bucăţi, în *Meşterul Manole*, care se diferenţiază de tehnica poporană prin gruparea versurilor în strofe. Dar şi în metrică influenţa fundamentală este tot cea franceză. În general, Boliac are versul amplu, iambul de 13 şi de 14 silabe, cu cesura după silaba a şaptea. Afară de versul acesta, însă, el cultivă şi versul trohaic complex, de 15 şi de 16 silabe (*Rugăciune*) şi dodecasilabul trohaic versul caracteristic lui Bolintineanu (în partea I *Un vis în Carpaţi).*

Variaţia aceasta a versului se poate urmări mai departe în tehnica metrică a poetului. Ritmul se schimbă în strofă. Poetul face ca un vers complex să fie urmat de unul simplu (*Un vis în Carpaţi*, p. I.). În altă parte el alternează versul complex 14 silabe cu versul complex de 12 silabe (*Un vis în Carpaţi*, p. II şi III).

Rima este elementară. Boliac nu este un creator de perle formale, deşi are unele versuri frumoase şi foarte multe versuri corecte. Dispoziţia rimelor este variată: sînt rime plate, încrucişate, îmbrăţişate. In strofa de şase versuri, pe care o cultivă cu predilecţie, el are primele două versuri cu rime plate, celelalte cu rime îmbrăţişate. Ordinea iniţială este adesea răsturnată (*Lepădatul*) ajungînd uneori la combinaţii de rime plate, care propriu zis, interzic structura strofei.

Puţina atenţie pe care o are pentru rimă, îl duce, uneori, la înlocuirea ei prin simple asonanţe. Un exemplu edificator este următorul, din *Lepădatul*:

„Cu mult este mai nobil un dobitoc sălbatec,
„Ce naşte în pădure cu-al răului instinct,
„Decît un om nemernic ce'n adunare, paşnic,
„Tîrîndu-se tot muşcă, cu cel mai prost insect“.

E drept, cazurile acestea nu sînt frecvente.

O atenţie specială merită strofa. Variaţia, remarcată mai sus, ajunge aici la expresia cea mai puternică. Strofa cea mai simplă este de patru versuri, alcătuită adesea din trei versuri

1 *Itinerarul*, în *Curierul Romînesc*, 1845, p. 374.

complexe şi unu simplu, care face încheerea. Versul acesta, prin variaţia bruscă pe care o provoacă, atrage în mod deosebit atenţia asupra sa. Alături de această formă, însă, avem catrenul alcătuit din versuri egale, complexe, care fusese încetăţenit în poezia romînă înaintea apariţiei lui Boliac, în deosebi graţie lui Eliade şi Grigore Alexandrescu. Pentru triumful primei forme a catrenului, însă, contribuţia lui Boliac este remarcabilă. În fine, trebue menţionat catrenul format din două versuri simple,—al doilea şi al patrulea, alături de catrenul alcătuit numai din versuri simple. Strofa de cinci versuri o întîlnim în numeroase poezii. Ea este, în genere, alcătuită din versuri complexe şi, uneori, se găseşte laolaltă cu cea de şase versuri (*Ocna*). În două strofe de cîte cinci versuri se soluţionează şi strofa de zece versuri din *Chemarea*. Strofa de şase versuri prezintă mai multe înfăţişări: a) toate versurile sînt egale; b) cinci versuri complexe şi ultimul vers simplu: c) versul al treilea şi al şaselea simple, celelalte complexe. Aceasta este strofa cea mai mult cultivată de Boliac. Structura ei era potrivită cu gravitatea temelor dezvoltate în poeziile sale, în care versul amplu, maestos, fracturat constant de cel simplu, atrăgea în mod deosebit atenţia.

Dintre modelele pe care Boliac le-a avut, bogăţia aceasta de forme a versurilor şi strofelor, caracterizează, în deosebi, pe Hugo 1.

Astfel se prezintă Boliac, asupra căruia, susţine d. Haneş 2, s'a început în vremea noastră o luptă de reabilitare, inaugurată de d. Densuşianu şi continuată de d. Iorga. Dar reabilitarea poetului, în dimensiunile urmărite, nu este posibilă. Poezia lui, deşi mai totdeauna corectă, nu prezintă decît rareori momente reliefate artistic. Ele se grupează, în majoritatea cazurilor, în jurul temei sociale. Simţirea lui, stîrnită arar, se stinge îndată şi absenţa ei este suplinită de expunerea şi comentarea de fapte şi principii, făcînd, astfel, ca poetul să se deplaseze în domenii străine poeziei.

Filolog nefericit, el nu este mai favorizat în crearea cuvintelor decît în explicarea lor: *a se adînca*, *rosoşii aburi* (=aburii roşii); iar asociaţia termenilor întrebuinţaţi este aşa de aridă, încît îi ucide şi puţinele poezii despre care s'au spus lucruri bune, cum este cazul cu *Sila*:

„Pe geana aurorii o rouă ce *pisteşte*
„Dintr'un azur senin“

azur senin, geana aurorei, pisteşte!

Şi la toate acestea trebue să se adauge puerilitatea procedeelor la care recurge, în anumite momente critice pentru poet.

1 Th. Banville, *Petit traité de poésie française*, Paris, Charpentier, 1909, passim.
2 *Studii şi cercetări*, pag. 83.

Este cunoscut sfirşitul poeziei *Suzana* : poetul, neputind să redea uimirea fecioarei, acuzată pe nedrept şi pe neaşteptate de lucruri urîte, se adresează pictorului, să „brodească" el pe eroină în momentul acela. La fel în *O călătorie* : în loc să caute singur „fețe" să-şi descrie iubita, se mulțumeşte să dea indicațiile necesare, unde amatorii ar putea găsi ceiace doresc:

„Catați în Lord Byron
„La ovreeşti armonii; acolo se găseşte
„Portretu - unei evreice ; prea mult se potriveşte
„Fecioara din Sion
„Cu tinăra-mi vergină !"...

Operă de idee in cea mai mare parte a sa, poezia lui Boliac un abundă în imagini. Iar atunci cind, în deosebi în poezia descriptivă, imaginea nu este exclusă, ea este adesea desprinsă din poezia franceză, din Lamartine în primul rînd. [1]

Toate acestea ne forțează să renunțăm la fabula unui Boliac poet desăvirşit, aşa cum îl cred unii, cum l-au crezut mulți şi cum s'a crezut el în deosebi—din această credință a lui au izvorît unele versuri în care arată soarta poetului pe lume—şi peste care pluteşte un suflu asemănător celui din *Benedicțiunea* lui Baudelaire. Ele s'ar putea cita încă, dacă autorul nu ar fi avut ciudata inspirație să compare, spre idealizare, pe poet cu o cobe:

„Ființă ne'nțeleasă ! Pentru dureri străine,
„Tu gemi şi plîngi mai tare decit şi pentru tine,
„Cind ei, spre răsplătire, te blestem, te gonesc.
„Tot astfel e gonită şi pasărea miloasă
„Ce vine să jelească în noaptea'ntunecoasă
„Cu cel ce e'n durere, şi'n plîngerea-i duioasă,
„In loc să-i dea scăpare, o bat şi n'o primesc.

Dar dacă valoarea artistică a operei este contestabilă, [2] istoriceşte ea se prezintă altfel. Interesul ce se fixează asupra ei este stirnit de varietatea temelor tratate şi, în deosebi, de natura unora dintre ele. Dezvoltînd subiecte sociale, el transpunea la

1 *Cugetare.*

2 In afară de părerile contradictorii ale lui Eliade, activitatea lui Boliac a fost apreţiată în mod diferit de la început. v. *F. p. m.* 1844, 59 ; Vaillant, *La Roumanie*, III, 200 şi prefața la poeziile lui Boliac traduse în franțuzeşte, Paris, 1857, pag. V nota 1 ; *Revista Carpaților*, 1861, t II, p. 341. Se cunoaşte părerea defavorabilă a lui Maiorescu : *Conv. lit.* I, No. 1 sq. ; G. Panu, *Amintiri dela Junimea*, I, 44; *Adevărul ilustrat*, 1895, 26 Mart ; *Luceafărul*, 1914, p. 31.

D. O. Densuşianu, în cursul litografiat de H. Stahl, vol. II, 296 citat de d. Haneş, este departe de a lupta pentru reabilitarea lui Boliac. „*Sila* se pomeneşte ca singura poezie demnă de cetit. Sint părți frumoase, dar şi multe rele". Rolul lui Boliac trebue, după d-sa, căutat în proză şi în politică. Acelaşi lucru şi despre părerea d-lui Iorga, care-şi armează aprețierea cu atita

noi, din poezia franceză, preocupări ce caracterizau intelectualitatea apuseană. Şi fixat, în timp, la începutul literaturii noastre moderne, interesul se accentuează prin timpuria incetățenire a acestui gen în poezia romînă.

In vremea lui şi după el, s-a trecut cu mult peste nivelul poetic al operei sale; dar fondul ei a fost un generator puternic de idealuri, care au luminat multora zarea viitorului. Ea însemnează unul dintre punctele cele mai ridicate din istoria socialismului romîn [1] şi, în acelaşi timp, deschide larg perspectiva asupra unor ținuturi neexploatate, încă, decît în mod incidental. Mulți scriitori se vor îndrepta, în urma lui, în direcția aceasta. In mijlocul lor se fixează Eminescu : cu dimensiuni de artă superioară, dar şi cu temeinice restricțiuni.

Şi, prin aceasta, Boliac este un precursor.

D. Popovici

---

restricțiuni, peste care nu se poate trece în nici un chip : „dacă ar avea totdeauna aceiaşi putere...... dacă nu s'ar pierde în declamații retorice şi în valurile cuvintelor abstracte, de parcă a-i ceti un articol de ziar versificat ; dacă ar fi mai cu alegere în cuvintele ce întrebuințează..., dacă etc.... (*Istoria literaturii romîneşti în veacul al XIX-lea*, II, 1908, p. 185. Vezi, deasemenea, bogatul studiu al d-lui G. B -Duică, în *Ist. lit. rom. mod.* I, 290 sq. Numai printr'un exces de gentilețe se putea ajunge la afirmarea valorei artistice deosebite a poeziei lui Boliac, P. V. Haneş, *Studii şi cercetări*, p. 83.

1 v.. articolul program din *Contemporanul*, I, No. 1 (1881), analisat de d. G. Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura romînească*, Iaşi, 1922, p. 202. El reproduce de aproape părerile lui Boliac, aşa cum ele au fost expuse mai sus.

D. E. Lovinescu este vesel

D. E. Lovinescu a răspuns în Rampa şi într'o revistă numită Tiparniţa Literară articolului meu, în care am probat—pe lîngă multe altele—că textul lui Eminescu din ediţia d-sale este în aşa mod şi în aşa grad falşificat, încît această ediţie este o adevărată profanare a operei lui Eminescu.

D. Lovinescu *nu neagă nici una* din cele vre-o sută de falşificări relevate de mine şi care constitue numai o parte din colaborarea d-sale cu Eminescu!

Răspunsul meu ar putea să se isprăvească aici...

Dar voiu continua, căci d. Lovinescu îşi face un merit că a falşificat pe Eminescu şi e foarte vesel.

E vesel, pentrucă falşificările—zice d-sa—nu le-a luat din ediţia Scurtu, cum am spus eu, ci dela „Maiorescu" (Se va vedea pentru ce pun numele lui Maiorescu în ghilmete.)

Aşa dar, d. Lovinescu, care în prefaţa ediţiei d-sale asigura pe cetitori că a „controlat mai ales *Convorbirile*", şi că dă textul „în cadrele reproducerii cît mai exacte",—*acum* se arată foarte fericit spunînd acelor cetitori că le-a dat textul falşificat cu ajutorul lui „Maiorescu", în loc de textul adevărat al lui Eminescu din *Convorbiri*.

Dar ce cîştigă Eminescu că a fost falşificat şi înjosit cu ajutorul lui X, şi nu al lui Y, şi ce cîştigă cetitorul, dacă i se dă un text falşificat cu ajutorul lui X, şi nu al lui Y, pentruca d. Lovinescu să fie atît de vesel? Şi ce cîştigă „tineretul şcolar" (pentru care, zice d. Lovinescu acum, în răspunsul d-sale, — *agravîndu-şi vina* — că a editat mai ales pe Eminescu), dacă acest „tineret" va purta în minte toată viaţa un Eminescu falşificat cu ajutorul lui X, şi nu al lui Y?—Pentru ce atîta veselie?

Cînd cineva falşifică textul unui scriitor şi încă al celui mai mare scriitor naţional, şi este nevoit a recunoaşte că a falşificat şi că şi-a înşelat cetitorii atunci cînd le-a spus că le dă textul „cît mai exact", —cel care face o faptă atît de urîtă, ar trebui să fie mai puţin vesel, mai ales cînd aceste falşificări şi mistificări le face cu ocazia unei afaceri pur comerciale.

Şi, dacă nu cîştigă nici Eminescu, nici cetitorul, nici „tineretul şcolar", ce pierd eu, odată ce afirmarea mea, că ediţia d-lui Lovinescu este cea mai rea, rămîne în picioare?

Ce pierd, mai ales că, în articolul meu, am spus din capul locului că falşificările din ediţia Scurtu, copiată de d. Lovinescu, sînt unele ale lui Scurtu, altele copiate de Scurtu din „*alte ediţii*"?

Dacă falşificările din ediţia d-lui Lovinescu s'ar mărgini la acele care sînt şi în „Maiorescu" şi în Scurtu, d. Lovinescu le-ar fi putut lua din „Maiorescu". Dar în ediţia d-sale, pe lîngă aceste falşificări, sînt altele care există *numai* în Scurtu. Şi atunci întreb pe orice cetitor: Ce ediţie a avut ca model d. Lovinescu? Ediţia „Maiorescu" sau ediţia Scurtu?

Şi-acuma să vedem ce e cu „Maiorescu". Cu alte cuvinte cine e autorul inepţiilor din ediţia Socec. Dacă autorul ar fi Maiorescu, nici Scurtu, nici d. Lovinescu n'ar cîştiga nimic, căci falşificările neghioabe ar rămînea tot falşificări neghioabe, iar Scurtu şi d. Lovinescu tot falşificatori.—Dar în cazul acesta ar ieşi rău de tot Maiorescu. Aşa dar, cele ce urmează sînt o apărare a lui Maiorescu.

D. Lovinescu spune în „răspunsul" d-sale că falşificările le-a luat din *ediţia Maiorescu „apărută în timpul vieţii poetului"*. Şi e atît de fericit că falşificările le-a luat din această ediţie, încît dela o vreme începe să vorbească latineşte: „*Oglinzile din rîu*, strigă d-sa, sînt ale lui Maiorescu *ipsissimus*".

Să-mi arate d. Lovinescu unde a găsit inepţia aceasta şi altele (ca „adevăr scăldat în *minte*", „regi, oşteni şi *împăraţi*", „în orice om *pe* lume îşi fac încercarea" etc. etc.) ori *cacofonii*, (ca „ce palate, ce cetăţi", sau „să-ţi cer un semn", etc.) în ediţia Maiorescu apărută în timpul vieţii poetului?

Cînd pune astfel de nerozii pe socoteala „ediţiei Maiorescu apărută în timpul vieţii poetului", d. Lovinescu calomniază pe Maiorescu şi-şi înşeală cetitorii.

Maiorescu a făcut cîteva schimbări în textul ediţiei preparată de el. Cu dreptul pe care şi-l luase la *Convorbiri*—de a corecta; cu dreptul maestrului faţă de tînărul scriitor; cu grija de a corecta greşelile de tipar din *Convorbiri*, Maiorescu a făcut ce-a putut, cum l'a tăiat capul—căci pe vremea aceia nu avea manuscrisele poetului.

Caragiale l'a insultat pentru aceste corectări. Caragiale a avut dreptate să-l atace, dar a fost prea aspru, căci, în orice caz, Maiorescu are circumstanţe atenuante şi apoi celace a făcut, a făcut din dorinţa de a prezenta pe Eminescu cît mai bine.

Apoi, încă odată, schimbările lui Maiorescu sînt puţine,— şi el, *Maiorescu, n'a introdus în text inepţii.*

Falşificările neroade *încep* să apară în ediţii de după moartea „poetului". Aşa de pildă, „adevăr scăldat în minte" apare în ediţia IV. „Oglinzile din rîu", „In orice om pe lume îşi face încercarea", „regi, oşteni şi împăraţi" etc. etc.—nu le văd nici în această ediţie,—şi nu ştiu în ce ediţie posterioară au apărut, şi nici nu mă interesează. Dacă neroziile acestea au

apărut într'o ediție *Socec* posterioară ediției Șaraga, atunci „îngrijitorul" ediției dela casa Socec, „băiat cult", le-a luat din ediția Șaraga.

Unele—ca „adevăr scăldat în minte",—trebue să fie greșeli de tipar [1]. Și cînd d. Lovinescu exclamă vesel că ele sînt... „*variantele* lui Maiorescu *ipsissimus*", d-sa realizează una din cele mai comice situații cu putință.

Știe orice cărturar din țara aceasta afară de d. Lovinescu, că ediția Socec a devenit, cu fiecare retipărire, tot mai rea, și a ajuns, la un moment, cea mai rea ediție a lui Eminescu.

Maiorescu nu era funcționar la Casa Socec, ca să facă mereu corectura edițiilor lui Eminescu, care se retipăreau. El a mai adăogat poezii în primele ediții și atîta tot. Înțelege oricine, că nici nu mai cetea edițiile nouă, deși se retipăreau—se retipăresc și azi—cu aceleași prefețe ale sale.

Desigur că nici schimbările făcute de Maiorescu n'au ce căuta într'o ediție actuală a lui Eminescu, cu atît mai mult într'o ediție, în care editorul spune că a dat textul „cît mai exact", „controlat mai ales după *Convorbiri*" (și nu după ediția lui X sau Y). A pune însă în sarcina lui Maiorescu duiumul de falșificări grosolane din ediția Socec, este nu numai o dovadă de ignoranță și de nepricepere, dar și o nouă impietate—o impietate față de Maiorescu—după aceia de a falșifica cu grosolănii opera lui Eminescu.

Mă mir că nu s'a găsit printre ucenicii lui Maiorescu nici unul care să protesteze împotriva înjosirii maestrului, pe care-l cadelnițau cît a trăit. Și mă mir că în publicistica noastră tradiționalistă, naționalistă, eminesciană, nu s'a găsit nimene să protesteze împotriva falșificării, erijată în principiu, a textului lui Eminescu. Eminescianismul e o vorbă goală... Eminescu—un nume bun de exploatat pentru interese de gașcă.

Ori disprețuesc acești domni pe d. Lovinescu? Dar aici nu e vorba de opiniile estetice, filozofice, sociologice și celelalte ale d-lui Lovinescu. E vorba de Eminescu.

Eu am făcut destul. Am denunțat falșificarea textului eminescian. Am ales ediția d-lui Lovinescu, pentrucă conține cele mai multe falșificări, și în toate genurile. Analizînd ediția d-sale, am adăogat un capitol—pe care trebuia să-l scriu în orice caz—la studiul despre edițiile lui Eminescu,—capitolul relativ la falșificările de text. Dacă n'ar fi apărut ediția d-lui Lovinescu, mai rea decît toate, aș fi ales ediția Scurtu pentru discuția falșificărilor de text—și în nici un caz ediția Socec, pentrucă nu puteam discuta cu zețarii și cu corectorii Casei Socec și pentrucă ediția Scurtu are, în plus, falșificările lui Scurtu. Alegînd ediția d-lui Lovinescu, am ales compendiul cel mai bogat de falșificări: Maiorescu + Socec + Șaraga + Scurtu + Lovinescu,—și cred că am făcut un serviciu publicului.

1 Intr'o ediție a lui Eminescu, în care sînt amestecat, mi s'a dat o corectură perfectă, dar *mite* era zețuit *minte*. Tipografia schimbînd apoi litera, tipărind din nou coalele, găsesc iarăși *minte*!—Zețarii cred că *mite* e o greșală în manuscris.

Era de datoria unui tradiționalist eminescian să intervie—să intervie măcar după „răspunsul" d-lui Lovinescu. Nu în favoarea mea—eu încă n'am murit—ci în favoarea lui Eminescu. Veselia d-lui Lovinescu că a falșificat pe Eminescu, și încă pentru uzul „tineretului școlar" — căci falșificarea nu o neagă—nu i-a mișcat pe eminescianii tradiționaliști?

In n-rul acesta n'am avut timp să răspund cum voiam. O voiu face în alt număr—căci „răspunsul" d-lui Lovinescu este o lungă și complicată încercare de a-și înșela cetitorii.

Acum numai cîteva exemple, de probă:

D. Lovinescu zice caracterizînd articolul meu:	Citez tot pe d. Lovinescu:
„Lipsa unei virgule [1] devine o impostură, căderea *importună* a unui *și* o crimă [2], un *din* substituit unui *de* [3], *negrele* în loc de *negrele-i*, *stăpîna mării* în loc de *stăpîn'a mării*, *să nu mai știi de mine* in loc de *și nu mai știi de mine*, etc., într'un cuvînt toate micile fatalități **în care ușoara inadvertență a copistului colaborează cu fantezia tenace a zețarului etc.**".	„*Din rîu* este versiunea lui Maiorescu *ipsissimus*". „*Negrele* e în ediția Maiorescu". „Lunga și *stăpîna* nu sînt din Scurtu, ci din Maiorescu". „*Să nu mai știi de mine* e din Maiorescu".

Așa dar *din rîu*, *negrele*, *stăpîna*, *să nu mai știi*, care cu un moment mai înainte erau *greșeli de tipar*, acum sînt *versiunile* lui Maiorescu (ba încă: *ipsissimus*).

Așa dar, cînd scria cu atîta veselie fraza despre „fantezia tenace a zețarului", d. Lovinescu *știa* că-și înșeală cetitorii.

O altă încercare de a-și înșela cetitorii, o face d. Lovinescu atunci cînd le spune că motivul pentru care am scris articolul din „Viața Romînească" este „ura" mea împotriva d-sale, ură care m'a făcut să-l „pîndesc" cîțiva ani — și acuma să-l atac. (Așa? Apoi cînd „pîndești" pe cineva ani întregi și te repezi la el, înseamnă că, însfîrșit, ți-a dat ocazia să-l „prinzi". Nu?)

D-l Lovinescu își înșeală conștient cetitorii, căci d. Lovinescu *știe bine* că, dacă l-aș fi „pîndit", aș fi cetit tot ce scrie, aș fi cetit așa dar *Povestirile* lui Eminescu, editate de d-sa mai

1 D. Lovinescu își înșeală cetitorii, căci nu l'am învinuit de lipsa vre-unei virgule, deși puteam dovedi, cu ajutorul punctuației d-sale impusă lui Eminescu, că nu înțelege textul.

2 Acea cădere „inoportună", care face ca versul să fie șchiop, nu e „cădere", căci e în Scurtu!

3 „Oglinzile *din* rîu"!!

de mult (le-am cetit abia acum, după ce am văzut ce ris şi batjocură şi-a făcut de poeziile lui Eminescu), aşi fi descoperit de mult că nu înţelege *Cezara*, că nu cunoaşte nimic din filosofia lui Kant, că plagiază pe d-l Sanielevici, şi aşi fi sărit din locul meu de „pîndă", căci nu eram năzdrăvan să ştiu că o să falşifice mai tîrziu poeziile lui Eminescu, şi să aştept. D-l Lovinescu ştie toate acestea.

Ştie bine că articolul meu despre ediţia d-sale este al patrulea dintr'o serie. (Articolul despre ediţia d-sale avea ca titlu: *Ediţiile poeziilor lui Eminescu*, şi ca subtitlu: *Ediţia d-lui Lovinescu)*. Aşa dar ştie bine că nu e vorba de „pîndă". Ştie bine că trebuia să scriu despre ediţia d-sale, odată ce am scris despre toate ediţiile. Şi *ştie* atît de bine, încît... o spune singur:

„Premergătoare, zice d-sa, ne sosesc însă de cîţiva ani, lungi, interminabile articole, în care erorile de tipar sau micile variante de lectură a *tuturor* ediţiilor existente sînt bombardate cu artilerie grea. **In chip firesc i-a venit deci rîndul şi ediţiei mele**".

Apoi dacă am atacat *„toate"* ediţiile, şi dacă *„în chip firesc i-a venit deci* rîndul *şi ediţiei d-sale"*, pentruce-şi înşeală cetitorii, dînd ca motiv al articolului meu „pînda" şi „ura" împotriva d-sale?

Şi nu mă pot opri să nu constat că, şi *de data aceasta*, cînd îşi înşeală cetitorii, îi înşeală nu numai *en gros*, ci şi în detaliu: D. Lovinescu zice cetitorilor d-sale că articolele mele despre Eminescu (*anterioare articolului despre ediţia d-sale*) publicate în ultimii ani se ocupă cu „erorile de tipar" sau „cu micile variante de lectură" ale ediţiilor lui Eminescu. *Adevărul* e că în *acele* articole, pe care le cunoaşte bine, căci le-a stors de tot ce i-a trebuit, nu m'am ocupat cu „erorile de tipar" şi cu „micile variante de lectură", ci cu alte probleme, cu probleme foarte importante (pe care dacă le-am rezolvat bine sau rău,—e altă vorbă). *Adevărul* fiind acesta, ceia ce spune d. Lovinescu cetitorilor săi, ca să-mi deprecieze articolele („erori de tipar", „mici variante de lectură!"), este un *neadevăr*, care în limba nemeşteşugită romînească se numeşte „minciună". (Definiţia minciunii: un neadevăr, spus cu conştiinţă că e neadevăr, şi cu scopul de a înşela, pentru a trage un folos).

Cit despre „ura" mea—ca s'o înţeleagă, d. Lovinescu să-şi imagineze că d. Camil Baltazar ar fi murit (ferească Dumnezeu) şi că cineva, ca să ciştige parale, i-ar edita poeziile, falşificîndu-i textul pas cu pas. Ce-ar simţi şi cum ar reacţiona d. Lovinescu? Ei bine, ceiace e d. Camil Baltazar pentru d. Lovinescu, este Eminescu pentru mine.

Şi tot ca să înţeleagă „ura" mea, îi amintesc d-lui Lovinescu cu ce ferocitate a urmărit d-sa pe un tînăr, care a confundat o schiţă a unui scriitor cu una a altuia. Pentru d. Lovinescu acel tînăr a devenit nici mai mult nici mai puţin decît „simbolul necinstei profesionale". Iar sancţiunea dictată de d. Lovinescu era izgonirea acelui tînăr din „publicistică".

Apoi dacă a confunda o schiţă a unui scriitor cu una a altuia este o crimă atît de abominabilă (crimă pe care o comite şi d. Lovinescu, cînd nu ştie că *Muntele de foc* e de Alecsandri şi-şi închipue că poate fi de Asaki; cînd vorbeşte de conţinutul broşurii revoluţionare munteneşti *Cine sînt meseriaşii*, pe care o cunoaşte aşa de bine, încît zice că e... moldovenească; etc., etc.) cum se poate califica desfigurarea oribilă a operei lui Eminescu? Şi, totuşi, cu toată „ura" mea, eu n'am spus că d. Lovinescu este „simbolul necinstei profesionale" şi că trebuie alungat din „publicistică". Acum, băgaţi de seamă: Omul, care falşifică mereu şi-şi înşeală mereu cetitorii, are curajul de a vorbi de „necinste profesională" şi de izgonirea din „publicistică" a altora!

O altă încercare de a-şi înşela cetitorii, o face d. Lovinescu atunci cînd, spre a bagateliza articolele mele anterioare despre ediţiile lui Eminescu, pe care le-a stors de tot ce i-a trebuit, (cu alte cuvinte spre a deprecia ceia ce şi-a însuşit, pentru ca ceia ce şi-a însuşit să apară cît mai neînsemnat) spune cetitorilor d-sale că în acele articole eu dau o importanţă exagerată unor „măruntişuri" descoperite de mine şi anume: că ediţia lui Maiorescu a apărut înainte de Ianuar 1884 şi că poezia *Nu mă înţelegi* a fost publicată în 1886, şi nu în 1879, cum se credea până acum [1].

Aceste descoperiri, zice, spiritual, d. Lovinescu:

„Au *exact* importanţa descoperirii a 101 chibrituri într'o cutie în dauna alteia care conţine numai 99".

Dar cele „99 de chibrituri" înseamnă pentru mine—şi d. Lovinescu o *ştie bine*—că poeziile din ediţia Maiorescu, adunate „de pela persoane particulare", nu sînt patru, cum se credea până acum, ci douăzeci şi patru; că poeziile, despre care nu putem şti dacă au fost destinate, toate, tiparului nu sînt patru, ci douăzeci şi patru; în orice caz cele „99 chibrituri" pun întrebarea dacă Eminescu mai avea sau nu de schimbat ceva în acele poezii (douăzeci şi patru şi nu patru), cînd le-ar fi dat la tipar; că, dacă erau gata, trebue să fie o cauză, pentru care nu le dădea publicităţii. (Eu m'am încercat să dau o explicare, în articolele mele). Şi, mai cu seamă, importanţa celor „99 de chibrituri", stă în faptul că aceste poezii fiind găsite de Maiorescu pela persoane particulare, nefiind destinate tiparului, Eminescu nu poate fi învinuit de plagiat, dacă unele din ele care sînt inspirate de scriitori străini, nu poartă, sub titlu, menţiunea care să indice autorul imitat. (Dacă d.

1 Cu un moment mai înainte, spunea cetitorilor că în **aceste** articole m'am ocupat cu „erorile de tipar" şi cu „micile variante de lectură"!

Lovinescu ar stima pe Eminescu și dacă pentru d-sa plagiatul ar fi un vițlu urît,—două ipoteze absurde,—cum ar apăra d-sa pe Eminescu de plagiat, fără ajutorul celor „99 de chibrituri" ?)

D. Lovinescu *știe bine*—căci a cetit articolele mele și le-a stors bine de toate informațiile care i-au trebuit pentru ediția d-sale —*știe bine* că descoperirea mea însemna toate acestea, și că am dat'o ca atare,—și cînd se face că nu știe, își înșeală cetitorii.

Și își înșeală cetitorii și atunci, cînd reduce tot la „99 de chibrituri" descoperirea că poezia *Nu mă înțelegi* a fost publicată în 1886, și nu în 1879, cum se credea—căci d. Lovinescu *știe bine* din aceleași articole ale mele, pe care le-a utilizat pe tăcute, că, dacă *Nu mă înțelegi* e publicată la 1879, aceasta însemnă pentru mine că Eminescu cel sănătos și în culmea talentului putea publica o poezie fragmentară, monotonă, slabă, așa dar nu avea, nedesmințit, simțul de autocritică; pe cînd, dacă poezia e publicată la 1886, cînd era nebun, atunci a publicat-o un nebun—ori, probabil, altcineva, „o persoană particulară"—și autocritica lui Eminescu cel întreg rămîne nedesmințită.

În al doilea rînd—și d. Lovinescu *știe bine* și aceasta—eu am spus că dacă *Albumul* studenților, unde a apărut poezia, ar fi din 1879, cum se credea, aceasta ar dovedi că tinerimea era eminesciană încă dinainte de 1880 (căci studenții, pentru publicațiile lor de felul acesta, se adresează numai la cei pe care-i prețuesc mult), ceiace ar contrazice tot ceiace se știe până acum cu privire la timpul cînd tinerimea devine eminesciană (adică după 1883, după ce Eminescu înebunește și Maiorescu îi publică poeziile).

D. Lovinescu *știe bine* că toate acestea sînt în articolele mele, și cînd se încearcă să convingă pe cetitori că eu am dat aceste descoperiri ca niște simple restabiliri—seci—de date, și că, dîndu-le ca atare, m'am și... mîndrit, d-sa își înșeală conștient cetitorii. Și d-sa are o atît de mare încredere în prostia și ignoranța cetitorilor, încît îndrăznește să le servească următoarea... argumentare spirituală:

„Faptul, de pildă, de a fi tipărit o poezie într'un *Album* studențesc înseamnă [pentru G. Ibrăileanu] intrarea lui Eminescu în conștiința „studențimii", după cum, de ar fi publicat'o astăzi în foiletonul ziarului *Dreptatea*, ar însemna, probabil, intrarea lui în conștiința țărănimii romîne. Important și *mai ales logic !*".

Îl vedeți? Face și spirit. Ba are nenorocirea să vorbească de „logică!"

Dar *Albumul* nu era o revistă, la care trimite cineva colaborare. Pentru Album *cereau* studenții colaborare. Și cereau dela cei pe care îi prețuiau mult. Dacă *studenții* ar fi cerut lui Eminescu colaborare *în 1879*, ar fi însemnat că el era intrat deja în conștiința tinerimii.—Dacă cei dela *Dreptatea* ar cere astăzi d-lui Lovinescu colaborare pentru un *Album* numai de 16 pagini, ar însemna că *cei dela Dreptatea* sînt lovinescieni (*nu* țăranii!), că cei dela *Dreptatea* prețuesc mult pe d. Lovinescu.—Pentruce-și bate joc d. Lovinescu de cetitorii săi?

Dar întregul „răspuns" al d-lui Lovinescu este o îndrăzneață încercare de a înșela pe cetitori, o încercare ofensatoare pentru ei. *A spera* că vei prosti pe cetitor până la așa grad, încît să-l faci să se convingă că Eminescu nu are nici un drept asupra textului său și că, dacă l'ai falșificat cu ajutorul lui „Maiorescu", aceasta înseamnă că ai redat *„exact"* textul lui Eminescu, este un act de curaj, care presupune un dispreț total pentru cetitor.

Este drept, că d. Lovinescu ia oarecare măsuri, ca să fie mai sigur că-și va înșela bine cetitorii. Aceste măsuri, arătînd îndoiala d-sale asupra totalei prostii a cetitorului, sînt singurul omagiu pe care-l aduce acelor cetitori. Iată omagiul:

D. Lovinescu citind vorbele mele *în ghilmete* (așa dar luîndu-și obligația să citeze exact), se dedă la operații de natura aceasta. Eu zic de pildă:

„Eminescu imaginează pe fată spunînd **(și'n Convorbiri și'n manuscris)**:

Singurică'n *cămăruță* brațe albe eu întinz

Dar d. Lovinescu, pudic, ca și Scurtu, pune „cămășuță"—îmbracă pe fata goală.

D. Lovinescu citează vorbele mele și le pune *în ghilmete* așa:

„Eminescu imaginează pe fată spunînd:

Singurică'n *cămăruță* brațe albe eu întinz

Dar d. Lovinescu, pudic, ca și Scurtu, pune *cămășuță*".

Și, după ce citează *așa* vorbele mele, d. Lovinescu izbucnește vesel:

„In realitate *cămășuța* nu e a lui Scurtu, ci a lui T. Maiorescu"

Cum se vede, d. Lovinescu citează *în ghilmete*, dar șterge cuvintele mele: **„în Convorbiri și în manuscris"**.

Și nicăeri, în „răspunsul" d-sale nu se vede că eu am adus *mereu* ca mărturie *Convorbirile și manuscrisele*.

A simțit și d. Lovinescu că, dacă cetitorul d-sale ar vedea că Eminescu spune în *Convorbiri* altfel decît „Maiorescu", acest cetitor s'ar trezi din hipnoză și și-ar spune: „Bine bine, o fi spunînd așa „Maiorescu", dar poeziile nu sînt ale lui Maiorescu, ci ale lui Eminescu, și situația lui Lovinescu, care spunea că a controlat *Convorbirile*, e cam tristă".

D. Lovinescu vorbeşte în răspunsul d-sale de nişte chestii „pendinte". Vrea să le videz? Îi voiu face plăcerea. Dar voiu căuta să nu mai rămîie nimic „pendinte!"

D. Lovinescu ştie că până acum nu l-am luat în serios niciodată. Nu era pentruce. Scobora pe ceilalţi scriitori, ca să-i înalţe pe „modernişti", mai toţi musafiri ai ceaiurilor d-sale. Ei şi? Nu rezulta, de aici, nimic pozitiv, pentru nimene.

Dar acum s'au schimbat lucrurile. Acum s'a apucat să facă ridicoli pe scriitorii mari, desfigurîndu-le opera. (Aud că ceiace a făcut cu opera lui Creangă—căci l-a „editat" şi pe el— întrece chiar ceiace a păţit Eminescu). Acum, da, a apucat calea cea adevărată ca să distrugă pe scriitorii „reacţionari". Cu critica estetică nu făcuse nimic. Pocindu-le opera, succesul îi este asigurat.

De-acum înainte îl voiu lua în serios şi îi voiu face şi plăcerea să desgrop chestiile „pendinte".

Dar n'ar fi rău să răspundă şi d-sa articolului meu din „V. R.", căci până acum n'a răspuns nimic, nici la ceiace crede că a răspuns—pentrucă a răspunde: „N'am falşificat cu ajutorul lui X, ci al lui Y", nu este un răspuns, chiar dacă ar fi adevărat că falşificările sînt ale lui Y. Şi nici cellalt răspuns—că ideile lui Kant, nu sînt cele ale lui Kant, ci acele ale lui Renouvier şi ale neokantianului Eugen Lovinescu—nu este un răspuns.

Ca să nu mai fie nici o vorbă, iată la ce trebue să răspundă d. Lovinescu *deocamdată*:

Este sau nu adevărat că tot ceiace în ediţia d-sale este nou— şi bun—în comparaţie cu ediţiile anterioare este luat din articolele mele din anii trecuţi despre ediţiile lui Eminescu?

Este sau nu adevărat că a falşificat textul lui Eminescu: idei, limbă, măsura şi ritmul versului, şi chiar economia unor poezii întregi?

Este sau nu adevărat că d-sa nu ştie ce este ortografia, cînd afirmă că d. Bogdan-Duică a păstrat ortografia veche a lui Eminescu (N'a păstrat ortografia! A păstrat fonetismele!) şi cînd d-sa, schimbînd limba lui Eminescu, a crezut şi a anunţat pe cetitori că, *în deosebire de d. Bogdan-Duică*,—îi „actualizează" ortografia?

Este sau nu adevărat că a pus în ediţia d-sale un *Luceafăr* combinat de Scurtu?

Este sau nu adevărat că a pus în ediţia d-sale poezia *Stelele'n cer* cu strofele pitrocite de Scurtu?

Este sau nu adevărat că n'a înţeles nimic din nuvela *Cezara*, cînd a afirmat că într'un pasagiu,—în care e vorba de o pictură —ar fi vorba de eroul nuvelei şi deci de Eminescu?

Este sau nu adevărat că analizînd nuvela *Sărmanul Dionis*, a spus că spaţiul şi timpul sînt pentru Kant categorii?

Este sau nu adevărat că a afirmat cumcă inexistenţa obiectivă a realităţii este concepţie de esenţă pur Kantiană?

Este sau nu adevărat că, în stabilirea izvoarelor străine ale nuvelei *Sărmanul Dionis*, a plagiat dela un capăt la altul pe d. Sanielevici?

Şi n'am răbdare să-i mai înşir acum tot ce are de probat. Dar d-sa să ia articolul meu şi să probeze punct cu punct că are dreptate, pentrucă fiecare din faptele amintite mai sus (caşi oricare din cele pe care nu le-am mai amintit) este infamant pentru d-sa. Dacă n'ar fi făcut decît *numai* să falşifice textul lui Eminescu, ori *numai* să plagieze pe d. Sanielevici, ori *numai*... şi încă n'ar trebui să fie atît de vesel.

Aşa dar, să probeze pe toată linia, să nu îngaime ceva despre două-trei puncte şi apoi să închee că a răspuns, cum a făcut în Tiparniţa, ori cum a procedat de pildă atunci, cînd d. I. C. Filitti i-a făcut în *Convorbiri* un pomelnic de cîteva pagini cu ideile şi descoperirile, pe care d. Lovinescu i le-a plagiat în *Istoria civilizaţiei romîne moderne*.

Şi nici să facă cumva giumbuşlicuri şi să falşifice textele, cum i-i obiceiul. Omul, care a falşificat pe Eminescu şi se falşifică mereu chiar şi pe sine însuşi (de pildă cînd îşi publică, în 1926, datîndu-le 1908, articole din 1908 întoarse pe dos—cu laude unde batjocurea, cu batjocuri unde lăuda), omul care-şi înşeală cetitorii la fiecare pas, omul acesta nu are ce mai pierde, dacă va falşifica din nou pe Eminescu, dacă se va falşifica din nou pe sine însuşi—şi cu atît mai mult textul meu.

Altuia, i-aşi cere—deşi „adversar"—să-i fie milă de Eminescu. Să nu se dedea la operaţiile care-i sînt dragi cu ocazia lui Eminescu şi pe socoteala lui. Dar d-lui Lovinescu nu-i pot cere acest lucru.

Îl anunţ însă că nu-l voiu lăsa să falşifice în pace.

În schimb, e liber să facă incursiuni în viaţa mea privată, să vorbească de „fobii" şi de „boli", dînd dovadă de o supremă eleganţă sufletească, eleganţă pe care şi-o afişează mereu şi prin oroarea de expresii „vulgare", şi care ajunge uneori hilariantă. Iată un exemplu. Am spus în articolul meu despre ediţia d-lui Lovinescu, că lui Eminescu i-ar fi fost *scîrbă* de această ediţie. Cuvîntul acesta i se pare foarte „neliterar" şi foarte „vulgar" d-lui Lovinescu.—Dar cuvîntul este al lui Eminescu şi cînd l'am întrebuinţat l'am şi pus în ghilmete, fiind sigur că orice om de cultură îşi va aduce aminte de pagina, în care Caragiale povesteşte ce s'a petrecut în adunarea unde Eminescu a cetit *Scrisoarea II*, cînd publicul de-acolo a votat schimbarea cuvintelor *fameni* şi *scîrbi* (dela sfîrşitul *Scrisorii*) în *oameni* şi *mîhni*. Pentru modificarea anodină, zice Caragiale, a votat şi o „damă" la care poetul ţinea mult în acea vreme. Dar—adaogă Caragiale—Eminescu care nu era „androgin" şi avea oroare de „apa de trandafir", „nu din toată inima a făcut această concesiune".

Cum se vede, Eminescu era foarte „vulgar",—nu era „androgin" şi cu atît mai puţin „damă".—De altfel şi Caragiale era „vulgar". A dovedit'o d. Lovinescu într'un articol, în care şi-a exprimat, ca de obiceiu, toată gingăşia estetică. Dacă ar fi frequentat ceaiurile d-lui Lovinescu, poate că aceşti oameni se mai poleiau.

Și acum, lăsînd la o parte orice glumă, ce înseamnă pretențiile astea estetice la un om, pentru care *Cocoșul negru* al d-lui Eftimiu este „un mic Faust romînesc", pentru care cutare act din acest *Cocoș* e „de o frumusețe neîntrecută în literatura noastră", și pentru care cutare sfîrșit de act din același *Cocoș* e „de o frumusețe adevărat shakespeariană"?

G. Ibrăileanu

P. S.—Un prietin, care a cetit acest articol în corectură, îmi observă că era de ajuns—în locul oricărui alt răspuns—să-l întreb pe d. Lovinescu ce va face la ediția II-a a poeziilor lui Eminescu: Le va tipări din nou cu „variantele" lui „*ipsissimus*", —ori își va corecta ediția conform indicațiilor mele?

În cazul întăiu își va bate joc cu un cinism ostentativ de Eminescu, de public, de „tineretul școlar", de editorul d-sale. In cazul al doilea, se va umili și autoflagela pe fiecare pagină a ediției.

G. I.

Thomas Mann

Laureatul premiului Nobel pentru anul în curs este o personalitate, ce atrage de mult atenția intelectualității de pretutindeni.

Thomas Mann nu este aceiace numim un scriitor popular. Preocupat de pătrunderea intimă și delicată a vieții sufletești, retrăind clipele unui trecut, de gînduri triste, mister și lungă suferință, el și-a concentrat toată puterea de observație de înțelegere și de sinteză, în realizarea unor exemplare de perfectă umanitate.

E poate aici și explicația ultimului său succes. Căci Thomas Mann avea în față un concurent de necontestată seriozitate, susținut pe recentul triumf ce a străbătut cîmpul literaturii ca un lung și dureros ecou al cîmpului de luptă: puternicul talent al lui Remarque. Tînărul cronicar al suferințelor războiului a scris în adevăr o carte reală, impresionantă și dureroasă; evocînd scenele îngrozitoarei tragedii care a sfîșiat trupurile și a distrus sufletele, el a reimprimat, cu accent și perfectă sinceritate, imensul doliu al omenirii cuprinsă de criza delirantă a măcelului.

Subt acest raport Remarque deține pe primul plan atenția suferinței comune în sufletul marilor mutilați, — suferință pe care ultimul deceniu n'a reușit să o suprime. Scriitor de o candidă simplitate, sincer, sensibil la durere și bun, el a încercat cea mai necruțătoare, mai grea și mai puțin mulțumitoare dintre sarcini: aceia de a prezenta brutalitatea faptelor în fața cărora cei mulți își pleacă cu smerenie frunțile, considerindu-le ca pe un „fatum" inevitabil și neînvins.

Evident aceasta e atitudinea unui erou. Despre ea vor vorbi toți cei ce au simțit la fel fără să își exprime încă simțirea lor intimă și neclară, dar vor vorbi mai sigur și definitiv evenimentele de mîne.

Alegerea lui Thomas Mann a fost astfel o surpriză în fața așteptării unanime. Se părea doar că actualitatea este datoare lui Remarque nu numai cu elogiul spontan al glasurilor izolate,

ci cu aprecierea sensibilă, oficială şi marcantă a juriului pus să evalueze valoarea operelor pentru pace. Dacă aşteptarea celor prea mulţi n'a fost satisfăcută, decernarea premiului internaţional de literatură lui Thomas Mann a fost desigur înţeleasă de acei care s'au identificat de mult cu gîndul, aspiraţiile şi delicata pătrundere a sufletului, pe care o exprimă romancierul german de mai bine de două decenii.

E ceiace vor încerca să evidenţieze şi rîndurile de faţă.

* * *

Thomas Mann descinde dintr'o bătrînă familie burgheză din Germania. Bogat comerciant ce ilustrează unul din acele ultime exemplare de negustori hanseatici de altădată, tatăl său i-a transmis un excepţional dar de observaţie, de justă apreciere a realităţii şi perfect echilibru sufletesc. Numai că această ultimă trăsătură de caracter nu a rămas intactă în viaţa romancierului de mai tîrziu; sbuciumul pe care l-a suportat copilăria şi mai ales tinereţa fragilă i-au modificat profund structura sufletească.

Thomas Mann, în personalitatea căruia se întîlneau variate aptitudini, moştenise după mamă o sensibilitate extremă şi temperamentul aprins al meridionalilor.

Cînd viaţa sa devenea imposibilă din pricina lipsei de înţelegere a celor ce îl înconjurau, copilul cu ochii senini şi imensă tristeţă în suflet îşi regăsea refugiul unic în amintirea mamei.

Thomas Mann ne-a descris această penibilă atmosferă ambiantă, care-i lovea sensibil nervii, în romanul său „Tonio Kröger". După discreta mărturie făcută nu de mult într'un ocazional interwiew — e în acest roman însăşi viaţa lui.

Tonio copil — nu are decît o sigură afecţiune: mama, ce-i mîngîiase primii ani ai copilăriei. Dar privirea severă a tatălui şi micile-i obligaţii cotidiane de şcolar îi răpeau farmecul delicat al desmierdărilor materne. In mediul tuturor libertăţilor, „Tonio Kröger era lipsit de cea mai naturală şi mai legitimă dorinţă. Tonio a învăţat atunci că libertatea este o iluzie, şi abuzul o sursă de suferinţi. Şi astfel micul şcolar a oferit prietenilor de viaţă — încă de atunci — căldura unei suferinţi comune şi spectrul groazei de izolare şi singurătate.

Conflictul de temperament chinuitor şi intim l-a suportat Tonio Kröger ani lungi în urma copilăriei dispărute. Destinul a făcut ca sufletu-i neliniştit să fie punctul de încrucişare al sîngelui meridional aprins şi tumultuos cu firea calmă, rezervată şi glacială a tatălui său, negustorul din Lübeck.

Tîrziu, în anii în care tinereţea adăogase farmec şi maturitatea preciziune în aptitudinele-i de scriitor şi de artist, Kröger îşi împărţea cu disperare viaţa între sensualitatea brutală şi spiritualitatea pură a operei de artă. Era în această viaţă lupta sfîşietoare, pe care o fixase definitiv, inevitabil şi fără posibilitatea unei eventuale suprimări, antagonismul aptitudinilor ancestrale, esenţial deosebite prin structura lor.

Sînt rînduri, în care ne mărturiseşte singur — dezvăluind un admirabil spirit critic şi reflexiv — tragicul dureros al existenţei sale. Lumea — spune el undeva — crede că un artist se identifică cu opera pe care a creiat-o; că a redat realitatea cum a simţit-o intens, cum a trăit-o. Eroare profundă; ea nu ştie ce netrecut abis desparte opera de artă spiritualizată, filtrată şi deformată —de realitatea brută pe care o trăim toţi.

Tonio Kröger apare astfel psiholog original şi subtil. Niciodată — după ipoteza curentă a identificării de viaţă cu creaţia estetică — nu ar fi găsit explicare în conştiinţa cercetătorului analist şi estet, acea fatală dezarmonie între viaţa de perversiune şi viciu — şi minunata realizare care constitue opera de artă. E cazul cunoscut al unui Oscar Wilde sau al poeţilor: Verlaine, Rimbaud şi Baudelaire.

Arta ar fi rămas altfel concepută ca un mister pururi neînţeles pe care filiaţiunea procesului de creaţie este departe de a-l explica.

Şi totuşi în concepţiunea curentă a realizării estetice este un adevăr necontestat. Ea reprezintă măsura sensibilităţii artistului; şi este în acelaşi timp şi un produs al subiectivităţii, al emotivităţii acelui care a filtrat-o prin sufletul său. Este aci emoţia brută în toată expansiunea ei sinceră şi intensă? E pasiunea aprinsă ce creiază numai din forţa, din elanul ei instinctiv şi primar? Nu! — spune Kröger — în opera de artă pasiunea e îmblînzită, emotivitatea atenuată; ea redă vibraţiunile cele mai adequate şi mai perfect coordonate, creînd acea impresie de armonie şi calm desăvîrşit ce caracterizează adevărata capo d'operă. Ea este o sinteză a caracterelor esenţiale, perfect armonizate, redînd o admirabilă — desăvîrşită — simplitate.

Iată-l pe Tonio Kröger estet; dar un estet de cea mai pură speţă, pe care structura personalităţii sale şi rafinamentul inteligenţii îl izolează de opinia curentă şi de observaţia legitimă în cadrul concepţiei unanime.

Tonio Kröger este un izolat. El nu iubeşte realitatea pe care trebue să o transforme, nu simte farmecul nopţilor clare şi nu e un entuziast în faţa frumuseţilor atît de variate pe gama infinită a reînvierii naturii. Este unic în sensibilitatea-i puţin bolnavă sub care simte şi constată lumea înconjurătoare; dar tragicul acestei existenţi începe atunci cînd înţelege că nu'şi iubeşte opera realizată. Ce facem noi artiştii? se întreabă el aiurea. Adesea artiştii par inutili. Nu sînt ei oare după opiniunea comună, oameni de prisos? Ei artificializează şi transformă materia brută fără a avea sprijinul criteriului util.

In perspectiva izolării complecte şi nemulţumirii perpetui faţă de opera realizată Tonio Kröger nu este numai o individualitate puternică ci mai mult: un exemplar ce se ridică până la genialitate. „Splendida izolare" — acel apogeu al personalităţii impresionante şi creatoare — e poate singura atitudine, ce

caracterizează complect viaţa de sensibilitate extremă şi de superioară interpretare pe care o reprezintă Tonio Kröger.

Dar nu e numai atît. Kröger solitarul — refugiat al vieţii comode şi obişnuite, apreciază această viaţă, în care întrevede mediul unic pentru realizarea operelor superioare. Dacă există ceva, care este în stare să facă din omul de litere un poet şi din contemplativ un creator, aceasta e mica iubire burgheză pe care o resimţim faţă de tot ce e viu, uman şi obişnuit, — spune el. Astfel — sfîşiat între cele două lumi profund deosebite — între artistul, adorator de frumos şi burghezul iubitor de proporţii şi năzuinţi modeste, Kröger — în care noi vedem însăşi personalitatea lui Thomas Mann — nu este apropiat de nici unul din ei şi nici nu ştie cel puţin a cărui intimitate îl jigneşte mai adînc.

In această mică iubire a vieţii comode, întretăiată de aspiraţii modeste şi de o foarte castă dorinţă de fericire, Tonio Kröger rămîne aceiace îi destăinueşte—intr'o dureroasă confesiune—o prietină minunată şi delicată confidentă: un veritabil burghez dar nu burghez care a părăsit calea bătută de strămoşii săi.

Iată de ce spuneam la începutul acestor rînduri că opera lui Th. Mann – mai mult decît oricare alta — e străbătută de acel spirit adînc comprehensiv, ce însereazã exemplarele excepţionale în cadrul atmosferei de perfectă umanitate.

* * *

Evoluţia literară a romancierului Th. Mann a fost dictată de personalitatea-i complexă, în care am putea distinge două aspecte caracteristice şi variate.

Un prim aspect este acel pe care îl reprezintă romanul său „Boddenbrocks", în care obiectivitatea descrierii şi prezentarea faptelor creiază o veritabilă desfăşurare de viaţă reală şi fecundă. Opera, pe care criticul francez Edmond Jaloux o apropie de seria „Rougons Maquarts" a lui Emil Zola, e o uriaşă evocare a epocii de constituire a statului german burghez şi capitalist, în care Prusia a avut aportul determinant şi cuvîntul hotărîtor.

Exceptînd totuşi o anumită predilecţie de prezentare a vieţii subt aspecte de vaste şi dureroase proporţii, — nimic comun, cred nu apropie pe aceşti doi scriitori de natură atît de variată. Apropierea essaist-ului francez e datorită mai curînd unui punct de vedere comparativ în realizarea operelor literare, decît aceluia de a descoperi preocupări şi ideologie comună cu o operă de accentuată expresie naturalistă. Dar asupra acestui roman, ce nu priveşte direct criteriul după care am încercat să apreciem opera lui Thomas Mann în rîndurile de faţă, nu vom insista.

Există însă un alt aspect ce defineşte mai complect personalitatea-i excepţională.

Este acela în care apare — sentimentul tristeţii solitare, al melancoliei calme şi rezervate, al nostalgiei accentuate şi depresive. E sentimentul însoţit de emotivitate caldă şi reţinută, de groază şi desperare, aşa cum îl exprimă micul roman „La mort à Venise"; sau dedublat de acea ironie vioae şi plin humor, pe care îl întîlnim în „Petit bonheur" sau în «Enfant prodigue».

Tristeţea aceasta larg simpatetică e un mijloc de înţelegere a sufletelor, e posibilitatea de întîlnire — pe acelaşi plan — a unei dispoziţii sufleteşti comune. Dacă o înţelegem atît de bine, e fără îndoială pentru motivul că cei mai mulţi am resimţit-o odată cel puţin în viaţă, — iar pentru alţii ea a rămas refugiul permanent în care scoboară constant în clipe de complectă desperare.

Critica s'a grăbit să vadă în această tristeţe nostalgică, constantă şi adesea obositoare, simbolul moştenirii maternele şi unul din caracterele distincte ale meridionalului. Dar, mi se pare, aici trebue să remarcăm cu totul altceva.

Tristeţea aceasta, care în aparenţă diminuiază energia şi paralizează voinţa, dar în fond trezeşte — prin contrast — acea reacţiune ce apare subt aspectul rezistenţei active şi neînfrînte,— este prin excelenţă o trăsătură de caracter a omului de Nord. Prins intre cele două primejdii perpetui — vitregia naturii şi afectivitatea intensă dar incapabilă de lungi sforţări — omul de Nord nu reuşeşte să îşi asigure viaţa decît printr'un efort puternic, excepţional şi prelungit. De aceia, în clipele de certitudine şi de odihnă, — el îşi îngădue acele reverii adînc scăldate în nostalgia vieţii calme, liniştite şi mai ales lipsite de efort. E viziunea vieţii ideale, aşa cum ar dori-o omul ce îşi încearcă continuu puterea cu forţele naturii.

De aceia cred, tristeţea gîndurilor bune şi liniştite îl caracterizează pe Thomas Mann ca cetăţean al Nordului sau ca admirator al plimbărilor subt clar de lună din „Nopţile senine" ale lui Johan Bojer.

Dar Thomas Mann păstrează evident un caracter meridional, ce contrastează cu reveria rece şi firea meditativă a omului de Nord; e sensibilitatea aprinsă, excesivă, — pe care o consideram la începutul acestor rînduri chiar — caracterul esenţial al personalităţii sale.

El o transpune cu minuţioasă analiză până în cele mai mici detalii şi o redă cu expresivitate şi realism desăvîrşit. Consideraţi oricare din micile fragmente de viaţă, care au străbătut literatura ultimilor săi ani, şi veţi simţi — alături de toţi acei ce-au încercat să-l înţeleagă — emoţia sinceră şi duioasă a celor care sufăr. Dar veţi înţelege ceva mai mult.

Cetind nuvelele, în care închide admirabile scene de viaţă reală sau perfect veridică, veţi simţi toată puterea de redare a acestui creator de talent şi minunata lui viziune de detaliu intim şi sufletesc. In adevăr, oricare sînt personagiile pe care le trans-

pune înaintea ochilor noştri: comercianţi sau artişti (L'enfant prodigue) infirmi sau brutali (Mr. Friedeman), severi sau duioşi (Heure difficile), lucizi sau bolnavi (Tristan), ei sînt străbătuţi toţi de acel fior de viaţă, care-i împiedică de a apărea caricatural, căci mai presus de toate sînt dotaţi cu acea iniţiativă şi inventivitate, ce deosebeşte esenţial caracterul psihic — de artificiul orb şi mecanic.

Dincolo de micile scene de viaţă, însă, se întrevede tot tragicul existenţei. Un cocoşat îndrăgostit de o femee frumoasă nu mai găseşte sens vieţii comode şi liniştite pe care o trăia până atunci şi convins că îşi salvează onoarea-i îngenunchiată sfîrşeşte prin a se sinucide (Petit Mr. Friedeman). Un veritabil savant — care e gata să-şi renege într'o clipă de desnădejde, opera vieţii întregi — găseşte suprema consolare în eroismul tăcut pe care i-l impusese activitatea-i torturantă de fiecare zi. Adăogaţi la aceasta scena duioasă, în care revede ţelul pe care îl urmărise întreaga-i viaţă familială de sinceră afecţiune şi devotament, şi veţi avea imaginea justă a emoţiei delicate ce i-a redat încrederea în sine pentru totdeauna, (Heure dificile).

Dar există în opera lui Thomas Mann nespus de multe exemple de aceiaşi natură. Disperare întretăiată de un sentiment de revenire sau de efort mintal, suferinţă suprimată de o plăcere tactice şi trecătoare, adevăr pentru salvarea căruia trebue să minţi, şi apoi acea nesfîrşită serie de neînsemnate întîmplări meschine — ce constitue decorul vieţii obişnuite — şi pe care le surprinde cu o perspicacitate uimitoare.

Undeva Thomas Mann întreba cu acea candidă simplitate, dedublată de ironie şi spirit incisiv: „Nu ştiu de ce sînt astăzi apreciat. De zeci de ani fac doar acelaşi lucru. Scriu, visez, trăesc din imaginaţie şi fantazie. Sînt un artist; într'un cuvînt sînt un om de nimic".

Îi vor răspunde în sufletul lor desigur toţi acei ce au fost duios impresionaţi de opera sa, mult prea largă pentru a fi schiţată în rîndurile de faţă: Un creator de viaţă, de perfect omenesc şi admirabilă realizare estetică, este un binefăcător al umanităţii de totdeauna.

E, cred, aceasta şi explicarea mobilului ce a determinat aprecierea juriului în decernarea premiului „Nobel" pentru anul curent.

Mircea Mancaş

Cronica teatrală

— IAŞI —

(Topaze.—Prometeu.—Minna von Barnhelm)

Una din trăsăturile caracteristice ale teatrului francez contemporan e, fără de îndoială, cinizmul. Pe cînd la autorii dramatici dinainte de războiu, observaţia pătrunzătoare sau răutăcioasă e temperată de spirit uşor sau învăluită într'o atmosferă de surîzătoare ironie, gîndiţi-vă la delicioşii Flers Caillavet, cei mai mulţi din tinerii scriitori năseuţi pe pragul noului secol, sînt lipsiţi în ce priveşte valoarea vieţii, de orice speranţă şi de orice iluzie.

Cu ochii deschişi la douăzeci de ani, vîrstă generoasă a visului şi aspiraţiilor infinite, într'o lume nebună şi atroce, în care popoarele ca şi indivizii se zbat în dezordine, nedreptate, nelinişte şi tabla valorilor străvechi zace la pămînt sfărîmată, satira lor e aspră, corosivă, brutală, revărsînd în suflete o tulbure undă de amărăciune şi sombru desgust.

Unul din cei mai tipici şi mai talentaţi dintre aceşti scriitori ai tinerei generaţii e desigur Marcel Pagnol, a cărui comedie «Topaze» a fost reprezentată pe scena ieşană, în turneul ei recent, de compania dramatică a teatrului Regina Maria.

Cunoscut prin «Les marchands de gloire», scrisă în colaborare cu Paul Nivoix, patetică şi crudă şarjă a corbilor nesăţioşi şi profitorilor măcelului mondial, apoi prin originalul şi fantasticul «Jazz», Pagnol ne înfăţişează, de data aceasta, un moment din dezagregarea şi chaosul moral al societăţii actuale.

Eroul piesei, un biet dascăl într'o şcoală particulară (între toate profesiile aceasta face pe individ în multe privinţi mai rigid şi puţin maleabil la schimbările violente ale mediului) reprezintă în mijlocul obşteştii amoralităţi post-belice, cu candoare şi îndărătnicie, idealul etic de odinioară. Dar intransigenţa lui de caracter, îl pune în situaţii groteşti sau tragice. Elevii îl chinuesc sau îşi bat

joc de dînsul, o contesă cu trecere la puternicii zilei, îl insultă, fiindcă refuză să schimbe notele rele ale băiatului, o tentativă amoroasă pe lîngă fata directorului eşuază lamentabil, ba chiar produce congediarea lui. Nevoit să intre din cauza mizeriei şi sub înrîurirea unei demimondene aventuriere, pe-al cărui fiu îl prepara, ca om de pae, într'o întreprindere veroasă, condusă de un consilier comunal excroc care e amantul şi asociatul doamnei, conştiinţa lui de om cinstit e torturată de remuşcări şi chinuită de groaza de fiecare clipă a justiţiei immanente. Dar cînd vede că aceasta întîrzie să se arăte şi că vocea presei care începuse să zbîrnîe e imediat redusă la tăcere cu argumente irefutabile de politicianul venal, cînd se trezeşte admirat de foştii lui colegi, decorat cu «Palmele academice» până atunci refuzate şi cu fata directorului care-l respinsese odinioară căzîndu-i în braţe, ochii lui se deschid brusc şi în scurt timp învaţă atît de bine tehnica noii ocupaţii, încît îşi rulează repede asociatul şi devine pe acest teren un maestru.

Piesa sfîrşeşte cu apoteoza eroului şi cu scena atît de caracteristică, în care un alt biet profesor, singurul om cinstit din piesă, tulburat de triumful şi ascensiunea vertiginoasă a lui Topaze simte conştiinţa lui şovăind şi începe să rîvnească un post de secretar vacant, pe lîngă acesta.

Comedia lui Pagnol nu e desigur lipsită din punct de vedere a adevărului psihologic, de grave neverosimilităţi. Conversiunea şi metamorfoza dascalului, timid şi chinuit de scrupule, într'un om de afaceri abil şi excroc în stil mare, e prea subită şi mai ales prea totală, pentru a fi convingătoare. Ea surprinde şi amuzează, dar ne lasă nelămuriţi.

Dialogul e însă însufleţit şi spiritual iar verva lui Pagnol, comunicativă şi cuceritoare.

Personajele: directorul de pension interesant şi tiran, consilierul comunal îndrăzneţ şi cinic, amanta lui insinuantă şi practică, ziaristul şantagist sînt schiţate în trăsături violent caricaturale, dar viguroase.

Dacă în comedia lui Pagnol, apreciată după un criteriu pur estetic, e greu să descoperim ceva din metalul rar care face o operă să dureze, ea fixează, nu mai puţin, pentru istoricul viitor, impresionant şi suggestiv, unul din aspectele semnificative ale tristei epoci, în care ne-a aruncat destinul.

Şi privit din acest punct de vedere, succesul ei european, care a avut darul să scandalizeze pe unii, nu e decît firesc şi explicabil.

Piesa a fost remarcabil interpretată de un ansamblu excelent. D. Maximilian, artist cu resurse variate şi superioare, a izbutit să insufle o viaţă intensă rolului dificil şi problematic a lui Topaze.

In acel al politicianului veros, d. Talianu a fost deasemeni de o mare naturaleţă iar d-na Sterian în acel al asociatei sale, de o deosebită supleţă felină.

*

Nu cunosc motivele care au îndemnat direcţia atît de bine intenţionată a teatrului nostru să se oprească asupra lui «Prometeu», poemul tragic al d-lui Eftimiu, a cărui «Thebaidă» reprezentată acum cîţiva ani la Iaşi, a fost un lamentabil fiasco.

Să fie caracterul spectaculos al piesei care oferea copios regiei ocazia de a-şi pune în valoare însuşirile, sau poate faima celor peste douăzeci de opere în proză şi versuri ale celui mai fecund dramaturg romîn, celebru în anumite cercuri ca şi într'o bună parte a presei bucureştene, tradus de Hofmannsthal şi consacrat de autorităţi ca domnii Angelo Pernice, membru corespondent al Academiei romîne sau Mihail Dragomirescu „drept demn de a intra în patrimoniul culturii universale"...?

Reluînd după atîţia alţii povestea celui dintâiu din marii răsvrătiţi, cu o îndrăzneală mai mare decît Shelley sau Goethe care nu s'au încumetat să redea decît unele aspecte din figura titanului, d. Eftimiu n'a ezitat să înfrunte comparaţia cu Eschil aducînd pe scenă întreg mitul lui Prometeu, elaborat de antichitatea clasică.

În primele trei acte, d-sa urmează în linii mari tradiţia. Prometeu ce e înfăţişat, destăinuindu-şi intenţiile soţiei lui, nimfa Eromeni ca şi mamei sale, care-l sfătuesc să nu provoace mînia lui Zevs dar titanul răpeşte focul sacru de la Hefaistos şi îl dărueşte oamenilor, sarmani, locuitori ai cavernelor. Actul II se petrece în Olimp, unde în sfatul zeilor, Hefaistos se tîngue şi blastămă iar Zevs judecă şi condamnă gestul îndrăzneţ şi trufaş al lui Prometeu.

În actul al III, acesta apare escortat de Apollo şi Hefaistos, pentru a-şi primi osînda, pe unul din piscurile stîncoase ale Caucazului. Făurarul divin ţintueşte cătuşele în stîncă şi înfige crud pironul în pieptul osînditului. Cu tot chinul pe care-l îndură, la rugămintele lui Eromeni şi a mamei sale de a cere clemenţa lui Zevs, Prometeu rămîne neînduplecat. Iar Zevs înfuriat, dezlănţue o grozavă furtună şi vulturul ceresc se năpusteşte asupra titanului. În ultimele două acte d. Eftimiu se îndepărtează de tradiţie, transpunînd legenda în timpurile noi.

Prometeu e eliberat de Hercule, însă oamenii cărora le dăruise focul, îl alungă cînd vrea să se încălzească la vatra lor. După o mie de [ani de aţipire în faţa vetrei, în care focul s'a stins, Prometeu se deşteaptă într'o lume nouă.

Zeii şi Olimpul s'au prăbuşit dar subt domnia lui Iehova, omul nu a devenit liber ci sclavul lui Satan, ediţia după d. Eftimiu, modernă, a vechiului Hefaistos.

Satan propune lui Prometeu să răstoarne cu el pe Iehova şi ambii să-şi împartă domnia lumii. Dar Prometeu refuză şi mila de oameni îl face să se sacrifice pentru dînşii a doua oară şi să urce subt înfăţişarea lui Isus, Golgota.

Ar fi desigur nedrept să tăgăduim d-lui Eftimiu o imaginaţie dramatică, fertilă şi ingenioasă în alegerea şi combinarea situaţiilor de efect ca şi în utilizarea iscusită a variatelor requizite din garderoba literară a tuturor timpurilor.

Dar aici, ca şi în restul bogatei sale producţii, d. Eftimiu apare ca o victimă a propriei lui abilităţi şi nu izbuteşte să ne facă să-l luăm în serios, o singură clipă.

Dragostea generoasă a lui Prometeu pentru oameni ca și ingratitudinea lor ofereau un motiv dramatic emotiv și impresionant dar apariția troglodiților cu bîiguiala, țopăiala și mirosul lor de piei nedubite e de un efect mai mult grotesc decît tragic.

Ce să mai spunem despre abuzul de mijloace materiale grosolane sau barbare: furtuni cu trăznete, țintuirea lui Prometeu, atacul vulturului, care nu urmăresc decît captarea fizică a publicului și dau acestui poem tragic cu mari pretenții ideologice, un aspect nesincer și factice de melodramă sau de vulgară feerie de bîlciu.

În ce privește realizarea artistică a operei, e destul să spunem că nobilul mit elen, al cărui fond profund și simbolic a inspirat odinioară poezia celestă a unui Shelley sau Goethe a fost cu impietate trivializat în versuri prozaice, incolore, banale de un retorism insipid și ieftin.

Montarea piesei îngrijită și fastuoasă prin frumusețea decorurilor și suggestive efecte de lumină a fost un triumf pentru d. Maican. În ce privește însă interpretarea, se știe că tragediile d-lui Eftimiu cer artiștilor sforțări adesea supraumane.

D. Nosec a declamat conștiincios și uneori cu căldură tiradele emfatice ale titanului, dar să poți urla mai tare decît furtuna, chiar atunci cînd vulturul îți roade măruntaele e un „tour de force" care nu poate izbuti oricui.

D. Damira a fost maiestos în Zevs și d. Ghițescu un impetuos și expresiv Hefaistos.

*

Germania a sărbătorit anul acesta bicentenarul lui Lessing și teatrul ieșan a avut nimerita inspirație de a participa la această comemorare cu reprezentarea «Minnei von Barnhelm», precedată de o substanțială și judicioasă conferință a d-lui director Iordan, asupra scriitorului.

Spirit neastîmpărat de o rară luciditate și ascuțime, liber de prejudecăți ca și de orice afectare, luptător fără tihnă și fără teamă în serviciul adevărului, fundator al teatrului național german, critic care în domeniul estetic și cel religios a deschis drumuri nouă, Lessing e o mare figură a culturii europene din ultimele două veacuri și unul din cele mai înalte exemplare a umanității de totdeauna.

Scrisă la 1763 cînd în urma războiului de șapte ani Lessing era la Breslau, secretar al generalului Tauenzien, într'o atmosferă specific fridericiană, militară și prusiană «Minna von Barnhelm» păstrează pecetea puternică a epocii.

Ager observator al realității încunjurătoare și dușman al modelelor convenționale ale teatrului francez, Lessing e totuși un clasic prin admirația lui pentru antici, prin distincția gravă a tonului și un spirit înainte de toate raționalist și logic.

El nu ne atrage, în această comedie prin fantazie exuberantă ca Shakespeare, nici prin verva scînteetoare a contemporanului său Beaumarchais.

Cu stoicismul sever și concepția lui înaltă asupra onoarei, eroul său maiorul Tellheim e desigur o nobilă figură, dar ce departe îl simțim de noi, pe acest fiu al raționalismului din vremea perucii, imperativului categoric și a principiilor abstracte!

Distinsa și eleganta Minna, deasemeni, disertează prea bine și în fraze prea alese asupra sentimentelor, pentru cei două zeci de ani ai ei și dialectica subtilă ca și stratagema prin care vrea să-și recîștige iubitul nu sînt totdeauna în acord cu elanul spontan și capriciile obișnuite ale vrîstei.

Ce vii sînt în schimb personajele secundare și cum înțelegem că au putut deveni atît de populare în patria autorului tipuri ca aventurierul francez Riccaut, galant și cinic, Just ordonanța devotată și hazlie, vagmistrul Werner, reeditare a lui «miles gloriosus» a comediei clasice, otelierul interesat și limbut sau vesela și îndrăzneața cameristă!

Discipol fidel al lui Aristot, Lessing respectă cu strictețā regula celor trei unități, astfel că decorul rămîne tot timpul același: interiorul unui han berlinez din secolul al XVIII.

Cu reală pricepere tehnică și fin gust, direcția de scenă a reprezentat însă la parter cîrciuma restaurant și la etaj camera ocupată de domnișoara saxonă, izbutind să dea astfel spectacolului un aspect mai variat și vioiu.

Interpretarea piesei a fost îngrijită și destul de onorabilă. D. Nosec a jucat corect deși cam uniform rolul lui Tellheim. D. Meicu a fost excelent în acel al hangiului iar în Just, d. Ramadan a avut o minunată creație.

O. B.

Cronica ştiinţifică

Mecanica nouă a lui L. de Broglie

L. de Broglie.—În Decembre 1923, Societatea franceză de Fizică îşi sărbătorea împlinirea a cincizeci de ani de existenţă. La această serbare luau parte cei mai de samă fizicieni din lumea întreagă. Au ţinut conferinţi *H. A. Lorentz* din Leyda, *Lord Rayleigh* din Londra, *Vito Volterra* din Roma, *Carl Störmer* din Oslo, *Knudsen* din Danemarca. După fiecare conferinţă, presidentul, marele matematician francez *Emile Picard*, exprima cîteva cuvinte de mulţumire, unite cu un cuvînt de laudă pentru autor şi în cîteva cazuri cu o mică ironie la adresa subiectului tratat de conferenţiar. Afară de aceste şedinţe în care au expus fizicienii străini, au mai fost două şedinţe în care au expus lucrările lor doi fizicieni tineri francezi, *J Cabannes* şi *Louis de Broglie*. Acesta din urmă expunea o mecanică nouă care să împace, pentru explicarea fenomenelor luminoase, şi teoria emisiei şi teoria ondulaţiei.

Aerul conferenţiarului dădea impresia de o convingere internă puternică în revoluţia pe care o anunţa în considerarea teoriei luminii. La sfîrşitul conferinţei, presidentul E. Picard, pentru care teoriile noi din fizică inspiră totdeauna o atitudine sceptică, cu un surîs îngăduitor, aminteşte că de multe ori tinerii îşi închipue că teoriile vechi nu mai sînt bune la nimic şi că trebuesc înlocuite; dar sînt teorii, ca aceia a ondulaţiei, a lui Fresnel, care rezistă vremii. De aici, oarecare neîncredere în reuşita încercărilor teoretice noi. Conferenţiarul, plecat în bancă, îşi păstra un aer îndărătnic şi iluminat.

Dar în 1924, *Louis de Broglie* [1] îşi trece teza de doctorat

[1] Louis de Broglie, prinţ, s'a născut în 1892. El este fratele mai mic al ducelui Maurice de Broglie, membru al Academiei de Ştiinţi din Paris şi fizician cunoscut pentru lucrările sale experimentale asupra spectrului razelor X. Louis de Broglie, după studii istorice şi licenţa în litere, s'a îndreptat spre ştiinţele matematice. Teza sa strălucită asupra Mecanicei ondulatorii, şi imediatul răsunet avut în Germania, Anglia, America, a făcut să fie numit, în 1928, conferenţiar la Institutul de Fizică matematică Henri Poincaré, de pe lîngă Sorbonna.

În 1929, Academia de Ştiinţi din Stockolm i-a decernat premiul Nobel, pe care, din Franţa, l'au mai căpătat până acum, pentru fizică: H. Becquerel, P. Curie, D-na Curie, G. Lippmann Guillaume, (cetăţean elveţian), J. Perrin.

cu această lucrare, şi imediat, în 1925, *Einstein*, printr'un articol publicat la Berlin, atrage atenţia asupra importanţei acestei lucrări la explicarea comportării gazelor la temperaturi joase. În 1926, alţi savanţi atrag atenţia că experienţele unor fizicieni americani asupra reflexiei electronilor de către suprafeţele cristaline, experienţe care erau neexplicabile, cum şi experienţele unui fizician german asupra parcursului electronilor prin gaze, îşi găsesc imediat explicarea, dacă se admite existenţa unor unde asociate la particulele materiale în mişcare, unde care erau admise şi calculate de de Broglie în teza sa.

Importanţa teoriei lui de Broglie nu consistă numai într'un nou mod de a concepe fenomenele, dar mai ales în faptul că a găsit o lege esenţial nouă, exprimată printr'o formulă, care se verifică experimental. Acea formulă este o relaţie între iuţeala particulelor materiale şi între lungimea de undă a ondulaţiilor care întovărăşesc acele particule. Oricare ar fi interpretarea care se va da în viitor undelor de materie, formula lui de Broglie rămîne definitiv cucerită pentru ştiinţă.

De altfel, multe din teoriile cu renume, bunăoară relativitatea, se străduesc, ca pe lîngă aspectul lor estetic şi unitar, să găsească o relaţie nouă între factori cunoscuţi, relaţie a cărei verificare experimentală să îndreptăţească adevărul ei. Pe vremuri, Hertz se exprima despre teoria lui Maxwell, spunînd că ceiace rămîne din această teorie, sînt ecvaţiile lui Maxwell, adică tocmai relaţiile noui dintre factori cunoscuţi.

În plus, teoria lui de Broglie a sugerat mii de lucrări experimentale şi multe lucrări teoretice, care contribue la progresul fizicei.

Voiu căuta să dau pe scurt geneza, ipotezele şi rezultatele teoriei lui *de Broglie*.

Mecanica ondulatorie se aplică electronilor şi atomilor, adică particulelor mici de materie. Ea se bazează pe rezultatele care decurg din teoria relativităţii şi din teoria quantelor, cele două teorii care domină toată Fizica, de la 1900 încoace. Printr'o sinteză frumoasă, raţionalistă, a celor două teorii, se ajunge a se explica existenţa simultană a particulelor de materie şi a undelor, adică de a se contopi cele două teorii care rezidă la explicarea luminii.

Să analizăm fiecare din afirmaţiile de mai sus.

Electroni şi unde.—Corpurile sînt formate din atomi. Fiecare atom este un mic sistem solar, compus dintr'un nucleu central, încărcat cu electricitate pozitivă şi un număr de electroni, particule încărcate cu electricitate negativă şi care se învîrt în jurul nucleului, ca planetele în jurul soarelui. Nucleul însuşi e format din particule pozitive, numite, protoni şi din electroni. În ultima analiză materia e alcătuită din protoni şi electroni, iar toate fenomenele din Univers sînt rezultatul jocului infinit de complex al prafului de electroni. Electronii sînt constituenţii universali ai materiei. Ei au aceiaşi structură şi dimensiuni, de oriunde ar proveni

și în orice situație s'ar găsi, și numai variația asociațiilor dintre ei dă constituenți inegali și complexi, și fenomenele variate din natură. Electronii au o masă bine determinată (a doua mia parte din greutatea atomului de hidrogen) și o încărcare electrică negativă iarăși bine cunoscută și egală pentru toți.

Acești electroni se întîlnesc cînd singuri, ca în descărcările prin gaze, cînd asociați cu atomii materiali, ca în electroliză, cînd numai îi bănuim că există, ca în fenomenele magnetice, în conducția electricității prin metale. În toate cazurile ei se mișcă după legile mecanicei obișnuite, cînd iuțeala lor e mică prin raport la iuțeala luminii, sau după legile mecanicei relativiste, adică corijate, cînd iuțeala lor se apropie de aceia a luminii.

Tot electronii intervin la producerea fenomenelor luminoase, prin învîrtirea lor în jurul nucleului atomic, în anume condiții. Dar electronii nu intervin de loc în propagarea luminii, adică în existența unui fenomen de natură periodică sau ondulatorie. Fenomenele ondulatorii, propagarea luminii, interferența și difracția ei, polarizarea luminii, nu pot fi explicate decît cu teoria lui *Fresnel* a undelor, sau cu teoria lui Maxwell, care tratează tot ondulații, dar ondulații electromagnetice.

Prin unde luminoase înțelegem razele vizibile, razele ultraviolete, razele X, razele gamma, emise de corpii radioactive; iar raze analoage lor sînt undele electromagnetice, cum sînt cele utilizate în T. F. S. In toate aceste cazuri, electronii și în general particulele materiale nu intervin cu esența lor.

Teoria quantelor. — Pe vremuri, fenomenele luminoase erau explicate de Newton în teoria emisiei: corpii luminoși trimit în spațiu particule de lumină, care se propagă în linie dreaptă și dau fenomenele luminoase. Experiențele lui Young și mai ales ale lui Fresnel asupra interferenței și polarizării au condus pe acesta din urmă de a elimina teoria emisiei din optică și a construi o teorie a ondulației, care explică toate fenomenele mari, chiar propagarea în linie dreaptă, reflexia, refracția.

În ultimele decenii, optica s'a îmbogățit cu fenomene de ordin atomic, care au impus introducerea unei noi teorii, care aduce pe departe cu teoria emisiei. Este teoria quantelor, pe care am putea-o enunța simplu de tot, spunînd că o rază de lumină, și o radiație în general, este alcătuită din particule mici de radiație, sau atomi de energie, numite quante de energie.

Această teorie a fost impusă de studiul fenomenelor de ordin atomic, cînd intervine un schimb de energie, între atomi sau electroni și între radiații. Pe cînd în fenomenele mari, rezultatul mediu a milioane de fenomene individuale, atomice, singură teoria ondulatorie dă o explicație satisfăcătoare.

Max Planck, — profesor la Berlin, în 1900, căutînd să dea o formulă teoretică, care să se potrivească cu datele experimentale, pentru repartiția energiei într'un spectru de lumină, emis de un corp incandescent, a fost obligat să introducă ipoteza că energia elementară de radiație, emisă de particula care vibrează, nu este o mărime continuă ci se compune din bucăți, atomi de energie sau quante. Energia unei quante este proporțională cu frecvența acelei radiații, adică

$$\text{energia} = h \times \text{frecvența}$$

Cu această ipoteză, în care h este o constantă, s'a făcut o întreagă reînoire de concepții în fizică, cu un succes neașteptat. Fenomenele fotoelectrice, fenomenele de magnetism atomic, emisia spectrelor au căpătat aspecte noi, și în domeniile acestea atomice s'au putut face prevederi noi.

Se numește fenomen fotoelectric expulsarea de electroni de către o suprafață de un corp oarecare, supus la bombardarea unei radiații oarecare, raze luminoase sau raze X. Experiența arată că iuțeala electronilor expulsați de suprafață nu depinde de cantitatea de lumină care cade pe suprafață, ci, lucru curios, depinde de frecvența acelei lumini. Dacă lumina este ultravioletă, adică de frecvență mare, electronii ce es din suprafață au și ei o iuțeală mare; pentru o lumină roșie, adică de frecvență mai mică, și electronii au o iuțeală mică. *Einstein*, în 1905, a explicat acest fenomen admițînd că energia electronilor scoși dintr'o suprafață este egală cu energia elementară a razei care cade pe suprafață, adică cu o quantă de lumină. Relația aceasta a lui *Einstein-Planck* convine experiențelor făcute cu razele luminoase, razele gamma, în fenomenul fotoelectric. Din această reușită, s'a admis, cel puțin de unii, că lumina ar fi alcătuită din atomi de lumină sau fotoni.

Teoria quantelor a cucerit și alte domenii, oridecîte ori e vorba de un fenomen elementar, atomic. În 1912, am găsit teoretic că fenomenele atomice de magnetism sînt în legătură cu quantele de energie. În 1913, *Niels Bohr*, profesor la Copenhaga, a clădit pe teoria quantelor o superbă teorie care explică și prevede liniile spectrale emise de corpii incandescenți. În 1923, *Compton*, fizician american, a găsit experimental, că razele X cînd lovesc un corp, scot din acel corp electroni de anume iuțeală, dar că în plus își schimbă și frecvența lor. Fenomenul Compton nu se poate explica decît admițînd că energia unui foton care lovește un electron din substanță, se împarte în două, o parte pe care o ia electronul pentru a-și căpăta iuțeală, iar altă parte constitue un foton de energie mai mică, adică de frecvență mai mică.

Așa dar, există fotoni, sau atomi de lumină. Prin mișcarea lor dau fenomenele luminoase, avem un fel de teorie a emisiei pentru lumină. Acești fotoni nu pot explica însă fenomenele de interferență și difracție, unde e absolut necesar de a face să existe ondulații. Astfel că teoria corpusculară și teoria undelor se întîlnesc în același timp în optică, dar prima teorie se aplică la fenomenele atomice, iar teoria undelor la fenomenele mari, medie a

multe fenomene atomice. De care parte e adevărul? Se poate face o legătură între cele două teorii?

Prima încercare reuşită de acest fel este mecanica ondulatorie, creată de *Louis de Broglie*, şi dezvoltată de *E. Schrödinger*, actual profesor la Berlin.

Mecanica ondulatorie. — *De Broglie* ajunge să arate că, în cazul fenomenelor de dimensiuni atomice, particulele materiale sînt întovărăşite de un aspect ondulatoriu, după cum, invers, o rază de lumină, de natură ondulatorie, are şi un aspect discontinuu, întrucît e formată din fotoni, atomi de lumină. O particulă materială, atom sau electron, în mişcare asociată cu dînsa o undă, care depinde de iuţeala particulei. Mişcarea particulei este călăuzită de unda pe care o poartă. De aceia şi mecanica aceasta atomică poartă numele de mecanică ondulatorie, asociază mişcarea particulei materiale fiind determinată de propagarea undei pe care o poartă. În acest fel de a vedea, în loc ca mecanica să impună opticei, optica comandă mecanicii, dar rolurile sînt inversate numai pentru fenomenele de ordin atomic.

Iată cum a ajuns de Broglie la această sinteză:

Se ştie că unul din rezultatele cele mai importante introduse de teoria relativităţii lui *Einstein*, din 1905, este că energia posedă o massă şi, invers, o massă are concentrată într'însa o energie. Această energie este reprezintată prin relaţia

$$\text{energia} = \text{massa} \times \text{patratul iuţelii luminii}$$

De Broglie concepe că printr'o mare lege a Naturii, la o bucată de energie e legat numaidecît un fenomen periodic, adică bucata de energie poartă cu dînsa o undă. Acesta e primul postulat admis de de Broglie, şi constituind creaţia lui, din care restul decurge prin calcule obişnuite. Aşa, un atom sau un electron posedă după Einstein o energie, a cărei valoare este dată de relaţia de mai sus. Dar particula, poartă cu dînsa un fenomen periodic, energia fenomenului periodic, să zicem al unui foton, este proporţională cu frecvenţa acestui fenomen periodic sau al acestei unde, după relaţia lui Planck, scrisă mai înainte. Se poate imagina că cele două energii, purtate de acelaşi atom, să fie egale, adică energia dată de Einstein, cu energia fenomenului periodic purtat, dată de Planck. În felul acesta se face o legătură între teoria quantelor şi teoria relativităţii. Aceasta constitue a doua ipoteză admisă de de Broglie. Din această legătură se poate calcula frecvenţa undei asociată la materia în mişcare.

Dacă acum s'ar cunoaşte iuţeala acestei unde admise, s'ar putea calcula lungimea de undă a ondulaţiei materiale, adică s'ar calcula o mărime experimentală.

Aici intervine o intuiţie genială a lui de Broglie, care face legătura între mecanică şi optică. Să o considerăm ca a treia ipoteză în construcţia lui.

Legile mişcării corpurilor se pot deduce dintr'un principiu, care poartă numele de principiul celei mai mici acţiuni, sau a drumului celui mai scurt, sau principiul lui *Maupertuis*; el se exprimă scriind că suma produselor dintre iuţeala corpului, prin elementele de drum parcurs, este un minim.

Legile mişcării undelor se pot deduce din principiul timpului celui mai scurt care trebue unei raze de lumină ca să se propage între două puncte, sau principiul lui *Fermat*; el se exprimă scriind că suma citurilor dintre drumul parcurs şi iuţeala undei pe acel drum este un minim.

De Broglie admite că cele două principii trebue să reprezinte acelaşi drum. Drumul parcurs de o particulă, după mecanică, trebue să corespundă cu drumul undei, asociată la materie, calculată prin optică. Făcînd această ipoteză, reese că iuţeala particulei materiale este invers proporţională cu iuţeala de propagare a undelor. Iar un calcul anevoios din teoria relativităţii conduce a găsi că constanta de proporţionalitate este patratul iuţelei luminii.

Cu aceste trei ipoteze: există unde de materie, energia dată de relativitate este egală cu energia dată de teoria quantelor, şi că principiul mecanicei trebue să fie analog cu principiul opticei, de Broglie are toate elementele pentru a calcula lungimea de undă a ondulaţiilor de materie pe care le-a presupus că există. Rezultatul ultim al calculelor sale este că lungimea de undă a ondulaţiei de materie este invers proporţională cu iuţeala particulelor. Pentru particule care au o iuţeală de vre-o 5000 km. pe sec. se calculează o lungime de undă de ordinul lungimii de undă a razelor X. Dacă ipotezele lui de Broglie au vre-o valoare, atunci consecinţele scoase din ele, că electronii în mişcare poartă cu ei o undă, de mărimea razelor X, pot fi verificate experimental.

Experienţe. — Doi fizicieni americani, *Davisson* şi *Germer*, în 1925, studiau la laboratorul Bell din New-York, cum se reflectă un fascicol de electroni care cade pe o suprafaţă de un corp oarecare. Ei n'aveau nici o idee preconcepută, de oarece nu se ştia nimic despre mecanica ondulatorie a lui de Broglie. În primele experienţe, fascicolul căzînd pe o suprafaţă de nichel, nu se obţinea nici un fenomen deosebit. Printr'un accident, locul unde cădeau electronii era format din cristali mari de nichel. Fenomenul dintr'o dată şi-a schimbat aspectul. Reflexia electronilor pe suprafaţă nu se mai făcea după legile reflexiei, ci se căpătau electroni, prin reflexie, mai mulţi în unele direcţii decît în altele, în mod alternativ în spaţiu, întocmai cum se reflectă un fascicol de raze X pe un cristal (fenomenul Laue şi Bragg).

S'a atras imediat atenţia că acest fapt era o verificare a ideilor lui de Broglie, undele pe care particulele le poartă, călăuzind drumul lor, după legile undelor. Zeci de cercetători, din toate ţările, au repetat, în condiţii variate, reflexia discontinuă a electronilor de către o suprafaţă cristalină.

Un fizician englez, *G. P. Thomson*, fiul ilustrului fizician Sir J. J. Thomson, a făcut în 1927 o experiență decisivă pentru verificarea ideilor lui de Broglie. Un fascicol de electroni, de iuțeală anumită, e făcut să pătrundă printr'o foae de aur sau aluminiu, extrem de subțire, cam de o miime de milimetru, formată din cristali mici. In dosul foiței se găsește o placă fotografică. Pe această placă fotografică vin electronii care au străbătut foița cristalină. Dacă electronii s'ar mișca după legile mecanicii, ar trebui să dea pe placă o pată centrală. Dacă electronii sînt mișcați, printre cristali, de undele pe care ei le poartă, aceste unde fiind difractate, electronii vor fi conduși de aceste unde difractate și se vor depune pe placa fotografică după niște cercuri concentrice, exact cum se întîmplă în cazul razelor X. Experiența a arătat că acest de-al doilea caz este realizat, prin urmare ideile lui de Broglie sînt verificate.

Și aceste experiențe au fost repetate și precizate de mulți experimentatori de pe întreg pămîntul.

Un fizician german, *Rupp*, în 1928, a controlat adevărul ideilor lui de Broglie, difractînd electronii cu o rețea obișnuită, care difractează razele luminoase și razele X. Aceste experiențe iarăși au fost repetate de mulți fizicieni.

Concluzie. — Considerațiile teoretice ale lui de Broglie, oricît de îndrăznețe ar părea, sînt justificate de experiență. *Particulele materiale*, atomi și electroni, se mișcă după *legi*, pe care li le ordonă ondulațiile pe care le poartă ele.

Ce sînt aceste unde? Se pare că ele n'au o realitate fizică, ci sînt numai aspecte subt care se prezintă legile de mișcare ale atomilor și electronilor. Adică particulele mici, cărora li se aplică teoria quantelor, în mișcare se supun unei mecanici nouă, mecanica ondulatorie, în care fenomenele ondulatorii au rolul fundamental. Această mecanică nouă, începută de de Broglie, a fost continuată cu succes de Schrödinger.

Pentru particulele materiale mari însă, tot vechea mecanică a lui Galileu-Newton este valabilă.

St. Procopiu

Recenzii

Tudor Măinescu, *o picătură de parfum*, (Ed. Cartea Romînească, București, Lei 90).

Titlul depe volumul d-lui Măinescu caracterizează și modestia lui și esența operei sale. D. Măinescu este un fenomen, adică un poet modest pentru care poezia sa nu cuprinde neîndoios cheia legilor universului. Pentru d. Măinescu poezia nici nu trebue să fie ceva așa de grav. Ea este o îndeletnicire galantă pentru alții ca și pentru sine.

Cu ocazia dezbaterilor europene asupra poeziei pure, substanța poeziei a fost cercetată în celulele și atomul ei cel mai de pe urmă, până într'atît încît să se spue că înțelesul și cuprinderea cuvintelor dintr'un vers nu au nici o importanță, că „poezia" poeziei ar fi determinată de o impresie de auz, de un val muzical, chiar fără nici un rost.

Aceste constatări ale abatelui Bremont depășeau chiar ideia că poezia pură trebuě să fie lipsită de subiect.

Dacă o fi așa, atunci d. Măinescu nu face poezie „pură". Toată poezia d-sale este numai subiect; fiecare din ele are chiar o nuanță anecdotică, ironic sau sceptic anecdotică.

De multe ori poeziile d-lui Măinescu au o atitudine polemică de rancună socială, de dispreț rău, de morală înăcrită.

Chiar în acel „Doamnă" întrebuințat parcă cu o falșă și exagerată politeță în poeziile de iubire „de dinainte și după ea" este o nuanță de ironie acră.

D. Măinescu nu este în nici o materie un dezamăgit macabru. D-sa nu se resemnează lipsit de voință și de energie, pentru a se închide în sine și să culeagă de acolo răsunetul ca pe ceva imaterial. D. Măinescu resemnîndu-se ca toată lumea cu superioritatea lui neînțeleasă și necunoscută (așa se resemnează toată lumea cînd e umilită, mai ales în dragoste) reacționează însă

cu oarecare răutate, se răzbună, dă „replica" cum spune d-sa. (Replică e o poezie a cărei subiect e tipic din acest punct de vedere). Dar „Dedicaţia":

„In limuzina unei stanţe,
Vreau să te plimb în vremi şi'n spaţiu,
Ca rînd pe rînd să te admire
Un şir întreg de generaţii".

Iar tu mai practică şi mai
Cuminte decît un poet,
Ai vrea mai repede să ai
Nu mai umil, dar mai concret,
Torpedo de cinzeci de cai".

Din cauza acestei energii şi a acestei atitudini de luptă, de răspuns, şi de revanşă, poezia d-lui Măinescu nu este o stare de suflet («un etat d'âme") cum se zice că trebue să fie orice poezie, ci o stare de spirit (un etat d'esprit). Ea e foarte rar un produs cald a unei vieţi interioare nebuloase care să-şi caute şi să găsească uneori o eşire; şi e mai totdeauna produsul rece şi calculat a spiritului, formulat cu eleganţă şi acuitate.

Cu această însuşire d. Măinescu este în afară de toată poezia de astăzi cu imaginism, impresionism, expresionism şi alte formule menite să caracterizeze un zbucium interior care se caută mereu în poezia ca şi în romanul modern. D. Măinescu nu are nimic de-aface cu această „interiorizare" care constitue o maladie a secolului. D-sa e teafăr, şi de aceia are şi psihologia unui om care se simte teafăr: atacă.

Scăpat de această boală care te culcă la pămînt şi-ţi scoate dezorientarea sufletească în geamăt lung, d. Măinescu are în vers şi în spirit o agilitate mobilă de spadasin, de amator de floretă, de muşchetar.

Toată poezia d-sale chiar poartă pecetea unui cavaler medieval. Versul d-sale poartă în fond şi formă turnura madrigalului spus cavalereşte la ureche pentru a înmuia o inimă sau a răzbuna o atitudine. Poezia d-lui Măinescu este oferită ca o mănuşă ridicată de pe-aproape de cuşca leului, cu un cuvînt galant sau o ripostă tăioasă şi uneori banală; versul bine cizelat, de mai totdeauna impecabil şi elegant face şi el parte din psihologia aceasta de cavaler puţin ratat dar care scăpătat cum este, nu înţelege să-şi neglijeze ţinuta şi se prezintă curat şi frumos. Fraza întreruptă în două trei versuri cu rima împletită şi naturală, aminteşte de multe ori salutul întortochiat ca o acoladă a muşchetarului clasic.

Ca atitudine poezia d-lui Măinescu aminteşte pe aceia a lui Gheorghe din Moldova.

Pentru amîndoi, de multe ori „voinţa" este totul, şi de-aceia atît de des o strofă însamnă o poezie, capătă un titlu şi devine

de sine stătătoare cu un înţeles aparte. „Gelozie", „Scuzaţie", „Flirt", „Deziluzie" etc. sînt mărturie:

„Dragostea'n salon cu-o fată,
Cu nevinovatu-i ton,
Ţine azi, exact cît ţine
Placa unui gramofon"
(Flirt)

sau:

Cînd nevasta ţi-e urîtă
Şi e rea ca şi-o urzică,
Oricît ar fi fost de mare
Zestrea,—ţi se pare mică.
(Deziluzie)

Privită din punctul de vedere al „poeziei pure" sau numai al „poeziei", opera d-lui Măinescu poate fi privită cu aere de grandomanie. Cine însă poate şti unde este adevărul?

D. Măinescu nu a vroit să dea mai mult decît a realizat. Nu are o pretenţie gravă şi o poză înaintea eternităţii. D-sa adoptă fără amărăciune atitudinea înţeleaptă a spiritului, şi nu dezolarea profundă şi inutilă a sufletului. D. Măinescu se defineşte singur de mai multe ori: în titlul volumului, în prefaţă:

„Acest volum, atît aş vrea să fie:
O picătură numai de parfum...
Dar nu mireasma veselă şi vie
A florii ce'ntîlnim pe-acelaşi drum.

Vreau stropul concentrat în care o mie
De flori strivite stărue postum,
Şi'n clarul cărui nimeni să nu ştie
Obscura trudă de cazan şi fum."

în „Autobiografie" unde se confirmă mult din psihologia atribuită mai sus:

„Sînt un cuvînt omis dintr'o poemă,
Pe japoneze file editată,
Şi osîndit de-a soartei anatemă
Rămas-am pănă-acuma o „erată".

Din tot volumul reiesă că viaţa a refuzat d-lui Măinescu ceiace spiritul şi conştiinţa sa ar fi meritat. D. Măinescu mărturiseşte a fi ca omul îmbrăcat în haină de gală pentru un bal la care ţinea să meargă căci acolo îi este iubita, şi la care pănă în ultimul moment nu i-a venit invitaţia.

In faţa acestei situaţii în care ne aflăm mai mult sau mai puţin cu toţii, atitudinea d-lui Măinescu este de glumă, de multe ori plină de ironie şi rar de amărăciune.

Substanţa de cavaler servant, cu farmecul cavalerismului de modă veche e concentrată ca mirosul miilor de flori într'o picătură de parfum, în următoarea declaraţie:

„Eu nu scriu pentru domnii critici, care
Analizează toate şi complică.
Eu scriu aicea pentru cea mai mică
Şi cea mai neatentă cetitoare"
(Unui critic).

şi „Incheiere":

„Versuri de iubire numai
Doamna mea,
Versuri care nu vor, doamnă,
nemurirea.
Ţin puţin... atît cît ţine
şi iubirea".

Cu aceste calităţi de spirit, cu această concepţie care ne întinereşte, şi cu un remarcabil dar de versificare, volumul d-lui Măinescu care ţine puţin, atît cît ţine şi iubirea, se ceteşte cu un sentiment de juvenil entuziasm, ca şi atunci cînd ne gîndim la iubire în care ne-am juca puţin, şi care nu ne va face să suferim prea mult niciodată.

Demostene Botez

* * *

P. Bogdan, *Radioactivitatea şi structura materiei*, Iaşi, Viaţa Romînească, 1929.

În răstimpul unor ocupaţii aşa de variate ca cele impuse unui rector de universitate, d. Bogdan a găsit totuşi răgaz să scrie o carte de ştiinţă asupra unor probleme din domeniul relativ nou al fizicei şi al chimiei: fenomenele radioactive, vederile noi asupra structurii materiei şi, în lumina acestor concepţiuni, explicarea unor proprietăţi chimice ale elementelor şi corpurilor compuse.

Începînd prin a ne informa asupra originii radiaţiunilor, autorul ne dă a înţelege cam ce este teoria electromagnetică a lui Maxwel şi reuşeşte chiar, neglijînd pentru simplificare pe H. A. Lorentz, să ne convingă că „ceia ce-i comun atomilor diferitelor elemente sînt masele electrice în oscilare", pentru ca astfel clădind pe complexul de fenomene ce iau naştere prin descărcările electrice în gazuri, razele catodice, razele Röentgen, razele canal, să ajungă la formularea legei lui Moseley care leagă frecvenţa unei radiaţiuni de numărul de ordine al elementului emitent.

Capitolele III, IV, V şi VI cuprind istoricul radioactivităţii, expunerea metodelor de cercetare, natura radiaţiilor corpurilor radioactive, produsele de transformare ale radiumului, precum şi teoria transformărilor radioactive, urmează apoi în cap. VII proprietăţile chimice ale substanţelor radioactive în legătură cu sistemul periodic al elementelor şi enunţarea proprietăţii de isotopie. Scheletul acestor capitole îl formează cartea lui *K. Fayans*, *„Radioacktivität"*.

Urmează expunerea modelului de atom a lui Bohr. E bine să se repete cît mai des: atomul lui Bohr nu constitue o realitate fizică, ci numai un model care nu-i nici mecanic şi nici măcar electrodinamic, ci o ficţiune teoretică. In această parte a lucrării sale autorul se orientează după lucrarea lui *N. Bohr* *„Ueber den Ban der Atome"* cuprinzînd ideile lui Bohr din 1913. Totuşi fără calcule complicate, deosebit de luminos, d. Bogdan ne introduce în studiul proprietăţilor radiante ale materiei în lumina teorii lui Bohr-Planck. Se discută astfel cunoscuta lege a lui Balmer, spectrul Heliumului, legea deplasării elementelor radioactive şi multe alte fenomene.

Consecinţele chimice: caracterizarea valenţelor, combinaţiile heteropolare, teoria complexelor etc., sînt expuse în cap. IX după broşura lui *V. Kossel*, *„Valenzkräfte und Roentgenspektren"*. Nu cred fără interes să atrag atenţia, cu această ocazie, asupra articolului din *„Die Naturwisenschaften"* a lui *F. London*; *„Die Bedeutung der Quantentheorie für die Chemie"* (28 Iuni 1929). Ultimile două capitole tratează despre descompunerea atomilor, stabilitatea elementelor şi cuprind un studiu mai amănunţit al fenomenului de isotopie.

În cinci „Note" la sfîrşit sînt făcute unele calcule necesare textului, pentru cetitorii mai pretenţioşi.

În afară de broşurile amintite mai sus, autorul se serveşte şi de alte lucrări pe care de altfel—conform uzului ştiinţific—le citează pe toate.

Expunerea are în general o factură proprie care încheagă elemente agonisite din izvoare destul de variate, într'un tot oarecum unitar,—ba chiar cu un colorit specific. Autorul este moldovean; ne spune: descărcări, discoperire, diferinţi, steclă şi... „răpegiune" în locul lui „iuţeală" pentru „viteză". Aceasta desigur pentru a compensa pe barbarul „pond" atomic în locul „greutăţii atomice", păstrat probabil dintr'un sentiment de pietate!

În general însă cartea poate fi cetită cu foarte mult folos de toţi aceia care doresc să se introducă în studiul problemelor noi ale fizicei şi chimiei. Este o lucrare de ştiinţă pură şi nu de popularizare. Nu pomeneşte nimic de d-ra Mărăcineanu.

I. Plăcinţeanu

* * *

E. A. Poulopol, *Despre teoria juridică a suveranității naționale,* ed. Scrisul romînesc, 1929.

E inutil să se construiască o nouă teorie a statului. Statul de azi—și mai ales cel de mîne—nu poate fi decît un stat de drept. Iar sursa dreptului nu poate exista decît în sentimentele și nevoile poporului, manifestate în modul cel mai larg posibil. Așa că din punctul de vedere juridic, democrația e singura definiție acceptabilă a statului de drept.

Decît concepția juridică actuală se razămă pe o teorie specială a *suveranității naționale*. Pe această teorie se clădește sursa dreptului, și tot pe ea se bazează manifestarea de *voință a națiunii.*

Decît din punctul de vedere juridic această concepție *pur juridică* de suveranitate a națiunii—deși *voința* națiunii—e o realitate socială indiscutabilă—e un concept care are baze și consecinte inexacte și neconform cu evoluția faptelor.

Pe teoria juridică a suveranității naționale s'a clădit teoria accesorie a suveranității externe și interne a statelor.

Din punctul de vedere al dreptului internațional e inutil să se discute exactitatea sau utilitatea ei. Nici un fel de organism internațional (Ligă a Națiunilor sau tribunal arbitral) nu poate dăinui dacă statele sînt suverane. Suveranitatea e o noțiune absolută.—Ar trebui—din acest punct de vedere să se vorbească de interdependența națiunilor, nu de suveranitatea lor.

Din punctul de vedere al dreptului intern, teoria juridică a suveranității naționale, așa cum e concepută—duce necesar și logic la suveranitatea unui singur organ al statului, organul legislativ.

Deși ar fi logic—și doctrinele juridice ale lui Duguit și Kelsenn sînt pătrunse de această idee—ca nici un organ în stat să nu aibă suveranitate.

Parlamentul—ca organ legislativ—e considerat ca suveran pentru că reprezintă națiunea.

Concepție, anti-juridică – și în contradicție chiar cu principiile clasice ale statului,—Statul fiind *în întregul* său o personificare juridică a Națiunii.

Fără a mai vorbi de concepția contestabilă din punctul de vedere pozitivist a personalității colective a statului, deci de personificarea sa.

Suveranitatea parlamentului are ca rezultat suveranitatea actelor sale juridice, deci imposibilitatea de a le supune unui control jurisdicțional, (nu politic) real, deci de a le supune dreptului.

De unde quasi-imposibilitatea, în țările care consideră ca o dogmă indiscutabilă teoria juridică a suveranității naționale, stabilirea unui control al constituționalității legilor. Dacă s'a admis ca aproape toate actele puterii executive să fie atacate în contencios, nu există nici un motiv juridic valabil ca actele puterii legislative să nu fie susceptibile de un recurs larg și complect în contencios. In țările, ca Austria republicană—unde teoria juridică a suveranității naționale a fost categoric înlăturată s'a creat un tribunal constituțional care anulează legile găsite neconforme cu normele generale de drept cuprinse în Constituție. Termenul de democrație înseamnează o cît de complectă participare a națiunii la crearea de norme de drept. Dar națiunea nu e compusă numai din indivizi ci și din grupări sociale diferite, a căror realitate naturală nu poate fi contestată.

Reprezentarea acestor grupări departe de a fi negațiunea democrației, așa cum susțin apărătorii teoriei juridice a suveranității naționale ca Esmein și Haurion—nu e decît complectarea și amplificarea ei.

Nu se poate – zicea Duguit—să se refuze grupărilor profesionale dreptul de a colabora la gestiunea statului numai in virtutea unei teorii, nedemonstrabile.

Teoria juridică a suveranității nu recunoaște și nu vede în națiune decît pe indivizii grupați în colegii politice. E o concepție inexactă și depășită dealtfel de toată evoluția societății de astăzi.

După cum vedem, lucrarea d-lui Poulopol este, mai întâiu de toate, o contribuție de metodologie juridică. Ea ne indică metoda ce trebue urmată în studiul problemei statului, metodă care se bazează mai întâiu: pe o separație făcută între diversele probleme care complică inutil problema statului – ca depildă teoria separației puterilor, sau regimul parlamentar—simple tehnice de guvernămînt și apoi prin eliminarea unor concepte a priori nedemonstrabile din punctul de vedere realist.

D. S.

* * *

Bernard Grasset, *Psychologie de l'immortalité*, Paris, Galimard.

D. Bernard Grasset este un cugetător subtil și un scriitor talentat, care a avut și norocul suplimentar de a ajunge unul din cei mai de samă editori ai Franței. „Psihologia nemuririi"—a cărei traducere în romînește cetitorul o poate găsi în chiar numărul de față al acestei reviste—a fost publicată separat în volum, deși este menită să facă parte integrantă dintr'un volum mai mare, purtînd ca titlu: „Remarques", care va cuprinde în plus alte patru alte esseuri: unul asupra „ocupațiilor omului în timpul său liber", altul asupra „înrudirilor spirituale", un al treilea asupra „acțiunii", și ultimul asupra „fericirii". Dacă însemnările asupra nemuririi au fost publicate izolat, este pentrucă—ni-o spune autorul el însuși—„pentrucă mă grăbesc să mă despart de ele".

Este aici o idee scumpă d-lui Grasset. După d-sa sentimentul de posesiune, chiar cînd e vorba de o creație a spiritului, nu e deplin decît în măsura în care dăruim altora lucrul posedat. Este aici una din manifestările paradoxului care se află la baza raporturilor dintre om și Natură. Toată definiția omului stă în două cuvinte: găsește normal să dureze și anormal să sfîrșască. Deaceia instinctiv cată a perpetua tot ce are și tot ce simte, a-l perpetua

transmiţîndu-l. Până şi copilul face la fel. Încredinţînd părintelui grija de a-l apăra, abandonîndu-şi soarta în mînile acelei fiinţe mai puternice decît el care este tatăl,—copilul îşi asigură pur şi simplu nevoia de a dura. Moartea e un concept tardiv, produs al unei reflecţiuni mature şi indirecte. A dura mai departe—iată ceiace printre lucrurile din Natură, i se pare omului că este cel mai natural.

Această nevoe de dăinuire şi perpetuare se face prin ceiace d. Grasset numeşte abandon, o dăruire altora a tot ceiace avem. Copilul se dărueşte părintelui, părintele copilului, geniul îşi dărueşte opera tuturor celorlalţi oameni. În chipul acesta ne asigurăm fericirea pe deoparte, imortalitatea pe dealta.

În jurul acestor situaţii morale complexe şi puţin paradoxale, d. Grasset brodează; multiplică cazurile, variază experienţele, în fundul cărora regăseşte aceleaşi elemente: instinct al nemuririi, indiferenţă a naturii, necesitate a abandonului de sine. D. Grasset samănă puţin ca metodă dialectică cu filosoful Georg Simmel. Cu deosebire că gîndirea acestuia din urmă are forma unui lanţ rectiliniu, pe cînd cugetarea d-lui Grasset are forma unei pînze de paianjen unde cercurile şi razele duc neîncetat la un punct central în jurul cărora toate se învîrtesc.

D. I. Suchianu

* * *

Al. Topliceanu, *Lupta pentru petrol*, Bucureşti 1929.

Iată o carte scrisă de un inginer şi economist unde totuşi nu se face, dela un capăt la altul, decît polemică politică.

Se susţine teza cunoscută a ororii faţă de străini. Se pleacă dela ideia că intervenţia capitalului străin în exploatarea petrolului romînesc este dezastruoasă ţării.

Lucrul se afirmă, şi atîta tot. Argumentele celeilalte teze nu se discută. Ba chiar nici nu se pomenesc. În schimb găsim insulte personale adresate făuritorilor legii din 1929. Această lege ar fi rezultatul direct al presiunilor şi argumentelor (!) (semnul de exclamaţie e al autorului) diverselor trusturi petrolifere străine. Ceiace nu se sprijină pe nici o dovadă. Şi ceiace, chiar de s'ar dovedi, nu-i un argument în favoarea tezei xenofobe. Căci se poate întîmpla ca o teza susţinută numai de oameni de treabă să fie dezastruoasă pentru interesele ţării. Trebue studiat obiectiv acest interes precum şi argumentele aduse de diversele teze în conflict. Ceiace d. Topliceanu nu face. D-sa se mărgineşte să considere ca un adevăr axiomatic că teza xenofobă e totdeauna bună, cea xenofilă totdeauna nefastă. Se prea poate să fie aşa. Decît trebue dovedit. Şi aceasta nu numai arătînd şi susţinînd argumentele naţionaliste ortodoxe, dar mai ales ruinînd argumentele aduse în sprijinul celeilalte păreri.

În loc de aceasta, autorul doar afirmă şi insultă. Ceiace nu-i un punct de vedere ideal ştiinţific.

D. I. S.

* * *

René Capitant. *Introduction à l'étude de l'illicite. L'impératif juridique. Dalloz, Paris. 1928, p. 226.*

Căutînd să împrăştie unele confuziuni de terminologie ce se prelungesc în drept de mai bine de 20 de ani fără de obiect, autorul, conferenţiar la Fac. de Drept din Strassburg, lămureşte totodată şi cîteva probleme din partea generală şi introductivă a dreptului.

D-sa, în prezentul volum, porneşte dela teoria fraudei la lege. Această problemă devine cu atît mai interesantă, cu cît este studiată în comparaţie cu noţiunea *violării legii* sau mai pe larg cu *violarea regulei de drept*, adică cu noţiunea illicitului.

Regula de drept astfel studiată, implică întrebarea, dacă este un *imperativ*, sau nu şi, mai departe, anume, ce fel de imperativ, *condiţional* sau *categoric?* Numai dacă regula de drept este categorică se poate vorbi de acte ilicite—dacă, însă, ea este condiţională, noţiunea de act ilicit se pierde, pentru a nu lăsa să subsiste condiţiunea.

Pentru a determina, mai întâiu, ce este imperativul în opoziţiune cu indicativul, adică, pentru a arăta opoziţiunea: între „ceiace trebue să fie" şi „ceiace este"; între voinţă şi constatare, sau între acţiune şi conştiinţă, practică şi teorie, normă şi lege naturală, autorul îmbrăţişînd o teorie subiectivă arată că imperativul trebue să fie definit independent de necesitate şi de libertate. Aşa fiind, imperativul positiv, care face posibilă o ştiinţă normativă a dreptului, găseşte o concretizare a postulatelor sale în noţiunile de ascultare şi de sancţiune, care nu pot fi decît categorice. Ca atare, dreptul este un imperativ, cu toate constrîngerile sale: obligaţiunea, datoria, puterea, dreptul, situaţiunea juridică; precum şi cu regulele de drept cărora în aparenţă le lipseşte caracterul imperativ: legile supletive, dispozitive, prohibitive, permisive, declarative, standardurile şi „ita jus esto" a lui Binding.

Regula de drept este deci categorică. Alături de imperativele condiţionale care stau la marginea dreptului, imperativul juridic este categoric atît în regulele adresate agenţilor publici cît şi în regulele adresate la simpli particulari.

Fundamentul acestui imperativ, se confundă cu însuşi scopul dreptului, care caută să realizeze o ordine socială,—dar, care nu se poate concepe după atîtea sisteme juridice cîte ordine sociale sînt.

Autorul, după ce analizează amănunţit dreptul pozitiv, care se desparte de ipoteticul „au-delà de la masse sociale", după ce studiază dreptul ideal, expunînd cu multă personalitate diferitele teorii principale în materie, se opreşte la situaţiunile juridice individuale. Aici, d. R. Capitant îmbrăţişează terminologia d-lui *Gaston Jèze* şi a majorităţii publiciştilor francezi, asupra înţelesului cuvintelor de subiectiv şi obiectiv în drept. Necesitatea de a distinge aceste două terminologii a făcut să se afle, faţă în faţă, nomenclatura civiliştilor (Planiol, Colin, Capitant) după care, expresiunea de drept obiectiv este sinonimă cu regula de drept şi a lui L.

Duguit, care la rîndul lui distinge mai multe denumiri ale subiectivului și obiectivului în drept. Așa, Duguit, se servește fie de terminologia civilistă, apoi, de a sa proprie și, înfine de limbajul lui Jèze, negînd pănă la sfîrșit posibilitatea dreptului subiectiv. De altfel, întreaga operă a lui Duguit este opusă dreptului natural pe care se bazează în înțelesul civilist toate drepturile subiective. Dar, dacă un drept subiectiv derivă în mod necesar dintr'o regulă de drept, el poate deriva sau dintr'o regulă ideală, sau dintr'o regulă pozitivă. Un individ are astfel și drepturi ideale și drepturi pozitive. Drepturile ideale sînt drepturile naturale ale omului, sînt drepturile sale subiective.

De fapt cînd civiliștii definesc în sine situațiunea denumită drept subiectiv se găsesc complect de acord cu Duguit, cu diferența numai că ei *definesc* dreptul subiectiv prin noțiunile pe care Duguit ar vrea să le *substituiască*. În adevăr, Duguit vrea să substituiască expresiunea „a avea dreptul", cu expresiunea „a acționa conform dreptului" și, noțiunea de „drept subiectiv" cu aceia de „pretențiune conformă cu dreptul".

„Dreptul obiectiv și dreptul subiectiv sînt noțiuni interdependente; cele două laturi ale aceleiași lentile—lentila juridică prin care privim viața practică".

Obiectivismul și subiectivismul juridic trebuesc considerate în senz filosofic, iar nu în neologismele limbajului juridic.

Cu aceste clarificări, scrise într'un admirabil stil, d. René Capitant, îmbogățind literatura juridică actuală cu o lucrare de un real folos, ne lasă în perspectiva noilor sale studii.

George Băileanu

* * *

Lucien Romier, *L'homme Nouveau*, Paris, Hachette, 1929, 252 p.

E o carte de reflecțiuni. Un interesant caleidoscop de sugestive considerații sociologice, psihologice și politice asupra timpurilor noi către care se îndreaptă umanitatea.

Autorul, L. Romier, un scriitor ale cărui opere se cetesc cu pasiune, își pune în «L'homme Nouveau» iritabila problemă: unde mergem? Spre care organizare socială evoluăm? Către care viitor ne tîrăsc invențiile moderne, mișcarea populației, variațiile economice?

Ca să descopere direcția, în care evoluiază omenirea, el privește lumea din Hollywood pănă'n Moscova. Și, cu toată întinderea imensă, cu toată varietatea de popoare, moravuri și fapte, autorul izbutește totuși să descopere cîteva legi generale.

Oamenii—ne explică L. Romier—formează din ce în ce mai mult *masse*, în care ei se imită reciproc, se apropie unul de altul, se uniformizează. Civilizația tinde astfel să devină o civilizație de masse, care se realizează prin atenuarea «pantelor», prin amestecul raselor, prin uniformizarea indivizilor. «Lumea se uniformizează nu numai prin difuziunea acelorași mode pe toată întinderea ei, dar și prin egalizarea progresivă în fiecare țară atît la munte cît și la șes».

Așa dar, volens, nolens sîntem antrenați să ne apropiem cu pași repezi de *un tip uniform de om*.

Laboratorul noii societăți, făuritorul moravurilor noi e *orașul*. În el se aglomerează oamenii, acolo se formează massele. Orașele ne produc omul cel nou. Și Romier înclină astfel spre cunoscuta teorie, afirmată energic și de Spengler, că numai orașele—nu și satele—ar fi purtătoare de cultură.

Locuitorul orașelor, omul cel nou va prezenta o serie de interesante particularități: e prompt în decizie și acțiune, e ingenios, cu spiritul deschis, de o îndrăzneală necunoscută; un luptător cu poză de Iuliu Caesar. Cită diferență între el și omul celorlalte epoci! Ca între șofeur și birjar, ca între electrician și cioban, ca între omul secolului al XX—omul vitezei și al energiei—și omul secolului al XIX—omul cu mînele albe și fine!

Privit mai atent, omul energiei, pe care Romier ni-l elogiază, nu e altul de cît *tipul anglo-american*. E foarte interesant cum un francez, cu cunoscuta lui structură spirituală, se entuziasmează brusc de un alt tip de om, decît de acela al rasei lui și de alte calități decît de acelea, care au fost și încă reprezintă strălucit gloria poporului francez. Dar surpriza ne'ncetează, de 'ndată ce cunoaștem un mic amănunt. [Cîte teorii și cîte opere nu-și au geneza în cîte un fapt divers!] L. Romier a compus «L'homme Nouveau», în urma unei călătorii prea recente în America și subt impresiile proaspete și vii, pe care i le-a lăsat în suflet acea țară a energiei, a avuțiilor și a societății fără caste.

*

Dar, care va fi atunci în noua societate rolul intelectualului, al moralei și al spiritului? In ce mod se vor concilia cu structura psihică a omului nou?

«Intelectualul trebue să moară de foame, sau să slujească». Acesta pare a fi consemnul viitorului. Intelectualul trebue să slujească, adică să nu mai creeze opere de juissare pur egoistă, ci să-și utilizeze inteligența în speculațiuni și cercetări, care concordă cu nevoile și eforturile mediului său.

«Intelectualul trebue să slujească sau să piară». Iată o concluzie pur americană: intelectul subordonat utilului! O concluzie, care nu e, nu poate fi de acord cu spiritul francez, creator de atîta inutil! Ce-ar fi însemnat oare poporul francez fără acele opere de cugetare și de artă, dacă spiritul său ar fi fost permanent orientat în toate marile sale manifestări de idealul utilului?

Cazul se repetă și cu morala. In societatea viitoare va fi nevoe și de morală. «Soarta lucrătorilor pretinde atît în orașele noastre metropole cît și în colonii prosperitatea durabilă a întregei întreprinderi». Pentru buna ordine socială morala va fi necesară.

Dar regula morală nu va fi un precept teoretic, artificial. Regulele morale vor fi extrase din practica vieții. «Exigențele vieții economice vor consacra preceptele morale».

Așa dar o morală empirică, inductivă, utilitaristă. O fundare «more anglicano» a moralei.

Dar, Romier nu se poate sustrage cu totul exigențelor rasei lui. Cultul rațiunii, de care vibrează sufletul francez, îl determină să recunoască în cele din urmă, că în societatea viitoare spiritul va fi adevăratul suveran. «E o problemă decisivă pentru societățile moderne ca să restaureze și să mențină în ele comandamentul vital al spiritului». Supremația intelectualității, funcția proeminentă a spiritului—iată condiția de existență a formelor nouă. «In acea societate omul de rasă albă va fi un misionar al vieții noi». Autorul n'a uitat până la sfîrșit că e francez și european.

«L'homme nouveau» e o lucrare atrăgătoare, clară. Ar fi fost și mai prețioasă, dacă autorul nu ar fi divizat materia în prea multe capitole, cu prea multe titluri și subtitluri,—procedare care îngreuiază într'o oarecare măsură descoperirea ideilor generale, ale cărții.

S. S. Bîrsănescu

* * *

J. H. Clapham, *An economic history of modern Britain. The early railway age*, 1820-1850. Cambridge, 1926, 1 vol. în 8°, 623 p.

Cartea savantului profesor dela Universitatea din Cambridge expune evoluția economică a Angliei între 1820 și 1850 dintr'un punct de vedere special: al revoluției produse de perfecționarea căilor de comunicație, în deosebi a căilor ferate. De aici subtitlul: *the railway age*, epoca căilor ferate. Această revoluție nu-și va produce toate efectele decît către mijlocul sec. XIX, și ea va forma materia unui al doilea volum. Cea mai mare parte a volumului de față e consacrată expunerii statice a economiei engleze către 1820: aspectul general al acestei țări în care „noile creații realizate în fiece an atingeau limitele miracolului"; populația, în creștere din ce în ce mai rapidă, din cauza sporului de bună stare și a ameliorării condițiilor igienice (11 milioane în 1801, 12.500.000 în 1811, 14.392.000 în 1821 și 16.539.000 în 1831); progresele mijloacelor de comunicație caracterizate prin perfecționarea serviciului de poștalioane (*mail-coaches și stage-coaches*) și prin crearea unui nou sistem de canale navigabile; organizarea agrară caracterizată prin dispariția clasei mijlocii a *yeomen-ilor*, prin prevalența covîrșitoare a marii proprietăți și prin formarea unui proletariat agricol redus la condiția de salariați; organizarea industriei caracterizată prin introducerea mașinismului și prin formarea unei clase de patroni de industrie, și a unei masse de proletari industriali; organizarea comerțului caracterizată prin creșterea și întărirea clasei de comercianți independenți; organizarea bancară caracterizată prin formarea marilor instituții de credit și prin extinderea necontenită a pieței financiare.

Interesul deosebit al cărții d-lui Clapham nu stă însă în schițarea marilor linii a dezvoltării economice a Angliei în prima jumătate a sec. XIX, ci în analiza amănunțită a fiecărei ramuri de activitate economică. În locul tabloului general al agriculturii engleze autorul zugrăvește situația specială a fiecărei regiuni; regimul și extensiunea proprietății în diversele părți ale Angliei, proporția între proprietari, arendași și muncitorii agricoli, efectele *enclosures*-urilor și ale urcării prețurilor, industrializarea agriculturii și condiția muncitorilor agricoli.

Aceiași diversitate o relevă în domeniul industrial. Invențiile tehnice și introducerea mașinismului în industrie sporesc în fiecare an productivitatea muncii omenești. Echilibrul social se zdruncină în dauna agriculturii care cade pe planul al doilea și în favoarea orașelor care se înmulțesc și cresc necontenit. Dar efectele revoluției industriale nu se simt deopotrivă și simultan în toate ramurile activității industriale. Dacă în industriile extractive (mine de cărbuni și de fier) „feodalitatea industrială ia ușor locul feodalității agrare", industria textilă, de pildă, oferă un dublu tablou: în unele ramuri ale fabricației (în torsul firului) regimul mașinei, al uzinei și al salariatului e covîrșitor la începutul sec. XIX-a; în alte ramuri (în țesătorii) subsistă multă vreme un regim domestic de libertate aparentă, dar de salariat efectiv, în care muncitorii luptă din răsputeri, prin reducerea necontenită a salariilor, contra introducerii mașinilor de țesut. Autorul arată îndeosebi că nici o „ramură a industriei engleze n'a trecut printr'o revoluție tehnică complectă înainte de 1830". Un capitol special e consacrat condiției muncitorilor, foarte inegală, însă în general mizerabilă, legislației sociale și inițiativei particulare pentru ușurarea mizeriei claselor muncitoare.

O judecată de ansamblu asupra acestui volum nu se poate însă emite înainte de publicarea volumului al doilea; reacțiunile economice și sociale ale transformării mijloacelor de comunicație abia acolo vor putea fi studiate.

A. Oțetea

* * *

Eckhart F., *Introduction à l'histoire hongroise*, Paris, Champion, 1927, 1 vol. in-8°, 179 p.—4 cartes historiques.

Director al „Institutului istoric maghiar" din Viena, autorul e unul din cei mai apreciați reprezentanți ai noii școli istorice din Ungaria. El s'a semnalat în deosebi prin studii relative la istoria dreptului și la chestiunile economice! „*Die glaubwürdigen Orte [loca credibilia] in Ungarn*, Insbrück, 1914 și *A bécsi udvar gazdagsági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*, (Politica economică a Curții din Viena pe timpul Mariei Teresia, Budapesta 1922). Volumul de față constitue un tablou sintetic al

evoluţiei poporului maghiar dela aşezarea lui în Europa până la tratatul dela Trianon. Expunerea, solidă şi limpede, se resimte puternic de formaţia economică a autorului. Condiţiile economice şi sociale ale diferitelor clase sînt puse pe planul întâiu, şi procedeul acesta dă expunerii o unitate şi un ton de obiectivitate cu care istoricii unguri nu ne-au prea obişnuit. Deşi d. Eckhart nu se poate desbăra complect de teoriile istoriografiei ungureşti asupra aşezării Romînilor şi Sîrbilor în Ardeal, şi protestează contra tratatului dela Trianon, în numele superiorităţii culturale şi a unităţii economice a vechei Ungarii, întrebuinţează numele ungureşti ale oraşelor pierdute (Kolozsvár, Nagyszeben Nagyvárad etc), cartea lui se menţine, în ansamblul ei, la un nivel de înaltă obiectivitate ştiinţifică. Din ea se desprinde limpede concluzia că adevărata cauză a tragediei ungureşti trebue căutată în persistenţa organizaţiei feudale a societăţii ungureşti şi în incapacitatea clasei boiereşti, strîmtă şi înapoiată, de-a înţelege că o astfel de organizaţie, într'o Europă din ce în ce mai democratică, era un anachronism iremediabil condamnat la peire. O excelentă biografie, critică şi metodică, indică faza cercetărilor asupra principalelor perioade şi probleme ale istoriografiei ungureşti.[1]

A. Oţetea

* * *

E de Marcère, *Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution française*, 2 vol. in 8°. Paris, 1927.

E vorba de misiunea lui Marie-Louis-Henri de Descorches, ci-devant marquis de Sainte-Croix, fost trimis la Constantinopol de comitetul salvării publice pentru a explica Porţii adevăratul caracter al Revoluţiei, pentru a dejuca intrigile miniştrilor străini şi pentru a încheia, contra Austriei, un tratat de alianţă cu Turcia. Sosit în 7 Iunie 1793 la Constantinopol, el n'a fost recunoscut oficial de Turci şi misiunea lui nu şi-a atins scopul. După reacţiunea thermidoriană a fost rechemat şi în Aprilie 1795 înlocuit cu Verninac. Misiunea lui Descorches constitue o tentativă curioasă de a adapta situaţiei create prin Revoluţie vechiul sistem oriental al Franţei, şi în această tentativă consistă interesul ei deosebit. Exigenţele unei lupte fără cruţare contra unei coaliţii din care făceau parte Austria, Prusia şi Rusia, doctrina revoluţionară în favoarea popoarelor oprimate şi tradiţia unei glorioase politici naţionale împingeau de opotrivă pe oamenii Revoluţiei să provoace o diversiune în Răsărit mobilizînd Suedia, Polonia şi Turcia, aceşti auxiliari tradiţionali ai Franţei. Lui Descorches îi reveni sarcina de-a provoca intervenţia Turciei. Neadmis în conferinţe oficiale cu reprezentanţii Porţii, Descorches a încercat, potrivit metodelor jacobine, să acţioneze asupra publicului, şi Constantinopolul a păstrat multă vreme amintirea acestui ministru extravagant care îmbrăcat într'o blană şi acoperit de-un turban, ţinea discursuri înflăcărate prin cafenelele capitalei.

1 Traducerea d-lui H. Ancel, deşi revăzută de d-nii Tronchon şi Halphen, nu e în afară de orice critică. Traducerea termenului unguresc *a rendek* prin *Ordres* (Le développement des Ordres p. 28) e amfibologică. Cuvîntul francez evocă ordinele religioase. Expresia *Classes privilégiées* ar fi fost mai limpede şi mai justă. Tot aşa, *anti-réforme* (p. 59), pentru expresia consacrată contre-réforme, nu e decît traducerea servilă a ungurescului *ellenreformáció*. *La réformation*, pentru *la Réforme*, e invechit. Aceste particularităţi dovedesc că traducerea d-lui Ancel n'a fost decît remanierea unei traduceri franţuzeşti făcute de un ungur. La pag. 70 ceteşte Louis XIV, în loc de Louis XVI.

D. E. de Marcère, avînd în mîni hîrtiile lui Descorches, păstrate de o descendentă a acestuia, şi-a propus „să reconstitue istoria unei ambasade puţin cunoscute şi care, totuşi, ţine un loc important în evenimentele Revoluţiei dela 1793 la 1795". Necesitatea unui astfel de studiu, care nu s'a scris încă, e incontestabilă. Din nenorocire, nimic nu indica pe d. de Marcère pentru o astfel de sarcină. D-sa n'are nici pregătirea, nici metoda, nici spiritul, nici cunoştinţele necesare pentru alcătuirea unui asemenea studiu. D-sa s'a mulţumit să înşire unul după altul rezumatele depeşelor lui Descorches. De aici nesfîrşite repetiţii de fapte identice, lipsa oricărui plan, logic sau cronologic, transcrierea greşită a numelor, absenţa oricărei judecăţi de ansamblu. Autorul ignorează complet bibliografia subiectului şi dacă citează de cîteva ori cartea lui A. Sorel, *La question d'Orient au XVIII-e siècle* e pentru a ne dovedi că nici n'a avut-o în mînă [1].

Autorul ar fi adus istoriei servicii mult mai preţioase dacă s'ar fi mărginit să publice exact, în ordine cronologică, hîrtiile lui Descorches. Extrasele reproduse de d. de Marcère ni le arată deosebit de interesante. Ele merită să atragă atenţia unui cercetător serios. Misiunea lui Descorches ar putea constitui, de pildă, un excelent subiect pentru o teză de doctorat în litere la Paris.

A. Oţetea

* * *

S. Reinach, *Jean Baptiste et Jésus suivant Josèphe*, Paris, 1929, 24 pp.

Broşura savantului francez, apărută în «Publications de la Société des études juives», este de fapt o mai largă răspîndire a rezultatelor la care a ajuns un alt învăţat, mai puţin cunoscut, Robert Eisler, printr'un documentat studiu «Jesus Basileus», terminat în vara curentă. Problema, frămîntată de secole, a originei lui Iisus şi a creştinismului în genere, este pusă într'o nouă lumină, astăzi mai temeinic studiată prin intervenţia oamenilor de ştiinţă, a archeologilor în special.

1 D. de Marcère îi atribue aprecieri asupra unor evenimente din 1792, cită vreme expunerea d-lui Sorel se opreşte la tripla alianţă din 1775.

Singurul izvor istoric asupra existenței lui Iisus, vorbind de documentele temeinice, este până azi scriitorul evreu-roman Josephus Flavius, dela care s'au păstrat cîteva lucrări asupra antichităților și istoriei Evreilor cu referințe și la viața Mîntuitorului. Păstrate de Biserică, scrierile sale au fost, până'n sec. XII, victima a numeroase interpolări, între care unele au schimbat cu totul caracterul adevărat asupra datelor lui Ioan Botezătorul și a lui Iisus. Pasagiile, considerate de Biserică drept eretice, au fost înlăturate și cu greu s'a strecurat chiar amintirea și cuprinsul lor, până azi.

După o muncă îndelungată, savantul german Eisler, reușește să purifice textul lui Josephus Flavius de toate interpelările și falșificările, pe care-l prezintă pentru întâia oară așa cum a fost originalul, la congresul filologilor germani din 1925 la Erlangen. Fructul studiilor sale și discuțiilor urmate până'n primavara recentă îl prezintă în lucrarea de care se ocupă Reinach.

In cîteva cuvinte; Eisler dă o importanță deosebită unui text slav al operei lui Josephus, reprezentat prin 16 manuscrise în vechea rusă, cele mai vechi din sec. XV, păstrate acolo datorită unei eresii judaisante ce cîștigase înaltul cler în acest veac. In această versiune slavă s'a păstrat textul referitor la Iisus din opera „Războaele" lui Josephus, complect suprimat în sec. XI din traducerile apusene. Existența istorică a personajului Iisus Christos e pe deplin dovedită și mult mai clar ca în cealaltă operă a lui Iosephus „Antichitățile". Concluzia lui Eisler e că revoluția creștină a început printr'o răscoală antiromană, antipreoțească și că a reușit schimbîndu-i-se caracterul primitiv într'o revoluție spirituală, în primul rînd de Apostolul Pavel.

Deci, teza școalei germane și franceze asupra non-existenței istorice a lui Iisus cade definitiv, ca un paradox. „Școala istorică „marxistă, cu concepția sa asupra luptei de clasă, a săracilor „contra bogaților, l-a apropiat cel mai mult (pe Iisus) de adevăr"— conchide Reinach, pentru a menționa meritul capital al operei lui Eisler.

Atragem și noi atenția specialiștilor care se ocupă cu istoria bisericii sau cu probleme mai largi asupra revelaților aduse de Eisler, cu atît mai mult cu cît și învățații noștri și-ar putea spune cuvîntul. In afara versiunii slave a operei lui Iosephus „Războaele", care a servit de bază exegezei noi, există și o traducere romînească după un bun original slav, într'un manuscris din sec. XVII, aparținînd rabinului Gaster, azi la Londra.

P. Constantinescu-Iași

* * *

I. Andrieșescu, *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie,* 8 p. + V planșe, Bucarest, 1929.

In scurtele comunicări, publicate în Buletinul francez al secției

istorice a Academiei romîne, d. Andrieșescu aduce o contribuție, de două ori romînească, la o vastă problemă de acută actualitate în archeologia preistorică. Descoperirile dela Glozel au pus într'o nouă lumină teoria continuității civilizației paleolitice și'n neolitic, înlăturîndu-se astfel zi cu zi acel faimos hiatus, pe care știința nedocumentată suficient îl fixase între cele două mari epoci ale pietrei. Dacă glozelienii sînt convinși mai de mult – adică odată cu descoperirea stațiunii—că civilizația paleolitică se continuă și mai tîrziu, antiglozelienii vor fi obligați să recunoască, în urma broșurii unui neutral în această chestie (după cîte știu, d. Andrieșescu nu s'a pronunțat în nici un fel despre Glozel), că cel puțin subt acest raport avem dreptate.

D-sa prezintă cîteva vase și o figurină, o adevărată mică Venus, descoperite la Sălcuța—Dolj în cursul săpăturilor executate imediat după războiu, care dovedesc data stațiunii din epoca neolitică. Dar alături de ele a găsit o altă statuetă din rocă foarte dură, figurînd capul și trupul unui animal „de-o reprezentare na-„turalistă în senzul propriu zis și direct al tradiției artei paleolitice". Prima descoperire fu întărită de altele ulterioare sau cunoscute mai dinainte, dar puse de d-sa în noua lumină.

In 1927 i se atrage atenția asupra stațiunii Fedeleșeni din jud. Roman, unde cercetînd dă, pe lîngă un bogat material asemenea stațiunii neolitice dela Cucuteni-Iași, peste o figurină perfect asemănătoare cu cea dela Sălcuța, puțin mai mică și mai prost conservată, dar de-un realism mai expresiv încă. Tradiția „unei arte care n'a dispărut încă" în neolitic s'a păstrat și mai evidentă la un al treilea obiect, un topor de piatră șlefuită, care se află în muzeul regional din Fălticeni, provenind dela Rădășeni, avînd gravat o cervidee și cîteva semne dedesupt. Asemănarea cu obiectele dela Glozel e atît de evidentă că, la comunicarea subsemnatului, Dr. Morlet, autorul descoperirilor dela Glozel a publicat toporul în „Mercure de France" imediat. S'a falșificat oare și acest obiect?

Subsemnatul, ca cel mai fervent glozelian în Romînia, declar că nici n'am văzut încă până azi toporul dela Rădășeni, studiat doar numai de d. Andrieșescu și descoperit de fapt în 1916.

P. C.-I.

* * *

Nicolai Nic. Moroșan, *O stațiune paleolitică în Dobrogea-Topalu,* 11 pp. + 6 fig., București, 1928 și *Noi contribuții preistorice asupra Basarabiei de Nord,* 17 pp. + 8 fig., București, 1929.

Două comunicări prezentate Academiei de d. Simionescu, asupra unor cercetări duse la bun rezultat de valorosul său asistent, d. Moroșan, cunoscut încă din alte descoperiri anterioare și care au meritul de-a mări harta preistorică a Romîniei. În deosebi, prima broșură a dat la lumină o contribuție de mare preț pentru

epoca paleolitică, foarte puțin cunoscută la noi în țară. Savanți străini nu cunosc încă nimic asupra celei mai vechi vrîste din preistorie la noi, de oarece, afară de studiile d. Martin Roska din Ardeal, nimeni nu s'a ocupat de această epocă la noi. Putem spune că prima stațiune din Dobrogea, identificată cu dovezi complecte, e Topalu, studiată de d. Moroșan în 1927.

În carierele de piatră aparținînd gener. Cantacuzino, la 5 km. de Topalu, s'a dat peste o grotă de 12 m. lungime și 7 m. înălțime la gură, în parte golită de pămînt, în care s'au găsit oase de animal și pietre. Cele dintăiu au fost identificate ca aparținînd faunei obișnuite paleoliticului din faza aurignaceiană. Industria lithică e reprezentată printr'o serie de instrumente, lucrate în piatră cioplită, ca: un ciocan-topor mai bine de $1/2$ kgr. pentru sfarmat oasele ca să se scoată măduva, o răzătoare de silex opalizat, o lamă de silex, alta din calcar, o concrețiune-sferoid utilizată de om ca un instrument și altele mai greu de identificat, dar cu evidente urme de lucrătură. Industria osului e reprezentată prin cîteva bucăți, din care una lucietă, ca dovadă unei lungi întrebuințări și cu incizii paralele datorite mînii omului; un metacarpian de cal prezintă incizii mai numeroase și mai distincte.

Concluzia autorului e că stațiunea Topalu aparține epocii Aurignaceene, fără a preciza cărei subdiviziuni anume. Probabil însă că pe fundul grotei să se găsească urme și din epoca Musteriană. De ce d. Moroșan n'a complectat cercetările începute prin săpături proprii mai temeinice tot atunci, ca să fi evitat nenorocirea de-a se distruge inconștient această importantă stațiune?

Încă de-acum cîțiva ani, acest fiu al Basarabiei, colindînd partea de Nord a provinciei de peste Prut, a găsit urme interesante din neolitic și mai rar paleolitic, evidențiind importante stațiuni preistorice. Basarabia a fost locuită de om din cele mai vechi timpuri; dacă savanții ruși s'au ocupat numai de așezarea dela Petreni-Bălți, revine specialiștilor noștri misiunea de-a cerceta și da la lumină preistoria Basarabiei, complect necunoscută de archeologii străini.

D. Moroșan publică în această a doua broșură cîteva contribuții noui, culese în vara 1928, ca complectare celor publicate de d-sa în 1927 cu privire la regiunea din dreapta Prutului. Stațiunile identificate de d-sa între Prut și Nistru ar fi următoarele: „Ponoare" dintre Cuconeștii-Vechi și Corpaci din porțiunea jud. Botoșani-Basarabia, cu urme de industrie lithică, scoase la iveală de agenții atmosferici și aparținînd Musterianului; tot de-atunci stațiunea „La Izvor" de lîngă fabrica Ripiceni. Pe valea Ciuhurului stațiunea „Proscureni" din paleoliticul superior și „La Perla" de lîngă Costești cu urme din eneolitic, între care fragmente de ceramică fină; spre izvor urme de animale fosile la Ruseni.

Trecînd pe malul Nistrului descoperă urme bogate la Naslavcea-Soroca, unde populația locală ucrainiană a denumit o serie de localități cu termeni legați de mulțimea uneltelor în piatră aflate acolo: peste o mie de exemplare aparținînd la cel puțin 16 tipuri de unelte cioplite, care-l duc pe d-sa la fixarea stațiunii în epoca mezolitico-macrolitică. Tot aici s'au găsit peste 15 Kurgane, care dovedesc o puternică și continuă așezare omenească, într'un loc foarte prielnic. Alte stațiuni lîngă satul Voloșcovo, la moșia Ostașov, Slobozia-Ianouți, Comarovo, Restev-Atachi, Buzouți, din Hotin cu aproape 20 așezări din diferite epoci dela paleolitic la fer.

P. C.-I.

Revista Revistelor

Maşină şi sentiment

Subt acest titlu, cunoscutul filosof englez, Bertrand Russell, încearcă să răspundă—într'un articol din revista *Die Neue Rundschau* (Octomb. 1929)—la vechea problemă pusă de Samuel Butler în terminii următori: Contribue sau nu maşinismul la sporirea fericirii omului?

Răspunsul pe care-l vom da la această întrebare depinde de soluţia pe care o vom găsi problemei prealabile următoare: în ce constă fericirea?

Este ea în raport direct cu cantitatea bunurilor materiale pe care le posedă cineva, sau este ea în funcţiune de altceva? Un răspuns afirmativ la intâia întrebare atrage după sine afirmaţia: da, maşina sporeşte fericirea omului; din contra, un răspuns negativ la întâia întrebare pune problema în termeni noui, lăsînd-o deocamdată deschisă.

D. Bertrand Russell face o analiză psihologică extrem de judicioasă arătînd că nu sentimentul de posesiune ca atare este acela care sporeşte gradul nostru de fericire, ci alte sentimente care se altoesc pe el, şi dintre care principalul este sentimentul de vanitate, de amor propriu. Prin urmare, dacă fericirea nu e în raport direct cu cantitatea bunurilor materiale pe care le posedă cineva, maşina—care măreşte această cantitate de bunuri—nu sporeşte şi gradul nostru de fericire.

In schimb maşina ne răpeşte două lucruri care contribue în măsură mare la fericirea noastră: libertatea de acţiune, de iniţiativă în lucrurile mici şi varietatea. Maşina crează monotonie şi, prin asta, plictiseală şi nemulţumire surdă contra vieţii însăşi.

Războiul cel mare, aşa cum a fost făcut, a fost, în parte, efectul acestei morbide atmosfere *morale. Dacă* am cerceta de aproape, am constata că, dintre popoarele mari care au făcut războiul, poporul rus a fost singurul care nu l-a dorit profund, făcînd revoluţie ca să obţie pace. Ori Rusia era, dintre aceste state, singurul care nu devenise încă sclavul maşinii.

Este evident că maşina nu mai poate fi suprimată. Poate fi însă suprimată în parte monotonia pe care ea a adus-o vieţii *moderne. Russell schiţează la sfirşitul articolului* tabloul mijloacelor care ar da satisfacţie instinctului vital al varietăţii şi libertăţii de mişcare pe care omul nu-l va putea suprima niciodată.

(Die Neue Rundschau).

Homo faber

Ritmul literaturii franceze pare a fi guvernat de legea următoare: romanul francez dela Balzac şi Stendhal încoace este scris de provinciali, sau, mai precis, de oameni care, trăind mult în provincie, au simţul existenţelor provinciale. Dimpotrivă, teatrul francez este parisian; parizian prin autorii şi prin publicul său. Toţi marii dramaturgi francezi au fost parisieni: Molière, Regnard, Marivaux, Beaumarchais s'au născut şi au trăit la Paris.

Cu toatea acestea, sînt şi excepţii. Cea mai importantă este aceia pe care o face Marcel Proust este singurul mare romancier francez specific şi evident parisian. O bună parte a extraordinarei sale originalităţi vine de aici.

In ce priveşte arta dramatică, excepţiile sînt mai greu de găsit. Se va obiecţiona poate că Racine şi Corneille n'au fost parisieni. Da!, însă tragedia nu e ceiace numim teatru pur, ci e o sinteză de artă dramatică şi de înaltă artă poetică, de geniu poetic, care este reprevizibil şi se poate naşte oriunde.

* * *

Exemple luate din actualitatea literară franceză confirmă regula de mai sus. *Topaze* şi *Leviathan* sînt cele două mari succese de critică ale ultimului an.

Topaze este o comedie parisiană: *Leviathan* este un roman a cărui acţiune se petrece în provincie, *Topaze* este Parisul zilelor noastre, *Leviathan* este provincia franceză actuală. Mai precis: *Topaze* este Parisul văzut din exterior, nu din interior, un Paris de convenţie, fabricat; tot astfel *Leviathan* ne plimbă într'o provincie franceză fabricată, „neadevărată", o provincie franceză care se rapoartă la adevărata provincie franceză tot aşa cum se rapoartă America convenţională a filmelor ce ne vin de peste Ocean la America cea reală. Astfel, se poate spune că vremea noastră tinde spre crearea unui nou gen de literatură, a unui gen de literatură care se recunoaşte, se mărturiseşte cu franchetă ca fiind *fabricată.*

Moraud şi Giraudoux, fiecare în genul lui, pot fi consideraţi ca cei dintâiu creatori—intâiu în vreme şi talent—ai acestei literaturi.

Problema care se pune în faţa acestui fenomen este: Literatura fabricată luat-a naştere din cauza incapacităţii publicului actual de a distinge opera de artă cu adevărat vie, creată cum crează natura, de opera fabricată cum fabrică *homo faber?* Sau s'a născut în chip necesar, ca singura care corespunde tendinţilor vitale ale civilizaţiei moderne?

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française)*

Şcoala de Paris

Ce este şcoala de Paris în pictură? Şcoală creată de pictori care s'au născut şi trăesc la Paris, sau este ea ceiace s'ar putea numi un stil, sau chiar o manieră?

Edouard Ramond a organizat cu mult eclectism, în „Galerie dela Renaissance" o mare expoziţie de pictură parisiană. Trăsătura dominantă a tablourilor expuse aici este marea *diversitate a tendinţilor*, anarhia veleităţilor expozanţilor.

Printre străinii care vin să facă pictură la Paris, sînt foarte puţini englezi, italieni, şi numai cîţiva spanioli. Majoritatea pelerinilor care se îndreaptă către „Dôme" şi „Coupole" o dă Europa centrală, slavii şi evreii din ţările „Micii înţelegeri"; urmează apoi Americanii.

Colette a spus că jocurile dragostii sînt foarte reduse ca număr. Cele ale anarhiei şi-ale căutării de originalitate cu orice preţ nu sînt mai numeroase. Nimic nu devine mai repede banal decît aşa zisa „originalitate". Iată de ce tablourile „Şcoalei de Paris", tablouri cu origini atît de diferite, au luat, toate, acel aer de familie care e indiciul cel mai sigur al unei şcoli.

Care sînt caracterele comune ale obiectelor expuse în „Galerie de la Renaissance"?: exagerarea de culori armonizate a Slavilor; acel cîntec plin de veselie sau de tragică desperare al Slavilor, cîntec cîntat pe trei note tari: roşu, verde şi galben, culori dominante şi în arta populară a Europei centrale; puterea neţărmurită de visare, aptitudinea de a nu se mira în faţa imposibilului şi-a miracolului.

Dar care e cauza care a împins pe toţi aceşti oameni să vie să picteze la Paris mai degrabă decît la Roma, sau Londra, sau Berlin? Unii au vorbit de un vast complot european contra gustului francez, gust ce ar trebui pervertit chiar la el acasă. Evident că această explicare este o pură copilărie. Cauza trebue căutată aiurea: anume în imperialismul artistic al Pa-

risului. Căci ce ţară şi ce oraş se poate mîndri azi cu un Derain, un Utrillo, un Wlaminch, un Dunoyer, un Ronault, toţi aparţinînd aceleaşi generaţii. Graţie creaţiei acestor pictori oată activitatea picturală a Occidentului a fost reintinerită, iar Parisul a ciştigat prestigiul care a umplut Montparnasse-ul de citeva mii de pictori străini...

(Robert Rey. *Les Annales*).

America latină dela 1926 la 1928

O prima chestiune care e caracteristică politicei statelor sudamericane este chestiunea fruntariilor. In alte continente mai există de sigur certuri pe chestiunea graniţelor. In America latină, această ceartă e cronică. Şi o bună parte din energia bărbaţilor de stat este nevoită să se intrebuinţeze pentru soluţionarea acestei veşnic nerezolvate probleme.

O altă chestiune importantă a fost, in ultimii trei ani, criza religioasă din Mexic, rivalitatea intre vechiul catolicism spaniol şi propaganda mai recentă a puritanismului venit din Statele Unite.

In America Centrală toate evenimentele sint relegate pe al doilea plan de către singeroasa Istorie a Nicaraguei. Lupta dintre partide a dat naştere la intervenţia armată străină, şi dureroasă epopee a generalului Sandino.

Trebue apoi menţionate evenimentele din arhipelagul Caraib, precum şi cele în legătură cu tendinţa unionistă numită A. B. C. (adică Argentina, Brazilia, Chili).

Dar evenimentul cu adevărat epocal a fost congresul panamerican ţinut la Havana, unde s'au discutat multe chestiuni şi s'au adoptat multe rezoluţii. Caracteristic este că această a şasea conferinţă panamericană s'a reunit fără a avea raporturi cu Societatea Naţiunilor, celace arată bine personalitatea Continentului American in materie internaţională (de altfel nici conferinţa precedentă, a 5-a, nu s'a ţinut în vre-o legătură cu Societatea Naţiunilor).

Una din chestiunile cele mai importante care s'au dezbătut la acest al şaselea Congres a fost şi aceia a finanţării statelor latino-americane de către băncile Statelor-Unite. Se pare că în privinţa aceasta progresele realizate în ultimii cincisprezece ani sint uimitoare. Inainte de războiu Statele Unite nu prea aveau nici-un fel de plasamente în Continentul dela Sud, in timp ce Anglia avea vreo 5 miliarde de dolari, iar Franţa singura 1 miliard şi jumătate. Astăzi Statele Unite au ajuns Marea Britanie, şi este probabil că in curînd o vor întrece-o.

(Max Sorre. *L'année politique française et étrangère*).

Atletul lui Cristos şi maeştrii necunoscuţi ai Bucovinei

„Decînd am surprins, pe dealurile singuratice ale Bucovinei, secretul izvoarelor captive, pe toţi Fra Angelico moldoveneşti, şi creştinătatea in floare,—simt că luarea Constantinopolei este o nenorocire intîmplată mie personal săptămîna trecută. Acei pictori necunoscuţi de fresce ignorate, acei călugări, mi-au transmis culoarea pe care o avea lumea înainte de nenorocire. Marea Neagră era atunci un lac latin, brăzdat de vasele Genovei şi Veneţiei, iar vîntul care umflă frumoasele lor pînze trecuseră peste toate insulele Greciei. Fortăreţele maritime ale Chiliei, Cetăţii-Albe, erau ale Voevodului moldovean, şi drumurile duceau, dela porturile cele întărite, la munţii apăraţi ai Sucevei, reşedinţa domnească. Era ieri".

In aceste locuri, pe care Barrès le-ar fi putut numi „des paysages travaillés par l'histoire", Vodă Ştefan este încă şi astăzi pretutindeni. „El e, încă acum, stăpînul absolut al Bucovinei. Această prezenţă prelungită în absenţă, această viaţă dusă mai departe prin moarte, se explică prin multiplul caracter al lui Ştefan, vînător, strateg, ctitor, amant. El continuă şi astăzi să reprezinte libertatea.

Şi Bisericile din Suceava, Suceviţa, Moldaviţa, Voroneţ, păstrînd proaspete culorile în care sînt zugrăviţi, în bătaia ploii şi în bătaia vîntului, toţi sfinţii creştini, in plină activitate alegorică. Străinii, francezi şi englezi, puţinii străini care au văzut aceste minuni—poate singurile minuni din bătrînul continent care să fi rămas virgine, neclasate, netrecute în Baedeker—nu-şi puteau crede ochilor.

Cînd Bucovina a reintrat în moştenirea părintească a lui Stefan, adică la 11 Noembre 1918, toate acele fresci au fost redate unui popor care le înţelege. Dar dacă, printr'un miracol, vre-unul din oamenii care au semnat la Constantinopol partea orientală a noului pact ar fi putut cunoaşte aceste picturi şi înţelege ceiace ele însamnă,—poate că s'ar fi purtat altfel decît s'au purtat...

(Princesse Bibesco. *L'Illustration*).

Opera lui Gustav Cassel

Gustav Cassel este unul din cei mai cunoscuţi economişti contimporani. Cărţile sale sînt traduse din limba suedeză în cele trei mari limbi europene: franceză, germană şi engleză. Astăzi Tratatul de Economie Naţională este o operă închegată, fruct al unei intregi vieţi de meditaţie, şi de muncă.

Totuşi este locul să ne îndoim dacă valoarea contribuţiei lui la ştiinţa economică este egală cu faima de care se bucură. In deosebi cele mai tari critici trebuesc adresate teoriei sale a preţurilor, care este, în opinia economiştilor, aportul său cel mai original. Din potrivă, se pot reţine multe observaţii juste în ceiace priveşte teoria lui asupra ciclurilor şi aceia asupra repartiţiei avuţiilor, în care, ce e drept, are într'o mai mică măsură pretenţia de a inova. In fine, teoria sa monetară este în genere exactă. Ea reprezintă un înţelept dozaj între metoda abstractă şi metoda concretă aplicată fenomenelor economice.

In ce priveşte forma expunerii întrebuinţată de Cassel, nu se poate spune că e dintre cele mai excelente. Ar vrea să fie şi original şi pedagogic. Asupra primului punct îndoiala e posibilă. Asupra celuilalt nu, în sensul că volumele lui Cassel nu vor putea niciodată fi consultate cu folos de un student propriu zis.

Cu toate aceste defecte, este incontestabil că opera lui Cassel reprezintă un efort de sinteză grandios, care a impresionat publicul economist. Rămîne de văzut dacă posteritatea va ratifica această sentinţă.

(Henry Laufenburger. *Revue d'Ec. Politique*).

Drenajul canalului Chicago

O chestiune foarte curioasă din punct de vedere al raporturilor juridice între două state. Intre Canada şi Statele-Unite se găsesc, după cum se ştie, aşa zisele „mari lacuri". Un canal de drenaj a fost făcut de curînd între lacul Michigan şi fluviul Mississipi, prin rîul Chicago. Luările de apă efectuate au avut drept consecinţă să coboare nivelul marilor lacuri şi a Sf. Laurenţiu în condiţii cu totul dăunătoare exercitării navigaţiunii. Aşa dar chiar apa, care părea că e nu numai gratuită, dar a tuturora, poate da naşteri la certuri de proprietate privată. Chiar apa care scaldă direct coasta unei ţări nu este complect a ei. Şi chiar cînd e vorba de lacuri imense ca acele nord-americane. S'ar putea chiar ca conflictul să fie încă şi mai curios. Iată un lac, de pildă un lac foarte mare, care este complect anclavat în teritoriul unei singure ţări, care deci nu udă malurile niciunei alte ţări. Să presupunem acum că am face o luare de apă pentru un scop oarecare. Această priză de apă va avea de efect să micşoreze navigabilitatea unui rîu, care e legat cu lacul. Dar acest rîu să presupunem că ese afară din ţară şi că udă şi teritoriul altor ţări; şi atunci, aceste ţări sînt desigur prejudiciate prin aceia că li se micşorează direct navigabilitatea unuia din cursurile lor.

După cum vedem, chestiunea este juridiceşte foarte curioasă. Ea se pune astfel: poate un stat să exercite, în limitele teritoriului său, lucrări de natură a antrena o coborîre prejudiciabilă al nivelului apelor situate pe teritoriul unei alte ţări?

In cazul care s'a produs, acel al conflictului dintre guvernul canadian, şi acel al Statelor-Unite, cu toate notele diplomatice şi Comisiile mixte, încă nu s'a tranşat diferendul.

(J. Q. Dealey Jr.. *The American Journal of International Law*).

Statele Unite ale Europei şi exemplul american

Astăzi ideia unor State Unite ale Europei ciştigă teren. In loc de argumente de ordin pur-logic raţionalist, mult mai sugestiv este exemplul experimental al Statelor Unite, o republică mare cît Europa, care nu numai că a arătat odinioară că vrea să trăiască unită, dar o arată necontenit, şi astăzi mai tare ca oricînd.

într'adevăr, în lupta care s'a dat acolo între tendinţa centralizatoare şi cea descentralizatoare, cea dintâiu pare a se pregăti să învingă definitiv. În ciuda supravieţuirii în limbă, diviziunea ţării în partizani ai puterii federale şi partizani ai libertăţilor locale a luat sfîrşit de mult. Republicani şi democraţi sînt egal de federalişti atunci cînd sînt la putere. Ei vor să exercite, fiecare, cît mai multă putere federală, atît pentru a proceda la reformele pe care le doresc, cît şi pentru a împedeca statele să realizeze pe acelea pe care nu le vroesc. Respectul libertăţilor locale nu-i invocat decît de către cei învinşi, şi orice răsturnare de putere se traduce printr'un nou exerciţiu al autorităţii federale şi printr'o nouă centralizare.

Mişcarea samănă mult cu aceia care a culminat în Franţa cu creaţia generalităţilor alături de Provincii. Statele particulare din republica americană nu dispar, dar, ca şi provinciile de odinioară, îşi perd autonomia locală. Şi centralismul e bine primit. În statele depărtate el are chiar mai multă favoare decît la Washington, unde fatal opoziţia vine să-şi concentreze forţele de propagandă.

Acesta e exemplul oferit de Statele Unite ale Americei. Unirea a reuşit deplin. Şi atunci, e locul să reamintim de scrisoarea trimisă odinioară de Veniamin Franklin lui Ferdinand cel Mare. Vorbind despre posibilităţile unor state unite ale Americei, Franklin scria „Şi dacă izbuteşte, atunci nu văd de ce n'aţi pune în execuţie, în Europa, proectul bunului Rege Henric al IV-lea, alcătuind o Uniune federală şi o singură mare Republică a tuturor Statelor şi Regatelor, printr'o convenţie asemănătoare".

(Jacques Lambert. *Revue gén. de Droit Internat. Public*).

Rudyard Kipling şi timpul său

Rudyard Kipling este originar din Lahore. Tatăl său dirija Şcoala de Bele Arte, şi Muzeul din acel oraş. Ereditatea lui intelectuală este remarcabilă. Tatăl său era un artist, iar maică-sa poseda daruri deosebite de imaginaţie şi de expresie. El poate revendica trei naţionalităţi: irlandeză, ecosseză şi engleză, la care s'ar mai putea poate adăoga o a patra, cea indiană. Căci în Penjab a copilărit, acolo a trăit el aventurile acelea pline de pitoresc ale celor „Trei muşchetari" descrişi în *Stalky and Co*. La vîrsta studiilor universitare, refuză să stea în Europa, şi, în 1880 se reîntoarce la Lahore. În curînd intră în birourile ziarului „Civil and Military Gazette", unde devine în curînd secretar de redacţie. Acolo publică el „Simplele poveşti din deal", care este volumul lui de rezistenţă, „The Light that failed", „Kim", „Stalky". The Story of the Gadsby". Aceste povestiri el le scria fără plată, adică în schimbul unei lefi lunare care i se dedea în fond pentru altceva, pentru slujba sa de redactor propriu zis.

Aceste povestiri, publicate gratis, el le-a vîndut după aceia pe un preţ infinit mai mare decît „greutatea lor în aur". Pentru o singură nuvelă, de cîteva pagini, un periodic englez îi plătea (inclusiv drepturile de a apărea în Statele-Unite) aproximativ o mie de livre sterline. Aproape un milion de lei pentru fiecare nuvelă! Iar bucata *Kim*, numai pentru dreptul de a o publica odată într'un magazin american, editorul S. S. Mc. Clure i-a vărsat lui Kipling fantastica sumă de 25.000 de dolari, adică patru milioane douăsutecincizeci de mii de lei.

Se pare că satira lui Kipling a avut darul nu numai să scandalizeze, dar şi să redeştepte energia britanică, şi că influenţa lui n'ar fi străină apariţiei unui nou curent imperialist în sufletele britanice. În tot cazul, succesul şi răsunetul nuvelelor lui a fost într'adevăr uimitor.

(Henry D. Davray. *Mercure de France*).

Migraţiile internaţionale ca factor al păcii şi al războiului

Prin migraţii internaţionale trebuesc înţelese numai migraţiile voluntare, nu cele forţate. Deaceia nu trebue să cuprindem de pildă importaţia de negri în America, sau deportarea condamnaţilor, sau refugiaţii politici, proscrişii, sau fugarii persecuţiilor religioase, sau a curierilor solicitaţi să emigreze de către societăţi care îi angajază dela început.

Cu privire la aceste migraţii voluntare, se poate spune că politica în

materie de migraţie care ar fi cea mai propice păcii şi care ar rezolva problema în chipul cel mai radical ar fi să se facă astfel încît emigrarea să fie cît mai puţin necesară cu putinţă, astfel încît să-şi piardă dimensiunile extraordinare care fac dintr'însa astăzi o problemă internaţională de o gravitate particulară. Cu alte cuvinte: nici o măsură de ordin poliţist pentru a restrînge sau reprima emigrarea. Libertate legislativă şi administrativă deplină. În schimb, toate măsurile de ordin general capabile să împedece pe oameni să dorească a emigra. Iată, cu titlul de exemplu, cîteva din aceste măsuri:

1. Atragerea capitalului străin în ţară; imigrarea de capitaluri, făcînd apel într'o mai largă măsură la mîna de lucru naţională, face inutilă şi nedorită emigrarea muncitorilor.
2. O mai bună distribuire a acestor capitaluri.
3. O mai bună repartiţie a minii de lucru naţională între diversele ramuri profesionale (printr'o orientare profesională şi un sistem de plasare apropiate) astfel încît să nu fie la un moment dat prea mulţi muncitori într'o aceiaşi meserie, în raport cu alte meserii şi în raport cu structura raţională a economiei naţionale.
4. Însfîrşit—last but not least—ridicarea nivelului de trai al maselor populare prin mai multă dreptate socială, şi, în deosebi, printr'o politică a salariilor înalte, care ar diminua simţitor forţa de atracţie a ţărilor transoceanice. Desigur, aceste măsuri nu sînt din acele ce pot fi deplin realizate de pe o zi pe alta.

Ele nu suprimă, prin urmare, necesitatea convenţiilor internaţionale, în tot cazul preferabile reglementărilor unilaterale ale mişcărilor migratorii. Încetul cu încetul însă, asemenea măsuri, singurele care ucid răul radical, vor sfîrşi poate prin a se arăta eficace pentru asigurarea păcii mondiale.

(L. Hersch. *Revue Internat. de Sociologie*).

Sărutul, din punct de vedere al dreptului privat

Există o ştiinţă întreagă, care se chiamă *osculologie* (dela osculum, care însamnă sărut), şi care numără numeroase tratate, dela curioasa disertaţie a lui J. Herrenschmidt, până la Istoria Sărutului a lui K. Nyropp. În cazul de faţă e vorba de două acte de vînzare, petrecute la Meersen în veacul al XIII-lea, şi pecetluite juridiceşte printr'un sărut.

Înainte vreme existau mijloace mult mai capabile decît cele de astăzi să impresioneze pe cocontractanţi, făcîndu-i să-şi aducă bine aminte de fiecare detaliu al actului, şi să-i rămînă faptul durabil întipărit în minte.

Există şi un alt mijloc în genul acesta, tot atît de fizic şi de personal ca sărutul, dar infinit mai brutal. El consta din următoarea operaţie—pe care o găsim foarte pitoresc exprimată în Pantagruelul lui Rabelais (I, IV, cap. 48, in fine): „Puis y accourut le maistre d'école avec tous ses pedagogus et escoliers, et les fonettoit magistralement, comme on souloit fonetter les petits enfants en nos pays, quand on pendoit quelque malfaiteur, afin qu'il leur en souvînt". Acest procedeu se numeşte în termeni eruditi de etnografie juridică *alapa* (nume care în farmacopee serveşte la desemnarea celui mai drastic purgativ).

(M. J. Gessler. *Revue Historique de Droit Français et étranger)*.

Scrisori către un tînăr monarhist

Tînărul monarhist găseşte că, între altele, de saloanele din timpul vechiului regim, care ar fi fost—pare-se—adevărate modeluri de eleganţă a spiritului şi înaltă ţinută intelectuală.

Fireşte, dacă luăm un Retz, La Rochefoucauld, Saint-Evremond, Montausier, Sévigné, La Fayette. Poate chiar că asemenea exemplare de intelectualitate nu mai avem astăzi. Dar nu mai avem pentrucă nu mai putem avea—ori care ar fi regimul politic, monarhic sau republican. Şi asta pentru multe pricine, între altele pentru că a dispărut, chiar în clasele cele mai înalte, orice educaţie teologică.

Dar nu-i vorba de vedete, ci de trupă. Ea caracterizează societatea. Ori, „intelectualii" erau mai degrabă dispreţuiţi pe acea vreme în cercurile elegante. Vorbesc de veacul al 17-lea. În al 18-lea nu. Dar să nu uităm că revoluţia franceză a fost opera directă a intelectualilor raţionalişti şi curagioşi ai acestui veac. Argumentul nu-i tocmai bun pentru un monarhist.

De altfel, gustul literar în veacul al 17-lea nu era dintre cele mai recomandabile. Dacă am dresa o listă a pieselor reprezentate dela 1661—adică data cînd începe guvernul personal al Regelui Soare—până la sfîrşitul veacului, vom găsi capodopere destul de dubioase: Timocrate, Le Mercure Galant de Boursault, La Devineresse (Thomas Corneille), Andromède (Pierre Corneille), Esope à la ville (Boursault), Le Malade imaginaire, L'écoledes Femmes de Molière, Alcibiade (Campistron), L'Ambigu-comique (Montfleury), Régulus (Pradon). Chiar cînd unul din marii dramaturgi avea succes, era pentru o piesă din cele slabe. Molière a plăcut mai mult pentru comedii bufone decît pentru Misantrope. Şi pe faimoasa listă de pensiuni, unde Ludovic al 14-lea scria cu mîna sa proprie numele artiştilor subvenţionaţi, găsim aceste rînduri: d. Chapelain, cel mai mare poet francez, 3000 livre. In schimb, mai la vale: Corneille, fărămenţiune, 2000.

Dar nu trebue să mai continuăm. Căci poate că tînărul monarhist s'ar jigni foarte dacă i s'ar spune că mătuşile şi surorile lui de astăzi fac mai mult decît străbunicile sale de odinioară.

(S. Benda. *Nouvelle Revue Française*).

Victor Hugo la Louis Philippe

Se ştie că Hugo a fost un înfocat bonapartist, şi că epopeea napoleoniană a jucat un mare rol în educarea imaginaţiei sale. De aceia s'a făcut multă vreme rugat până să consimtă a merge să facă cunoştinţă la Tuileries cu Regele-Burghez. Dar fiul Regelui, ducele de Orleans îi făcea avansuri necontenite. Cînd se însură cu Elena de Mecklemburg nu numai că-l invită la nuntă, dar îi prezentă soţia, care îi şi recită cîteva din versurile sale. Cum ar fi putut rezista la atîta seducţie? Şi astfel, intră el încet-încet în intimitatea Regelui. De altfel era fatală o asemenea prietinie. Louis Philippe e tipul monarhului bonom, făcut să placă unui franţuz democrat.

Intr'o zi, Regele îl întreabă pe Hugo dacă a fost vreodată în Englitera. „Nu? Ei bine cînd te vei duce—căci te vei duce—vei vedea: e foarte straniu. Nu samănă cu nimic din ce e în Franţa. Acolo ai să vezi ordine, aranjare ticluită, simetrie, curăţenie, plictiseală, pomi tunşi, colibe drăguţe, peluze pieptănate, şi, pe stradă, o adîncă tăcere. Trecătorii sînt serioşi şi tăcuţi ca nişte spectre. De îndată ce vorbeşti pe stradă—în calitate de francez în viaţă—vei vedea aceste spectre întorcîndu-se şi murmurînd cu un amestec inexprimabil de gravitate şi dispreţ „French people". Cînd eram la Londra, eu mă plimbam la braţ cu nevastă-mea şi cu soră-mea, şi vorbeam cu ele, vorbeam cam tare—ştii, noi în familie sîntem oameni de treabă. Şi atunci toţi trecătorii se întorceau, atît burghezi cît şi oameni din popor, şi-i auzeam mormăind în spatele nostru: „French people! French people!"

Odată Hugo îl întreabă dacă a fost în viaţa lui amorezat „O singură dată răspunde Regele. De d-na de Genlis". Profesoara lui. O profesoară foarte severă, care l-a făcut să înveţe, pe lîngă alte lucruri mai intelectuale, şi tîmplăria, feraria, grăjdăria, zidăria. Crescînd, viitorul rege vedea că nu ştie ce are oridecîteori şedea lîngă ea. Dar ea, care se pricepea, a ştiut numai decît. Şi l-a tratat atunci foarte urît, în fiecare clipă îi spunea: „Dar bine, domnule de Chartres, cogeamite băeţoiu, ce tot ai să te vîri mereu în fustele mele". Ce aveam? adaogă Regele. „Aveam şaptesprezece ani şi ea treizeci şi şase".

Graţie volumului „Choses vues" toată personalitatea lui Louis Philippe şi atmosfera dela Tuileries ne-au fost transmise intacte.

(André de Breton. Revue des Deux Mondes).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Pierre Abraham, *Balzac*, (Ed. Rieder*)*.

O documentare strînsă într'un volum mic bine ilustrat; o psihologie a lui Balzac bine expusă şi convingătoare, cu o teorie a servilităţii; o vedere excelentă, pe-alocuri foarte nouă, asupra manierei cu care Balzac a văzut şi redat concretul şi umanitatea. Preponderanţa auzului asupra văzului la Balzac este o remarcă excelentă, dar prea împinsă în sistem. Nimic asupra sociologiei catolice a lui Balzac. E un volum scurt şi excelent cu multe idei.

Jean Prévost, *La chemin de Stendhal*, (Hartman).

Un volum de 130 pagini asupra lui Stendhal. Desigur necomplect, dar cuprinzînd totuşi tot ce este esenţial. Nu-i o biografie ci un studiu al sufletului, o căutare a spiritului. Cele mai bune pagini par a fi cele asupra „Charhéuse"-i şi mai ales asupra acelei religii a fericirii şi artei de a fi fericit care este poate împreună cu luciditatea şi tăria neînblînzită a judecăţii, cea mai mare lecţie a lui Beyle.

Poezie

André Salmon, *Carreaux*, (N. R. F.).

Subt acest titlu André Salmon adună poemele apărute după 1920, printre care *Prikaz* în care istoria şi legenda joacă înlănţuite printre convulsiile sfintei Rusii, epopee cinematografică a îngrijorării universale. *L'Age de l'Humanité* poemă de război şi de după război, poemă a bătrînei Europe subt teascul masacrului „*Peindre*" poeme de o sentimentalitate gluită, şi solemnă în onoarea acelei arte care vrea să recreieze Natura prin imitarea misterului ei,—şi în fine *Le livre et la bouteille*, cuprinzînd ode, sonete de-o nervoasă eleganţă cu muzicalitatea eliptică.

André Salmon e un personaj poetic şi legendar, eroul fabulos a unui capitol romantic din istoria artei franceze. El este aproape creatorul poeziei moderne. Jurnalistul din el a putut să simtă această poezie degajîndu-se din faptele Istoriei la care a fost martor.

Romane

René Trintzius, *Deutschland*, (N. R. F.).

Ca şi Jérôme a lui Bedel, această carte plină de humor este o şarjă, de data aceasta asupra Germaniei moderne. E o latitudine mai jos. Plezauteria constitue însă prea mult un principiu, arbitrarul este prea frapant şi situaţiile prea forţate. Carte cu puţină greutate, lipsită de gravitate, Deutschland constitue o lectură agreabilă şi distractivă prin gluma, prin fantezia şi prin verva ei.

Blaise Ceudrars, *Les confessions de Don Jack*. (Au sans pareil, éditeur).

Confesiunile lui Don Jack sint o urmare la Plan de l'Aignille. Ele insă par mai improvizate; prin aceasta însă mai mişcătoare. Don Jack povesteşte amorurile sale cu Mireille cu care s'a căsătorit pentru a o trata ca pe fiica nu ca pe femeia lui. Don Jack pentru care arta nu există, caută un scop serios în viață, şi nu găseşte. Şi Mireille care putea însemna acest scop, moare curind. Cartea este plină de lucruri noi, de vederi asupra lumii şi a vieții.

Pierre Mac Orlan, *Nuits aux bouges*. (Flammarion).

Pierre Mac Orlan era cel mai indicat scriitor pentru a spune tot ce-i hidos şi poetic, banalitate şi prostie in tavernele cele mai diverse incepind dela micile cafenele cu renume rău din Montmartre pe care le-a frecventat in tinerețea lui, şi până la barurile de mateloți din porturi şi casele suspecte din preajma cazărmilor.

Cărțulia pe care le-o consacră cu amintirile pe care le evocă, atmosfera pe care o creiază constitue cel mai bun tablou ce s'a consacrat vreodată acelei pe care autorul o numeşte „Vénus Crapuleuse".

Alexei Remizov, *Soeurs en Croix* (Reider).

Personajele lui Remizov, mai mult poate decit cele a lui Dostoïewsky sint prada nebuniei, halucinației, misticismului şi visului.

Toți locatarii care locuesc cu Marakhouline in curtea Bourkov au laturea lor absurdă, fanatică şi maniacă. Arta lui Remizov este o artă esențialmente lirică şi somptuos iluminată, ea aminteşte bisericile bizantine cu drumuri aurite şi cu păreții acoperiți de mozaicuri.

Neel Doff, *Elva*, (Les editions Rieder).

Elva e o mică bonă. A fost femee de trotuar şi tot acolo se va intoarce. Are un corp tinăr, drăgălăşenii şi gesturi sălbatice de animal mic, şi mai presus de toate veleitatea de a se reintoarce la prostituție, de unde venise. Acestea sint adese pretextele obişnuite a lui Neel Doff pentru a manifesta mila ei aspră.

În alegerea detaliului sugestiv şi acea flacără în care se amestecă aşa de deosebit nelinişteа de a îmbătrîni, stăpinirea sexuală şi desgustul de această tiranie.

Philippe Soupault, *Le grand homme*, (Editions Kra).

In acest nou roman, Ph. Soupault analizează cu poetica psihologie care'l caracterizează, trei caractere curioase: marele industriaş care nu trăeşte decit pentru uzina lui pe care a creiat-o şi vrea să-o desvolte; — femeia tinără de o frumusețe rece şi inaccesibilă pe care a luat-o, şi tenorul negru, cîntărețul de jazz, celebru, idol al mulțimii.

Claude, femeia industriaşului se amorezează încetul cu încetul de negrul cu vocea fermecătoare, dar legată de convențiile vieții sociale, rămine fidelă soțului străin de orice elan. Negrul pleacă pentru a-şi trăi viața în altă parte, cu intensitate. Acțiunea e săracă, însă studiul caracterelor se desfăşoară cu amploarea unei simfonii.

Maurice Dekobra, *Les tigres parfumés*, (Editions de France).

Volumul cuprinde aventuri in țara Maharajahilor, şi este un excelent reportaj parfumat de uşoară ironie asupra Indiilor. Făcind războiul ca ofițer de legătură cu armatele Indiilor vorbind limba hindustană, Maurice Dekobra a avut o primire măreață la amicii săi Maharajahi. Şi Dekobra povesteşte vinătorile, obiceiurile brahmanilor şi fakirilor, curiozitățile arhitecturale, luptele contra rebelilor şi tot felul de aventuri şi istorii stranii.

Irène Némirowsky, *David Golder*, (Grasset, ed.).

Cartea prezintă tipul psihologic de actualitate a omului de afaceri evreu şi anturajul lui. Romanul cu subiectul şi detaliile lui relative la mersul afacerilor cu creşteri şi descreşteri la Bursă, depăşeşte cadrul activității feminine şi de-aceia surprinde subt pana unei femei. Caracterul bătrînului Golder constitue unul din personajele cele mai tipice de observație literară. Prin vigoarea ei, cartea merită o atenție deosebită şi o relevare cu totul specială.

Francis de Miomandre, *Baroque*, (Ferenczi, ed.).

Autorul a vroit să realizeze în Baroque un amestec de grotesc şi de poezie. Acțiunea se desfăşoară intr'un principat al unei Germanii imaginate, din vis, şi are ca eroi un tinăr student, un prinț cu metresa lui, o bătrînă favorită, un mare poet de Curte,

studenți revoluționari, o serie de fete tinere. Acțiunea cu aceste personaje interesează până la sfîrşit şi constitue un roman, pe alocuri o poemă, o poveste, o istorie filosofică şi multe alte.

J. Kessel, *Dames de Californie*, (N. R. F.).

Ofițerii subalterni cînd sint beți practică amorul cu o extremă gravitate şi cu o tot atit de extremă fantezie. Adăogați la această prezentare plăcerea de a fi într'o țară aliată entuziasmată de victoria nouă-nouță, şi veți avea esența subiectului acestor confidențe.

Dacă maniera de a reda şi povesti a lui Kessel este citeodată apăsătoare şi grăbită, această mică lucrare este salvată de toate aceste cusururi prin scurtime şi subiect, şi e salvată de banalitate prin adevărul suvenirului.

Jacques Chenevière, *La jeune fille de neige*, Calman Lévy).

E o carte plină de feerii grave şi grațioase, cu o sentimentalitate delicată şi reținută. Un humor subtil, puțin cam prea întins, dar fermecător, dau tonul cărții.

E o istorisire amuzantă, care cuprinde laolaltă o reverie sensuală cu evocări inocente, o bonhomie reținută şi mai ales o cunoaştere deloc convențională şi poetică a acelor ființe care se numesc „domnişoare" şi care apar aşa de rar în literatura.

Jean Casson, *La clef des songes* (Emile-Paul).

Personajele din „La clef des songes" încep a se mişca ca nişte oameni normali, convenționali, dar îndată un suflu interior îi determează, îi dematerializează îi transportă printre umbrele fanteziei. Efectele de vis şi imaginație sint destinate să scoată în evidență semnificația psihologică a acțiunilor omeneşti. Visul e amestecat cu realul, cu o artă prudentă şi sigură.

Pierangelo, vagabondul amator imprimă operei o mişcare puțin picarescă.

Romanul marchează odată mai mult tentativa de poetizare a romanului care caracterizează pe Casson.

COMPILATOR

Bibliografie

Dr. A. Koralnic, *Scriitori și artiști,* Portrete literare, Trad. de C. Săteanu, Iași, Tipogr. Albina, 1930.

O. Ghibu, *Universitatea Daciei superioare,* București, Cultura Națională, 1929.

I. Teodoreanu, *Bal Mascat,* ed. II. Cartea Romînească 1930.

I. Nistor, *Unirea Bucovinei,* Buc. Fundația I. Brătianu, 1929.

St. Ciobanu, *Unirea Bucovinei,* Buc. Fundația I. Brătianu, 1929

I. Hušková, *Moderni Rumunské Básnictví,* Bratislava, 1929.

Almanahul Cooperatorului, Buc. 1930.

Eliodor Constantinescu, *Prologus la Comediile lui Plautus,* Teză de doctorat, R.-Vîlcea, Tip. „Gutenberg", 1929.

Constantin Kirițescu, *Școala în slujba înțelegerii popoarelor și a păcii,* Buc., 1929, „Cartea Romînească".

Dr. Ioan Lupaș, *Anastasia Șaguna,* Cunoștinți Folositoare, Bucur. «Cartea Romînească», Prețul 5 lei.

I. Simionescu, *Afganistanul,* Cunoștinți folositoare, Buc., „Cartea Romînească", Prețul 5 lei

Nicolae Mărgineanu, *Psihotehnica în Germania,* Cluj, Tip. Șc. de Arte și Meserii «Principele Carol», Prețul 60 lei.

Eugène Pohonțu, *L'activité patriote D'Hélène Văcărescu,* Paris, Librairie J. Gamber, 1929.

Zoe N. Mandrea, *Icoane din trecut,* Buc., Tip. Geniului, 1929.

Prof. G. G. Antonescu, *Concepții și realizări în pedagogie,* Buc., Edit. „Casa Școalelor", 1929. Prețul lei 90.

Liviu Rebreanu, *Crăișorul,* Buc. Ed. Cartea Romînească, 1930 Prețul 100 lei.

Th. D. Sperantia, *Inceput de Viață,* Buc., Cartea Romînească, Prețul 75 lei.

Eugeniu Sperantia, *Pasul umbrelor și al veciei,* Buc., „Luceafărul" 1930, Prețul lei 60.

Dr. Christen și Ph. Pye, *Economia liberă,* trad. de Marie-Goilav-Pie, Botoșani, 1929, Tip. Saidman, Prețul lei 49.

Romulus Cioflec, *Subt soarele polar,* Ed. Naționala. Timișoara, 1929.

Th. D. Sperantia, *Începutul de viață,* Buc., Cartea Romînească, 1929, Prețul 75 lei.

Constantin D. Mereanu, *Neguțătorul de povești,* Buc., Cartea Romînească, 1929, Prețul 90 lei.

Gh. Bălleanu, *Evoluția juridică a Epitropiei Sf. Spiridon dela 1757 la 1800,* Iași, 1929.

Mihail Iorgulescu, *Contenciosul actelor administrative de autoritate—doctrină și jurisprudență,* București, 1927, p. 236.

Reviste primite la redacție:

Țara Bîrsei, a. II, No. 1; Arhiva, Iași, No. 3-4; Arhiva pentru Știința și Reforma socială, No. 4; Gallia No. 3; La Nouvelle Revue française, Nov. și Dec. 1929; Gîndirea No. 11-12; Țara Noastră, (a. X) No. 1-3; Cîmpul. No. 21-24; Tinerimea romînă, No. 2; Pentru inima copiilor, No. 6-8; Studentul, No. 10; Buletinul agricol, No. 11-12; Buletin de la Section Scientifique, No. 4-5; Glasul Minorităților, No. 11; Șezătoarea, No. 11-12; Romînul, No. 5; Biserica Ortodoxă romînă, No. 11; Luceafărul literar și artistic No. 5-6; Buletinul international al Stelei, No. 3-4; Resumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations, No. 10; Revue internationale du Travail, No. 5-6; Buletinul Soc. generale a Funcț. publici, No. 7-12; Romînia Militară, No. 9-10; Grafica romînă, No. 8-10; Fîntîna Darurilor, No. 9; Revista Generală a Învățămîntului, No. 9-10; Viața agricolă, No. 21-24; Analele Dobrogei, Fasc. 1-12; Analele Olteniei, No. 9-12; Buletinul Trimestrial al Publicațiilor din Romînia, anul 1928; Cuvinte Literare, No. 2; Revista de Filosofie, No. 4; Căminul, No. 9-10; Generația Unirii, No. 10; Observatorul politic și social, No. 7-8; Junimea literară, 9-12; Raze de lumină No. 5; Zorile Romanațului, 9-10; Ardealul tînăr No. 1; Răsăritul, No. 15-16; Moldova literară No. 10-12; Revista Critică, No. 1; Unu, No. 21; Utopia, No. 10; Revista Funcționarilor publici, No. 10-11; Ritmuri, 3-5; Correspondance Economique roumaine, No. 4-5; Mișcarea Socială, No. 4; Limba romînă, No. 5

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXX

(Anul XXI, Numerele 11 și 12).

I. Literatură

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

III. Note pe marginea cărților

IV. Cronici

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

Pentru Autori

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**